

DANIEL DEFOE
A LONDONI PESTIS

FORDÍTOTTA
VÁMOSI PÁL

Valamikor 1664. szeptember elején, szomszédaimmal folytatott alkalmi beszélgetés során, hírt vettem, hogy Hollandiában újból felütötte fejét a pestis. Ott ugyanis 1663-ban szörnyű mód pusztított, különösen Amszterdamban és Rotterdamban, ahová egyesek szerint Itáliából, mások szerint meg a Levantéről hurcolták be a török flottán szállított valamiféle árukkal; megint mások azt állították, hogy Krétából vagy Ciprusból hozták be, de akárhonnét is jött, abban mindannyian megegyeztek, hogy újból felütötte a fejét Hollandiában.

Akkoriban még nem voltak nyomtatott újságjaink, hogy kósza híreket meg értesüléseket terjesszenek, és azokat emberi képzelőerővel kiszínezzék, mint azt azóta tapasztalnom kellett. Az ilyenféle eseményekről a külfölddel levelező kereskedőknek meg másoknak a postájából szereztek tudomást az emberek, és így adták azután a híreket szájról szájra; épp ezért nem is jutottak el azonnal az egész néphez, mint ahogyan ez napjainkban történik. De a kormánynak, úgy látszik, már megbízható értesülései voltak, és több tanácsulésen megvitatták, mit lehetne tenni a ragály áttejedésének megakadályozására. Mindezt azonban titokban tartották. Így a mendemonda megint elcsitult, és az emberek már-már megfeledkeztek róla, hisz bennünket nemigen érintett, és reméltük, hogy nem is igaz, míg azután 1664 novemberének végén vagy decemberének elején Long Acre-ben, jobban mondva a Drury Lane felső végében két, állítólag francia férfit elragadott a pestis. A család, amelynél laktak, igyekezett sűrű fátyolt borítani az esetre, de a híre mégiscsak elterjedt a környéken. A minisztérium is tudomást szerzett róla, a tényállás felderítésére vizsgálatot rendelt el, és két orvost meg egy felcsert küldött ki a helyszínre. A vizsgálatot meg is tartották, s miután a holttestemen a ragály kétségtelen tüneteit észlelték, nyilvánosan közölték leletüket, amely szerint a két férfi pestisben halt meg. A lelet azután elkerült az egyházfihoz, aki továbbadta a városháznak, ott pedig a szokásos módon közzétették a heti halálozási jegyzékben ilyenformán:

Pestisben elhalálozott: 2 fő, fertőzött egyházközségek száma: 1.

Az embereket ennek láttára rémület fogta el, és az egész városban riadalom támadt, annál is inkább, mert 1664 decemberének utolsó hetében ugyanabban a házban még egy ember áldozatául esett ugyanennek a betegségnek. Ezután azonban félelmünk csillapult, mert vagy hat héten át senki sem halt meg e ragály látható jeleivel, és így az a hír járta, hogy a járvány megszűnt; később azonban, gondolom, február 12-e táján, egy másik házban, de ugyanabban az egyházközségben ugyanolyan körülmények között megint meghalt valaki.

Ez a haláleset az emberek figyelmét igencsak e városrész felé fordította, s mivel a heti jegyzék tanúsága szerint St. Gilesban a temetkezések száma szokatlanul megnövekedett, gyanítani kezdték, hogy a városnak ezen a végén pestis dül, máris sokan elpusztultak benne, csak a hatóságok igyekeznek, amennyire lehet, titokban tartani. Ez a hír nagyon foglalkoztatta a város népét, nemigen merészkedtek a Drury Lane-re vagy más gyanús utcába, hacsak valamilyen rendkívüli ok nem kényszerítette őket erre.

A jegyzékekben szereplő halálesetek szaporodását illetően így álltak a dolgok: a St. Giles-in-the-Fields és a St. Andrew, Holborn egyházközségekben a heti temetkezések száma kisebb ingadozásokkal rendszerint tizenkettő és tizenhét, illetve tizenkilenc között mozgott, mióta azonban a pestis St. Gilesban felütötte a fejét, a közönséges temetkezések száma jelentősen megnövekedett. Így például:

	St. Giles	16
december 27-től január 3-ig	St. Andrew	17
	St. Giles	12
január 3-tól január 10-ig	St. Andrew	25
	St. Giles	18
január 10-től január 17-ig	St. Andrew	18
	St. Giles	23
január 17-től január 24-ig	St. Andrew	16
	St. Giles	24
január 24-től január 31-ig	St. Andrew	15
	St. Giles	21
január 31-től február 7-ig	St. Andrew	23
február 7-től február 14-ig	St. Giles	24

Amelyből egy személy pestisben halt meg.

Hasonlóképpen megsaporodtak a temetések a St. Bride és a St. James, Clerkenwell egyház-községekben is, amelyek Holbornnal annak innenső, illetve túlsó oldalán határosak. Ebben a két egyházközségben a heti halálozások száma általában négy és hat-nyolc között ingadozott, most azonban ilyen növekedést mutatott:

	St. Bride	0
december 20-tól december 27-ig	St. James	8
	St. Bride	6
december 27-től január 3-ig	St. James	9
	St. Bride	11
január 3-tól január 10-ig	St. James	7
	St. Bride	12
január 10-től január 17-ig	St. James	9
	St. Bride	9
január 17-től január 24-ig	St. James	15
	St. Bride	8
január 24-től január 31-ig	St. James	12
	St. Bride	13
január 31-től február 7-ig	St. James	5
	St. Bride	12
február 7-től február 14-ig	St. James	6

Az emberek nyugtalanságát még csak fokozta, hogy e hetekben a halálesetek száma általánosságban is erősen emelkedett, holott ebben az évszakban rendszerint nagyon csekély.

A halálozási jegyzékeken feltüntetett heti temetkezések száma általában kétszáznegyven és háromszáz között ingadozott. Háromszáz haláleset már igen soknak számított. De a halálozások ezt követően még egyre szaporodtak, ilyenformán:

	Temetések száma	Szaporulat
december 20-tól december 27-ig	291	
december 27-től január 3-ig	349	58
január 3-tól január 10-ig	394	45
január 10-től január 17-ig	415	21
január 17-től január 24-ig	474	59

Az utóbbi jegyzék már valóban ijesztő volt, mert a megelőző, 1656. esztendei járvány óta még sose volt ilyen magas a heti temetkezések száma.

De a helyzet azután megjavult, az idő hidegre fordult, a kemény fagy, amely már december elején beállt, csaknem február végéig eltartott, metsző, bár nem túlságosan heves szelek fújtak, és így a halálozások megcsappantak. A város újból jó egészségnek örvendett, és az emberek már-már azt hitték, elmúlt a veszély, noha a St. Giles egyházközségben a temetkezések száma továbbra is nagy volt. Különösen április elejétől kezdett újból szaporodni; ekkor hetenként huszonöt személyt temettek, aztán a 18-a és 25-e közötti héten harmincat, s ezek közül ketten pestisben pusztultak el, nyolcan meg kiütéses tifuszban, amit ugyanannak a betegségnek tekintettek. Hasonlóképpen megnövekedett a kiütéses tifuszban elhalálozottak száma is; az előtte való héten nyolcan, viszont az említett héten már tizenketten haltak meg benne.

Mindez újból rettegéssel töltött el minket, az embereket szörnyű félelem fogta el, annál is inkább, mert az időjárás megváltozott, melegebbre fordult, és küszöbön állt a nyár. A következő héten azonban ismét reménykedni kezdtünk, a halálozások száma megcsappant, mindössze háromszáznolcvannyolcat tett ki, pestisben senki sem pusztult el, és kiütéses tifuszban is csak négyen.

Ám a következő héten a ragály ismét visszatért, és átcsapott még két-három egyházközségre, és pedig St. Andrew, Holbornra, St. Clement Danesre, sőt - a City szörnyű rémületére - egy ember a városfalon belül is meghalt, a St. Mary Woolchurch egyházközségben, vagyis a Bearbinder Lane-en, a Marhapiac szomszédságában. Összesen kilencen pusztultak el pestisben és hatan kiütéses tifuszban. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a Bearbinder Lane-en meghalt francia eredetileg Long Acre-ben lakott, a fertőzött ház közelében, és a pestistől való félelmében költözött el onnét, nem sejtve, hogy a betegséget már magában hordozza.

Ekkor beköszöntött a május, de mérsékelt, változékony és eléggé hűvös idővel, és így az emberek még mindig bizakodtak. Kiváltképpen abból merítettek reményt, hogy a Cityre nem csapott át a járvány, a kilencvenhét egyházközségben mindössze ötvennégy volt a temetések száma. Ezért már-már reméltük, hogy a pestis, amely eddig elsősorban a város túlsó végén dúlt, talán nem terjed tovább. Bizakodásunk annál is indokoltabbnak látszott, mert a következő, azaz a május 9-étől május 16-áig terjedő héten csupán hárman haltak meg, és közülük egy sem lakott a Cityben, se a város külső kerületeiben. És St. Andrew-ban is mindössze tizenöt, tehát egészen kevés temetés volt. Igaz, St. Gilesban harminckét személyt temettek, de közülük csak egy pusztult el pestisben, és így az emberek fellélegzettek. Ezen a héten a halálozások száma egészben véve is megcsappant, az előző héten mindössze háromszáznegyvenhétre rúgott, az említett héten pedig csupán háromszáznegyvenháromra. Néhány napig tehát remény töltött el minket, de csak néhány napig, mert az embereket nem lehetett többé félrevezetni. Végigvizsgálták a házakat, és látták, hogy a dögvész valójában már minden irányba szétterjedt, és naponta szedi áldozatait. Nem lehetett tovább szépítgetni, eltitkolni a bajt, sőt hamarosan kiderült, hogy a ragály elterjedésének meggátlására sincs semmi remény, mert St. Gilesban már számos utcára átcsapott, sok helyütt egész családok ágynak estek. A dolgok ilyenén alakulása a következő hét halálozási jegyzékén aztán meg is mutatkozott. A jegyzék ugyan csupán tizennégy pestisben elhunyt személyt tüntetett fel, ez azonban merő porhintés volt, mert St. Gilesban összesen negyven embert temettek, és ezek többsége biztosan pestisben pusztult el, jóllehet a jegyzék más betegséget nevezett meg. És bár az összes ottani temetések száma nem emelkedett harminckettő fölé, és az egész jegyzék mindössze háromszáznolcvanöt nevet tartalmazott, de ebből tizennégy személyt kiütéses tifusz, és

ugyancsak tizennégyet a döghalál ragadott el. Ezért bizonyosnak vettük, hogy ezen a héten összesen ötvenen haltak meg pestisben.

A következő jegyzék a május 23-ától május 30-áig terjedő hétre vonatkozott, amikor is a pestisben elhunytak száma tizenhét volt. De St. Gilesban ötvenhárom személyt temettek - ijesztő szám! -, noha ezek közül csak kilencnél jelölték meg a halál okát pestisben; ám a békebírák a főpolgármester kívánságára tüzetesebb vizsgálatot tartottak, és ekkor kiderült, hogy a valóságban St. Gilesban még húsz embert kaszált le a pestis, ezeknél azonban a halál okát kiütéses tifusznak vagy más betegségnek tüntették fel, mi több: egyeseknek még a halálát is elhallgatták.

De ez mind semmiség volt ahhoz képest, ami rögtön ezután következett. Az idő melegre fordult, június első hetétől kezdve a járvány szörnyű mód elharapózott, és a temetkezések száma nagyon megszorodott. A különféle lázas betegségekben, kiütéses tifuszbán és száj-súlyban elhunytak sora mind hosszabb lett, mert aki csak tudta, titkolta betegségét, nehogy ismerősei elkerüljék, még beszélni se merjenek vele, a hatóságok pedig lezárják a házát, amire eddig ugyan még nem került sor, de már kilátásban volt, és az emberek a pusztá gondolatától is rettegetek.

Június második hetében a ragály még mindig St. Gilest sújtotta legfőképpen, ahol százhusz személyt temettek. A jegyzék szerint ugyan csupán hatvannyolcan pusztultak el dögvészben, de mindenki azt mondogatta, hogy az egyházközség szokásos temetkezési adatait tekintve, ebből legalább száz a pestisben elhunytak száma.

Eddig a hétig a Cityre még nem csapott át a ragály: a kilencvenhét egyházközségben egyetlen áldozatot sem követelt, kivéve a már említett franciát. Most azonban négyen is elpusztultak a Cityben, egy a Wood Streeten, egy a Fenchurch Streeten és kettő a Crooked Lane-en. Southwark mentes volt a járványtól, a folyónak azon az oldalán még egyetlen embert sem vitt el a pestis.

Jómagam Aldgate-en kívül laktam, körülbelül félúton Aldgate Church és Whitechapel Bars között, az utca bal, vagyis északi oldalán, és mivel a városnak erre a részére még nem terjedt át a ragály, környékünk lakóit még nem kerítette hatalmába az aggodalom. A város túlsó végén azonban nagy volt a riadalom, és a jobb módúak, különösen a nemesek és a közne-mesek, családjukkal és szolgálkával soha nem látott áradatban özönlöttek ki a City nyugati részéből. Jól látható volt ez mindenekelőtt Whitechapelben, azaz a Broad Streeten, ahol én laktam. Igazában egyebet se lehetett ott látni, csak mindenféle holmival, asszonynéppel, cselédekkel, gyerekekkel stb. megrakott szekereket meg kordélyokat; a jobb módú személyek kocsiját lovasok kísérték, és valamennyien igyekeztek minél gyorsabban kijutni a városból. Aztán üres szekerek meg kordélyok bukkantak fel, és tartalék lovak hátán szolgálkák, akik szemmel láthatólag vidékről jöttek, vagy onnét küldték vissza őket az ittmaradottakért. Amellett megszámlálhatatlan mennyiségben vonultak el a lovasok, némelyek egyedül, mások szolgálkával, általában mind málhával megrakottan és szemmel láthatólag utazásra felkészülve.

Szerfelett ijesztő, elszomorító látvány volt, s mivel reggeltől estig ezt kellett néznem, mert csakugyan nem akadt fontosabb látnivaló, egyre csak azon töprengtem, milyen nyomorúság szakad a városra, milyen szörnyű sors vár az ittmaradottakra.

Néhány héten át akkora áradatban menekültek az emberek a városból, hogy a főpolgármester ajtajához csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett eljutni. A távozni készülőkképp roppant csődülete várakozott ott útlevelekre és orvosi bizonyítványra, mert enélkül senkit sem engedtek át az útba eső városokon, és senki sem kapott szállást a fogadóknak. Minthogy a Cityben egész idő alatt egyetlen ember sem pusztult el pestisben, főpolgármesterünk a kilencvenhét

egyházközség lakóinak első szóra kiadta az orvosi bizonyítványt, sőt egy ideig még azoknak is, akik a város külső kerületeiben laktak.

Ez a fejvesztett menekülés, mint mondtam, hetekig tartott, egész májusban és júniusban, annál is inkább, mert olyan hírek kaptak szárnyra, hogy a kormány rendeletet szándékozik kiadni, amelynek értelmében az utazás megakadályozására az országutakat sorompókkal és torlaszokkal el fogják zárni, valamint hogy az útba eső városok a fertőzéstől való félelmükben londoniakat nem engednek át. Ezek azonban légből kapott hírek voltak, főképp kezdetben.

Most már én is komolyan fontolóra vettem, mitévő legyek, azaz hogy az ittmaradásra szánjam-e el magam, vagy zárjam be házamat, és meneküljek, ahogyan azt nem egy szomszédom tette. Azért írok erről ilyen részletesen, mert ki tudja, talán hasznos lesz az utánam jövőknek, ha egyszer ők is ilyen bajba és hasonló választás elé kerülnek. Azt szeretném tehát, ha ebben a beszámolóban nem is annyira cselekedeteim történetét látnák, mint inkább útmutatást arra, hogy mitévők legyenek; hisz jól tudom, abból, ami velem történt, fikarcnyi hasznót sem húzhatnak.

Két fontos dolog lebegett a szemem előtt: az egyik tevékenységem folytatása, műhelyem fenntartása - nem megvetendő szempont, hiszen ebben feküdt minden földi vagyonom -, a másik pedig életem megóvása ebben az immár egész Londont fenyegető szörnyű veszedelemben, amelyet azonban, bármily nagy volt is, a magam és mások félelme talán a valóságosnál nagyobbobbnak festett.

Az első szempont igen nagy jelentőségű volt számomra. Nyergesmester voltam, s tevékenységemet nagyrészt nem kiskereskedelmi vagy alkalmi adásvétel útján folytattam, inkább az amerikai angol gyarmatoknak szállító kereskedőkkel álltam kapcsolatban, s így ingó vagyonom javarészt az ő kezükön ment keresztül. Igaz, nőtlen voltam, de üzletemben cselédséget tartottam, házam, boltom, áruval tele raktárain voltak, egyszóval, ha ezt mind itthagynom - márpedig ilyen helyzetben mindent itt kellett volna hagynom, azaz nem találtam volna felügyelőt vagy más személyt, akire rábízhatom -, ezzel nemcsak üzletemet, de javaimat, vagyis egész földi vagyonomat kockáztatnám.

Élt ekkor Londonban egy bátyám is, aki nem sok esztendővel azelőtt tért vissza Portugáliából; amikor vele megtanácskoztam, mitévő legyek, mindössze négy szóval felelt, amelyek egy teljesen másféle alkalommal hangzottak el valaha, vagyis: „Uram, mentsd meg magad.” Egyszóval azt tanácsolta, menjek vidékre, ahogyan ő is elhatározta már, hogy családjával elhagyja a várost. Elismételte nekem a mondást, amit bizonyára külföldön hallott, hogy a döghalál elleni védekezés legjobb módja: menekülni előle. Annak az érvennek, hogy elvesztem üzletemet, javaimat és kintlevőségeimet, határozottan ellentmondott. Ugyanaz az érvem, jegyezte meg, amivel én ittmaradásomat magyarázom, vagyis hogy biztonságomat és egészségemet Isten kezébe teszem le, a legfőbb ellenérv arra az indokomra, hogy elvesztem üzletemet és vagyonomat. Mert - úgymond - nem volna ugyanolyan ésszerű, hogy üzleted elvesztésének lehetőségét vagy kockázatát Istenre bízod, mint az, hogy ilyen fenyegető veszélyben itt maradj, és az életedet bízod rá?

Azzal nem érvelhettem, hogy nem tudom, hová mehetnék, mert sok barátom és rokonom élt Northamptonshire-ben, ahonnet családjunk származott, és mindenekelőtt Lincolnshire-ben lakott egy nővérem, aki bármikor szívesen befogadott és vendégül látott volna.

Bátyám, aki feleségét és két gyermekét már elküldte Bedfordshire-be, és maga is csatlakozni készült hozzájuk, igencsak biztatott, hogy menjek én is el. És már engedtem volna kívánságának, azonban nem tudtam lovat szerezni, mert igaz ugyan, hogy ami az embereket illeti, nem mindenki hagyta el London városát, viszont joggal állíthatom, hogy valamennyi ló eltűnt

onnét, és heteken át az egész városban nem lehetett lovat venni vagy bérelni. Már azt is elhatároztam, hogy az egyik szolgálommal gyalog indulok el, és útközben nem szállunk meg fogadóban, hanem - mint ahogyan sokan tették - katonasátrat viszünk magunkkal, és a szabad ég alatt hálunk, hiszen az idő igen meleg volt, és így nem kellett attól félnünk, hogy megfázunk. Azt mondtam: mint ahogyan sokan tették, mert végül is többen erre fanyalodtak, különösen olyanok, akik a hadseregben szolgáltak a háború idején, ami nem volt olyan régen. Itt közbevetőleg azt is meg kell jegyezni, hogyha az emberek többsége az utazásnak ezt a módját választotta volna, a pestist nem hurcolták volna be annyi ember nagy kárára, sőt pusztulására a vidéki városokba és házakba.

Ekkor azonban a szolgálom, akit magammal akartam vinni, becsapott. Ugyanis a ragály terjedésének láttára rémület fogta el, és mert nem tudta, mikor utazom, tőlem független lépésre szánta el magát, faképnél hagyott, és így kénytelen voltam elhalasztani az utazást. Aztán meg úgy adódott: valahányszor elhatároztam, hogy indulok, egy vagy más körülmény megghiúsította szándékomat, és megint csak el kellett halasztanom az utazást. És itt rátérek egy történetre, amely - egyébként fölösleges kitérő volna - azt bizonyítja, hogy szándékomnak e többszöri megghiúsulása az Ég rendelése volt.

Ezt a történetet már csak azért is elmesélem, mert megmutatja a leghelyesebb magatartást, amelyet hasonló helyzetben bárkinek, kiváltképpen pedig olyanoknak tanácsolhatok, akik kötelességüket lelkiismereti ügynek tekintik, és elfogadják az irányítást, vagyis elismerik, hogy figyelemmel kell kísérniök a gondviselés különös megnyilvánulásait, mint egészet kell azokat vizsgálniok, mert egymással összefüggenek, és mind együtt az eldöntendő kérdésre utalnak. És ha valaki ekképp cselekszik, akkor - azt hiszem - e megnyilvánulásokban az Ég sugalmazását látja majd arra vonatkozóan, hogy mi a feltétlen kötelessége, az adott helyzetben mit kell tennie, vagyis hogy elmenjen-e vagy maradjon-e járvány sújtotta lakóhelyén.

Egyik reggel ezen a kérdésen töprengve rádöbbsentem, hogy amiképpen semmi sem történhetik velünk Isten akarata és engedelmével, azonképpen az elutazásom körüli csalódásokban is valami rendkívülinek kell rejtőznie. Meg kell tehát fontolnom, vajon mindebben nem irányítást, útmutatást kell-e látnom, vajon nem az Ég akarata-e, hogy ittmaradjak. Ezt pedig tüstént követte a gondolat, hogyha valóban Isten akarja, hogy ittmaradjak, Ő meg is tud őrizni engem minden pusztulás és veszedelem közepette, ha viszont biztonságom érdekében megpróbálnék elmenekülni lakóhelyemről, semmibe venném azokat a sugalmakat, amelyeket Istentől eredőnek vélek, és ez annyit jelentene, hogy Isten elől futok, holott Isten ítélete az Ő akarata szerint bárhol és bármikor utolérhet.

Ezeknek a gondolatoknak nyomán megváltoztattam elhatározásomat, és amikor ismét beszéltem bátyámmal, elmondtam neki, hogy Londonban akarok maradni, sorsomat azon a helyen várom be, ahová Isten állított, és hogy az imént elmondottak alapján, úgy látszik, mindenképpen ez a kötelességem.

Bátyám, bár maga is igen vallásos ember, nevetségesnek tartotta azt a gondolatomat, hogy mindez az Ég sugalmazása volna, s elmesélt nekem néhány történetet, ahogyan ő mondta, hozzám hasonló meggondolatlan emberekről. Hozzátette, hogy csak akkor kellene ebben az Ég akaratát látnom, s alávetnem neki magamat, ha valamilyen járvány vagy betegség folytán magatehetetlen volnék, és hogyha emiatt nem tudnék elmenni, úgy valóban bele kellene nyugodnom Isten akaratába, mert Ő a teremtmény, és így vitathatatlan joga, hogy tetszése szerint bányon velem. Efféle körülmények között, mondta, nem volna nehéz eldönteni, mi a gondviselés parancsa, és mi nem. Ám pusztán amiatt feltételezni, hogy az Ég ittmaradásomat sugalmazza, mert nem tudtam lovat bérelni, vagy mert a kíséremül kiszemelt szolga faképnél hagyott, nevetséges gondolat, hiszen ép és egészséges vagyok, van más szolgálom is, egy-két

napi gyaloglást könnyűszerrel kibírok, és mivel tökéletes egészségi állapotomról orvosi bizonyítványom van, útközben bármikor bérelhetek lovat, vagy postakocsira ülhetek tetszésem szerint.

Ezek után még elmesélte, milyen szörnyű következményekkel jár az a tévhit, amelyet Ázsiában és más vidékeken, ahol megfordult, a törökök és mohamedánok vallanak. (Bátyám ugyanis kereskedő volt, és - mint már említettem - néhány esztendővel azelőtt tért vissza külföldről, útja utolsó állomásaként Lisszabonból.) Ezek a népek a predesztinációban hisznek, vagyis hogy az Isten minden ember sorsát eleve elrendelte, változhatatlanul kijelölte, és ezért teljes nemtörődomséggel járnak járvány sújtotta helyeken, érintkeznek fertőzött emberekkel. Következésképpen hetenként tíz-tizenötezzrével pusztulnak el, amíg ugyanott az európai vagy keresztény kereskedők, akik elzárkózva, visszavonultan élnek, általában megmenekülnek a ragályos betegségektől.

Bátyámnak ezekre az érveire újból megváltoztattam szándékomat, elhatároztam, hogy mégis itthagynom a várost, s ennek megfelelően felkészültem az útra. Mert, röviden szólva, a járvány körülöttem mindenfelé súlyosodott, a halottak száma már csaknem heti hétszázra emelkedett, és bátyám azt mondta, nem mer tovább maradni. Kértem, hogy csak másnapig adjon időt a gondolkodásra, s akkor végleg határozok. És mivel már amennyire tudtam, gondoskodtam üzleti dolgaimról s arról, kire bízhatom ügyeimet, nem is igen volt egyéb dolgom, mint elhatározni magamat.

Aznap este igen nyomott hangulatban, tétova gondolatok közt tértem haza; nem tudtam, mitévő legyek. Az egész estét arra szántam, hogy alaposan meghányjam-vessem a dolgot, és így egyedül voltam odahaza. Mert addigra az emberek, mintegy közmegegyezéssel, azt a szokást vették fel, hogy napnyugta után nem hagyták el házukat. Ennek okairól később még bővebben fogok beszélni.

Az este magányában elsősorban azt iparkodtam eldönteni, mit ír elő számomra a kötelesség; felsoroltam az érveket, amelyekre hivatkozva bátyám sürgetett, hogy menjek vidékre, és szembeállítottam velük azt a szilárd meggyőződésemet, hogy maradnom kell; a foglalkozásom körülményeiből eredő nyilvánvaló kötelességeket; a kellő gondoskodást értékeimről, amelyek - mondhatnám - megszabják társadalmi helyzetemet. Sorra vettem továbbá a sugalmakat, amelyeket, mint gondoltam, az Ég küldött nekem, mintegy utasított, hogy vállaltam kell a kockázatot. És az is eszembe jutott, ha az Ég, mondhatnám, sugalmazza, hogy itt maradjak, akkor jogosan feltételezhetem: a sugalom egyben ígéret arra, hogy életben maradok, ha engedelmeskedem.

Ez utóbbi érvet meggyőzőnek véltem, és így lélekben mindinkább eltökéltem magamat az ittmaradásra, s elhatározásomban megszilárdított titkos meggyőződésem, hogy Isten megoltalmaz. Mindehhez járult még az is, hogy miközben az előttem fekvő Bibliában lapozgattam, és az eddiginél is komolyabban tépelődtem a kérdésen, ilyenforma kiáltásban törtem ki: „Nem tudom, mitévő legyek?! Istenem, adj útmutatást!”; és ekkor megállva a lapozgatásban, szemem a kilencvenegyedik zsoltár második versére tévedt, onnét meg továbbvándorolt a hetedikig, majd a tizedikig, s ezt olvastam: „Azt mondom az Úrnak: Én oltalmam, váram, Istenem; ő benne bízom! Mert ő szabadít meg téged a madarászok törétől, a veszedelmes dögvésztől. Tollaival fedez be téged, és szárnyai alatt lészen oltalmad; pajzs és páncél az ő hűsége. Nem félhetsz az éjszakai ijesztéstől, a repülő nyíltól nappal; a dögvésztől, a mely a homályban jár; a döghaláltól, a mely délben pusztít. Elesnek mellőled ezeren, és jobb kezed felől tízezeren; és hozzád nem közelít. Bizony szemeiddel nézed, és meglátod a gonoszoknak megbüntetését! Mert *azt mondtad* te: Az Úr az én oltalmam; a Felségest választottad a te hajlékoddá. Nem illet téged a veszedelem, és csapás nem közelget sátorodhoz.”

Nem is kell mondanom az olvasónak, hogy ebben a pillanatban végleg elhatároztam, Londonban maradok, a Mindenható jószágára és oltalmára bízom magamat, és nem keresek más menedéket. Az Ő kezében van a sorsom, éppúgy megőrizhet hát ragály idején, mint amikor nem fenyeget betegség. Ha pedig nem tart méltónak az oltalomra, akkor is az Ő kezében vagyok, megfellebbezhetetlen joga, hogy tetszése szerint cselekedjek velem.

Ezzel az elhatározással aludni tértem, és másnap eltökéltségem még jobban megszilárdult, mert az az asszony is megbetegedett, akire házamat és üzletemet rá akartam bízni. De még egy hasonló kényszerítő körülmény is felmerült, amennyiben másnap én is nagyon rosszul éreztem magamat, és így, ha akartam volna, sem lettem volna képes útnak indulni. Három-négy napig betegen feküdtem, s ez végérvényessé tette szándékomat. Elbúcsúztam hát bátyámtól, aki elindult a surreybeli Dorkingba, majd onnét kerülővel tovább Buckinghamshire-be vagy Bedfordshire-be, ahol családjának menedéket talált.

Betegségem nagyon alkalmatlan időben jött, mert akkoriban, ha bárki rosszul éltől panaszkodott, egykettőre ráfogták, hogy pestisbe esett. Én ugyan nem tapasztaltam magamon a ragály jeleit, fejem és gyomrom azonban nagyon fájt, s így aggódtam, hogy talán mégis utolért a fertőzés. De három-négy nap múlva jobban lettem, harmadik éjszaka jól aludtam, izzadtam egy keveset, és sokkal frissebbnek éreztem magamat. A félelem, hogy megkaptam a pestist, betegségemmel együtt megszűnt, és csakhamar folytattam szokásos tevékenységemet.

Ezek az események azonban kiverték fejemből a távozás gondolatát. Most már bátyám sem volt itt, nem kellett hát többé erről sem vele, sem önmagammal vitatkoznom.

Július közepén jártunk már, és a pestis, amely eddig főképpen a város túlsó végén, vagyis, mint már említettem, St. Gilesban, St. Andrew, Holbornban, majd Westminster táján dühöngött, most lassan áterjedt keletre, a városnak arra a részére, ahol laktam. Viszont látható volt, hogy nem egyenesen felénk tart, mert a City, tehát a falakon belüli terület, még mindig mentes volt a ragálytól, és a folyón túl, Southwarkbe se igen csapott át; mert bár ezen a héten összesen ezerkétszázhatvanhatalan haltak meg különféle betegségekben, és közülük több mint kilencszázhatvanhatalan a pestis ragadott el, ezzel szemben az egész Cityben, a falakon belül csak huszonnyolc haláleset történt, Southwarkben pedig, Lambeth egyházközséget ideértve, csupán tizenkilenc, holott csak St. Martin és St. Giles-in-the-Fieldsben négyszázhuszonegyen haltak meg.

De azt tapasztaltuk, hogy a járvány főképpen az igen népes és szegények lakta külterületeket sújtja, ahol tehát - ahogyan erről még később beszélni fogok - több áldozatot szedhetett, mint a Cityben. Láttuk, mondom, hogy a pestis felénk közeledik, vagyis elharapózik Clerkenwell, Cripplegate, Shoreditch és Bishopsgate egyházközségeiben; e két utóbbi - Aldgate-tel, Whitechappellel és Stepneyvel határos - egyházközségben pusztított végül a ragály a legszörnyűbb dühvel és erővel, még akkor is, amikor a nyugati egyházközségekben, ahol először ütötte fel fejét, már alábbhagyott.

Szembeszökő volt, hogy azon a bizonyos július 4-e és július 11-e közötti héten, amikor a pestis, mint már említettem, csak St. Martin és St. Giles-in-the-Fieldsben több mint négyszáz embert ragadott el, Aldgate-ben csupán négy, Whitechapelben három és Stepneyben mindössze egy áldozatot követelt.

Hasonló volt a helyzet a következő, július 11-től 18-ig terjedő héten, amikor a jegyzéken ezerhatszázhatvanegy temetés szerepelt, ám a folyó egész southwarki partján mindössze tizenhatan haltak meg pestisben.

A dolgok ilyenén arculata azonban hamarosan megváltozott, és különösen Cripplegate-ben és Clerkenwellben sűrűsödtek a halálesetek, úgyhogy augusztus második hetében csak Cripplegate-ben nyolcszáznyolcvanhat embert temettek, Clerkenwellben pedig százötvenötöt. Az előbbieket közül mintegy nyolcszázötven halhatott meg pestisben, az utóbbiak közül a jegyzék maga száznegyvenötöt jelölt meg a döghalál áldozataként.

Július hónapban, amikor, mint már említettem, a mi környékünket a város nyugati részéhez képest láthatóan még megkímélte a járvány, a szokott módon, ahogyan munkám megkövetelte, jártam az utcákat, s mindenekelőtt naponta vagy kétnaponta bementem a Citybe, a bátyám házához, amelyet őrizetemre bízott, hogy megnézzem, biztonságban van-e. A kulcs a zsebemben volt, és így mindig benéztem a házba, végigmentem a legtöbb szobán, hogy lássam, minden rendben van-e. Mert bármilyen csodálatosnak tűnik, hogy ily szörnyű sorscsapás közepette is akadnak aljas emberek, akik lopnak-rabolnak, mégis az az igazság, hogy a városban mindenféle gonosztetteket követtek el, sőt ugyanolyan nyíltan folyt a kicsapongás és dorbézolás, mint annak előtte, legfeljebb némileg megritkult, mert hiszen különböző okokból az ittmaradtak száma is megcsappant.

De most a Cityre, akarom mondani, a falakon belüli területre is lecsapott a ragály, az itteniek száma azonban addigra már nagyon megfogyatkozott, akkora tömegek költöztek el vidékre, és a menekülés, bár a korábbinál kisebb mértékben, még egész júliusban tartott. Augusztusban megint akkora volt a kiözönlő emberáradat, hogy már-már azt hittem, a hatóságokon és a közszolgákon kívül egy lélek sem marad a Cityben.

A Cityből való menekülésről szólva meg kell jegyezni, hogy a királyi udvar korán, vagyis még júniusban elhagyta a várost, és Oxfordba költözött, ahol Isten kegyelme valamennyiüket megoltalmazta; a ragály, mint hallottam, még a közelükben sem járt, de nem állíthatom, hogy ezért a hálának vagy a javulásnak túl sok jelét mutatták volna, holott eleget hallhatták, és a felebaráti szeretet törvényének megszegése nélkül elmondhatjuk: égbekiáltó bűneik sokasodtak meg már annyira, hogy e szörnyű istenítéletet az egész nemzet fejére idézték.

London képe furcsa mód megváltozott, az épületek összessége, a City, a város külső kerületei, a külvárosok, Westminster, Southwark, tehát az egész város. Ami a falakon belüli, vagyis a Citynek nevezett területet illeti, oda még nemigen csapott át a ragály. De egészében véve a dolgok ábrázata, mint mondtam, nagyon megváltozott. Minden arcon bánat és szomorúság ült, és egyes vidékeken ugyan még nem dühöngött teljes vadsággal a pestis, az emberek azonban ott is súlyos aggodalomban éltek, mert a járvány szemmel láthatólag közeledett, és így mindenki tudta, hogy rá és családjára veszedelem leselkedik. Ha lehetséges volna leírni e napokat azoknak, akik nem éltek át, hű képet adni az olvasónak a mindenütt jelenvaló borzalmakról, ez bizony igen mély hatást és nagy megdöbbenést keltene. Mondhatnám, egész London könnyben úszott; gyászolót ugyan nem lehetett látni az utcán, mert legjobb barátjának halálakor sem öltözött senki feketébe, nem öltött előírásos gyászruhát, ám a gyász hangjai betöltötték az utcákat. Odakint járva, a házak ablakából, kapujából itt is, ott is asszonyok és gyermekek jajveszékelése hallatszott, legdrágább hozzátartozójuk haldokolt, vagy talán már meg is halt, és valóban köszívű volt az, aki ennyi fájdalom hallatára meg nem rendült. Jóformán minden ház csupa könny és siralom volt, különösen eleinte, mert később az emberek elfásultak, a halál szemük láttára aratott, és már a legjobb barátjuk elvesztését sem tudták igazán gyászolni, csak reszkettek, hogy a következő órában talán rájuk kerül a sor.

Üzleti ügyeim néha a város túlsó végébe szólítottak, még akkor is, amikor a pestis főképpen arrafelé dühöngött. A látvány, amely ott fogadott, új volt nekem is, mint mindenkinek, és így megdöbbenve szemléltem az egyébként oly népes, de most kihalt utcákat; olyan kevés embert lehetett látni, hogy ha útvesztett idegen lettem volna, talán az egész utcán - vagy legalábbis a

mellékutcákon - végigmehtek anélkül, hogy bárkitől kérdezősködhettem volna, kivéve az öröket, akik a lezárt házak kapujában álltak. Ezeknek a lezárt házaknak dolgára mindjárt visszatérek.

Egy ízben valamilyen üzleti ügyem megint abba a városrészbe szólított, s kíváncsiságtól vezérelve a szokásosnál alaposabban körülnéztem, sőt sokáig járkáltam olyan környéken is, ahol nem volt semmi dolgom. Átmentem Holbornba, itt az utcán hemzsegett a nép, ámde mindenki a széles út közepén tolongott, senki se járt egyik vagy másik oldalon, bizonyára azért, mert nem akartak elvegyülni a házakból kijövő emberekkel, vagy féltek az esetleg megfertőzött épületekből kiáramló levegőtől és bűztől.

Az ügyvédi kamarák mind be voltak zárva, a Temple-ben vagy a Lincoln's Innben meg a Gray's Innben nemigen lehetett ügyvédet látni. Senki sem pereskedett, az ügyvédeknek nem akadt munkájuk; amellet ez egyébként is a vakáció ideje volt, és így a jogászok többsége vidékre ment. Egyes helyeken egész házsorokat lezártak, lakóik elmenekültek, és csak egy-két őr maradt ott.

Amikor lezárt házsorokról beszélek, nem azokra gondolok, amelyeket a hatóságok zártak be. Hanem úgy állt a dolog, hogy a királyi udvart igen sokan követték kényszerűségből, mert alkalmazásában álltak vagy függőségi viszonyban voltak vele, és amikor a pestistől való félelmükben mások is elmenekültek, egyik-másik utca valósággal elnéptelenedett. De a tulajdonképpen Cityben korántsem volt még oly nagy a riadalom, főleg azért nem, mert az első napokban ugyan szörnyű ijedtség támadt, de a ragály dúlásában, mint már említettem, eleinte szünetek álltak be, és így az emberek, mondhatni, ismételten megriadtak, majd megint föllélegeztek, amíg végül hozzászoktak a veszedelem gondolatához; és még a döghalál legvadabb öldöklése idején is azt tapasztalták, hogy nem csap át mindjárt a Cityre, sem a keleti és déli városrészekre; így megint nekibátorodtak, sőt azt mondhatnám, lassan elfásultak. Igaz, a városból, mint arról már beszámoltam, óriási tömegben menekültek az emberek, de elsősorban a nyugati végéből, valamint a City úgynevezett szívéből, tehát a leggazdagabbak, meg mindazok, akiket nem kötött ide sem mesterség, sem más elfoglaltság. A többiek azonban általában maradtak, és vállalták a legrosszabbat; így például a város külső kerületében meg a külvárosokban, Southwarkben és a keleti városrészekben, mint mondjuk Wappingben, Ratcliffben, Stepneyben, Rotherhithe-ban és másutt a lakosság általában a helyén maradt, kivéve itt-ott néhány gazdag családot, akiket, mint említettem, nem kötött ide a foglalkozásuk.

Itt nem szabad megfeledkezni arról, hogy a City és a külvárosok a járvány idején, vagy legalábbis annak kitörésekor, rendkívül sűrűn lakottak voltak, s bár azóta a lakosság további növekedésének voltam tanúja, sosem látott sokaság telepedett le Londonban - mégis mindig az volt a véleményünk, hogy akkoriban, háborúk végeztével, a hadsereg feloszlátásakor, a királyság visszaállítása idején óriási tömegek özönlöttek Londonba, egzisztenciát teremtettek, szolgálataik jutalmaként a királyi udvar támogatására, előléptetésre és más ilyesmikre számítottak, úgyhogy a becslések szerint a városban százezerrel több ember élt, mint bármikor, sőt egyesek azt állították, hogy megkétszereződött a lakosság, hisz valamennyi tönkrement királypárti család ide költözött. Az összes veterán katona itt fogott valamilyen vállalkozásba, és számos család telepedett le a városban. Amellet a királyi udvar a pompa és az új divatok kedvelőinek egész raját vonzotta ide. Valamennyien vígság és fényűzés közepette éltek, és a restauráció örömei sok-sok családot csábítottak Londonba.

Gyakran járt a fejemben, hogy a rómaiak akkor vették ostrom alá Jeruzsálemet, amikor a zsidók húsvéti ünnepre gyűltek ott össze, és így roppant sokadalmat leptek meg, amely egyébként az ország más vidékein tartózkodott volna; hasonlóképpen a döghalál is akkor támadt Londonra, amikor az említett okokból a népesség történetesen hihetetlenül megsaporodott. A kicsapongó, vigadozó udvarba özönlött tömeg nyomán a Cityben felvirág-

zott a kereskedelem, különösen a divat- és fényűzési cikkek terén, ami azután sok munkást, kézművest és másokat vonzott oda, többnyire szegény, két kezük munkájából élő embereket. Igen jól emlékszem arra, hogy a főpolgármesterünkhöz intézett egyik felterjesztésben, amely a szegények állapotával foglalkozott, a Cityben és annak környékén élő pántlikaszövények számát nem kevesebb mint százezerre becsülték; többségük Shoreditchben, Stepneyben, White-chapelben élt, valamint Bishopsgate-ben, nevezetesen Spitalfields környékén; persze az akkori Spitalfieldsről beszélek, amely a jelenleginek csak egyötödét tette ki.

Ebből következtetni lehet az összlakosság számára, s valóban gyakran ámuldoztam: azok után, hogy eleinte mekkora tömegben menekült a nép, mégis látszatra milyen sokan maradtak vissza a városban.

De vissza kell térnem e megdöbbentő idők kezdetére. Akkoriban számos különös esemény történt, amely még csak fokozta az emberek szívében amúgy is elevenen élő félelmet, és így nem is lett volna csoda, ha ezeknek együttes hatására az egész lakosság egy emberként fölkerekedik, és elmenekül lakóhelyéről, otthagyja e földdarabot, amelyet az Ég, úgy látszik, második Aceldamának¹ jelölt ki, arra kárhóztatva, hogy eltöröltessék a föld színéről, és vele pusztuljon minden, ami ott található. A szóban forgó események közül csak néhányat említek, holott a számuk igen nagy volt, és hírüket annyi kuruzsló és más szemfényvesztő szerzet kürtölte széjjel, hogy gyakran töprengtem, maradtak-e életben egyáltalán, kiváltképpen az asszonyok közül.

Elsősorban is néhány hónappal a pestis kitörése előtt egy lángoló csillag vagy üstökös tűnt fel az égbolton, mint ahogyan egy esztendővel később, nem sokkal a tűzvész előtt megjelent egy második. A vénasszonyok és a férfinem betegesen félős, képzelődő tagjai, akiket szintén vénasszonyoknak nevezhetnék, azt mondogatták (különösen utóbb, amikor már mindkét istenítélet elmúlt a fejünk felől), hogy ezek az üstökösök közvetlenül a város felett, a háztetőkhöz közel haladtak el, és ezért nyilvánvalóan egyes-egyedül Londonnak jósolták valamilyen különös esemény közeledtét. Azt is beszélték, hogy a döghalál megjelenése előtt feltűnt csillag halvány, tompa és bágyadt fényű volt, nehézkes, ünnepélyesen lassú mozgású, ezzel szemben a tűzvészt megelőző üstökös fényes, szikrázó, mások szerint lángoló és gyors röptű; következésképpen az egyik lassan terjedő, de kemény, szörnyű, ijesztően súlyos ítéletet jövendölt, mint amilyen a pestis, viszont a másik hirtelen, gyors és vad csapást, amilyen a tűzvész. És még olyan fura emberek is akadtak, akik a tűzvész előtt feltűnt üstököst figyelve azt képzelték, nemcsak vadul tovarohanni látják, nemcsak szemükkel követik a futását, hanem hallani is vélték, sistergő, vad, szörnyű zajjal száguldott, messze volt ugyan, de mégis hallatszott a dübörgése.

Jómagam is láttam mind a két üstököst, és bevallom, annyira tele volt a fejem az efféle jelenségekről általánosan uralkodó nézetekkel, hogy akarva, nem akarva Isten ítéletének előhírnökeit, baljós jeleit láttam bennük; mikor pedig az első üstököst pestis követte, és utána a másodikat is láttam, mi mást mondhattam volna, mint hogy Isten nem elégette még meg a városra mért büntetést?

Mégse túloztam el azonban annyira ennek az eseménynek jelentőségét, mint mások, mert tudtam, hogy a csillagászok ezeket a tüneményeket természeti okokra vezetik vissza, sebességüket, sőt keringésüket is kiszámítják, vagy legalábbis megkísérlik kiszámítani, és így alaptalan volna pestis, háború, tűzvész vagy más hasonlók előfutárainak, hírnökeinek, sőt előidézőinek tartani őket.

¹ Birtok Jeruzsálem mellett, amelyet Júdás a Krisztus elárulásáért kapott vérdíjból vásárolt.

De akármilyen volt is a magam és a filozófusok nézete, ezek a tünemények az egyszerű emberekre rendkívüli hatást gyakoroltak, és szélteben elterjedt a balsejtelem, hogy valamilyen szörnyű szerencsétlenség és istenítélet fenyegeti a várost; ezt a hiedelmet elsősorban az üstökös látványa ébresztette, meg az a kisebb rémület, amely - mint említettem - december folyamán a St. Gilesban elhunyt két ember halála nyomán támadt.

Az általános félelmet még csak súlyosbították az akkori idők különféle babonái, mert miért, miért nem, az emberek soha, sem előtte, sem utána, nem hittek oly vakon a jövődőlésben, horoszkópokban, álmokban és dajkamesékben, mint épp akkoriban. Hogy ezt a sajnálatos lelkiállapotot eredetileg olyan emberek mesterkedései okozták-e, akik ebből hasznot húztak, vagyis kinyomtatták jóslataikat és jövődöléseiket - nem tudnám megmondani, de annyi bizonyos, hogy egy sereg könyv, mint például Lilly kalendárium, Gadbury asztrológiai jövődölései, Szegény Robin kalendárium és más hasonlók rettenetesen ijesztgették a népet; ugyanígy nem egy, vallásos színbe öltöztetett könyv is, amelyek közül az egyik a „Jer ki onnét, népem, másként elér a döghalál” címet viselte, a másinak „Jó szándékú intelem”, a harmadiknak meg „Anglia emlékeztetője” volt a címe, és még sok más írás, amelyek mind, legalábbis jórészt, nyíltan vagy burkoltan a város pusztulását jövődölték. Mi több, akadtak olyan megszállott, vakmerő emberek, akik jóslataikat fennhangon hirdetve futkároztak az utcán, és azt állították, magasabb hatalom parancsolta meg, hogy prédikáljanak a városnak. Különösen egyre emlékszem, aki, miként Jónás Ninivében, utcahosszat ezt kiáltozta: „Még negyven nap, és elpusztul London!” Nem tudom biztosan, negyven vagy néhány napot mondott-e. Egy másik meg pucéron, egy szál alsónadrágban futkározott, és éjjel-nappal kiáltozott, miként az a Josephus említette ember, aki nem sokkal a város pusztulása előtt ekképpen siránkozott: „Jaj Jeruzsálemnek!” Ugyanígy ez a meztelen szegény nyomorfi is sebesen lépkedve, rettentő hangon és arckifejezéssel semmi mást, csak örökké e szavakat ismételgette: „Ó, az a hatalmas, az a félelmetes Isten!”, és soha senki sem látta megállni, megpihenni, bármi élelmet magához venni, vagy legalábbis én nem hallottam ilyesmit. Többször is találkoztam az utcán ezzel a szerencsétlennel, szóba is elegyedtem volna vele, de nem hallgatott se rám, se másra, csak folytatta szüntelen szörnyűséges kiáltozását.

Ezek a dolgok halálra rémítették a népet, különösen amikor kétszer-háromszor is látták a halálozási jegyzékeken, hogy St. Gilesban, mint már említettem, egy-egy embert elragadott a pestis.

Ezekhez a mindenki szeme láttára lejátszódó eseményekhez társultak a vénasszonyok álomlátásai, jobban mondva álmofejtései mások álmára vonatkozóan, és ezek sok embert szinte már örületbe kergettek. Egyesek intő szózatokat hallottak, hogy mindenki meneküljön, mert olyan dögvész sújt le Londonra, hogy az élők nem tudják majd eltemetni halottaikat. Másoknak látomásaik voltak, és legyen szabad mindezekről azt mondanom - remélem, nem véték ezzel a felebaráti szeretet ellen -, hogy az említettek olyan szavakat hallottak, amelyek sose hangzottak el, és olyasmit láttak, ami a valóságban nem létezett, mert mindez csak megszállott elmék csapongó képzeletének szülötte volt. És nem is csoda, hogy aki állandóan a felhőket bámulja, alakokat, figurákat, jelenéseket és tüneményeket lát ott, ahol csak levegő van meg pára. Így azután az egyik azt beszélte, hogy látta, amint az egyik felhőből kardot markoló kéz nyúlik ki, és a kard hegye egyenesen a város szívére mutat; a másik temetési menetet pillantott meg a levegőben halottaskocsikkal és koporsókkal; a harmadik temetetlenül heverő holttestek halmaait látta és hasonló dolgokat, ahogyan épp a szegény megrettent nép a képzelete szülte anyagot kifestette magának.

*Így fest az égre beteg képzelet
hajót, hadat és csataképeket,
hol józan szem minden rejtélyt megold,
s párának látja, ami pára volt.*

Teleírhatnám e beszámoló lapjait azokkal a furcsábbnál furcsább mesékkel, amelyeket az efféle emberek nap mint nap látomásaikról előadtak; és mindegyikük olyan határozottan kitartott a vélt látvány valóságossága mellett, hogy nem lehetett ellentmondani nekik, hacsak nem akart az ember összeveszni a barátaival, vagy nem akarta magát kitenni annak, hogy egyfelől gorombának és tapintatlannak, másfelől istenkáromlónak és érzéketlennek bélyegezzék. Egy alkalommal, márciusban lehetett, tehát amikor még nem tört ki a pestis (kivéve, ahogy mondtam, St. Gilesban), az utcán csődületet láttam, és pusztán kíváncsiságból közejük vegyültem; az emberek a levegőbe bámultak, hogy ők is lássák a tüneményt, amelyet egy asszony világosan látni vélt, nevezetesen egy fehér ruhás angyalt, kezében tüzes karddal, amelyet a feje fölött forgatott. Az asszony olyan életszerűen írta le a jelenés minden részletét, megmutogatva alakját és mozdulatait, hogy azok a szegény emberek buzgón, készségesen ismételték szavait. - Igen, világosan látom - mondta az egyik -, az ott a kardja, napnál is világosabban látom. - A másik az angyalt látta. A harmadik az arcvonásait, és felkiáltott, hogy mily gyönyörű teremtés! Tehát ki ezt látta, ki azt. Én is ugyanolyan figyelmesen nézelődtem, mint a többiek, csak talán kevesebb hajlandósággal arra, hogy becsapassam magamat, és meg is mondtam, hogy csupán egy fehér felhőt látok, melyet oldalról megvilágít a rátűző nap. Az asszony folyton csak mutogatott, de nem bírt rávenni, hogy azt mondjam, én is látom, mert ez hazugság lett volna. Erre az asszony az arcomba nézett, és nekem támadt, mert azt hitte, kinevetem, holott képzelete újból csak megcsalta, hiszen egyáltalán nem nevettem, sőt épp azon rágódtam, hogy ezeket a szegény embereket tulajdon képzelőerejük ejti rettegésbe. Az asszony ekkor elfordult tőlem, hitetlen, gúnyolódó fickónak nevezett, és azt mondta, eljött Isten haragjának ideje, szörnyű ítélet vár ránk, és a magamfajta támaszkodóknak tévelyegve kell elpusztulniuk.

A többiek is hasonló megvetéssel néztek rám, és be kellett látnom, hiába próbálom bizonygatni, hogy nem nevettem rajtuk, valószínűbb, hogy ők vernek engem agyon, és nem én józanítom ki őket. Így hát továbbmentem, ők pedig ezt a látomást is olyan valóságosnak tekintették, mint magát az üstököst.

Még egy ilyen kalandom támadt, amikor egyszer fényes nappal Petty France felől jövet, egy szűk átjáróban, menhelyek sora mellett a bishopsgate-i temető felé tartottam. A bishopsgate-i templomhoz vagy egyházközséghez két temető tartozik, az egyikben akkor kell átvágnunk, ha a Petty France-nak nevezett helyről a Bishopsgate Streetre igyekszünk, amikor is a templom kapuja mellett jutunk ki az utcára, a másik amellet a keskeny átjáró mellett fekszik, amelynek bal oldalán a szegényházak állnak; jobb kéz felől alacsony fal övezi, rajta léckerítés, odébb pedig, még tovább jobbra, a City fala húzódik.

Ebben a keskeny átjáróban egy férfi állt, és a lécek között a temetőbe bámult. Akkora tömeg csődült köréje, amennyi csak a közlekedés akadályozása nélkül e szűk helyen elfért, a férfi pedig ide-oda mutogatva nagy buzgón magyarázott a tömegnek, és azt állította, hogy kísértet jár az egyik sírkövön. Pontosan leírta alakját, tartását, mozdulatait, és végtelenül csodálkozott, miképpen lehetséges, hogy más nem látja olyan világosan, mint ő. Időnként felkiáltott: - Ott van, most errefelé tart! - Majd meg: - Lám, most visszafordult -, míg végül sikerült neki annyira meggyőznie az embereket, hogy egyik is, másik is látni vélte a kísértetet. És ez a férfi ilyen módon nap mint nap odajött, és valóságos csődületet támasztott abban a felettébb

keskeny átjáróban, amíg csak a bishopsgate-i óra tizenegyet nem ütött, amikor a kísértet, mintha szólították volna, hirtelen eltűnt.

Figyelmesen nézelődtem, tekintetem állandóan követte az ember mutogatását, de semmiféle kísértetet nem láttam. Az a szegény ember azonban olyan határozott volt, annyira felizgatta a tömeget, hogy mindenki reszketve, szörnyű félelemben távozott onnét, míg végül azok, akik e kísértetről hallottak, jóformán nem is mertek az átjáróban közlekedni, legkevésbé éjszaka, bármi dolguk is akadt arra.

A kísértet, bizonygatta az a szegény szerencsétlen, a házakra, a temető földjére és az emberekre mutogat, és ezzel nyilvánvalóan azt akarja mondani - vagy legalábbis mindenki így értette -, hogy sok-sok embert tesznek majd sírba ebben a temetőben, ami valóban be is következett. De bevallom, egy percre se hittem, hogy az a férfi valóban ilyen jelenségeket lát, és én nem is láttam semmit, pedig igencsak meresztettem a szememet.

Ezek a példák híven tükrözik, milyen csalóka képzelgés lett úrrá az embereken; megpróbáltatások balsejtelmével eltelve mindannyian oly szörnyűséges pestis közeledtét jövendölték, amely az egész várost, sőt az egész országot a földdel teszi egyenlővé, úgyszólván az egész nemzetet elragadja, embert-állatot egyaránt.

Ehhez járult még, mint már említettem, az asztrológusok híresztelése gonosz hatású, baljós csillagállásokról, amelyeknek egyikét októberre jósolták, amikor be is következett, a másikat meg novemberre. Az égi jelekre alapított jövendölésekkel teletömték az emberek fejét, azt hangoztatták, hogy e csillagállások aszálynak, éhínségnek és döghalálnak előhírnökei. Az első kettő tekintetében alaposan tévedtek, mert nem jött aszály, ehelyett beállt a fagy, amely decembertől csaknem márciusig tartott, s utána mérsékelte, inkább meleg, mint forró idő volt frissítő szelekkel, egyszóval az évszaknak megfelelő időjárás uralkodott, mi több: nagy esőzések jöttek.

Történtek bizonyos erőfeszítések, hogy megakadályozzák e rettegést keltő könyvek kinyomtatását, megfékezzék a terjesztőit, akik közül néhányat le is fogtak, de aztán semmi többet nem tettek, mert - mint hallottam - a kormány nem akarta felzaklatni a lakosságot, amely már amúgy is jóformán esztét veszítette a félelemtől.

Nem találok mentséget azoknak a papoknak sem, akik prédikációikkal inkább elcsüggesztették, mint bátorították a népet. Sokukat bizonyára az a szándék vezette, hogy megszilárdítsák az emberek hitét, kiváltképpen pedig, hogy bűnbánatra ösztönözzék őket, ezzel azonban célt tévesztettek, vagy legalábbis az elért eredmény nem állt arányban a máskülönben okozott kárral, mert miként Isten a szentírásban inkább hívő szóval és buzdítással ösztönöz, hogy Felé forduljunk, és az Ő igéi szerint éljünk, mintsem hogy ijesztgetéssel és fenyegetésekkel ostromozza minket - meggyőződésem szerint hasonlóképpen kellett volna a papoknak is cselekedniök a mi Urunk és Mesterünk példája nyomán, hiszen egész evangéliuma tele van Isten kegyelmét hirdető égi megnyilatkozásokkal, bűnbánók iránti jóindulattal és megbocsátással, így panaszkodván: - Nem akartok hozzám jönni, hogy életetek legyen! -, s épp ezért nevezzük az Ő evangéliumát a béke és a kegyelem evangéliumának.

És mégis akadtak minden hitű és meggyőződésű jámbor papok, akiknek prédikációi válogatott borzalmakat ismételgettek, akik csak szörnyűségekről beszéltek, rémségek hirdetésével gyűjtötték össze a híveket, és könnyek között bocsátották el őket; baljós hírekkel traktálták a népet, beoltották félelemmel, hogy teljes pusztulás vár rájuk, de nem sarkallták, vagy legalábbis nem eléggé sarkallták, hogy kegyelemért könyörögjenek az Éghez.

Vallás dolgában egyébként is szerencsétlen széthúzás idejét éltük. Számtalan szekta, különféle csoportok és nézetek terjeszkedtek a nép körében. Az anglikán egyház hatalmát mintegy négy esztendővel azelőtt, a királyság restaurálásakor helyreállították ugyan, de a presbiteriánus és az independents, valamint az összes többi felekezet papjai és prédikátorai külön-külön vallási közösségeket hívtak életre, oltárt oltár ellenében állítottak fel, egymástól elkülönülve tartották istentiszteleteiket, úgy, mint manapság, csak kevesebbet, mert a nonkonformisták még nem szervezték meg teljesen egyházukat, ahogyan az azóta megtörtént, és ezért az így létrehozott egyházközségek száma csak kevés volt. A kormány azonban még ezeket sem engedélyezte, igyekezett elfojtani őket, berekeszteni összejöveteleiket.

De a megpróbáltatások napjaiban valamennyien összebékültek, legalábbis egy időre, és a legjobb, legtiszteltebb nonkonformista papoknak és prédikátoroknak megengedték, hogy az elhagyott anglikán templomokban istentiszteleteket tartsanak, ugyanis sok lelkész elmenekült, mert nem bírta a megpróbáltatásokat, az emberek pedig válogatás nélkül a templomokba sereglettek, hogy meghallgassák a prédikációt, nemigen érdekelte őket, ki a pap, és milyen hitvallású. A pestis elmúltával azonban a türelmesség szelleme is elhalványult, minden templomnak kijelölték a papját, újat telepítettek oda, ahol a régi pap meghalt, és így a dolgok visszazökkentek a régi kerékvágásba.

Az egyik baj szüli a másikat. A félelem meg a rettegés a népet ezernyi gyarlóságba, ostobaságba és istentelenségbe kergette, bár mindezek elkövetéséhez éppenséggel nem volt szükség gonosz bujtogatásra. Jövendőmondókhöz, szemfényvesztőkhöz és csillagjósokhoz futkároztak, hogy megismerjék a jövőt, egyszerűbben kifejezve, hogy jósoltassanak maguknak, horoszkópot állíttassanak fel és így tovább; és a döreség nyomán a várost rajokban özönlötte el mindenféle elvetemült szerzet, amely kuruzslónak, vagy - ahogy nevezték - fekete mágusnak, meg ki tudja, mi egyébként adta ki magát, és ezerszer gonoszabb cimboraságot színlelt az ördöggel, mint amilyenben tényleg bűnös volt. És ezt a mesterséget olyan nyíltan és általánosan űzték, hogy a kapukon csakhamar itt is, ott is efféle cégek és feliratok jelentek meg: „E házban jövendőmondó lakik”, „Itt csillagjós lakik”, „Itt fölállítják a horoszkópodat” és így tovább. Jóformán minden utcában kitették Bacon barát bronzfejét, amely az effajta emberek lakóhelyét általában jelölte, vagy Shipton anyó cégerét, Merlin fejét és más hasonlót.

Nem tudom, hogy ezek az ördögcimborái miféle ostoba, képtelen és nevetséges jóslatokkal szédítették és lakatták jól a népet, de annyi bizonyos, hogy nap mint nap roppant tömegek csődültek a kapujukhoz. És mihelyt egy ilyen pöffeszkedő fráter az efféle szélhámosok szokásos öltözkéiben: bársonykabátban, gallérban, fekete köpenyben felbukkant az utcán, az emberek azonnal csapatostul a nyomába szegődtek, és menetközben faggatták.

Mondanom sem kell, milyen szemenszedett csalás volt ez, s milyen célt szolgált, de nem akadt orvossága, míg csak maga a pestis véget nem vetett az egésznek, s a szemfényvesztők zömét ki nem takarította a városból. Az egyik baj az volt, hogyha egy szerencsétlen ember ezektől az álcillagászoktól afelől érdeklődött, lesz-e pestis vagy sem, általános egyetértésben igennel válaszoltak, mert ez biztosította mesterségük virágzását. Ha ugyanis a nép nem él állandó rettegésben, a kuruzslók menten fölöslegessé válnak, és mesterkedésüknek befellegzett. Ők azonban folytonosan a csillagok ilyen-olyan hatásáról, ilyen-olyan csillagállásokról fecsegték, amelyek szükségképpen betegséget, járványt, ennek következtében pestist idéznek fel. Még olyan magabiztos fickók is akadtak közöttük, akik azt állították, hogy a pestis már itt is van, ami sajnos igaz volt, bár azok, akik ezt mondogatták, még nem tudhattak róla.

Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy az őszintén vallásos és értelmes papok meg prédikátorok felemelték szavukat az ilyen és hasonló gonosz üzelmek ellen, leleplezték mind a döreséget, mind az istentelenséget, és a józanabb, okosabb emberek megvetették, utálkozva

nézték az efféle dolgokat. De a közepesebb sorsúakat és a robotoló szegényeket lehetetlen volt jobb belátásra bírni. Rettegésük elfojtott minden egyéb érzést, és már-már örültséggel határos módon szórták pénzüket e hitványságokra. A szélhámosok áldozatai elsősorban a szolganép soraiból kerültek ki, s első kérdésük - persze, miután megtudakolták, lesz-e pestis - rendszerint így hangzott: - Ó, uram! Az isten szerelmére, mi lesz velem? Megtart-e a gazdám, vagy elbocsát? Itt marad a városban, vagy elmegy vidékre? És ha elmegy, engem is elvisz-e magával, vagy itt hagy, és odadob az éhhalálnak és a pusztulásnak?

Az igazság az, hogy ezek a szegény cselédek valóban szörnyű helyzetben voltak, ahogyan erre még alkalmilag visszatérek, nyilvánvaló volt ugyanis, hogy sokukra elbocsátás vár, s ez így is lett. Rengetegen elpusztultak, különösen azok közül, akiket a hamis próféták azzal a reménnyel hitegettek, hogy megmaradnak szolgálatukban, uruk meg úrnőjük magával viszi őket vidékre; és ha a közjótékonyság nem gondoskodott volna ezekről a szerencsétlenekről, akiknek száma rendkívül nagy volt, ahogyan ez hasonló esetekben nem is lehet másképp, az egész lakosságból ők lettek volna a legnyomorúságosabb helyzetben.

Mindezek hosszú hónapokig nyugtalanították az egyszerű embereket az első riadalom idején, amikor a pestis jószerivel még ki sem tört. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy a lakosság vallásosabb része egészen másképpen viselkedett. A kormány támogatta hitbuzgalmukat, nyilvános ájtatosságokat, böjti és bűnbánati napokat rendezett, hogy az emberek meggyónják bűneiket, és Isten irgalmát kérik, hárítsa el fejük felől a szörnyű csapást; és le sem lehet írni, hogy valamennyi felekezet hívői milyen buzgalommal ragadták meg ezt az alkalmat; mekkora tömegekben sereglettek a templomokba és az istentiszteletekre, és olyan hatalmas volt a tolongás, hogy gyakran a legnagyobb templomoknak sem lehetett a közelébe, még kevésbé a kapujához férkőzni. Ezenkívül számos templomban reggeli és esti ájtatosságot, másutt külön imanapokat rendeztek, és mindezekben, mondom, rendkívüli buzgalommal vettek részt a hívők. Sok helyütt - az egyik felekezetenél éppúgy, mint a másikonál - családi böjtöt tartottak, amelyen csak a legközelebbi hozzátartozók vehettek részt. Egyszóval, a valóban jámbor, vallásos emberek igaz keresztény módjára az őszinte bűnbánat és alázat szellemében éltek, ahogyan ez keresztény néphez illik.

Mi több: mindebből szemmel láthatóan az egész társadalom vállalni akarta a részét, még az örökös szórakozásban és fényűzésben élő udvar is aggodalmat színlelt a népet fenyegető veszély miatt. Betiltották a színdarabokat és vígjátékokat, amelyek a francia udvar mintájára nálunk is meghonosodtak, és mindinkább elterjedtek, az egyre szaporodó és a nép erkölcsét rontó játékbarlangokat, nyilvános tánc- és szórakozóhelyiségeket becsukták; és ugyanakkor bezárta boltját valamennyi csepűrágó, komédiás, bábszínház, kötél-táncos és a többi hasonló, aki csak szédíti a szegény, egyszerű népet; mert most nem találtak közönségre, az embereknek más gondjuk volt, és még a legalantasabbak arcán is bánat és rettegés ült. A halál ábrázatát látták, mindenki a sírjára gondolt, nem pedig vigadozásra és szórakozásra.

De a sok egészséges szándék - amely, ha helyesen valósítja meg, könnyűszerrel rávezethette volna a népet, hogy térdre hullva megvallja bűneit, az irgalmas Megváltóhoz fohászkodjék bocsánatért könyörögve: szánja meg e súlyos, városunkat Ninive sorsával fenyegető megpróbáltatások idején - épp ellenkező hatást váltott ki az egyszerű, tudatlan, korlátolt gondolkodású emberekben; mert ahogy korábban durva bűnökben, meggondolatlanul éltek, úgy most a rettegés a végtelen dőreség karjába kergette őket. Ezért aztán, mint mondtam, nemcsak varázslókhöz, jövendőmondókhöz és más hasonló szemfényvesztőkhöz futkároztak, hogy kifürkéssék sorsukat (és a népség szándékosan táplálta, ébren tartotta félelmüket, hogy minél tovább szédíthesse, minél alaposabban kifoszhassa őket), hanem ugyanolyan eszeveszetten szaladgáltak kuruzslókhöz, csodadoktorokhoz, mindenfajta javasasszonyokhoz orvosságért

meg gyógyszerekért, s az ily módon felhalmozott pirulákra, cseppekre és az úgynevezett védőszerekre nemcsak a pénzüket szórták ki, hanem tetejébe a ragály mérgétől való félelmükben előre meg is mérgezték magukat, és ahelyett, hogy megóvták volna szervezetüket a pestistől, csak utat nyitottak neki. Ugyanakkor a kapufélfákat és az utcasarkokat minden képzeletet felülmúló mennyiségben lepték el a kuruzsló, kontárkodó, tudatlan fickók orvosi plakátjai meg hirdetései, amelyek általában ilyenféle nagyhangú szólamokkal csábították gyógyszerek megvásárlására a népet: „Csalhatatlan hatású, pestis elleni védőpirula”, „Ragály elleni tökéletes védőszer”, „Fertőzött levegő elleni felülmúlhatatlan erősítőszert”, „Járvány esetére szóló pontos kezelési utasítás”, „Pestis elleni labdac”, „Most felfedezett, páratlan hatású ital dögvész ellen”, „Általános gyógyír pestis ellen”, „Az egyetlen hamisítatlan pestis-víz”, „Fejedelmi gyógyszer mindenfajta fertőzés ellen” és még számtalan hasonló; lehetetlen valamennyit felsorolni, de ha lehetséges volna, egész könyvre telne belőlük.

Mások olyan hirdetéseket tettek ki, amelyek a népet járvány esetére szóló útmutatás és tanács végett a lakásukba csábították. Ezek a hirdetések is megtévesztően hangzatosak voltak, mint például:

„Hollandiából nemrégiben érkezett kiváló németalföldi orvos, aki a tavalyi nagy pestisjárvány idején mindvégig Amszterdamban tartózkodott, és ott számtalan, már heveny pestisben szenvedő embert gyógyított meg.”

„Nápolyból épp most érkezett olasz nemesasszony, aki, hála nagy tapasztalatainak, felülmúlhatatlan gyógyhatású, fertőzés elleni titkos balzsamot fedezett fel, és ezzel csodálatos eredményeket ért el a legutóbbi pestis idején, amikor naponta húszezren haltak meg.”

„Ősnemesi hölgy, ki a városunkban dülő legutóbbi, 1663. esztendei pestis idején nagy sikerrel gyógyított, kizárólag a női nem részére tanácsokkal szolgál. Rendel stb.”

„Tapasztalt orvos, aki hosszú esztendőkön át tanulmányozta mindenféle mérgezés és fertőzés ellenszereit, és négy évtizedes gyakorlat alapján olyan tudományra tett szert, amelynek révén - Isten segedelmével - útmutatást tud nyújtani bármiféle ragályos betegséggel való fertőzés elhárítására. Szegényeknek ingyen ad tanácsot.”

Ezek csupán példák. Felsorolhatnék további két-három tucatot, és még akkor is maradna bőven, amit nem említettem. De ennyi is elég, hogy érzékeltessem az akkori idők közhangulatát, ahogy ezek a tolvajok és zsebmetszők nemcsak becsapták, kiforgatták pénzükből a szegény embereket, hanem ráadásul undorító, végzetes kotyvalékaikkal még meg is fertőzték a szervezetüket; egyesek higannyal, mások egyéb, hasonlóan ártalmas szerekekkel, amelyek még csak nem is hasonlítottak ahhoz, aminek mondták őket, és fertőzés esetén inkább ártalmára, mint hasznára voltak a szervezetnek.

Külön meg kell említenem az egyik ilyen kuruzsló csalafinta módszerét, amellyel a szegény, hiszékeny embereket a lakására csodította, fizetség nélkül azonban semmit se tett értük. Az utcán osztogatott hirdetéséhez, úgy látszik, a következő nagybetűs mondatot biggyesztette: „Szegény sorsúaknak ingyenes rendelés.”

Tódultak is hozzá a szegények, ő pedig sok szép előadást tartott nekik, megvizsgálta egészségi állapotukat és szervezetüket, ellátta őket tömérdek, de haszontalan tanáccsal. És az egésznek az volt a csattanója, hogy: van neki egy készítménye, és aki abból reggelenként ennyit és ennyit beszed, soha meg nem kapja a pestist, még akkor sem, ha történetesen fertőzött személyekkel él egy fedél alatt. Erre az életét teszi. Az emberek persze nagyon szerettek volna kapni ebből a csodaszerből, csak hogy annak ára volt, úgy hiszem, fél koronába került. - De, uram - mondja erre az egyik szegény asszony -, én menhelyen élek, az egyházközség gondoskodik rólam, az ön céduláján meg az áll, hogy a szegényeknek ingyen rendel. - Úgy is van, jó

asszony - feleli erre a doktor -, állom is, amit ott hirdetek. Tanácsot ingyen adok a szegényeknek, de gyógyszert, azt nem. - Ó, jaj, uram! - mondja az asszony. - Hisz ön kelepécét állít a szegényeknek, amikor ingyen ad tanácsot, mert ingyen azt tanácsolja nekik, hogy vegyék meg pénzért a gyógyszert, a boltosok is így tesznek a maguk portékájával. - És az asszony aztán mindenféle szidalmakkal illette az orvost, egész nap a kapujában állt, és fünek-fának mesélte történetét, mígnem a kuruzsló - látva, hogy másként elveszti betegeit - kénytelen volt visszahívni, és ingyen adni neki egy doboz gyógyszert, amely azonban valószínűleg egy hajítófát sem ért.

De térjünk vissza azokhoz, akik fejvesztettségükben minden rendű és rangú csalónak és csodadoktornak áldozatul estek. Nem kétséges, hogy ez a kuruzslónépség a szerencsétlenek bőrére alaposan megtömte a bukszáját, hisz szemünk láttára naponta mind többen és többen csődültek hozzájuk, és kapujuknál nagyobb volt a tolongás, mint akár dr. Brooks, dr. Upton, dr. Hodges, dr. Berwick vagy más, akkoriban híres orvos háza táján. Azt hallottam, hogy némelyikük naponta öt fontot is bezsebelt csodaszereiért.

De mindezekon kívül volt még egy másik fajta örület is, amely híven érzékelteti a szerencsétlen emberek akkori háborodott lelkiállapotát, nevezetesen az, hogy még a csodadoktoroknál is veszedelmesebb szélhámosok után futottak, mert e kisszerű tolvajokat végeredményben csak az a szándék vezette, hogy kicsalják a pénzt áldozataik zsebéből, és így ez az istentelenség, bármilyen formában jelentkezett, elsősorban a csalók, nem pedig a megcsaltak lelkiismeretét terhelte. De amiről most szó lesz, ott a bűn főképpen a megcsaltakat, vagy őket és a félrevezetőiket egyformán terhelte. Az emberek ugyanis talizmánok, bájitalok, ördögűző szerek, amulettek és ki tudja, még miféle holmi használatára adták fejüket, ezekben kerestek védelmet a pestis ellen, minthogyha a járvány nem is Isten büntetése lett volna, hanem valamilyen gonosz hatalom műve, amelyet különféle mesterkedésekkel távol lehet tartani, mondjuk keresztvetéssel, az állatöv jeleivel, ennyi és ennyi csomóra kötött papirossal, amelyre bizonyos szavakat vagy jeleket írnak, kiváltképpen az „abrakadabra” szót háromszög vagy gúla alakjában ilyenformán:

ABRAKADABRA
ABRAKADABR
ABRAKADAB
ABRAKADA
ABRAKAD
ABRAKA
ABRAK
ABRA
ABR
AB
A

Mások a jezsuiták
jelét viselték ke-
resztre írva:

I H
S

Megint mások
csupán ezt a jelt:

Még sok időt eltölthetnék e dőreségek, sőt istentelenségek felsorolásával, amelyek a veszély óráiban, e szörnyű következményekkel járó és az egész nemzetre kiterjedő járvány idején így elburjánzottak. De mindezek említése inkább azt a célt szolgálja, hogy a tényeket ismertessem és bemutassam: ekképpen álltak hát a dolgok. Azt majd később mondom el, hogyan eszméltek rá e szegény szerencsétlenek a varázsszerek haszontalanságára, hány és hány embert, akinek nyakában efféle ördögi talizmán, hitvány kacat lógott, vittek ki utóbb halottaskocsin az egyházközségi temetőkbe, és dobták ott a közös sírba.

Mindez annak a következménye volt, hogy az embereket nagy riadalom fogta el, mihelyt a pestis kitörésének első jeleit észlelték, tehát 1664. Szent Mihály napjától kezdve, különösen pedig december elején, amikor St. Gilesban két ember meghalt, majd aztán újból februárban. Amikor a pestis már szemmel láthatólag elharapózott, az emberek egykettőre felismerték, milyen ostobaságot követtek el, hogy hagyták magukat rászedni, kifosztani ezektől a hazug fráterektől, és ekkor a félelem megint más irányba, a megdöbbenés és a tanácstalanság karjaiba taszította őket; nem tudták, mitévők legyenek, hogyan segítsenek magukon, hogyan könnyítsenek helyzetükön. Egyik szomszédtól a másikhoz, kapuról kapura futottak, állandóan kiáltozva: - Uram, irgalmazz! Mitévők legyünk?!

Ám ezek a szerencsétlenek egy bizonyos tekintetben különösen szánandók voltak, és ebből a szempontból úgyszólván semmi vagy csak nagyon kevés segítséget kaphattak - mélységes megilletődéssel és döbbenettel említem ezt, bár olvasóim egy része talán nem fog épülni rajta -, nevezetesen, hogy a halál immár nemcsak az emberek feje fölött lebegett, hanem a házakba, a szobákba is belesett, sőt egyenesen az arcukba vigyorgott. Igaz, volt köztük elég ostoba és érzéketlen teremtes, de akadtak olyanok is, akiknek, ha szabad így mondanom, lelkét őszinte riadalom töltötte el. Sokakban felébredt a lelkiismeret, számos kemény szív lágyult meg könnyek között, sokan vallották meg régóta titkolt bűneiket. Nincs olyan keresztény lélek, amely meg ne rendült volna a haldoklók kétségbeesett panaszainak hallatára, de senki sem mert a közelükbe menni, hogy vigaszt nyújtson nekik. Sok-sok rablást, gyilkosságot vallottak meg nyíltan az emberek, de senki sem maradt életben, hogy gyónásukról számot adjon. Nemegyszer még az utcára is kihallatszott, ahogy valaki Krisztus közbenjárását kérve Isten irgalmáért könyörög, és hajtogatja: - Tolvaj voltam, parázna voltam, gyilkos voltam -, de senki sem akadt, hogy megálljon és kérdezősködjék a dolog felől, vagy megvigasztalja a szerencsétlent, aki testi-lelki gyötrelmek közepette így kiáltozik. Eleinte még voltak papok, akik felkeresték a beteget, ez azonban hamarosan lehetetlenné vált. Hisz egyenesen kihívta a halált, aki fertőzött házba merészkedett. Még maguk a halottszállítók is, akik a város legedzettebb emberei voltak, gyakran visszahőköltek, és nem mertek belépni olyan házba, ahol az egész családot elragadta a pestis, vagy ahol a körülmények - ahogyan ez gyakorta megesett - különösen hátborzongatóak voltak. Persze ez a ragály első fellobbanásának idejére vonatkozik.

Mert az idő mindenhez hozzáadette az embereket, és később már habozás nélkül bementek bárhová. Erről még megfelelő alkalommal részletesebben beszámolok.

Most rátérek arra az időre, amikor a pestis, mint említettem, már kitört, és a hatóságok kezdtek komolyan foglalkozni a nép helyzetével. A lakosság és a fertőzött házak tekintetében hozott rendszabályokról majd külön beszélek, viszont az egészségügyi állapotokat illetően indokolt itt a főpolgármesternek, egy igen józan és vallásos úrnak intézkedéseit megemlíteni. Amikor ugyanis látta, hogy az emberek dőreségükben kuruzslókhoz és csodadoktorokhoz, varázslókhoz meg jóvendőmondókhoz futkároznak, és ez - mint említettem - már-már az örületbe kergeti őket, a szegények - pontosabban a megbetegedett szegények - gondozására orvosokat és felcsereket jelölt ki, mindenekelőtt pedig elrendelte, hogy az orvoskollégium

adjon ki a szegények számára használati utasítást a ragály valamennyi megjelenési formája esetén alkalmazható olcsó gyógyszerekre vonatkozóan. Ennél jótékonyabb hatású és helyesebb intézkedést abban az időben nem is hozhatott volna, mert ezzel véget vetett annak, hogy a nép mindenféle cédulákat osztogató kuruzslók kapujában tolongjon, gyógyszer helyett vakon és meggondolatlanul mérget szedjen, s az élet helyett a halál karjaiba vesse magát.

Az orvosi utasítást az egész kollégium szakvéleménye alapján állították össze, és mivel kifejezetten szegényeknek szánt olcsó gyógyszerekre vonatkozott, közzétették, úgyhogy mindenki elolvashatta, és aki akart, ingyen kaphatott belőle egy példányt. Ismertetésével nem is fárasztom az olvasót, hiszen nyilvánosságra hozott, járványok esetén mindenütt látható közleményről van szó.

Nem az orvosok hozzáértését és képességeit akarom lebecsülni, amikor azt mondom, hogy a ragály, csúcspontjára jutva, olyan hevességgel terjedt, miként a következő évben a tűzvész. A tűz mindent elemésztett, amit a pestis meghagyott, dacolt minden óvintézkedéssel, a tűzoltófecskendők eltörtek, a vödörök szanaszét hevertek, és az emberi erő tehetetlennek bizonyult. Hasonlóképpen dacolt a dögvész is minden óvintézkedéssel, elragadta magukat az orvosokat, még le sem nyelheték saját gyógyszereiket; de a megmaradtak tovább gyógyítottak, ismételtették másoknak, mit tegyenek, mígnem rajtuk is kiütöttek a ragály jelei, és összerogytak holtan; épp az az ellenség terítette le őket, amellyel szemben másokat ellenállásra sarkalltak. Sok orvos jutott erre a sorsra, köztük a legkiválóbbak, és ugyanígy jó néhány az ügyesebb felcserek közül. Tömegesen pusztultak a kuruzslók is, az ostobák, akik bíztak kotyvalékaikban, holott tudniuk kellett volna, hogy mit sem érnek, és így jobban tették volna, ha bűneiket felismerve, tolvaj módjára elmenekülnek az igazságszolgáltatás elől, amelytől, tudhatták, csak megérdemelt büntetést várhatnak.

Amikor megemlítem, hogy mennyi orvos pusztult el az általános szerencsétlenségben, világért sem akarom lebecsülni munkájukat, igyekezetüket: hisz csak dicséretükre válik, hogy az emberiség érdekében kockára tették, sőt feláldozták életüket. Jó szándék vezette őket, mások életét akarták megmenteni. De hogyan remélhattuk volna, hogy az orvosok elháríthatják fejünk felől Isten ítéletét, megakadályozzák az Ég fegyvereivel ránk bocsátott ragályt küldése végrehajtásában?

Az orvosok hozzáértésükkel, bölcsességükkel, igyekezetükkel kétségtelenül igen sok életet megmentettek, sok beteget meggyógyítottak. Nem jelenti tehát jellemüknek vagy hozzáértésüknek lebecsülését, ha azt mondom, hogy akin már kiütött a pestis, azon többé nem tudtak segíteni, és azon sem, aki már elkapta a halálos ragályt, és - ami elég gyakran megesett - csak ekkor küldött orvosért.

Hátra van még, hogy arról szóljak, milyen intézkedéseket hoztak a hatóságok a pestis kitörésekor a közbiztonság megóvása és a járvány elterjedésének megakadályozása érdekében. Még többször is lesz alkalmam megemlíteni, mennyi bölcsességről, emberszeretetről, szegények iránti éber gondoskodásról tettek tanúbizonyságot a hatóságok, miképpen iparkodtak később, a döghalál súlyosbodása idején megóvni a közrendet, gondoskodni az élelemellátásról és hasonlókról. Ehelyütt azonban azokról a rendeletekről és előírásokról szeretnék beszélni, amelyeket a fertőzött családokkal kapcsolatos eljárásról hoztak.

A házak lezárását már említettem, erről azonban részletesebben is kell szólnom, mert bár ez a pestis történetének igen-igen szomorú fejezete, de nekem még a legfájdalmasabb körülményekről sem szabad hallgatnom.

Június táján London főpolgármestere és a városi tanács, mint már mondtam, tüzetesebben megvizsgálta, milyen rendszabályokat kell fogyanatosítani a Cityben.

A middlesex-i békebírók a miniszter utasítására a St. Giles-in-the-Fields, St. Martin, St. Clement Danes stb. egyházközségekben már korábban megkezdték a házak lezárását, és ezzel az intézkedéssel jó eredményeket értek el, mert számos utcát, ahová áterjedt a pestis, sikerült azáltal megtisztítani a ragálytól, hogy a házakat szigorúan őriztették, és az áldozatokat, mielőtt haláluk híre kitudódott, azonnal eltemették. Azt is megfigyelték, hogy ezekben az egyházközségekben, mielőtt a járvány elérte tetőpontját, sokkal hamarabb alábbhagyott, mint például Bishopsgate-ben, Shoreditchben, Aldgate-ben, Whitechapelben, Stepneyben és másutt; az említett rendszabályok gyors fogantatása tehát igen hathatós eszköznek bizonyult a ragály megfékezésére.

A házak lezárásának módszerét, tudomásom szerint, első ízben az 1603. évi pestis idején, I. Jakab király trónra lépésekor alkalmazták. Ekkor hozta az országgyűlés a „Pestises személyek jótékony segélyezése és a fertőzöttekkel kapcsolatos eljárás” című törvényt, amely felhatalmazást adott arra, hogy az embereket házukba bezárják; erre a parlamenti törvényre alapította a londoni főpolgármester és a városi tanács 1665. július elsejével életbe lépett rendeletét, midőn a Cityben a fertőzöttek száma még csekély volt, és a kilencvenkét egyházközség legutóbbi jegyzékén mindössze négy pestisben elhalt személy szerepelt; ekkor pedig a Cityben néhány házat lezártak, egy-két embert az Islington felé vezető úton, Bunhill Fieldsen túl levő járványkórházba szállítottak, s ezekkel az intézkedésekkel sikerült elérni, hogy a Cityben egy héten csak huszonnyolc ember halt meg, míg az összes halottak száma közel ezret tett ki. Ilyen módon a Cityben az egészségügyi helyzet az egész járvány ideje alatt kedvező volt a többi városrészhez viszonyítva.

Főpolgármesterünknek ezek a rendeletei, amelyeket, mint említettem, június második felében tettek közzé, és július elsején léptettek életbe, így hangzottak:

LONDON VÁROS FŐPOLGÁRMESTERE ÉS VÁROSI TANÁCSA ÁLTAL ELHATÁROZOTT ÉS KIADOTT RENDELKEZÉSEK AZ 1665. ÉVI PESTISJÁRVÁNY TÁRGYÁBAN

„Boldogemlékeztű Jakab király öfelsége uralkodásának idején a pestises személyek jótékony segélyezése és a fertőzöttekkel kapcsolatos eljárás tárgyában törvény hozott, amely a békebírákat, polgármestereket, prefektusokat és más főhivatalnokokat felhatalmazta arra, hogy hatáskörükben a fertőzött területre egészségügyi ellenőröket, betegvizsgálókat, öröket, felügyelőket és halottvivőket nevezzenek ki, és ezeket hivataluk ellátására felelőssé tegyék. Ugyanez a törvény feljogosította továbbá az említett főhivatalnokokat, hogy más utasításokat is kiadjanak, amelyeket az adott körülmények között helyesnek tartanak. A jelenlegi helyzetben alapos megfontolás után felettébb szükségesnek találta, hogy a ragályt (ha Isten is úgy akarja) megelőzendő és elhárítandó az alanti hivatalnokok kineveztesse és az itt következő utasítások szigorúan betartassanak.

Valamennyi egyházközségben egészségügyi ellenőröket kell kinevezni.

Elsősorban is szükségesnek tartatik és ezért elrendeltetik, hogy valamennyi egyházközségben a tanácsnok helyettese, valamint a tanácsgyűlés feddhetetlen jellemű és jó hírnevű örvendő férfiak közül válasszon és nevezzen ki egy, két vagy több egészségügyi ellenőrt, akiknek kötelességük ezt a hivatalt legalább két hónapig ellátni. Amennyiben pedig az így kinevezett alkalmas személy annak vállalását megtagadná, az illetőt vessék börtönbe, és tartsák ott mindaddig, amíg a rendelkezésnek alá nem veti magát.

Az egészségügyi ellenőrök kötelmei

A tanácsnokok által felesketett egészségügyi ellenőrök időközönként vizsgálják meg és derítsék ki, hogy egyházközségükben mely házakra terjedt át a ragály, mely személyek betegedtek meg és miféle betegségben, és minderről tájékozódjanak legjobb tudásuk szerint; ha kétely merülne fel, a házba való bejárást mindaddig tiltsák meg, amíg a betegség természete ki nem derül. Ha pedig bárhol fertőzött személyt találnak, utasítsák a konstáblert a ház lezárására; és amennyiben a konstábler mulasztást vagy hanyagságot követ el, azonnal tegyenek jelentést erről a tanácsoknak.

Őrök

Minden fertőzött ház elé állítsanak két őrt, egyet nappalra, egyet pedig éjszakára. Ezek az őrök különös gonddal ügyeljenek arra, hogy az őrizetük alatt álló fertőzött házat szigorú büntetés terhe mellett senki el ne hagyassa, sem oda be ne mehessen. Az említett őrök lássák el amellet a fertőzött házak részére szükséges és megkívánt teendőket is; amennyiben az őrt bármilyen megbízatással elküldenék, zárja le a házat, és a kulcsot vigye magával. A nappali őr szolgálata este tízig tart, az éjjeli őré pedig reggel hatig.

Betegvizsgálók

Különös gondot kell fordítani arra, hogy valamennyi egyházközségben a jó hírnek örvendő és fellelhető legfeddhetetlenebb erkölcsű asszonyok közül betegvizsgálókat jelöljenek ki, a kijelöltek esküdjenek fel, hogy legjobb tudásuk szerint alaposan megvizsgálják és a valóságnak megfelelően jelentik, vajon a személyek, akiknek testét megvizsgálták, pestisben szenvednek-e vagy másféle betegségben. A ragály kezelésére és megelőzésére kijelölt orvosok pedig a gondozásuk alá tartozó egyházközségekben kinevezett, illetve kinevezendő betegvizsgálókat rendeljék magukhoz, és ellenőrizték, hogy alkalmasak-e feladatkörük betöltésére, és ha erre indokot látnak, kötelességmulasztásuk miatt vonják őket felelősségre.

A ragály tartama alatt a betegvizsgálóknak tilos bármilyen nyilvános munkát végezni vagy foglalkozást űzni, boltot vagy árudát tartani, mosónőként tevékenykedni vagy egyéb közhasznú szolgálatot teljesíteni.

Seborvosok

Mivel a betegségek megállapítása terén igen sok visszaélés történt, ami a ragály további elterjedésére vezetett, elrendeltetik, hogy betegvizsgálók munkájának támogatására válasszanak és nevezzenek ki rátermett és körültekintő seborvosokat azokon kívül, akik máris a járványkórházban tevékenykednek; osszák fel köztük a Cityt és a város külső kerületeit fekvés szerinti leghelyesebb és legalkalmasabb módon, és mindegyikükre egy meghatározott körzet jusson. Az említett seborvosok a maguk területén a betegvizsgálókkal együtt vizsgálják meg a betegek testét, hogy a baj természetéről a valóságnak megfelelő jelentés készülhessen.

Az említett seborvosok keressék fel és vizsgálják meg mindazon személyeket, akik értük küldenek, vagy akiket az egyes egyházközségekben működő egészségügyi ellenőrök megneveznek vagy hozzájuk küldenek, és ilyen módon derítsék fel, hogy a szóban forgó személyek milyen betegségben szenvednek.

Miután pedig az említett seborvosok kizárólag a ragály körüli teendőkkel foglalkozhatnak, és más gyógytevékenységet nem végezhetnek, elrendeltetik, hogy minden egyes vizsgálatért tizenkét pennyt kapjanak, amelyet vagy a megvizsgált beteg, vagy ha az illető erre képtelen, az egyházközség fizessen ki.

Ápolónők

Ha valamelyik ápolónő a fertőzött házat a pestises beteg halálától számítva huszonnyolc napon belül elhagyja, azt a házat, amelybe költözik, zárják le mindaddig, amíg az említett huszonnyolc nap le nem telik.”

A FERTŐZÖTT HÁZAKKAL ÉS A PESTISBEN MEGBETEGEDETTEK SZEMÉLYEKKEL KAPCSOLATOS RENDELKEZÉSEK

A betegséget jelenteni kell.

„A ház ura, mihelyt házában valaki testének bármely részén mutatkozó pörsenésekről, piros foltokról vagy daganatról panaszodik, vagy más eredetű nyavalyának tulajdonítható ok nélkül súlyosan megbetegszik, a tünetek jelentkezésétől számított két órán belül értesítse erről az egészségügyi ellenőrt.

A beteg elkülönítése

Mihelyt az egészségügyi ellenőr, a seborvos vagy a betegvizsgáló megállapítja valakiről, hogy pestisbe esett, a beteget még ugyanazon az estén, ugyanabban a házban különítsék el, és ha így elkülönítették, és utóbb nem is halna meg, akkor is zárják le egy hónapra a házat, amelyben megbetegedett, minekutána a ház többi lakója megtette a szükséges óvintézkedéseket.

Fertőzött tárgyak szellőztetése

A fertőzött használati tárgyak és ingóságok fertőtlenítése céljából a betegek ágyneműjét és öltözékét, valamint a függönyöket újbóli használatba vétel előtt tűz alkalmazásával és a fertőtlenítéshez szükséges füstölőszerek égetésével meg kell füstölni. A fertőtlenítést az egészségügyi ellenőr utasítása szerint kell végezni.

A házak lezárása

Ha valaki tudottan pestisben szenvedő embert meglátogat vagy engedély nélkül, saját elhatározásából, tudottan fertőzött házba lép, azt a házat, amelyben lakik, az egészségügyi ellenőr által meghatározott időtartamra le kell zárni.

Tilos bárkit elszállítani fertőzött házból, hacsak stb.

Tilos továbbá bárkit elszállítani abból a házból, ahol a ragályban megbetegedett, egy másik városbeli házba (kivéve, ha járványkórházba vagy sátorba viszik, vagy az említett fertőzött ház tulajdonosának egy másik házába, ahol a szolgálai laknak); azt az egyházközséget pedig, ahová az átszállítás történt, biztosítsák afelől, hogy a szóban forgó pestises személy gondozásáról és felügyeletéről a korábban említett előírások szerint gondoskodás történik, anélkül, hogy ez a befogadó egyházközségnek költséget okozna, és az ilyen átköltöztetéseket éjjel hajtsák végre. Az a személy, akinek két háza van, jogosult arra, hogy választása szerint az egészséges vagy beteg családtagjait másik házába átvigye, de olyképpen, hogy amennyiben az egészségeseket küldi át, nem

küldheti utóbb oda a betegeket, sem pedig fordítva, a betegekhez az egészségeseket; és az átküldött személyeket legalább egy hétig tartsák elzárva és mindenkitől elkülönítve, mert esetleg a ragály tünetei nem mutatkoznak azonnal rajtuk.

Halottak eltemetése

A ragályban elpusztultakat a legalkalmasabb napszakban temessék el, mindenkor napkelte előtt vagy napnyugta után, az egyházközségi gondnok vagy a konstábler belátása szerint, és sohase másként, szomszédoknak és barátoknak pedig börtönbüntetés vagy házuk lezárása terhe mellett tilos a tetemet a templomba kísérniök vagy a fertőzött házba belépniök.

Istentisztelet, szentbeszéd vagy prédikáció ideje alatt ragályban elhunytakat ne temessenek és ne ravatalozzanak fel a templomban. Gyermekeket pedig ne engedjenek sem a templomban, sem a templomkertben vagy a temetőben semmiféle temetésnél a tetem, a koporsó vagy a sír közelébe. Valamennyi sír legalább hat láb mély legyen.

A járvány tartama alatt másféle temetések alkalmából is tilos a nyilvános gyülekezés.

Fertőzött tárgyakat tilos forgalomba hozni.

Tilos bármilyen tárgyat, fehérneműt és ruhadarabot pestises házból kivinni vagy eladni, a házalóknak és ócskásoknak pedig szigorúan tilos öreg ágyneműt vagy ruhát eladniok vagy elzálogosítaniok, az ócskaruha- és ágynemű-árusoknak börtönbüntetés terhe mellett tilos eladásra szánt áruikat közszemlére kitenniök, és utcára, utcaközre, közútra, átjáróra néző állványokra, kirakatba vagy ablakba akasztaniok. Ha pedig valamelyik zsibárus vagy bárki más pestises házból a fertőzést követő két napon belül ágyneműt, ruhát vagy más ingóságot vásárol, házat fertőzöttként zárják le, és legalább húsz napig tartsák zárva.

Fertőzött házból tilos bárkit kivinni.

Ha az ellenőrzés hanyagságából vagy más okból kifolyóan pestises személynek sikerülne fertőzött házból kiszöknie vagy magát máshová elszállíttatnia, az egyházközség, amelyből az illető személy eltávozott vagy elvitette magát, mihelyt az esetről értesül, az éjszaka folyamán szállíttassa vissza a szóban forgó fertőzött és szökött személyt annak költségén, és a vétkes személyeket az illetékes tanácsnok utasítása szerint büntessék meg, a fertőzött személyt befogadó házat pedig húsz napra zárják le.

A fertőzött házakat meg kell jelölni.

Valamennyi fertőzött házat jelöljék meg a kapu közepére festett egy láb hosszú, jól látható vörös kereszttel, és a kereszt fölé nyomtatott betűkkel írják a szokásos szavakat, vagyis: »Isten irgalmazz!«, e jelzés pedig maradjon a ház kapuján annak törvényes megnyitásáig.

Valamennyi fertőzött házat őriztetni kell.

A konstáblerek gondoskodjanak valamennyi fertőzött ház zárva tartásáról és őrizetéről, az őr pedig vigyázzon, hogy a házat senki el ne hagyassa, és lássa el minden szükségessé a házbelieket saját költségükön, ha ki tudják fizetni, közköltségen, ha nem tudják, és a fertőzött ház az összes bentlakók felgyógyulásától számítva négy hétig maradjon zárva.

A betegvizsgálóknak, seborvosoknak, ápolóknak és halottvivőknek szigorúan hagyják meg, hogy az utcákon nyíltan és jól láthatóan három láb hosszú vörös botot vagy pálcát vigyenek, és hogy a saját házukon kívül csakis olyan házba lépjenek be, ahová küldik őket, és kerüljenek minden társaságot, különösképpen, ha megelőzően hivatalos teendőiket végezték.

A ház lakói

Ha egy és ugyanazon házban több személy lakik, és bárki közülük megkapja a pestist, az egyházközség egészségügyi ellenőrének orvosi bizonyítványa nélkül senki, sem egyén, sem család nem hagyhatja el a házat, és nem is vitetheti el a beteget, azt a házat pedig, amelybe a beteg személy vagy a többiek orvosi bizonyítvány nélkül költöztek be, a fertőzött házakhoz hasonlóan zárják le.

Béerkocsik

Gondoskodni kell arról, hogy a béerkocsisok fertőzött személyeknek a járványkórházba vagy máshová történt szállítása után ne használják kocsijukat közfuvarozásra (amiként azt egyes helyeken tapasztalni lehetett), csak miután a kocsit alaposan kiszellőztették, és ilyen szolgálat után öt-hat napig nem használták.”

AZ UTCÁK SEPREGETÉSÉRE ÉS TISZTÁN TARTÁSÁRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK

Az utcák tisztán tartandók.

„Elsősorban is szükségesnek találtatik és ezért elrendeltetik, hogy minden háztulajdonos gondoskodjék arról, hogy házának kapuja előtt az utcát naponta felseperjék, és ilyen módon egész héten át tisztán felseperve tartsák.

Az utcaseprők hordják el a szemetet.

Az utcaseprők naponta hordják el a házakban összegyűlt söpredéket és szemetet, és amint eddig is szokás volt, érkezésüket kürtszóval jelezzék.

A szemétkerakodó helyeket a várostól jó messzire kell kijelölni.

A szemétkerakodó helyeket a várostól és a közforgalmi utaktól a lehető legmesszebbre telepítsék át, és se a pócegdörztisztító, se más ne ürítse ki a szennyet a város környéki kertekbe.

Óvakodni kell a romlott haltól vagy hústól és a penészes gabonától.

Különös gondot kell fordítani arra, hogy sem a Cityben, sem a város bármely más részén ne árusítsanak megbüdösödött halat, romlott húst, penészes gabonát vagy bármilyen másfajta romlott terméket.

A serfözdéket és a kocsmákat kutassák át, hogy nem találhatók-e ott penészes vagy rothadó hordók.

A város területén tilos sertést, kutyát, macskát, szelíd galambot vagy nyulat tartani, tilos disznókat az utcákon vagy mellékutcákban szabadjára engedni, a kóbor állatokat a törvénszolga vagy más hivatalos személy terelje össze, tulajdonosuk pedig a községit tanács rendeletének megfelelő büntetésben részesüljön; a kutyákat az erre a célra kijelölt pecérek öljék meg.”

CSAVARGÓKRA ÉS HASZONTALAN ÖSSZEJÖVETELEKRE VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK

Koldusok

„Miután felettébb sok panasz hangzott el, hogy a City területén hemzsegő csavargók és kóbor koldusok, akiket a kiadott rendeletek ellenére sem lehetett eddig a várostól távol tartani, a ragály fő-fő terjesztői, ezért most a konstáblerek és az arra illetékes más személyek különös gondot fordítsanak arra, hogy a város utcáin koldusok törvényszabta büntetés terhe mellett ne csavarogjanak, a vétkesek pedig a büntetést annak rendje-módja szerint szigorúan hajtsák végre.

Játékok

Legszigorúbban tilos mindenféle utcai játék, medvehecc, verseny, utcai éneklés, csata-játék vagy bármilyen más, csődületet okozó szórakozás, a vétkesek az illetékes tanácsnok szigorúan büntesse meg.

Ünnepélyek tilalma

További rendeletig és engedélyig tilos különösen a városi céheknek mindennemű nyilvános lakomázás, valamint vendéglőkben, sörözőkben és más közös szórakozó-helyiségekben rendezett ünnepi vacsora, az ilyen módon megtakarított pénzt tegyék félre, és fordítsák a ragályban szenvedő szegények javára és segélyezésére.

Kocsmák

Vendéglőkben, sörözőkben, kávéházakban és pincékben a féktelen ivászatokat szigorúan szemmel kell tartani, mert az ilyesmi a mostani időkben közönséges bűn, és amellet a pestis legfőbb terjesztője. A város ősi törvényei és szokásai értelmében este kilenc óra után italozás céljából, az erre az esetre megállapított büntetések terhe mellett semmiféle társaság vagy személy nem tartózkodhat és nem térhet be vendéglőbe, sörözőbe vagy kávéházba.

Ezen rendeleteknek, valamint a jövőbeli tanácskozásoknak alapján szükségesnek mutakozó más utasítások és előírások jobb végrehajtása érdekében elrendeltetik és meghagyatik, hogy a tanácsnokok, helyetteseik, valamint a tanácsstagok szükség szerint hetenként egyszer, kétszer, háromszor vagy többször a maguk területén a szokásos (pestistől mentes) gyülekezőhelyen összejöjjenek, és megtanácskozzák, miképpen lehet a szóban forgó rendeleteket előírás szerint végrehajtani; ami azonban nem jelenti, hogy fertőzött helyen, vagy annak közelében lakó személyek, ha jövetelük aggályosnak látszik, megjelenjenek az említett gyűléseken. Mondott tanácsnokok, helyetteseik, valamint a tanácsstagok a maguk területén kiadhatnak más, olyan helyesnek ítélt rendeleteket is, amelyeket a szóban forgó gyűléseken Őfelsége alattvalóinak pestistől való megóvása érdekében közös elhatározással megfogalmaztak.

Sir John Lawrence főpolgármester
Sir George Waterman, Sir Charles Doe seriffek”

Ezek a rendeletek természetesen kizárólag a főpolgármester hatáskörébe tartozó területekre vonatkoztak, de a tanyai és más külterületi egyházközségek és helységek békebírái is hasonló módszereket alkalmaztak. Emlékezetem szerint a mi környékünkön a házak lezárására

vonatkozó rendeletet csak később adták ki, mert, mint már említettem, a ragály a város keleti részeire augusztus elejéig nem csapott át, illetve ott még nem dúlt teljes erővel. A július 11-től július 18-ig terjedő héten például az összes halottak száma ezerhét-százhatvanegy volt, de a Tower-tanyai egyházközségekben - amint az alábbiakból látható - mindössze hetvenegyen haltak meg pestisben.

		A következő héten	Az augusztus elsejéig terjedő héten
Aldgate	14	34	65
Stepney	33	58	76
Whitechapel	21	48	79
St. Catherine, Tower	2	4	4
Trinity, Minories	1	1	4
	71	145	228

Ámde a ragály most már nagy erővel közeledett felénk, mert ugyanezen a héten a szomszédos egyházközségekben a temetkezések száma ilyenképpen alakult:

		A következő héten szörnyű mód megnőtt	Augusztus elsejéig
St. Leonard, Shoreditch	64	84	110
St. Botolph, Bishopsgate	65	105	116
St. Giles, Cripplegate	213	421	554
	342	610	780

A házak lezárását eleinte felettébb kegyetlen és keresztényietlen intézkedésnek tartották, és a mozgási szabadságukban ilyenképpen korlátozott szerencsétlen emberek keservesen panaszkodtak. Főpolgármesterünk elé is naponta járultak panaszokkal a rendszabály szigorúsága, indok nélkül (néha egyenesen rosszindulatból) lezárt házak miatt. Én erről nem sokat mondhatok, de a megejtett vizsgálat során sok hangos panasztevőt olyan állapotban találtak, hogy a zárlatot fenn kellett tartani; máskor viszont feloldották, ha a vizsgálat alkalmával kiderült, hogy az illető személy nem szenved ragályos betegségben, vagy ha a vizsgálat bizonytalan eredménnyel járt, de a beteg beleegyezett, hogy járványkórházba szállítsák.

A házak kapuinak lezárása és éjjel-nappal való őriztetése kétségtelenül nagyon szigorú, kegyetlen intézkedésnek látszott, hiszen a kapukon senki se ki, se be nem mehetett, holott a család egészséges tagjai talán megmenekülhettek volna, ha eltávolítják őket a betegektől; és ebben a nyomorúságos fogságban sok olyan ember is elpusztult, aki, ha szabadon mozoghat, feltehetőleg nem kapta volna meg a pestist, jóllehet fertőzött házban lakott. Emiatt azután eleinte sok volt a panasz, nagy volt a nyugtalanság, a lezárt házak elé állított öröket sok helyütt tetteleg bántalmazták és fenyegették, amellet sokan erőszakkal kitörtek a házakból, ahogyan erről később még beszámolok. De az egyéni sérelmeket a közösségi érdek indokolta, és akkoriban hiába is fordult bárki a hatóságokhoz vagy a kormányhoz, az előírások legcsekélyebb enyhítését sem tudták kieszközölni, én legalábbis egyetlenegy ilyen esetről se hallottam. Ez azután az embereket arra indította, hogy a legkülönfélébb fortélyokkal igyekezzenek kijutni házukból, és egész kis kötetet töltenének meg azok a mesterkedések, amelyekkel a lezárt házak lakói igyekeztek lekenyerezni vagy félrevezetni az öröket, hogy kitörhessenek

és elmenekülhessenek, amikor is gyakran került sor dulakodásra, sőt tettelegességre, de erről majd külön beszélek.

Amikor egy reggel úgy nyolc óra tájban Houndsditchben jártam, nagy láрма ütötte meg fületem. Csődületet ugyan nem láttam, mert jóformán mindenfajta gyülekezés tilos volt, és az emberek nem maradhattak sokáig egy csoportban, jómagam sem álldogáltam hosszabb ideig. A hangos kiáltozás azonban felkeltette kíváncsiságomat, és amikor az egyik ablakból kinézett valaki, megkérdeztem tőle, mi történt.

Úgy látszik, az egyik fertőzött vagy fertőzöttnak vélt ház kapuja elé őrt állítottak, és a házat lezárták. Az őr - mint megtudtam - két teljes éjszaka állt ott, a nappali őr pedig egy napon át, és most jött leváltani őt. A házban egész idő alatt semmiféle zaj nem hallatszott, világosságot sem látott odabent, a lakók nem kértek tőle semmit, és nem is küldték el ilyen vagy olyan megbízatással, holott az öröknek általában ez volt a leggyakoribb elfoglaltságuk; és nem is háborították őt, mondta az őr, hétfő délután óta, amikor a házból nagy kiáltozás, jajveszékelés hallatszott, bizonyára azért, mert valaki a családtagok közül épp akkor halt meg. Úgy látszik, előző éjjel a halottaskocsi megállt a ház előtt, és egy szolgálólányt hoztak le holtan egy szál zöld pokrócba burkolva a kapuhoz; az úgynevezett halottvivők a kocsihoz tették a holttestet, és elhajtottak vele.

Az említett láрма és sikoltozás hallatára az őr kopogott a kapun, ám jó ideig nem kapott választ, végül aztán valaki kinézett, és haragos, sürgető, de mégis siránkozó hangon megkérdezte: - Mit akar? Miért kopogtat ilyen hangosan? - Az őr vagyok! - felelte. - Hogy vannak? Mi a baj? - Mi köze hozzá? - válaszolta az illető. - Állítsa majd meg a halottaskocsit. - Ez egy óra tájban lehetett. Nem sokkal később, mesélte az őr, megállította a halottaskocsit, újból kopogtatott a kapun, de nem kapott választ. Folytatta a kopogtatást, a csengettyüsember pedig többször is elkiáltotta magát: - Hozzák ki a halottjukat! -, de senki sem válaszolt, amíg aztán a kocsi, akit más házakhoz is hívtak, megelégedte a várakozással, és elhajtott.

Az őr sehogyan sem értette a dolgot, de békén hagyta a házbelieket, amíg a nappali őr vagy ahogyan nevezték: a nappalos meg nem érkezett, hogy leváltsa. Akkor részletesen beszámolt neki a történetekről, és jó ideig kettesben kopogtattak a kapun, választ azonban nem kaptak, viszont meglátták, hogy az a második emeleti ablak vagy ablakszárny, amelyen az említett személy korábban kinézett és válaszolt, még most is nyitva áll.

Erre a két őr, hogy kíváncsiságukat kielégítsék, hosszú létrát kerített, az egyikük felmászott rajta, és az ablakon át benézett a szobába, odabent a padlón egy asszony feküdt holtan, siralmas egy szál ingben. Az őr pedig hiába kiáltozott, hosszú botját bedugva hiába döngötte a padlót, senki sem jött, senki sem válaszolt, az egész házban egyetlen hang se hallatszott.

Az őr lejött, elmondta társának, mit látott, mire az is felkapaszkodott a létrán, de ő sem látott egyebet, így elhatározták, hogy a főpolgármestert vagy valamelyik előljárót értesítik a dologról, az ablakon azonban nem mertek bemászni. Az előljáró az örök értesítése alapján elrendelte, hogy törjék fel a kaput, és pedig a konstábler és más személyek jelenlétében, nehogy valaminek lába keljen. Így is történt, de a házban egyedül azt a fiatalasszonyt találták; a többiek, amikor rájöttek, hogy az asszonynak pestise van, és nincs remény felépülésére, sorsára hagyták, valamilyen módon kijátszották az őrt, kinyitották a kaput, vagy a hátsó kapun szöktek ki, esetleg a szomszéd házak tetején menekültek, úgyhogy az őr nem vett észre semmit, ami pedig a kiáltozást és jajveszékelést illeti, azok a búcsú fájdalmas hangjai lehettek, a mindannyiuk számára keserves búcsúé, hiszen a halott a ház asszonyának testvére volt. A ház ura, felesége, gyermekei és szolgálai mind megszöktek, betegen-e vagy egészségesen, azt nem tudtam meg, és efelől nem is igen érdeklődtem.

Sokan szöktek meg ily módon a fertőzött házakból, főképpen úgy, hogy az őrt valamilyen megbízatással elküldték, mert az öröknek kötelességük volt a család megbízatásait teljesíteni, vagyis szükségleteikről, mint például élelemről vagy gyógyszerről gondoskodni, orvost hívni - ha hajlandó volt jönni -, vagy felcserélt vagy ápolónőt, valamint a halottaskocsit odarendelni és így tovább; ám mindezt azzal a feltétellel, hogy az ör távozásakor a külső kaput becsukja, és a kulcsot magával viszi. A lakók azonban, hogy ezt elkerüljék, és az őrt kijátsszák, két vagy három kulcsot csináltattak a zárhoz, esetleg megtalálták a módját, hogy a zár felerősítésére szolgáló csavarokat kicsavarják, és a zárat belülről leszereljék, így aztán, amikor az őrt a piacra vagy kenyérért, vagy egy s más apróságért elküldték, a kaput egyszerűen kinyitották, és kedvükre járkáltak ki-be. Mikor azonban a hatóságok erre rájöttek, elrendelték, hogy a kapukat lakattal és megfelelő reteszekkel kívülről kell lezárni.

Hallottam egy másik házról is az Aldgate-tel szomszédos egyik utcában, ahol egy egész családot lezártak, mert a szolgálólány megbetegedett. A ház ura, barátai útján, panaszt emelt emiatt az illetékes tanácsnoknál és a főpolgármesternél, s felajánlotta, hogy a lányt a járványkórházba viteti, kérését azonban elutasították, és a ház kapuját előírással vörös kereszttel jelölték meg, kívül lakattal lezárták, és a ház elé őrt állítottak.

Amikor a ház ura megtudta, hogy nincs mentség, őt, feleségét és gyermekeit összezárják a szegény pestises szolgálólánnyal, szólt az örök, hívjon a szegény teremtség gondozására ápolónőt, mert ha ők kényszerülnének az ápolásra, ez mindannyiuk biztos halálát jelentené; és azt is világosan megmondta, amennyiben az ör nem volna hajlandó ápolónőt hívni, a lány feltétlenül elpusztul, ha nem a ragálytól, akkor az éhezéstől, mert ő bizony az övéi közül senkit sem enged a közelébe, és a lány négy emelet magasságban, a padlásszobában fekszik, ahonnan még csak segítségért sem tud kiáltani.

Az ör vállalkozott rá, hogy elmegy és szerez ápolónőt, és e megbízatásának még aznap este eleget is tett. A ház ura azonban az ör távollétét arra használta fel, hogy boltjának falán nagy lyukat üssön; ez a nyílás egy bódéhoz vagy fülkéhez vezetett, ahol korábban a boltablak mögött vagy alatt egy varga dolgozott. De a bódé bérlője, ahogyan ez ilyen szörnyű időkben könnyen elképzelhető, meghalt vagy kihurcolkodott, és ezért a helyiség kulcsa a ház uránál volt. Így az bejutott a műhelybe, amit, ha emberünk a kapunál marad, nem tudott volna megtenni, mert az elkerülhetetlen nagy zaj felkeltette volna az ör figyelmét. Így azonban, mint mondtam, bejutott a műhelybe, ott várakozott csendben, amíg az ör az ápolónővel vissza nem tér, és még azután is, a következő napon. Másnap éjjel azonban megint csak sikerült eltávolítania az őrt valamilyen jelentéktelen megbízatással; azt hiszem, a gyógyszertárba küldte a szolgálólány számára flastromért, amelynek elkészítését meg kellett várnia, vagy valami más olyan megbízással, amely némi időt vesz igénybe; ezalatt pedig az egész család kiszökött a házból, otthagyták az ápolónőt meg az őrt, hogy temessék el a szerencsétlen leányzót, jobban mondván, dobják fel a halottaskocsira, s hogy őrizze a házat.

Még számos hasonló, különös történetet mesélhetnék, hiszen a hosszú és keserves esztendő alatt sok ilyesmit éltem át, illetve hallottam; és ezek a történetek bizonyára igazak vagy legalábbis közel járnak az igazsághoz, persze csak ami a lényegét illeti, mert az ilyen időkben senki emberfia meg nem tudhatja valamennyi részletet. A hírek szerint sok helyütt erőszakoskodtak az örökkel, és a pestis tartama alatt, gondolom, nem kevesebb, mint tizennyolcat-húszat megöltek közülük, vagy olyan súlyosan megsebesítettek, hogy már-már holtan szedték fel őket; és mindezt feltehetőleg azok művelték, akik fertőzött, lezárt házakból megpróbáltak kijönni, és közben ellenállásba ütköztek.

De nem is igen lehetett mást várni, hiszen városszerte minden egyes lezárt ház megannyi börtön lett, az így bezárt, fogságban tartott emberek pedig annál is elviselhetetlenebbnek tartották helyzetüket, mert nem bűnösök voltak, inkább szánandó teremtmények.

Amellett e joggal börtönnek nevezhető házak előtt csupán egyetlen börtönőr állt, akinek az egész épületet szemmel kellett tartania, viszont igen sok háznak a fekvése miatt nemcsak egy kijárata volt; az egyiknek több, a másiknak kevesebb, és ezek néha más és más utcába nyíltak; ezért egyetlen ember nem ügyelhetett valamennyi kapura, nem akadályozhatta meg, hogy az ijesztő körülmények, a sérelmesnek tartott elbánás és a dühöngő pestis miatt kétségbeesett emberek elmeneküljenek, így azután amíg a ház egyik oldalán valaki szóval tartotta az őrt, addig a másikon a család kiszökött.

A Coleman Streetről például még a mai napig is igen sok sikátor nyílik. Az úgynevezett White's Alleyben lezártak egy házat, ennek a háznak pedig nem a kapuja, hanem az egyik ablaka udvarra nyílt, ahonnan átjáró vezetett a Bell Alleyre. A konstábler a ház kapuja elé őrt állított, aki társával felváltva éjjel-nappal ott állt őrsgben, holott az egész család már az első este kimászott az ablakon az udvarba, elsökött, és hagyta, hogy azok a szegény ördögök ott strázsáljanak csaknem két héten át.

Nem messze ettől a helytől az őrt valósággal fölrobbantották puskaporral, úgyhogy a szerencsétlen ember szörnyű mód összeégett, rettenetesen jajveszékelt, de senki sem mert a közelébe menni, és ezalatt az első emeleti ablakokon át a család kezét-lábát bíró tagjai elsöktek, csupán két hátrahagyott beteg kiáltozott segítségért. Gondozásukra ápolónőket küldtek oda, az elsökötteket azonban nem találták meg, amíg csak a pestis elmúltával vissza nem tértek, de nem lehetett rájuk bizonyítani a dolgot, és így büntetés nélkül megúszták.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a lezárt házakon, valóságos börtöneinktől eltérően, nem volt sem rács, sem retesz, és így a bentlakók, olykor az őr szeme láttára, karddal vagy pisztollyal fölfegyverkezve az ablakon át leereszkedtek az utcára, és a szegény ördögöt azzal fenyegették meg, hogy ha moccanni mer, vagy segítségért kiált, menten megölik.

Más helyütt a házaknak kertjük, udvaruk vagy hátsó épületük volt, és ezt a szomszédos telektől fal vagy kerítés választotta el, a szomszédok pedig barátságból, kérésre-könyörgésre megengedték, hogy átmásszanak ezeken a falakon vagy kerítéseken, és az ottani kapun kimenjenek, vagy a házbeliiek megvesztegették a szomszédok cselédeit, hogy éjnek idején engedjék át őket, egyszóval a házak lezárása korántsem jelentett megbízható módszert. Sőt a célnak sem felelt meg, mert csak még nagyobb fejvesztettségbe, végső kétségbeesésbe taszította az embereket, és így nem csoda, ha semmi kockázattól nem riadtak vissza, hogy elmenekülhessenek.

De még ennél is nagyobb baj volt, hogy azok, akik ilyen módon elszökdöstek, nyomorúságos helyzetükben ide-oda kóborolva sokkal inkább széthurcolták a magukban hordott ragályt, mint ahogyan egyébként tették volna, mert ha valaki az ilyenfajta esetek minden részletét figyelembe veszi, el kell ismernie, és ebben mi sem kételkedhetünk, hogy a szigorú zárlat sokakat kétségbeesésbe kergetett s arra késztetett, hogy minden kockázatot vállalva kiszökjön a házából; és ezek a szerencsétlenek, testükön a pestis látható jeleivel, azt sem tudták, hová menjenek, mitévők legyenek, sőt, hogy mit tettek; és e szörnyű szorultságba, nyomorúságba taszított emberek közül sokan a nélkülözés következtében az utcán vagy a földiken pusztultak el, vagy az öldöklő ragály lázában holtan rogytak össze. Mások vidékre kóboroltak, csak mentek, amerre a kétségbeesés üzte őket, nem is tudták, hova tartanak, merre mennek. Segítségre sehol se leltek, útközben sem ház, sem falu nem fogadta be őket, akár fertőzöttek voltak, akár nem, és így aztán ellankadva, kimerülten az útszélen pusztultak el, vagy egy

csűrbe húzódtak, és ott haltak meg; egy lélek sem mert a közelükbe menni, hogy segítsen rajtuk, mert ha talán nem is voltak pestiseseek, ezt akkor sem hitte el nekik senki.

Másrészt ha a ragály valamelyik családban felütötte fejét, azaz, ha az egyik családtag elment hazulról, és óvatlanul vagy sem, de megkapta és hazavitte a pestist, a család feltétlenül előbb szerzett tudomást róla, mint azok az egészségügyi ellenőrök, akiknek a már ismert rendelet értelmében kötelességük volt a lehető legalaposabban megvizsgálni minden beteget, mielőtt megbetegedéséről értesültek.

A ház ura pedig a családtag megbetegedése és az egészségügyi ellenőr jövetele közötti időben egyedül vagy övéivel együtt könnyűszerrel elmehetett, ha volt hová mennie, és sokan így is tettek. A legnagyobb bajt épp az okozta, hogy nemegyszer valójában már fertőzöttek hagyták el otthonukat, és így a pestist elhurcolták oda is, ahol vendégszeretően befogadták őket, ami - valljuk be - igen-igen gonosz, hálátlan cselekedet volt.

Részben ez adott tápot annak az általános véleménynek, jobban mondva felháborodásnak, amely a fertőzöttek magatartásával szemben megnyilvánult, nevezetesen, hogy egy cseppet sem törődnek azzal, hogy másokat is megfertőznek, a legcsekélyebb lelki furdalást sem érzik emiatt; én ezzel kapcsolatban csak azt mondhatom, hogy valami igazság lehetett ugyan ebben a vádban, de korántsem volt olyan egyértelműen jogos, ahogyan híresztelték. Mert nem tudom, milyen ésszerű indoka lehetne az efféle gonoszságnak olyan időkben, amikor mindenkinek arra kell lélekben felkészülnie, hogy hamarosan Isten ítélőszéke elé kerül. Hogy ez a magatartás éppoly kevésbé egyeztethető össze a vallással meg a tisztességgel, mint a nemeslelkűséggel meg az emberszeretettel, ebben egészen biztos vagyok. De erre talán még visszatérek.

Most azonban azokról beszélek, akik afeletti félelmükben és kétségbeesésükben, hogy otthonukat lezárják, a tényleges zárlat előtt vagy után erőszakkal vagy fortélyal kitörték onnét, amivel azonban nem enyhítették, hanem éppen ellenkezőleg, sajnálatos módon csak súlyosbították nyomorúságos helyzetüket. Igaz, az ekképpen elmenekültek közül sokaknak volt valamilyen menedékhelyük vagy másik házuk, ahová a pestis elmúltáig bezárkóztak, elrejtőztek; és számos család előre látva a járvány közeledtét, mindannyiuk számára megfelelő mennyiségű élelmet raktározott fel, és bezárkózott, egyesek olyannyira, hogy csak akkor lehetett látni őket, hallani róluk, amikor a járvány már megszűnt, és ők épen, egészségesen előjöttek. Sok ilyen esetre emlékszem, és részletesen el tudnám mondani, milyen intézkedéseket tettek; és kétségtelen, hogy akik körülményeik folytán nem hagyhatták el otthonukat, akiknek nem volt megfelelő menedékhelyük, ennél hatásosabb, biztonságosabb megoldást nem is találhattak. Mert ez a visszavonultság felért azzal, mintha száz mérföld messzeségbe költöznek. És nem is tudok egyetlenegy esetet sem, amikor egy ilyen családnak baja esett volna. Ebből a szempontból elsősorban egyes holland kereskedők viselkedtek figyelemre méltóan, házukat mint valami ostromlott váracska őrizték, senkit sem engedtek se ki, se be, de még a kapujuk közelébe sem; különösen szembeszökő volt ez egy Throgmorton Street-i teleknél, ahol a ház a Draper's Gardenra nyílt.

De hadd térjek vissza azokra a fertőzött családokra, akiknek házáat a hatóságok lezárták. Leírhatatlanul nyomorúságos helyzetbe kerültek, a kényszerű fogságban, szeretett hozzátartozóik állapotának láttára rettegés fogta el őket, halálra rémültek, és így nem csoda, hogy általában ezeknek a szerencsétleneknek házából hallatszott ki a legszívfacsaróbb siránkozás és jajveszékelés.

Emlékszem egy hölgyre - és még most is, ahogy leírom, szinte hallani vélem történetét -, egyetlen gyermeke volt, egy tizenkilenc éves leány. Meglehetősen jómódú asszony volt, s a háznak, ahol lányával élt, nem volt más lakója. Egy alkalommal a fiatal lány anyjával meg a szolgálóval elment valahová, hogy hová, arra nem emlékszem, hiszen a házuk nem volt lezárva. De mintegy két órával hazatérésük után a fiatal hölgy rosszullétről panaszkodott, további negyedóra múlva hányni kezdett, és szörnyű fejfájása támadt. - Isten irgalmaz! - mondta megrettenve az anyja. - Csak nem kapta meg gyermekem a pestist? - Mikor pedig a lány fejfájása fokozódott, az anya elhatározta, hogy megmelegítteti az ágyát, lefekteti, és izzasztót készít neki, mert a ragály első jeleire általában ezt a gyógymódot alkalmazták.

Mialatt az ágy szellőzött, az anya levetkőztette a leányt, és amikor lefektette, és gyertyafénynél megvizsgálta a testét, combjának belső oldalán azonnal fölfedezte a ragály végzetes jeleit. Nem bírta türtőztetni magát, eldobta a gyertyát, és oly retteneteset sikoltott, hogy az még a legbátrabb férfit is megrémítette volna; de nemcsak ez az egy sikoly hagyta el ajkát, mert a szerencsétlen asszonyt olyan rettegés fogta el, hogy menten elájult, majd magához térve ide-oda kezdett futkározni a házban, és mint az örült föl-le rohant a lépcsőn, és valóban megháborodott, órákig sikoltozott, kiáltozott meghibbanva vagy legalábbis öntudatát veszítve, és ahogy hallottam, józan esze nem is tért vissza többé. Ami pedig gyermekét illeti, őt attól a pillanattól kezdve halottnak kellett tekinteni, mert a foltokban kiütkező üszkösödés csakhamar egész testét ellepte, és két órán belül végzett vele. De az anya, aki gyermeke halálát már föl sem fogta, még azután is hosszú órákig sikoltozott. Mindez olyan régen történt, hogy egészen biztosan már nem emlékszem rá, de azt hiszem, az asszony sem gyógyult fel többé, két-három héten belül ő is meghalt.

Ez rendkívüli eset volt, azért beszéltem róla ilyen hosszasan, mert sok részletét ismerem. De számtalan ehhez hasonló dolog történt, és ritkaságszámba ment, ha a heti halálozási jegyzékeken nem szerepelt két-három személy, aki az ijedtségtől halt meg, vagyis - ahogy ez esetben jogosan mondhatjuk - rémületében szörnyethalt. De nemcsak olyan esetek fordultak elő, hogy valaki ily módon azon nyomban meghalt; egyesekre az ijedtség másféle végletes hatással volt: sokan meghibbantak, eszüket vagy emlékezetüket veszítették. Hadd térjek azonban vissza a házak lezárásához.

Mint már említettem, a lezárt házakból egyesek különféle fortélyokkal kiszökdöstek, mások pedig megvesztegették az őrt, hogy titokban, éjnek idején engedje ki őket. Meg kell vallanom, hogy akkoriban ezt a legártatlanabb veszteségnek tartottam, amit valaki elkövethet, szántam e szegény ördögöket, és azt hiszem, túlságosan szigorúan bántak el azzal a három örrel, akit nyilvánosan végigkorbácsoltak az utcákon, mert megengedték, hogy a házbeliak kiszökjenek lezárt otthonukból.

E szegény embereknél azonban a legnagyobb szigorúság ellenére is a pénz győzedelmeskedett, így azután sok család megtalálta a módját, hogy a lezárt házakból kiszökjön és elmeneküljön; általában olyan családok, akiknek volt hová menniük. Augusztus elseje után az országutakon ugyan már semmilyen irányban sem lehetett könnyen közlekedni, a menekülésnek mégis sokféle módja akadt: egyesek például, mint már utaltam rá, sátrakat állítottak fel a földeken, fekhelyül ágyat vagy szalmát hoztak, élelemmel látták el magukat, és úgy éltek, miként cellájában a remete, mert a közelükbe senki sem merészkedett. Sok ilyen történetet meséltek, humoros és tragikus eseteket; emberekről, akik pusztaságban vándorló zarándokok módjára éltek, és csak úgy sikerült életben maradniuk, hogy száműzöttként szinte hihetetlen körülmények között tengődtek, és mégis az adottságokhoz képest a vártnál nagyobb szabadságot élvezték.

Ismerem két testvérnek és egy rokonuknak történetét. Nőtlenek voltak, de túlságosan sokáig haboztak, és már nem tudtak elmenni a városból, amellet nem is volt hová menniök, és nem is lett volna pénzüik hosszabb utazásra, ezért a menekülésnek olyan módját választották, amely az első pillanatra ugyan kétségbeesett ötletnek látszik, és mégis annyira természetes, hogy szinte érthetetlen, miért nem követték példájukat mások is. Szegény sorsú emberek voltak, de mégsem olyan nincstelenek, hogy ne tudták volna megszerezni az élet elviseléséhez szükséges kis kényelmet, és a járvány ijesztő terjedésének láttára elhatározták, hogy lesz, ami lesz, elmennek a városból.

Egyikük részt vett a közelmúlt háborúiban, korábban meg Németalföldön katonáskodott. A fegyverforgatáson kívül nem volt semmilyen más mestersége, amellet a háborúban meg is sebesült, nehezebb munkát tehát nem bírt végezni, ezért egy idő óta Wappingben egy péknél dolgozott, aki kétszersültet gyártott.

Bátyja tengerész volt, egyik lábán azonban megsebesült, és ezért nem szállhatott többé tengerre. Kenyerét egy vitorlakészítő alkalmazásában kereste meg Wappingben vagy ott valahol a környéken, takarékos ember lévén, félretett egy kis pénzt, és hármuk közül ő volt a legmódosabb.

A harmadik férfi mesterségére asztalos vagy ács volt, ügyes kezű ember, akinek egyetlen vagyona a szerszámosládája vagy kosara, de ennek segítségével bárhol és bármikor megke-reste kenyerét, kivéve persze az akkori időket; ez az ember pedig Shadwell közelében élt.

Mindhárman Stepneyben laktak, ahová - mint említettem - utoljára csapott át, legalábbis öldöklő hevességgel, a ragály, és ott is maradtak, amíg csak nyilvánvaló nem lett, hogy a város nyugati részén a pestis már csökkenőben van, és most keletnek, azaz felénk tart.

Ezt a történetet az olvasó engedelmével három hősének saját szavaival mesélem el, a részletekért vagy az esetleges tévedésekért azonban nem vállalhatok felelősséget. Viszont igyekszem majd minél érthetőbbé tenni az eseményeket, mert az a meggyőződésem, hogy ez a történet szegény sorsú embereknek jó útmutatásul szolgál arra az esetre, ha netán még egyszer ilyen szörnyűséges járvány ütné fel közöttünk a fejét; ha pedig Isten az ő végtelen irgalmában megóvna bennünket az efféle csapásoktól, történetemnek akkor is olyan sokféle hasznát lehet látni, hogy remélem, elmondását senki sem ítéli fölöslegesnek.

Mindezt azonban csak előjáróban jegyzem meg, mert még sok egyébről be kell számolnom, mielőtt átadhatnám a szót ennek a három férfinak.

Eleinte szabadon járkáltam az utcán, persze azért nem olyan óvatlanul, hogy nyilvánvaló veszélynek tegyem ki magamat, kivéve egy alkalmat, amikor aldgate-i egyházközségünk temetőjében egy nagy gödröt ástak. Rettenetesen nagy gödör volt, és a leküzdhetetlen kíváncsiság arra késztetett, hogy megnézzem. Amennyire meg tudom ítélni, mintegy negyven láb hosszú és körülbelül tizenöt-tizenhat láb széles lehetett, és amikor megláttam, vagy kilenc láb mély volt, de úgy hírlett, hogy egy helyütt utóbb csaknem húsz lábnyra mélyítették, és csupán a feltörő talajvíz miatt nem ástak még mélyebbre; ugyanis előzőleg már, úgy látszik, több ilyen nagy gödröt ástak. Mert bár a járvány csak lassan közeledett felénk, amikor azonban Aldgate-et és Whitechapelt elérte, e két egyházközségben borzalmasabb erővel dühöngött, mint bárhol Londonban vagy a környéken.

Mire tehát a ragály elharapódzott egyházközségünkben, másutt már több ilyen nagy gödröt is ástak, főképpen midőn a halottaskocsik megkezdtek körútjukat, amire nálunk augusztus elejéig nem került sor. Minden egyes ilyen gödörbe mintegy ötven-hatvan holttestet temettek, később azután már nagyobb vermeteket ástak, és ezekben helyezték el az egy hét alatt odaszállított összes halottakat, akiknek száma augusztus második felében heti kétszázról négyszázra

növekedett; ennél nagyobb vermeteket nemigen áshattak, mert a hatóságok rendelkezése értelmében a halottakat legalább hat láb mélyre kellett temetniük, viszont körülbelül tizenhét-tizennyolc láb mélységben már feltört a talajvíz, és így - mondom - több halottat egy gödörben nemigen tudtak elhelyezni. Most azonban, szeptember elején, amikor a pestis már borzalmasan tombolt, és egyházközségünkben a temetkezések száma felülmúlta mindazokét, akiket a miénknél nem nagyobb londoni egyházközségekben valaha is eltemettek, a hatóságok elrendelték e szörnyű, inkább szakadéknak, mint gödörnek mondható sír megásását.

Amikor hozzáláttak, azt gondolták, elég lesz egy hónapra vagy esetleg még tovább is, sőt egyesek szemükre vetették a kurátoroknak, hogy ilyen irdatlan gödör ásását engedélyezik, és olyasmit is emlegettek, hogy úgy látszik, az egész egyházközséget el akarják temetni; ám az idő a kurátoroknak adott igazat, kiderült: ők ismerik jobban az egyházközség helyzetét, mert a gödörrel, azt hiszem, szeptember 4-én készültek el, szeptember 6-án kezdtek el benne temetni, és szeptember 20-áig, tehát mindössze két hét alatt 1114 holttestet dobtak bele. Ekkor be kellett fedniük, mert a tetemek a talajtól már hat lábra feküdtek. Biztos vagyok benne, hogy az egyházközségünkben akad még néhány öreg ember, aki e tényeket igazolhatná, sőt nálam pontosabban meg tudná mutatni azt a helyet is, ahol ez a gödör húzódott. A temető földjén még hosszú esztendőök múlva is látszott a nyoma, párhuzamosan azzal az ösvénnyel, amely a temető nyugati fala mentén kivezet Houndsditchből, majd újból keletnek fordul Whitechapel felé, és a Három Apácahoz címzett fogadó mellett ér véget.

Szeptember 10-e körül, amikor már mintegy négyszáz embert temettek el ebben a gödörben, kíváncsiságtól vezérelve vagy inkább üzelve elmentem, hogy újból megnézzem, most azonban nem értem be azzal, hogy, mint az előző alkalommal, nappal tekintsem meg, mert akkor csak laza földréteget láttam volna - a sírásók vagy más néven halottvivők ugyanis a gödörbe dobott holttesteket azonnal beszórták földdel -, elhatároztam hát, hogy éjnek idején megyek oda, hadd lássam, hogyan dobálják bele a tetemeket.

Rendeletileg szigorúan tilos volt bárkinek a gödrök közelébe menni; kezdetben ez az intézkedés csupán a fertőzés megakadályozására szolgált, később azonban még indokoltabbnak bizonyult, mert akadt sok olyan beteg, hagymázás ember, aki halálát közeledni érezvén, takaróba vagy pokrócba burkolózva a sírhoz futott, beleugrott vagy - ahogyan mondták - eltemette önmagát. Nem hinném, hogy a temetőőrök bárkinek megengedték volna, hogy saját elhatározásából a sírba feküdjön, azt azonban hallottam, hogy a Cripplegate egyházközségbeli Finsburyben volt egy akkor még körülkerítetlen, szabad térségen ásott nagy gödör, amelybe többen is belevetették magukat, és meghaltak, mielőtt még földet szórtak volna rájuk, és amikor másokat akartak eltemetni, e szerencsétleneket már holtan találták, bár a testük még nem hűlt ki egészen.

Ez talán némileg érzékelteti, milyen borzalmas állapotok uralkodtak akkoriban, bár annak, aki saját szemével nem látta, lehetetlen hű képet adni róluk, és így csak azt mondhatom, hogy nagyon-nagyon borzalmas állapotok voltak, szó le sem írhatja, milyen borzalmasak.

A temetőbe úgy jutottam be, hogy ismertem az ottani temetőőrt, egy derék, vallásos és józan gondolkodású embert; noha nem utasított el, de igen határozottan lebeszélte szándékomról. Nekik, mondta komoly hangon, feladatuk és kötelességük bemenni a temetőbe, vállalva a kockázatot, és ezért remélheti, hogy Isten megóvja, nekem azonban nincs semmiféle nyomós indokom, csupán a puszta kíváncsiság hajt, és ez, mondta, bizonyára szerintem sem kellő ok arra, hogy ilyen kockázatot vállaljak. Én erre azt válaszoltam, hogy érzéseim ösztökélnek, és esetleg olyan tanulságos látványban lesz részem, amelynek hasznát vehetem. - Ha emiatt vállalja a kockázatot - felelte erre az a derék ember -, akkor menjen be Isten nevében, mert higgye el nekem, oly prédikáció lesz ez a maga számára, amelynél ékeesebben szólót

valószínűleg még sose hallott. Beszédes látvány ez - folytatta -, fennhangon kiált hozzánk, bűnbánatra szólít mindannyiunkat. - Ezzel kitárta a kaput, és így szólt: - Menjen be hát, ha akar.

Szavai kissé megingattak elhatározásomban, és jó ideig tétován álldogáltam, de éppen akkor a Minories felől fáklya villant, a csengettyüsember csengőjének szavát hallottam, majd felbukkant egy halottaskocsi, és az utcán felénk közeledett. Nem tudtam tovább ellenállni a kíváncsiságnak, és beléptem a temetőbe. Az első pillanatban senkit sem láttam ott, és nem is jött senki a halottvivőkön meg a kocsison kívül, aki a kocsit hajtotta, jobban mondva, a lovat kantárszáron vezette; amikor azonban a gödörhöz értek, észrevették, hogy egy barna köpenyegbe burkolózott férfi járkal ott fel-alá, s köpenye alatt olyan mozdulatokat tesz a kezével, mintha nagy kínok gyötörnék. A halottvivők tüstént köréje gyűltek, mert azt hitték, ez is afféle kétségbeesett szerencsétlen, vagy hagymázás beteg, aki, mint említettem, önmagát akarja eltemetni. A férfi szótlanul járkált fel-alá, de kétszer-háromszor is hangosan felnyögött, és szívet tépőn sóhajtozott.

Midőn a halottvivők köréje gyűltek, csakhamar kiderült, hogy a férfi - ellentétben azokkal, akikről az imént beszéltem - nem pestises, nem készül öngyilkosságra, és nem is vesztette el az eszét, hanem szörnyű nagy bánat emésztí, mert a most érkezett kocsin felesége és gyermekei fekszenek, őket követte ide rettenetes kínjában, gyötrelmében. Gyásza szemmel láthatóan mélységes volt, de az a fajta férfigyász, amely nem talál könnyekben enyhülést. A férfi szembeszegült a halottvivőkkel, nyugodt hangon azt mondta, ne háborgassák, csak meg akarja várni, amíg a holttesteket a sírba teszik, és akkor elmegy. A halottvivők erre békén hagyták, de amikor a kocsi körbefordult, és a hullákat egymás hegyén-hátán betaszigálták a gödörbe, e látványra nem tudta tovább türtőztetni magát, és megdöbbenésében hangosan fölkiáltott. Mert erre nem számított, azt remélte, legalább tisztességesen eltemetik majd a halottakat, bár utóbb belátta, hogy ez lehetetlen volna. Nem hallottam, mit kiáltott, csak azt láttam, hogy két-három lépést hátrál, majd ájultan összerogy. A halottvivők odarohantak, fölemelték, és amikor egy idő múlva magához tért, a Houndsditch végén álló Pástétomfogadóba vezették, ahol a férfit, úgy látszik, ismerték, és így gondozásba vették. Miközben elvezették, még egy utolsó pillantást vetett a gödörre, a halottvivők azonban olyan gyorsan elföldelték a holttesteket, hogy már semmit sem láthatott, pedig amúgy elég világos volt a temetőben, mert a gödör körül, a földkupacokon lámpások álltak, s bennük gyertyák; hét-nyolc lámpás, de lehet, hogy több is.

Ez a szívfacsaró jelenet csaknem ugyanannyira megdöbbenett, mint ami ott még elém tárult: a halottak hátborzongató, rémséges látványa. A kocsin tizenhat-tizenhét hulla volt, egyesek vászonlepedőbe, mások pokrócba burkolva, akadtak azonban olyanok is, amelyek csaknem pőrén hevertek, vagy annyira lazán feküdtek rajtuk a takaró, hogy amikor a kocsit megdöntötték, lehullott róluk, és így teljesen meztelenül zuhantak be a többiek közé; de ez már mit sem számított, senki sem háborodott fel rajta, hiszen aki látta, tudhatta, hogy valamennyien halottak, és összezsúfolva hevernek az emberiség közös sírjában, ahogyan ezt a gödröt nevezhetjük, s ahová szegény és gazdag egyaránt belehullt. Nem volt más mód a temetésre, hogyan is lett volna, hiszen koporsó sem akadt elég, oly sokan pusztultak el ebben a szörnyű szerencsétlenségben.

A halottvivőkről azt a felháborító hírt terjesztették, hogy ha egy-egy holttestet tisztességesen betakarva, vagyis - ahogy akkor neveztük - halotti lepelben, fejnél-lábnál lekötve adtak át nekik, ami egyeseknél előfordult, és az ilyeneket rendszerint jó minőségű vászonba takarták; mondom, azt híresztelték, hogy a halottvivők istentelen módon leszedték róluk a leplet, és meztelenül cipelték őket a gödörhöz. Én azonban keresztény embertől ekkora aljasságot,

méghez a ilyen borzalmak idején, nem tudok egykönnyen feltételezni, és ezért csak megemlítem ezt a dolgot anélkül, hogy el akarnám dönteni, volt-e benne valami igazság vagy sem.

A pestises betegeket gondozó ápolónők embertelen viselkedéséről és különféle üzelmeiről is számtalan történet járt szájról szájra, így például azt mesélték, hogy némelyek egyenesen sietteték a rájuk bízott betegek halálát. Erről a maga idejében még lesz mondanivalóm.

Ez a temetőbeli látvány mélységesen megdöbbenett, szinte porig sújtott, el sem mondhatom, milyen nehéz szívvel, milyen nyomasztó gondolatok közepette távoztam. Épp amikor kiléptem a templomból, és hazafelé indulva befordultam az utcába, egy csengettyűsembert és nyomában egy másik fáklyás kocsit láttam közeledni; a Harrow Alleyből jövet a Butcher Row-n haladt az út túlsó oldalán, szemmel láthatólag zsúfolásig megrakva hullákkal, s ez is egyenesen a templom felé tartott. Egy darabig álldogáltam, de nem bírtam rászánni magamat, hogy visszamenjek, és még egyszer végignézzem azt a hátborzongató jelenetet; ezért tüstént hazamentem, és otthon hálátelt szívvel gondoltam arra, hogy e veszélyes útról, miként reméltem, épségben tértem meg, és ebben a reményemben nem is csalatkoztam.

Most azonban eszembe jutott annak a szegény szerencsétlen férfinak gyászos sorsa, és nem is tudtam megállni sírás nélkül, tán több könnyet ejtettem, mint ő maga. Annyira megrázott ez az élmény, hogy nem bírtam magammal, és elhatároztam, újból elmegyek hazulról, felkeresem a Pástétom-fogadót, és megtudakolom, mi lett vele.

Már éjjel egy óra volt, de a szerencsétlent még ott találtam a kocsmában. A kocsmárosék ugyanis ismerték, ezért vendégül látták, és vállalva a fertőzés veszélyét, ott tartották egész éjszaka, bár ami azt illeti, a férfi maga teljesen egészségesnek látszott.

Sajnálkozással kell írnom erről a fogadóról. A kocsmárosék udvarias, jó modorú, szívélyes népek voltak, helyiségüket ezekben az időkben is nyitva tartották, és tovább folytatták mesterségüket, jóllehet nem olyan nyilvánosan, mint annak előtte; fogadójukat azonban egy csapat aljas fickó látogatta, akik e borzalmak közepette is összeröffenek, és esténként a maguk megszokott módján ugyanúgy duhajkodtak, ordítottak, mint más időkben, sőt olyan kihívóan viselkedtek, hogy magát a kocsmáros és feleségét is szégyen, majd rettegés fogta el miattuk.

Általában az utcához legközelebb eső helyiségben tanyáztak, késő estig ott időztek, és amikor a halottaskocsi az utca végénél befordult a Houndsditchre, ahová a kocsmából ablakaiból kilátás nyílt, a csengettyűszó hallatára nemegyszer arra vetemedtek, hogy fölrántsák az ablakot, és onnét bábáskodjanak. És midőn hallották, hogy a kocsi útját az utcán vagy az ablakoknál állók jajveszékelése kíséri, pimaszul gúnyolták, csúfolták őket, kiváltképpen ha valaki Istenhez fohászzkodott irgalomért, amit ez idő tájt a járókelők szájából gyakran lehetett hallani.

Ezeket az uraságokat némileg megzavarta szórakozásukban az a sürgés-forgás, amelyet a temetőbeli szerencsétlen férfi érkezése okozott; előbb mérgesen, nagy hangon felelősségre vonták a kocsmáros, amiért - hogy az ő szavaikkal éljek - egy ilyen frátert egyenesen a sírból idehoztak, majd amikor azt a választ kapták, hogy az ember a szomszédságban lakik és egészséges, de porig sújtotta családjának pusztulása, haragjuk csúfolódásba csapott át, kinevették, mert bánkodik felesége és gyermekei halála miatt, gyávának csúfolták, amiért nem ugrott be maga is abba a nagy gödörbe, és, ahogy gúnyosan mondták, az övéivel együtt nem szállt ő is a mennybe. Mindehhez pedig ocsmány, sőt istenkáromló szavakat fűztek.

Javában folyt ez a hitvány hecc, amikor betértem a fogadóba. A férfi mozdulatlanul, némán, vigasztalanul ült, és bár a gúnyolódás nem feledtette bánatát, látszott rajta, hogy bántja és elszomorítja ez az ocsmány beszéd. Erre nyugodt hangon rendre utasítottam a társaságot, hiszen tisztán láttam, mifélek, sőt kettőt közülük személyesen is ismertem.

Ekkor hangos szitkozódás közepette tüstént nekem estek, faggattak, miért szöktem ki a sírból, amikor nálam becsületesebb emberek tömegét viszik ki a temetőbe, vagy miért nem ülök otthon imádkozva, hogy az én házamat elkerülje a halottaskocsi és így tovább.

Megrökönyödve hallgattam, hogy velem is ilyen pimaszul beszélnek, de viselkedésük egyáltalában nem hozott ki a sodromból. Megőriztem önuralmam, és azt mondtam nekik, bár sem tőlük, sem bárki mástól nem tűröm, hogy becsstelennek nevezzen, mégis elismerem, hogy ez iszonyú istenítélet nálam jobbakat is elragadott, sírba taszított. És kérdésekre egyenes válaszképpen megjegyeztem: úgy áll a dolog, hogy a haláltól épp annak a nagy Istennek irgalma óvott meg, akinek nevét ők káromolják, szörnyű szitkok és átkozódások közepette hiábavalóan ajkukra veszik, és aki - hitem szerint - jóságában egyebek között talán épp azért őrizte meg életemet, hogy megfeddhessem őket, amiért e rettenetes időkben ilyen arcátlanul, ilyen pimaszul viselkednek, és főképp amiért ezt a becsületes urat, aki amellet még a szomszédjuk is (mert egyesek közülük ismerték), gúnyolják és csúfolják, holott, mint látják, porig sújtotta a fájdalom a sok csapás miatt, amely családját Isten akaratából érte.

Nem emlékszem már pontosan, hogy szavaimra milyen förtelmes, ördögi gúnyolódás volt a válasz, úgy látszik, felbosszantotta őket, hogy bátran és nyíltan szemükbe mondtam véleményemet, de még ha emlékezném is, e beszámolóban akkor sem ismételném meg szavaikat, rettenetes szitkaikat, átkaikat és ocsmány megjegyzéseiket, amelyekhez foghatót még az utca legalantasabb, utolsó söpredékétől sem lehetett hallani; mert akkoriban e megátalkodottakon kívül mindenkinek, még a legelvetemültebbeknek szívét is eltöltötte a rettegés, hogy Isten keze bármely pillanatban lesújthat rájuk.

Ördögi mondókájukban az volt a legmegdöbbenőbb, hogy még az istenkáromlástól és istentagadástól sem riadtak vissza, csúfot űztek belőlem, amiért a pestist Isten büntetésének neveztem, gúnyolódtak, sőt nevettek az ítélet szón, mintha a pusztító csapásokat nem is az isteni akarat mérte volna ránk, és mindazok, akik a holttestekkel megrakott halottaskocsik láttára Istenhez fohászkodnak, megszállott, értelmetlen és bárgyú teremtések volnának.

Megpróbáltam szavaikra illő választ adni, ez azonban, mint tapasztaltam, korántsem vetett gátat éktelen beszédüknek, sőt még vadabb gúnyolódásra ösztönözte őket; erre, megvallom, iszonyat és düh fogott el, és ezért otthagytam őket, attól tartva - mint mondtam -, hogy az ítélet, amely városunkra lesújtott, Isten dicsőségére rajtuk telik majd be s mindazokon, akik történetesen a közelükben vannak.

Feddésemet nagy megvetéssel fogadták, gúnyoltak, ahogy csak telt tőlük, minden gyalázatot, pimaszságot, ami csak eszükbe jutott, fejemre zúdítottak, miként mondták, prédikálásomért. Ez nem is annyira bosszantott, mint inkább elszomorított, és eljöttem onnét, szívemben köszönetet mondva Istennek, hogy minden sértegetés ellenére is meg mertem mondani nekik a magamét.

Ezután még vagy három-négy napig folytatták ezt a garázdálkodást, állandóan gúnyolták és csúfolták a vallásos, hívő embereket és mindenkit, aki átérezte, hogy Istennek mily borzasztó ítélete sújt bennünket; és azt is hallottam, hogy ugyanígy csúfot űztek azokból a jámbor emberekből, akik a járvány ellenére templomba jártak, böjtöltek, és Istenhez fohászkodtak, vegye el felőlük bosszúálló kezét.

Tehát, mint mondtam, legfeljebb három-négy napig - nem hinném, hogy tovább - folytatták még ezt a garázdálkodást, amikor az egyikükre lesújtott az Ég, szánalmas körülmények között elragadta a pestis, ez pedig épp az a fickó volt, aki attól a szegény embertől megkérdezte, miért szökött ki a sírjából; és hogy rövidre fogjam a dolgot, valamennyiüket kivitték abba a

nagy gödörbe, amelyről beszéltem, amielőtt az még teljesen megtelt volna, aminek körülbelül két hét múlva jött el az ideje.

Ezek az elvetemültek sok-sok szertelen bűnt követtek el, bűnöket, amelyeknek még a gondolatától is visszaborzad az emberi lélek oly általános rettegés idején, mint amilyen akkor elfogott bennünket. Csúfot üztek a nép vallásos érzületének minden megnyilvánulásából, aminek csak szemtanúi voltak, főképpen pedig abból, hogy az emberek e nehéz napokban nyilvános istentiszteleteken összezsúfolódva buzgón könyörögtek az Ég kegyelméért. A kocsmából, ahol e megátalkodottak összejöveteleiket tartották, éppen a templomkapura lehetett látni, és így különösen jó alkalmuk nyílt az istentagadó, aljas mulatozásra.

De kevéssel az imént elmondott eset előtt már valamelyest alábbhagyott az effajta szórakozás, mert most a ragály e városrészben olyan hevesen pusztított, hogy az emberek féltek templomba járni, vagy legalábbis nem jártak már oda olyan nagy számban, mint annak előtte. A lelkészek közül is sokan meghaltak, mások meg vidékre menekültek, hiszen nagyon bátor, erős hitű lélek volt az, aki ilyen időkben nemcsak a városban mert maradni, hanem még azt a kockázatot is vállalta, hogy naponta vagy - miként egyes helyeken szokásos volt - napjában kétszer is elmegy a templomba, ott ellátja a papi teendőket, holott jogosan feltételezheti, hogy gyülekezetében sok ténylegesen pestissel megfertőzött személy akad.

Igaz, az emberek a hit gyakorlásában rendkívüli buzgalmat tanúsítottak, a templomkapuk szüntelenül tárva-nyitva álltak, és így a hívők a nap bármely szakában, akár volt istentisztelet, akár nem, be-betértek oda, és más-más padosorokba ülve buzgón, ájtatosan könyörögtek Istenhez.

Mások, aszerint, hogy kinek milyen volt a vallási meggyőződése, különféle imaházakban gyűltek össze, de mindannyian egyaránt céltábláivá lettek, különösen a ragály kezdetén, e kocsmatöltelékek gúnyolódásának.

Csakhogya a vallásos érzület efféle nyílt sértegetése miatt, úgy látszik, alaposan megrótták őket minden hitfelekezetű jámbor emberek; és ennek a körülménynek, valamint a ragály eszeveszett dühöngésének kell tulajdonítanom, hogy durvaságaikkal egy ideje jóformán felhagytak, és a trágárság és istentagadás gonosz szellemét csupán a szerencsétlen érkezése nyomán támadt sürgés-forgás ébresztette megint fel bennük. És talán ugyanez az ördög bujtogatta őket az én feddő szavaim hallatára is, noha eleinte a tőlem telhető legnagyobb nyugalommal, mérséklettel és udvariassággal beszéltem velük, amiért azonban cserébe csak annál vaskosabb sértéseket vagdostak a fejemhez abban a hiszemben, hogy félelmemben majd türtőztetem magamat, jöllehet utóbb az ellenkezőjéről kellett meggyőződniök.

Förtelmes istentelenségük miatt valóban nagyon szomorúan és megbántott lélekkel tértem haza, de abban a biztos tudatban, hogy az isteni igazságszolgáltatás szörnyű példájává teszi majd őket; mert e rémséges időt az isteni bosszú kiszemelt esztendejének tartottam, amikor az Ég más időszakhoz képest különlegesebb és feltűnőbb módon válogatja meg jogos haragjának tárgyait; és jöllehet tudtam, hogy a közös szerencsétlenségnek nem egy jámbor ember is áldozatul esik, ami be is következett, és hogy ily általános pusztulás idején nincs biztos mérce az így vagy úgy kiszemelték örök üdvösségének megítélésére, mégis, mondom, ésszerűnek véltem azt a gondolatot, hogy Isten nem lesz irgalmas nyílt ellenségei iránt, akik ilyen időkben sértegetik nevét és lényét, semmibe veszik bosszúját, kigúnyolják az Ő imádatát és imádoit, még ha máskor irgalmasságában jónak látta is, hogy elviselje és megkímélje őket, mert ez Isten ítéletének, haragjának esztendeje volt, és eszembe jutott Jeremiás könyve ötödik fejezetének kilencedik verse: „Avagy ne büntessem-é meg az ilyeneket, mondja az Úr, és az efféle népen, mint ez, ne álljon-é bosszút az én lelkem?”

Ilyen töprengés közepette tértem haza szomorúan, nyomasztó hangulatban, ezeknek az embereknek gonoszsága miatt; megborzadtam a gondolattól, hogy egyáltalában akadhatnak efféle alávaló, köszívű, javíthatatlanul gonosz lények, akik így gyalázzák Istent, az Ő szolgálait és az Ő imádatát, és éppen olyan időkben, amikor, mondhatni, kivonta kardját, hogy bosszút álljon nemcsak rajtuk, hanem az egész népen.

Eleinte tagadhatatlanul haragot éreztem irántuk, amelyet azonban nem az engem ért személyes sérelem szított fel, hanem az istenkáromló beszédük feletti borzalom. Viszont mégsem voltam egészen bizonyos abban, hogy a lappangó sértődöttségem nem személyes természetű-e, hiszen engem is, a magam személyében durván szidalmaztak; és hazaérve némi töprengés után, nehéz bánattal lelkemen azonnal pihenni tértem, de egész éjszaka nem jött álom a szememre, alázatosan hálát adtam Istennek, hogy megóvott a rendkívüli veszély közepette, amelynek kitettem magamat, és ekkor eltökélt elmével és őszinte szívvel imádkozni kezdtem ezekért a mindenre elszánt nyomorultakért, hogy Isten bocsásson meg nekik, nyissa ki szemüket, és tanítsa alázatra őket.

Ezzel nemcsak kötelességemet teljesítettem imádkozva azokért, akik rosszindulatúan gyaláztak, hanem egyben szívemet is próbára tettem, és teljesen meggyőződtem arról, hogy valóban nem érzek semmi sértődöttséget, amiért engem személyemben megbántottak, és ezt a módszert alázatos szívvel ajánlom mindazoknak, akik meg akarják tudni, vagy meg akarnak bizonyosodni afelől, hogyan kell megkülönböztetni az Isten őszinte, áhítatos tiszteletét és a tulajdon sértődöttségükből fakadó indulatot.

De most vissza kell térnem bizonyos eseményekre, amelyek e megpróbáltatásokon töprengve emlékezetemben felmerülnek, kiváltképp azokra a kezdeti időkre, amikor a fertőzöttek házait lezárták, mert a járvány tetőzése előtt még szabadabban lehetett figyelni az eseményeket, mint később, a legválságosabb napokban, midőn az emberek már nem érintkeztek egymással úgy, mint annak előtte.

A házak lezárása idején, mint említettem, egy-két helyen erőszakoskodtak az örökkel. Ami a katonaságot illeti, azt sehol se lehetett látni, az akkori királyi gárda, amelynek létszáma eltörpülne az azóta szokásos létszám mellett, szétszórva állomásozott: egy része Oxfordban, a király udvarában, más része meg az ország távolabbi részeiben, kivéve kisebb osztagokat, amelyek a Towernál meg a Whitehallnál teljesítettek szolgálatot, de ezeknek a száma igen csekély volt. Sőt még azt sem tudom biztosan, hogy a Tower a szám szerint huszonnégy közönséges tüzéren meg a fegyverraktár felügyeletére rendelt úgynevezett fegyvernökökön kívül nem csupán a toronyőrség - ahogy nevezték őket - őrizte-e a testőrökéhez hasonló köpenyben és sapkában. Kiképzett csapatok toborzására nem volt lehetőség, és a londoni vagy middlesex-i katonai parancsnokság, azt hiszem, hiába verette volna meg a dobokat, semmilyen fenyegetéssel sem tudott volna egyetlen nemzetőrszázadot összegyűjteni.

Ez azután az örök tekintélyét még inkább aláásta, és talán az ellenük elkövetett erőszakos cselekedetek szaporodásának is egyik oka volt. Azért említem ezt, mert szeretném hangsúlyozni, hogy örök kijelölése a házak zárva tartására egyrészt hatástalannak bizonyult: a lakók ugyanis erőszakos úton vagy különféle mesterkedésekkel szinte tetszésük szerint jártak ki a lezárt házakból; másrészt pedig, hogy akik így elszökdöstek, rendszerint már fertőzöttek voltak, és kétségbeesésükben ide-oda futottak, mit sem törődve, hogy megfertőzik embertársaikat; valószínűleg ez adott tápot annak az alaptalan mendemondának, amely szerint a pestiseselek természetéhez tartozik, hogy másokat is meg akarnak fertőzni.

Biztosan tudom, hogy számtalan esetben ez nem így volt, és sok olyan derék, jámbor, vallásos emberről mesélhetnék, aki, midőn utolérte a ragály, nemhogy másokat szándékosan meg akart volna fertőzni, hanem még családját is eltiltotta magától abban a reményben, hogy övéi ilyen módon épségben maradnak, és meghalt anélkül, hogy legközelebbi hozzátartozóit akár csak látta volna, mert nem akarta, hogy épp ő váljék a pestis terjesztésének eszközévé, megfertőzze vagy veszélybe sodorja családját. Ha tehát előfordult, hogy fertőzöttek nemtörődomségükkel másoknak bajt okoztak, ennek egyik, ha nem a legfőbb rugója az volt, hogy a lezárt házakból kiszökött pestises személyek szükségstől hajtva igyekeztek eltitkolni betegségüket, mert másként sem élelemhez, sem szálláshoz nem juthattak volna, és így akaratlanul megfertőzték mit sem sejtő, elővigyázatlan embertársaikat.

Részint ezért vallom azóta is, hogy a házak erőszakos lezárása, az emberek szabad mozgásának korlátozása, jobban mondva otthonukba történő bebörtönzése egészében véve - mint már mondtam - nagyon kevés vagy semmilyen haszonnal sem járt. Sőt az a véleményem, hogy inkább ártott, mert egyenesen kóborlásra kényszerítette azokat a pestissel megfertőzött szerencsétleneket, akik másként talán békésen, saját ágyukban haltak volna meg.

Emlékszem egy városi polgárra, aki kiszökött Aldersgate Street-i vagy annak környékén levő házából, és elindult az Islington felé vezető úton; megpróbált betérni előbb az Angyalba, majd pedig a Fehér Lóba, két fogadóba, amelyet még mindig ezeken a neveken ismernek, de egyik helyen sem adtak neki szállást; innét a Tarka Bikába ment, ez a fogadó máig is ezt a cégért viseli. Csupán egyetlen éjszakára kért szállást, mintha Lincolnshire-be készülne, és bizonygatta, hogy teljesen egészséges, mentes a pestistől, amely annak idején még nem is igen jutott el odáig.

A fogadóban azt mondták neki, hogy nincs üres szobájuk, legfeljebb a padlásszobában kaphat ágyat, de azt is csak egy éjszakára, mert másnapra marhahajcsárok érkezését várják, ha ezzel az ágygal beéri, megkaphatja. A férfi igent mondott, mire az egyik szolgáló felkísérte egy gyertyával, hogy megmutassa a szobát. Igen jól öltözött férfi volt, nem olyannak látszott, mint aki ahhoz volna szokva, hogy padlásszobában aludjék, és amikor belépett a szobába, nagyot sóhajtott: - Nemigen feküdtem még ilyen helyen - mondta a szolgálónak. A lány erre megismételte, hogy nincs jobb szobájuk. - Akkor ezzel kell beérnem - válaszolta a férfi -, rettenetes időket élünk, de hát csak egy éjszakáról van szó. - Ezzel leült az ágy szélére, és megkérte a lányt, hogy hozzon neki, azt hiszem, egy korsó meleg sört. A szolgáló elindult a sörért, de odalent egyéb sürgős tennivalója akadt, amely miatt teljesen megfélemedezett a férfi kívánságáról, és így nem is ment fel többé a padlásra.

Másnap reggel, midőn a férfi nem jött le a szobából, valaki a házbeliiek közül megkérdezte a szolgálót, aki felkísérte, hogy mi lett vele. - Jaj! - válaszolta ijedten a lány. - Teljesen megfélemedeztem róla. Kérte, hogy vigyek fel neki egy kis meleg sört, de kiment a fejemből! - Ekkor nem a lányt, hanem valaki mást küldtek fel, hogy nézze meg, mi van vele, és mikor az illető belépett a szobába, a férfit holtan találta, már csaknem kihűlt teteme kinyújtózva, keresztben hevert az ágyon. Felsőruha nem volt rajta, álla leesett, szeme hátborzongatóan nyitva, keze erősen markolta az ágytakarót, és mindebből világosan látszott, hogy nem sokkal a lány távozása után már meg is halt; így valószínű, hogyha a szolgáló visszament volna a sörrel, a férfit már holtan találja, alig néhány perccel azután, hogy leült az ágyra. Gondolhatni, hogy a fogadóban erre nagy riadalom támadt, hiszen a járvány ott eddig nem jelentkezett, de most ennek a szerencsétlenségnek következtében az egész házra, sőt a környező házakra is tüstént áterjedt. Nem emlékszem, hányan haltak meg magában a fogadóban, de a szolgáló, aki felkísérte a férfit, az ijedtségtől menten ágyának esett, és rajta kívül még többen is, mert amíg Islingtonban az előző héten mindössze ketten pusztultak el pestisben, addig a következő héten

tizenheten haltak meg, és ezek közül tizennégyet a döghalál ragadott el. Ez pedig a július 11-e és 18-a közötti héten történt.

Egyetlen lehetőség adódott, amellyel néhány - és nem is kevés - család az esetben élhetett, ha otthonukban felütötte fejét a pestis, ez pedig abban állt, hogy azok a családok, amelyek a pestis kitörésekor vidékre menekültek, és ott barátaiknál húzódtak meg, házukat a benne levő javak megóvása végett általában szomszédok vagy rokonok őrizetére bízta. Más házakat viszont lezártak, a kapukat lelakatolták, az ajtókat, ablakokat bedeszkázták, és csak szemmel tartásukat hagyták az örökre és a községi biztosokra. De ilyen ház kevés akadt. Általános vélemény szerint a Cityben és a külvárosokban, ideértve a külső egyházközségeket és Surrey, vagyis a folyó túlsó oldalán fekvő, Southwarknek nevezett területet, nem kevesebb mint tízezer házat hagytak el. Ezenkívül azonban még sok lakó és némely esetben egy-egy családtag is eltávozott a városból, úgyhogy az elmenekültek számát mintegy kétszázezer főre becsülték. Erre később még visszatérek. Itt csupán azzal kapcsolatban említettem meg, hogyha az ilyen családokban, amelyek a szóban forgó okból két ház felett rendelkeztek, valaki megbetegedett, a ház ura, mielőtt az egészségügyi ellenőrt vagy más hatósági személyt értesített volna, összes többi hozzátartozóját, a gyerekeket vagy a cselédséget, ahogy éppen adódott, rendszerint rögtön átküldte a másik, gondjaira bízott házba, és csak azután tett jelentést a betegről az egészségügyi ellenőrnek, hívott egy vagy több ápolónőt, és bízott meg valakit, hogy költözzön be hozzájuk a lezárandó házba (amit pénzért sokan hajlandók voltak megtenni), és vigyázzon rá, ha a beteg meghalna.

Sok esetben az egész család ennek köszönhetette életét, hiszen, ha a beteggel együtt a lezárt házban maradtak volna, menthetetlenül elpusztulnak. Másfelől azonban a házak lezárásából eredő bajoknak ez is egyik forrása lett, mivel a fogságtól való félelem és nyugtalanság sok olyan személyt is arra készítetett, hogy a család többi tagjával együtt elmeneküljön, aki, bár nem lehetett tudni róla, mert még félig-meddig egészséges volt, már magában hordozta a pestist, és ezek szabadon jártak-keltek, vagy rejtegetniök kellett betegségüket, vagy talán nem is tudtak róla, ám mindenképpen megfertőzték a többieket, és a ragályt - ahogyan arról még beszámolok - iszonyatos módon terjesztették.

Most még néhány megfigyelésemről szeretnék szólni, talán hasznát veszik azok, akiknek e beszámolóom kezébe kerül, ha egyszer újból felütné fejét a pestis.

1. A polgárok házaiba a fertőzést általában a cselédek hurcolták be, akiket kényszerűségből erre-arra kellett küldözgetni, hogy beszerezzék a szükséges dolgokat, tehát hogy élelmet vagy gyógyszert hozzanak, pékhez, serfőzőhöz vagy más boltokba menjenek; miután pedig szükségképpen az utcákon át kellett a boltokba, a piacra és más hasonló helyekre menniük, ezért egy vagy más módon, de óhatatlanul érintkezésbe kerültek pestises emberekkel, és ezeknek végzetes leheletétől megfertőzve behurcolták a betegséget a családba, amelyhez tartoztak.

2. Súlyos hiba volt, hogy egy ekkora városban mindössze egyetlen járványkórház akadt, mert ha nemcsak az az egy lett volna, Bunhill Fieldsen túl, ahol legfeljebb két-háromszáz embert lehetett elhelyezni - ha, mondom, egy helyett több, ezerszemélyes járványkórház lett volna, amelyben a betegek nem kettesével fekszenek az ágyakban, de még a szobákban sem; és ha minden családfőnek, mihelyt a házában valaki, kiváltképpen a cselédek közül, megbetegszik, kötelessége lett volna a beteget annak beleegyezésével - és ebbe sokan beleegyeztek - a legközelebbi járványkórházba küldeni; továbbá, ha az egészségügyi ellenőrök ugyanígy járnak el azokkal a szegény sorsúakkal, akiket ért a ragály - mondom, ha mindez így történik, mégpedig az érintettek hozzájárulásával (és nem másképpen), és a házakat nem zárják le -, akkor, biztos vagyok benne, és mindig is ezen a véleményen voltam, a pestis sok ezerrel

kevesebb áldozatot szedett volna; hiszen mindenki megfigyelhette, és magam is számos olyan esetről tudok, amikor egy cseléd megbetegedett, de még idejében elhelyezték valahol, vagy hátrahagyták a házban, a család maga pedig elköltözött és így megmenekült; ezzel szemben ott, ahol a családban egy vagy több személy megbetegedett, és erre a házat lezárták, mindannyian ott pusztultak, és a halottvivőknek kellett bemenniük a holttestekért, mert senki sem bírta a kapuhoz levinni őket, amíg végül a házban egy lélek sem maradt, hogy e munkát elvégezze.

3. Mindez kétségtelenné teszi számomra, hogy a betegség fertőzés útján terjedt, tehát az orvosok által *effluvium*-nak nevezett bizonyos kigőzölgések vagy kipárolgások: a beteg lélegzete, verejtéke, sebeinek bűze útján, vagy valami olyan módon, amelyet talán még maguk az orvosok sem ismernek; ezek az *effluvium*-ok pedig megfertőzhetik mindazokat, akik a betegek közelébe mennek, tüstént megtámadják az egészséges ember létfontosságú szerveit, felforralják vérért, és egész valóját szörnyű mód felkavarják, ahogyan azt tapasztaltuk, és az így újonnan megfertőzöttek hasonlóképpen adják tovább a betegséget. Erre vonatkozóan elmondok majd néhány példát, melyek minden gondolkodó embert meg kell hogy győzzenek; én magam csak csodálkozni tudok azon, hogy most, a járvány elmúltával egyesek az Ég közvetlen csapásáról beszélnek, amely minden közvetítő eszköz nélkül, rendeltetése szerint erre vagy arra a személyre sújtott le, és senki másra; az ilyen beszéd nyilvánvaló tudatlanságból és vakhitből ered, és ezért csupán megvetést érdemel; ugyanígy az a vélemény is, mely szerint a fertőzést pusztán a levegő terjeszti azáltal, hogy számtalan rovar és láthatatlan lényt hordoz, amelyek lélegzés útján, sőt a pórusokon át a levegővel együtt behatolnak a testbe, és ott gyorsan ölő mérgeket vagy mérges petéket és csírákat hoznak létre vagy bocsátanak ki, és ezek a vérbe keveredve megfertőzik a szervezetet; az ilyen vélemény, ahogyan az általános tapasztalat bizonyítja, nem egyéb naiv tudálékosságnál. De erről a megfelelő helyen még lesz mondanivalóm.

Itt még azt is meg kell jegyeznem, hogy a legnagyobb bajt maguknak a városi polgároknak a nemtörődomsége és hanyagsága okozta, mert jó előre tudtak a közeledő ragályról, és mégsem készültek fel rá, nem raktároztak fel élelmet, sem más szükséges holmit, pedig így a külvilágtól elzárkózva élhettek volna házukban, ahogyan ezt, mint mondtam, némelyek meg is tették, s legtöbbjük, hála ennek az óvatosságnak, életben is maradt; amellett később, mikor már kissé hozzáédződtek a bajokhoz, az emberek attól sem riadtak vissza, hogy fertőzöttek egymással érintkezzenek, nem úgy, mint eleinte, még akkor sem, ha tudták, hogy betegek.

Be kell vallanom, hogy magam is azok közé a gondatlanok közé tartoztam, akik kevés élelmet raktároztak fel, és ezért cselédeim kénytelenek voltak, úgy, mint annak előtte, minden aprócseprő dologért elfutkosni, míg aztán a tapasztalat ráébresztett ostobaságomra, de már olyan későn, hogy alig maradt időm egyhavi közös szükségletünk beszerzésére.

Házam népe mindössze a háztartásomat vezető öregasszonyból, egy szolgálóból, két segédből meg jómagamból állt, és mikor a pestis környékünkön egyre inkább elharapózott, gyakran gyötört nehéz gond, hogy mire szánjam magamat, mitévő legyek. Az utcán jártamban-keltemben mindenféle sok iszonyatos dolgot láttam, szívemet szörnyű rettegés töltötte el, féltem a járványtól, amely már önmagában is borzalmas volt, kiváltképpen egyes esetekben. Amikor a beteg nyakán vagy ágyékán keletkezett daganatok megkeményedtek, és nem akartak felfakadni, a legválogatottabb tortúrával felérő kínokat okozták; sokan nem bírták a gyötrelmeket, kiugrottak az ablakon, vagy agyonlőtték magukat, vagy másképpen oltották ki életüket; számos ilyen szörnyű esetet láttam. Mások nem tudtak uralkodni magukon, és kínjukban szüntelenül ordítottak, s az utcán jártunkban oly hangos és fájdalmas kiáltozás

ütötte meg fülünket, hogy pusztá hallatára is megborzadt a szívünk. Borzadályunkat még csak fokozta az a tudat, hogy ugyane szörnyű istencsapás bármely percben minket is elérhet.

Mi tagadás, korábbi eltökéltségem alaposan megrendült, lelkierőm elhagyott, és szántambántam meggondolatlanságomat. Ha elmentem hazulról, és az említettekhez hasonló szörnyűségeket tapasztaltam, bizony átkoztam hebehurgyaságomat, vakmerőségemet, hogy ittmaradtam a városban. Sokszor kívántam, bárcsak ne vállaltam volna ezt a kockázatot, és bátyámmal meg a családjával együtt én is elmentem volna.

Olykor-olykor e borzalmas élményektől megrettenve azzal az elhatározással tértem haza, hogy nem járok ki többé, és ennél az elhatározásomnál talán három-négy napig ki is tartottam, s ezt az időt imádkozással töltöttem, mélységes hálát adva az Égnek, hogy megőrzött engem és házam népét; naponta megvallottam bűneimet, böjtölés, bűnbánat és elmélkedés közepette Istenhez fordultam, és az Ő kezébe tettem le életemet. Az imádságok közötti szünetekben pedig olvastam, és napi élményeimről feljegyzéseket készítettem, ezekből merítettem utóbb e könyvem java részét, már ami a házon kívüli megfigyeléseimet illeti. Amit magánjellegű elmélkedéseimből leírtam, azt megtartom saját céljaimra, és az a kívánságom, hogy ezeket semmi körülmények közt se hozzák nyilvánosságra.

Ezenkívül leírtam vallásos elmélkedéseimet is, mindazt, ami akkor eszembe jutott, és épülesemre szolgált, ezek azonban semmilyen más szempontból nem járnának haszonnal, és ezért nem is mondok többet róluk.

Volt egy nagyon jó barátom, egy Heath nevű orvos, akit e rémséges időkben gyakran meglátogattam. Amikor meghallotta, hogy sűrűn eljárak hazulról, a fertőzés megelőzésére sokféle orvosságot javasolt, amelyeket az utcán járva szájamban tartok, és e tanácsaiért igen hálás vagyok neki. Ő is sokszor eljött hozzám, és mivel jó keresztény és jó orvos volt, kellemes beszélgetéseinkből e borzalmas idők legrosszabb napjaiban új és új erőt merítettem.

Közben augusztus lett, és a pestis az én környékemen egyre hevesebben és eszeveszettebben dühöngött, s amikor dr. Heath megint egyszer meglátogattott, és megtudta, hogy változatlanul gyakran kimerészkedem az utcára, nagyon a szívemre beszélt, hogy zárkózzam be házam népével, senkit közülük ne engedjek ki a házból, tartsuk zárva az ablakot, húzzuk be az ablaktáblákat és a függönyöket, és egyetlen percre se nyissuk ki őket; de ezt megelőzően csináljunk gyanta meg szurok, kénkö vagy puszkapor és más hasonlók elégetése útján nagyon erős füstöt a szobában, ahol is erre az időre nyissunk ajtót, ablakot; egy darabig így is élünk, de hát én nem készültem fel ilyesmire, nem raktároztam el élelmet, és ezért lehetetlen volt teljesen bezárkóznunk. De megpróbáltam, bár nagyon elkésve, valahogy segíteni a dolgon, mivel serfőző üst és kemence volt a házamban, először is vettem két zsák lisztet, és így hetekig magunk sütöttük kenyerünket, ugyanígy malátát is vásároltam, és sört főztünk, amennyi csak belefért hordóimba, és ez, úgy látszott, öt-hat hétre elegendő lesz, ezenkívül elraktároztam bizonyos mennyiségű sózott vaját és csesztersajtot, húst azonban nem tudtam beszerezni, mert a pestis annyira dühöngött a mészárosok és hentesek közt, az utca túlsó oldalán, ahol azok igen nagy számban megtelepedtek, hogy azt a néhány lépést odáig sem volt tanácsos megtenni.

És itt meg kell ismételnem, hogy az egész város balsorsát jórészt az okozta, hogy az emberek élelem beszerzése végett kénytelenek voltak eljárni hazulról, és eközben elkapták egymástól a betegséget, amellet nagyon valószínűnek tartom, hogy az élelmiszerek is fertőzöttek voltak, ezért nem érthetek egyet azzal az oly határozottan hangoztatott állítással, hogy a piaci meg a többi árusok közül, akik a városba élelmiszert szállítottak, egyet sem ért fertőzés. Azt biztosan tudom, hogy Whitechapelben, ahol a legtöbb állatot vágták, a mészárosok között rettenetesen

pusztított a döghalál, olyannyira, hogy csak néhány mészárszék tartott nyitva, és azok is Mile Enden vagy környékén ölelték le állataikat, és onnét szállították lóháton a piacra.

A szegény sorsúak azonban nem halmozhattak fel készleteket, és így kénytelenek voltak a piacra járni élelmiszerért, mások meg cselédjüket vagy gyermeküket küldték oda, ez pedig naponta ismétlődő szükségesség volt, amely a betegek százait hajtotta ki a piacra, és bizony sokan mentek oda egészségesen, és tértek vissza otthonukba halálos fertőzéssel.

Igaz, az emberek mindenféle óvintézkedéshez folyamodtak. Ha valaki egy darab húst vásárolt a piacon, nem a mészáros kezéből vette át, hanem maga emelte le a kampóról. A mészáros viszont nem nyúlt a pénzhez, hanem egy erre a célra szolgáló ecetesedénybe dobatta. A vásárlóknál pedig mindig volt elegendő aprópénz, hogy váltás nélkül fizethessenek. Emellett illatszeres üvegeket és füstölőket vittek magukkal, és minden egyéb lehetséges úton-módon védekeztek, a szegényeknek azonban ilyesmire sem volt módjuk, és így vállalniuk kellett a kockázatot.

Emiatt azután számtalan rémes esetet lehetett hallani. Előfordult, hogy valaki épp a piacon esett össze holtan, mert sokan nem is sejtették, hogy magukban hordozzák a ragályt, mígnem az üszkösödés átterjedt belső szerveikre, és a szerencsétlenek néhány percen belül elpusztultak. Ennek következtében sokakat lepott meg a halál az utcán, egyeseknek talán arra még futotta az erejéből, hogy a legközelebbi bódéhoz, fürkhéhez vagy kapualjba elvándoroljanak, ott aztán leültek és elpusztultak.

Az efféle eset olyan gyakori volt, hogy amikor a pestis valamelyik városrészben teljes erővel dühöngött, az úton-útfélen heverő holttestektől jóformán közlekedni sem lehetett. Hadd említsem meg azt is, hogy amíg eleinte a járókelők a holttestek láttára megálltak, és kihívták a közeli házak lakóit, később már rájuk se hederítettek. Ha valahol egy holttestet láttunk heverni, elkerültük, átmentünk az utca túlsó oldalára, ha pedig történetesen egy szűk sikátorban vagy átjáróban bukkantunk holttestre, megfordultunk, más utat választottunk, és mentünk tovább a dolgunkra; ilyen esetben a hulla mindaddig ott hevert, amíg a hatóságok nem kaptak hírt róla, és el nem vitették. Az is megesett azonban, hogy a holttesteket csak éjjel szedték össze és szállították el a halottaskocsikat kísérő halottvivők. Egyébként azok a rettenthetetlen férfiak, akik az efféle feladatot végezték, attól sem riadtak vissza, hogy a halott zsebét kikutassák, sőt, ha jó ruha volt rajta - ami néha előfordult -, leszedték róla, és elvigenek mindent, amit csak lehet.

De hadd térjek vissza a piaci állapotokra. A mészárosok gondoskodtak arról, hogyha valaki meghal a piacon, azonnal kéznél legyenek a halottvivők, akik taligára teszik, és elviszik a legközelebbi temetőbe; ez pedig olyan gyakran megesett, hogy az efféle haláleseteket nem is „holtan találták az utcán vagy a mezőn” megjelöléssel tüntették fel a heti halálozási jegyzékben, amint ez manapság szokásos, hanem csak a nagy pestis általános címszáva alá írták be.

Ámde aztán a ragály már olyan veszettül dühöngött, hogy a piacokra a korábbiakhoz képest csak igen kevés élelmiszert szállítottak, és vásárló sem sok járt oda, ekkor a főpolgármester elrendelte, hogy a vidékről érkező árusokat a városba bevezető utakon állítsák meg, ott üljenek le portékájukkal, adják el, amit hoztak, és ha eladták, azonnal távozzanak; s ez a rendelkezés a vidékieket nagyon is sarkallta az élelmiszer-felhozatalra, mert így most már a város kapuinál, sőt a mezőn eladhatták készleteiket, kiváltképpen a Whitechapelen túli Spitalfieldsen, és ugyanígy a southwarki St. George's Fieldsen, Bunhill Fieldsen és az Islingtonnal szomszédos, Wood's Close-nak nevezett nagyréten. A főpolgármester, a tanácsnokok és az előljárók pedig ide küldték alantasaikat és szolgálóikat, hogy családjuk számára

bevásároljanak, maguk viszont lehetőleg otthon maradtak, és példájukat sokan követték, és ennek a módszernek bevezetése után a vidékiek nagyon szívesen jöttek fel mindenféle élelmiszerral a városba, és csak nagy ritkán fordult elő, hogy egyik-másik közülük elkapta a ragályt; és azt hiszem, ez is tápot adott annak a híresztelésnek, hogy valamiféle csoda folytán menekültek meg a haláltól.

Ami az én portámat illeti, mint már említettem, kenyér-, vaj-, sajt- és sörkészletről gondoskodtam, majd pedig orvos barátom tanácsára házam népével együtt bezárkóztam, és eltökéltem, néhány hónapig, ha nehezen is, de inkább elleszünk hús nélkül, mintsem hogy beszerzése miatt életünket kockára tegyük.

Cselédségemet tehát nem eresztettem ki a házból, jómagam azonban nem bírtam kielégíthetetlen kíváncsiságommal, és sehogy sem akaróztam örökké otthon ülnöm, bár útjaimról rendszerint félelemmel eltelve tértem haza, mégsem bírtam nyugton lenni, legfeljebb nem jártam el olyan sűrűn, mint eleinte.

Igaz, voltak kisebb kötelességeim is, időnként el kellett mennem a Coleman Street-i egyház-községbe, bátyám házához, amelyet gondjaimra bízott; kezdetben mindennap odamentem, később azonban már csak hetenként egyszer-kétszer.

Így járkálva sok hátborzongató jelenetnek voltam szemtanúja: láttam, amint emberek holtan összeesnek az utcán, hallottam kiáltozó, jajveszékelő asszonyokat, akik gyötrelmükben felrántották hálószobájuk ablakát, és iszonyatos, szívfacsaró hangon sikoltoztak ki az utcára. Lehetetlen leírni, hogy e szerencsétlen emberekből hányféle formában tört ki a fájdalom.

Amikor egy alkalommal a lothburyi Tokenhouse Yardon mentem keresztül, egy asszony éppen a fejem felett hirtelen fölrántotta az ablakot, háromszor rettenetesen fölsikoltott, majd utánozhatatlan hangon elkiáltotta magát: - Ó, halál, halál, halál! -; szavára borzalom töltött el, a vér megfagyott ereimben. Viszont az egész utcán egy lelket sem láttam, és egyetlen ablak sem nyílt ki, mert az emberekből kiveszett már minden ilyenfajta kíváncsiság, amellet úgysem tudott egyik a másikan segíteni, így hát magam is továbbmentem a Bell Alley felé.

És ekkor a Bell Alleyn, a sikátor jobb oldaláról a fületem még ennél is vérfagyasztóbb sikoly ütötte meg, bár ez nem az utcának szólt, de bent a házban szörnyű riadalom támadt: hallottam, amint az asszonyok és gyermekek szinte eszüket vesztve szaladgálnak ide-oda, aztán kinyílt egy padlásablak, mire a sikátor túlsó oldalán egy ablakból kiszólt valaki: - Mi baj? - Ó, istenem - hangzott a válasz -, öreg gazdánk fölakasztotta magát! - És meg is halt? - kérdezte a másik. - Igen, igen - jött a felelet -, halott, már kihűlt a teste! - Ez az ember igen gazdag kereskedő volt és helyettes tanácsnok. A nevét, bár tudom, nem akarom megmondani, mert ez esetleg kellemetlen volna a családjának, amely most megint jó módban él.

És ez csak egy eset a sok közül; elhinni is nehéz, hogy az egyes családoknál naponta milyen szörnyűségek játszódtak le. Voltak, akiknek a láz vagy a daganat okozta kibírhatatlan fájdalom eszüket vette, és elborult elmével, őrzöngve öngyilkosságot követtek el, kiugrottak az ablakon, vagy agyonlőtték magukat; anyák tébolyukban meggyilkolták gyermekeiket, másoknak vigasztalhatatlan bánatukban megszakadt a szívük, vagy szörnyethaltak a pusztá ijedségtől és döbbenettől, pedig még csak nem is voltak fertőzöttek, megint mások a rettenéstől meghibbantak; az egyikén kétségbeesés és örület vett erőt, a másikon gyógyíthatatlan búskomorság.

Kiváltképpen a daganatok okoztak iszonyatos, egyes esetekben kibírhatatlan fájdalmat, és az orvosok és felcserek sok szegény szerencsétlent, mondhatni, halálra kínoztak. Mert a duzzanatok néha megkeményedtek, s az orvos ilyenkor erős húzótapaszt vagy meleg borogatást alkalmazott, hogy felfakadjanak, ha ez sem segített, felvágta vagy bemetszette őket, ami

iszonyú kinnal járt. Ámde részben a ragály, részben épp a tapaszok túlságos húzóereje következtében ezek a duzzanatok olykor annyira megkeményedtek, hogy már semmiféle szerszámmal nem lehetett felvágni őket, ilyenkor égetőszereket raktak rájuk, és bizony e gyötrelmekből eszüket veszítve sokan meghaltak, egyesek már műtét közben. Az is előfordult, hogy gyötrődő betegek mellett nem volt senki, aki ágyban tartotta vagy ápolta volna őket, és így, mint említettem, önkezükkel vetettek véget életüknek. Volt, aki mezítelenül kirohant az utcára, s egyenesen a folyónak tartott, és ha az örök vagy csendbiztosok nem állták útját, a vízbe vetette magát, ahol épp elérte.

Az ilyenképpen meggyötört szenvedők nyögésének, jajveszékelésének hallatára bizony nemegyszer úgy éreztem, menten meghasad a szívem, és mégis ez volt a pestis lefolyásának szerencsésebbik formája, mert ha sikerült a kelést megérlelni, felfakasztani és kimosni, az orvosok nyelvén szólva szekretálni, a beteg rendszerint meggyógyult; ezzel szemben eleve halálra voltak ítélve azok a szerencsétlenek - mint például annak a korábban említett úrhölgynek a leánya -, akiket magának követelt s meg is jelölt a halál, de tovább is jártak-keltek, és nem éreztek különösebb fájdalmat az utolsó órákig, sőt egyesek szinte a halál pillanatáig, amikor is úgy estek össze holtan, mint ahogyan az gutaütötteknél vagy nyavalyatörösöknél gyakran előfordul. Az ilyeneket hirtelen rosszullet fogta el, igyekeztek minél gyorsabban eljutni a legközelebbi padhoz, bódéhoz vagy bármely más alkalmas helyre, vagy ha tudtak, még hazamentek, és, amint említettem, ott leültek, és mindjobban elgyengülve kimúltak. Haláluk nem sokban különbözött azokétól, akik közönséges üszkösödéstől pusztultak el; öntudatukat veszítve, mondhatni, elszenderedtek. Az ilyenek nem is igen vették észre, hogy megkapták a ragályt, mígnem az üszkösödés egész szervezetüket ellepte, sőt maguk az orvosok sem tudták biztosan, mi a bajuk, míg csak fel nem nyitották a mellüket és más testrészeiket, és nem látták rajtuk a pestis jeleit.

Akkoriban számos háborzongató esetet hallottunk a haldoklók mellé felfogadott gondozókról, illetve az örökről; fizetett ápolónőkről, akik embertelenül bántak a gondjaikra bízott fertőzött beteggel, különféle elvetemült eszközökkel sietették halálát, éhezették, fojtogatták, egyszerűen meggyilkolták; és a lezárt házak felügyeletére rendelt örökről, akik - ha a házban csupán egy személy maradt vissza, és az is esetleg betegen feküdt - betörték, meggyilkolták a beteget, holttestét azonnal a halottaskocsira dobták, úgyhogy még alig hült ki a teste, amikor sírba került.

Mi tagadás, ilyen gyilkosságok valóban előfordultak, és tudomásom szerint emiatt két embert börtönbe is vetettek, de meghaltak, mielőtt még ügyük tárgyalására sor került volna; és hallottam három másíkról is, akiket különböző időpontokban felmentettek hasonló gyilkosságok vádjára alól. De meg kell mondanom, nem hiszem, hogy az efféle büntettek valóban olyan gyakoriak lettek volna, mint ahogyan azt egyesek utólag híresztelték, ez a józan ésszel is ellenkeznék, hiszen kevés efféle magatehetetlen beteg gyógyult fel, és így nemigen esett bárki is kísértésbe, hogy megölje. És mi haszna lett volna belőle, amikor szinte bizonyos lehetett benne, hogy a beteg úgylis hamarosan meghal, semmiképpen sem élheti túl a ragályt.

Azt azonban nem tagadom, hogy még ezekben a szörnyű időkben is sok rablást és más aljas büntetést követtek el. Egyeseket a lebírhatatlan kapzsiság arra késztetett, hogy minden kockázatot vállalva lopjanak, fosztogassanak; kiváltképpen az olyan házakba törtek be, ahol az egész család, az összes lakók meghaltak, és fittyet hányva a fertőzés veszélyének, még a ruhát is leszedték a holttestekről, és a halottak ágyáról elvitték az ágyneműt.

Valószínűleg ez esett meg az egyik houndsditchi házban is, ahol egy férfit és a lányát - miután a család többi tagjait feltehetőleg már korábban elvitte a halottaskocsi - meztelenül találták, ki-ki a szobájában hevert holtan a padlón; a tolvajok, úgy látszik, legurították a holttesteket az ágyról, hogy elvihessék az ágyneműt.

És bizony azt is meg kell mondanom, hogy e szerencsétlenség idején különösképpen az asszonyok között sok meggondolatlan, vakmerő, mindenre elszánt teremtés akadt, rengetegen elszegődtek betegek mellé ápolónőnek, és a házból, ahol felfogadták őket, tömérdek apró-cseprő holmit ellopkodtak, emiatt néhányat nyilvánosan meg is korbácsoltak, de talán helyesebb lett volna, ha elrettentő például egyet-kettőt felakasztanak közülük, mert az alkalommal élve oly sok házat kifosztottak, hogy végül már a hatóságoknak kellett a betegek mellé ápolónőket ajánlaniuk, az ajánlottak nevét pedig feljegyezték, hogy felelősségre vonhassák őket, ha a házban, ahová elszegődtek, valamit elkövetnének.

De főképp csak ruhát, fehérneműt, gyűrűt meg pénzt loptak, amennyit a gondjukra bízott beteg halálakor meg tudtak kaparintani, viszont a házat teljesen kifosztani mégsem merték; és tudok egy ilyen ápolónőről, aki sok esztendővel később a halálos ágyán szörnyű félelmek közepette bevallotta, hogy alaposan megszedte magát, annyi mindent összelopkodott annak idején, amikor mint ápolónő szolgált. Ami azonban a gyilkosságokat illeti, nem hiszem, hogy ezekre vonatkozóan a már említetteken kívül bármiféle tárgyi bizonyíték akadna, amely a híreszteléseket igazolná.

Egyszer valóban meséltek nekem egy ápolónőről, aki a gondjaira bízott haldokló arcára vizes ruhát borított, és miután az előzőleg épp kilélegzett, ezzel kioltotta életét. Egy másikról meg azt mondták, hogy megfojtotta betegét, egy fiatal nőt, aki hirtelen ájulásba esett, de ebből még magához tért volna; és olyanokról is hallottam, akik egy s mást beadtak betegüknek, meg olyanokról, akik épp ellenkezőleg, semmit sem adtak nekik, vagyis halálra éhezettették őket. E történeteknek azonban mindenkor volt két gyanús sajátságuk, ami arra indított, hogy ne higgyek bennük, pusztá meséknek tekintsem őket, amelyekkel az emberek csak egymást ijesztgetik. Először is valahány ilyen történetet hallottunk, mind a városnak épp az ellenkező végén játszódott le, a lehető legtávolabb attól a helytől, ahol híresztelték. Ha Whitechapelben hallotta az ember, St. Gilesban, Westminsterben vagy Holbornban történt, egyszerűen a város túlsó végén. Ha viszont ott hallotta az ember, akkor a történet színhelye Whitechapel, a Minories vagy Cripplegate környéke volt. Ha a Cityben mesélték, hol egyebütt történt volna, mint Southwarkben, ha meg Southwarkben hallottuk, akkor a Cityben játszódott le és így tovább.

Másodszor pedig akárhol is játszódott le ezek az esetek, a részletek mindig ugyanazok voltak, különösen sűrűn ismételték a haldokló arcára rakott, kétrét hajtott vizes zsebkendő és a megfojtott fiatal nő történetét, ezért legalábbis szerintem nyilvánvaló, hogy ezekben a történetekben több volt a mese, mint a valóság.

De mi tagadás, az emberekre hatást gyakoroltak, ami kiváltképpen abban mutatkozott meg, hogy - mint mondtam - ezentúl jobban megnézték, kit fogadnak be a házukba, kire bízzák az életüket; lehetőleg csak ajánlásra vettek fel ápolónőt, vagy ha ilyet nem találtak, mert ezeknek a száma elég csekély volt, akkor a hatósághoz fordultak.

Ebben a tekintetben a mostoha idők legsúlyosabban megint csak a szegényeket sújtották, mert ha ők elkapták a pestist, nem jutottak élelemhez vagy gyógyszerhez, nem tudtak orvost, gyógyszerészt vagy ápolónőt hívni. Sokan pusztultak el emiatt, ablakukból hiába kiáltoztak fájdalmas, szívet tépő hangon, hiába esedeztek segítségért vagy akár csak ennivalóért; itt

azonban meg kell jegyeznem, hogy valahányszor főpolgármesterünk ilyen személyekről vagy családokról jelentést kapott, mindig segített rajtuk.

Igaz, olyan eset is előfordult, hogy egy-egy nem is nagyon szegény ember elküldte hazulról feleségét és gyermekeit, elbocsátotta cselédeit, ha voltak, mondom, igaz, hogy sok ilyen ember takarékoságból bezárkózott a házába, és ott aztán segítség híján meghalt egyedül.

Egyik szomszédom és ismerősöm, akinek tartozott egy Whitecross Street-i vagy annak környékén levő boltos, elküldte segédjét, egy tizennyolc év körüli legényt, hogy próbálja meg behajtani az adósságot. Odaérve az ajtót zárva találta, mire jó erősen kopogtatni kezdett, válaszképpen mintha hangokat hallott volna odabentről, de nem volt biztos a dolgában, ezért egy darabig várt, majd újból kopogtatott, aztán egy idő múlva harmadszor is, és ekkor hallotta, hogy valaki lefelé jön a lépcsőn.

Végül is a ház ura megjelent az ajtóban, térdnadrág vagy bugyogó volt rajta, sárga flanell-mellény, mezítlén lábán papucs, fején fehér sapka és arcán - ahogyan a legény mesélte - a „halál árnyéka”.

Mikor kinyitotta az ajtót, megkérdezte: - Miért háborgatsz engem? - Ez és ez a gazdám - válaszolta kissé meglepetten a legény -, ő küldött azért a bizonyos pénzért. - Jól van, fiam - mondta erre az élőhalott -, ha elmegy a Cripplegate Church mellett, szólj be, hogy kongassák meg a harangot. - Ezzel becsukta az ajtót, fölment a lépcsőn, és még aznap, sőt talán még abban az órában meghalt. Ezt a történetet az a fiatalember maga mesélte el nekem, és nincs semmi okom, hogy kételkedjem benne. A pestis akkor még nem érte el csúcspontját. Ez az eset júniusban történhetett, a hónap vége felé, de mindenképpen azt megelőzően, hogy a halottaskocsik elkezdtek körútjukat, és amikor még a halottakért megszólaltatták a harangot; ezt pedig, legalábbis abban az egyházközségben, júliusra már biztosan beszüntették, hiszen július 25-re heti ötszázötven vagy annál is több volt ott a halálozások száma, úgyhogy szertartással többé senkit sem temettek, se gazdagot, se szegényt.

Már említettem, hogy e borzalmas megpróbáltatások ellenére számtalan tolvaj garázdálkodott mindenfelé, ahol csak zsákmányt remélt, és hogy ezek a tolvajok általában a nők közül kerültek ki. Egy délelőtt, tizenegy óra tájban, elmentem a bátyám házához a Coleman Street egyházközségbe, hogy szokás szerint megnézzem, minden rendben van-e.

A ház előtt téglafallal elzárt kis udvar húzódott, az udvaron pedig raktárak álltak, amelyekben bátyám különféle árukat tárolt. Az egyik ilyen raktárban történetesen több doboz magas tetejű női kalap volt, amelyeket vidéken készítettek, és - azt hiszem - külföldre szántak, hogy hová, nem tudom.

A ház kapuja a Swan Alleyre nyílt, és amikor a közelébe értem, legnagyobb meglepetésemre három-négy nő jött szembe velem fejükön magas tetejű kalappal, és, amint utóbb emlékeztembe idéztem, legalább egyikük a kezében is tartott kalapokat, de nem láttam, hogy a bátyám házából jöttek volna ki, és mert azt sem tudtam, hogy a raktárban ilyen kalapok vannak, egy szót sem szóltam a nőkhez, sőt, átvágtam az úton, hogy elkerüljem őket, miként azt az ember akkoriban a fertőzéstől való félelmében tette. De midőn közelebb értem a házhoz, megint megláttam egy asszonyt, ezt is kalapokkal, amint éppen kilépett a kapun. - Mi keresnivalója volt odabent, jó asszony? - kérdeztem tőle. - Többen is vannak ott - felelte -, és nekem is épp annyi keresnivalóm volt odabent, mint azoknak. - Erre meggyorsítottam lépteimet, hogy minél előbb a kapuhoz érjek, a nőnek azonban semmi egyebet nem mondtam, és így az el is ment a zsákmányával. De épp amikor a kapuhoz értem, láttam, hogy még két nő jön az udvaron keresztül, fejükön és hónuk alatt kalapokkal. Most aztán bevágtam magam mögött a kaput; rugós lakat volt rajta, és így magától bezárult. Majd pedig az asszonyokhoz fordultam, és

megkérdeztem: - Hát maguk mit keresnek itt? - És ezzel megragadtam a kalapokat, hogy elvegyem tőlük. Az egyik nő, aki, bevallom, nem látszott tolvajnak, így szólt: - Valóban rosszat tettünk, de azt hallottuk, hogy ez a sok kalap gazdátlan jószág. Kérem, vegye vissza, de nézze csak, akad ott még hozzánk hasonló szerzet. - Olyan szánalmasan sírdogált, hogy miután elvettem tőle a kalapokat, kinyitottam a kaput, és elengedtem mindkettőjüket, mert megesett rajtuk a szívem; amikor azonban a raktár felé pillantottam, amelyikre a nő mutatott, még hat-hét asszonyt láttam ott, kalapokat próbálgattak olyan gondtalanul, oly lelki nyugalommal, mintha a divatárusnál vásárolnának.

Nemcsak az lepett meg, hogy ennyi tolvajt látok, hanem maga a helyzet is furcsa volt, amelybe kerültem. Vagyis hogy ennyi ember közé keveredjem, amikor hetek óta annyira óvatos voltam, hogy ha csak megláttam valakit az utcán, átmentem a túlsó oldalra.

Az asszonyok is meglepődtek, bár persze más okból. Mind azt mondták, a szomszédságban laknak, és úgy hallották, bárki vihet innen kalapot, mert gazdátlan jószág. Eleinte szigorú hangot ütöttem meg velük szemben, visszamentem a kapuhoz, lehúztam a kulcsot, úgyhogy valamennyien a foglyaim voltak, és azzal fenyegetőztem, hogy bezárom őket a raktárba, és hívom a főpolgármester csendbiztosait.

Erre könyörgésre fogták a dolgot, bizonygatták, hogy a kapu is meg a raktárajtó is nyitva volt, biztosan feltörte valaki abban a reményben, hogy értékesebb zsákmányra talál; és ezt el is kellett hinnem, mert a zárat valóban feltörték, a kapu belső oldalán lógó lakatot pedig lefeszítették, és egyébként sem sok kalap hiányzott.

Végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy ilyen időkben ne legyen az ember könyörtelenül szigorú, de különben sem volt ínyemre, hogy emiatt kénytelen legyek mindenfelé futkosni, emberek jöjjenek a házamba, és nekem is el kelljen mennem olyanokhoz, akiknek egészségi állapotát nem ismerem. Hiszen épp akkoriban a pestis úgy dühöngött, hogy hetente négyezren haltak meg, és így életemet kockáztattam volna, ha engedek fölháborodásomnak, és bátyám megkárosításáért törvényes elégtételt követelek; beértem hát azzal, hogy fölírtam a nők nevét és néhányak a lakcímét azok közül, akik valóban a környéken laktak. És megfenyegettem őket, hogy bátyám, ha majd hazajön, mindannyiukat felelősségre vonja.

Ezek után más hangnemben kezdtem velük beszélni, megkérdeztem tőlük, hogyan művelhetnek ilyen általános megpróbáltatások idején efféle dolgokat, hisz valósággal kihívják Isten szörnyű haragját, midőn a pestis kapujukon kopogtat, sőt talán már be is lopakodott házukba, s ki tudja, nem áll-e meg az ajtajuk előtt néhány óra múlva a halottaskocsi, hogy kivigye őket a temetőbe.

Nem vettem észre, hogy ez a fejmosás túlságosan nagy hatással lett volna rájuk, de a zenebona hallatára történetesen odajött két környékbeli férfi, akik ismerték bátyámat, mert valaha a családja szolgálatában álltak, és ezek most a segítségemre siettek. Mint említettem, a szomszédságban éltek, így három asszonyt azonnal felismertek, és megmondták nekem, mi a nevük, és hol laknak, amikor is kiderült, hogy a nők az imént igazat mondtak.

Erről a két férfiről még más emlékeim is vannak. Egyiküket John Haywardnak hívták, és akkoriban segédtemetőőr volt a Coleman Street-i St. Stephen egyházközségben. Segédtemetőőrön akkoriban sírásót és halottvivőt értettek. Ez a férfi temette el vagy segített eltemetni ennek a nagy egyházközségnek valamennyi halottját; korábban a szertartásos temetkezéseknél segédkezett, most azonban, midőn ilyen temetések már nem tartottak, ő járt a halottaskocsival meg a csengettyűvel; és bizony sok-sok halottat kihordott a szobákból és a házakból, mert ez az egyházközség akkor is és még ma is híres arról, hogy jóval több ott a hosszú sikátor és zsákutca, mint bárhol Londonban. Ezekre a szűk helyekre pedig kocsi nem tud behajtani, és

így a halottvivőknek jó darabon kellett a tetemeket cipelniük. E sikátorok közül több a mai napig is megvan még, így például a White's Alley, Cross Key Court, Swan Alley, Bell Alley, White Horse Alley és még egy sereg. Ezekbe valamiféle kézi targoncával mentek be, azokra rakták a holttesteket, és így vitték ki a kocsizhoz, ezt a munkát végezte Hayward anélkül, hogy valaha is megkapta volna a pestist, sőt a járvány után még vagy húsz esztendeig élt, és mint egyházközségi temetőőr halt meg. A felesége pedig annak idején mint ápolónő tevékenykedett, igen becsületes asszony volt, és ezért az egyházközségi hatóságok mindenfelé ajánlották, sok-sok fertőzött beteget ápolat haláluk pillanatáig, de ő sem kapta meg a betegséget.

Hayward sosem használt semmiféle fertőzés elleni védőszert, csak fokhagymát meg rutát tartott a szájában, és állandóan dohányzott. Ezt ő maga mesélte nekem. A felesége pedig védekezéséppen ecettel mosta a fejét, és fejkendőjét is azzal locsolgatta, hogy állandóan nedves maradjon, ha pedig a betegszoba bűze még a szokottnál is elviselhetetlenebbé vált, ecetet szívott fel orrába, újból meglocsolta fejkendőjét, és ecetbe mártott zsebkendő-t tartott szája elé.

El kell ismerni, hogy bár a pestis elsősorban a szegények körében szedte áldozatait, mégis épp a szegények voltak a legmerészebbek, legvakmerőbbek; valamiféle makacs bátorsággal végezték munkájukat - azért használok ezt a jelzőt, mert a bátorságuk nem vallásos érzületből és nem is bölcsességből fakadt -, csak a legkritkább esetben tanúsítottak óvatosságot, minden kínálkozó munkát elvállaltak, még a legveszélyesebbet is. Ezek közé tartozott a betegápolás, a lezárt házak őrzése, a fertőzöttek elszállítása a járványkórházba, és ami a legkockázatosabb volt: a halottak eltemetése.

Ennek a John Haywardnak a szeme láttára, saját egyházközségében egy dudással olyan kaland esett meg, amelyen jót nevettek az emberek. John maga bizonygatta nekem, hogy az eset valóban megtörtént. A dudásról azt mesélték, hogy vak volt, John szerint azonban nem volt vak, csak tudatlan, gyarló és szegény, többnyire este tíz óra tájban indult el körútjára, dudálva járt kaputól kapuig, és rendszerint behívták valamelyik kocsmába, ahol ismerték, enni-inni adtak neki, sőt néha egy-egy garast is nyomtak a markába, ő pedig viszonzásképpen dudált, énekelt, és együgyű beszédével szórakoztatta a népet. Így élt, és bár az idők, amelyeknek krónikáját írom, éppenséggel nem kedveztek az efféle szórakozásnak, a szegény ördög mégis folytatta megszokott életét, csak hogy nagyon sokat koplalt, és ha valaki megkérdezte tőle, hogy megy a sora, azt válaszolta, eddig még nem jött el érte a halottaskocsi, de már ígéretet kapott, hogy a következő héten rá kerül a sor.

Történt pedig egy este, hogy valaki, úgy látszik, túlságosan megítatta ezt a szerencsétlen flótást. John Hayward azt állítja, hogy nála nem ivott, viszont az egyik Coleman Street-i kocsmában a szokásosnál többet adtak neki enni, és a szegény ördög, akinek valószínűleg már jó ideje nem volt tele a bendője, végignyújtózott egy kapusbódé vagy fülke tetején, valahol Cripplegate felé, a városfal mentén egyik utcában, és mélyen aludt. Ám a sikátor sarkán valamelyik házból a halottaskocsi közeledtét jelző csengettyű hallatára ugyanarra a bódéra tették ki egy pestisben elhunyt ember holttestét, a dudás mellé, abban a hiszemben, hogy ő is halott, és a szomszédok rakták oda.

Amikor tehát arra ment John Hayward a csengettyűjével meg a kocsijával, és meglátta a bódén heverő két holttestet, a szokásos szerszámmal megfogta és rádobta őket a kocsira, miközben a dudás mindvégig az igazak álmát aludta.

Aztán továbbmentek, és még több holttestet is fölraktak a kocsira, mígnem - a derék John Hayward állítása szerint - a dudást, mondhatni, elevenen eltemették a kocsiban. De ő ezalatt mélyen aludt. Végül aztán elértek rendeltetési helyükre, amely emlékezetem szerint a Mount

Mill temető volt, ott pedig a halottaskocsi a szokásos módon egy darabig várakozott, mielőtt hozzáláttak volna, hogy szomorú terhét a sírba döntsék, ámde mihelyt a kocsi megállt, a dudás felébredt, némi küszködés árán kidugta fejét a tetemek alól, majd felült a kocsiban, és kikiáltott: - Hé, hol vagyok? - Ettől persze a kocsinál foglalatoskodó halottvivő megrettent, John Hayward azonban hamarosan visszanyerte lélekjelenlétét, és így szólt: - Uram, Teremtőm! Élő ember van a kocsin! - Ekkor egy másik odaszólt a dudásnak: - Ki vagy te? - A szegény dudás - felelte az. - Hol vagyok? - Hol vagy? - válaszolta Hayward. - A halottaskocsin, és tüstént eltemetünk. - De hiszen én nem vagyok halott, vagy igen? - kérdezte a dudás, mire a többiek elnevettek magukat, noha - ahogyan John Hayward mondta - az első pillanatban alaposan megijedtek. Ezek után lesegítették a kocsiról a szerencsétlen flótást, és az ment is a dolgára.

Úgy is mesélik ezt a történetet, hogy a dudás a kocsin ülve dudálni kezdett, amire a halottvivők meg a többiek rémületükben szerteszét szaladtak, de John Hayward egy szóval sem említette a dudálást. Csak annyit mondott - és nekem nincs is kétségem afelől, hogy ez az igazság -, hogy a kaland hőse egy szegény dudás volt, akit a halottaskocsival - miként elbeszéltem - kivittek a temetőbe.

Itt meg kell jegyezni, hogy a Cityben a halottaskocsik nem korlátozták útjukat egyetlen egyházközségre, az elhunytak bejelentett számától függően többet is végigjártak, és a halottakat nem kellett saját egyházközségük területén eltemetni; a Cityben összeszedett holttesteket hely híján gyakran valamelyik külvárosi temetőbe vitték ki.

Említettem már, hogy a pestis milyen meglepetésszerűen érte a népet. És hadd szóljak itt most néhány szót a vallást és erkölcsöt érintő kérdésekről. Bizonyára sose ért még várost, legalábbis hasonló méretűt és népességűt, ilyen iszonyatos szerencsétlenség ennyire felkészületlenül, akár a polgári, akár a vallási előkészületeket nézzük. Mintha valóban nem is kaptak volna semmiféle figyelmeztetést, nem sejtettek semmit, nem aggódtak, és ezért hatósági úton még a legcsekélyebb óvintézkedést sem tették meg. Így például a főpolgármester meg a seriffek mint legmagasabb rangú hatóság, nem tették előre közzé a betartandó rendelkezéseket. Nem gondoskodtak a szegények segélyezéséről. A polgárságnak nem voltak gabona- és lisztraktárai, hogy elláthassa a szűkölködőket, holott ha erről, miként ilyen esetekben másutt teszik, idejében gondoskodnak, sok szerencsétlen, rettenetes nyomorban tengődő családon segíthettek volna, s amellet jóval hatásosabb módon, mint ahogyan történt.

A City pénzállományáról keveset mondhatok. A londoni kincstárnak állítólag tömérdek pénze volt, amit az is igazol, hogy a tűzvész után óriási összegeket utalt a középületek helyreállítására és új épületek emelésére. Az előbbiek közé tartozik például a Városháza, Blackwell Hall, a Leadenhall egy része, a Tőzsde fele, a Törvényszék, a Számvevőszék, a Ludgate-i, Newgate-i stb. börtönök, a folyó mentén számos rakpart, lépcső, kikötőhely, amely a járvány utáni esztendőben, a londoni nagy tűzvész alkalmával mind leégett vagy megsérült; az utóbbiakhoz tartozik a Monument, Fleet Ditch a hídjaival, a Bethlem vagy Bedlam kórház stb. Talán a citybeli hitelek kezelőinek lelkiismerete ekkor kevésbé engedte meg, hogy az árvák pénzéhez nyúljanak, és a nyomorgó polgárokon segítsenek, mint a következő esztendőben, midőn e pénzt a City szépítésére, épületek helyrehozatalára fordították, holott azok, akiknek a pénzről szó volt, valószínűleg szívesebben áldozták volna vagyonukat az elsőnek említett célra, és akkor a City iránti közbizalmat is kevésbé rendítette volna meg a sok híresztelés és szemrehányás.

El kell azonban ismerni, hogy a vidékre menekült polgárok szívükön viselték a hátrahagyottak sorsát, bőkezűen hozzájárultak a szegények segélyezéséhez, nagy összegeket gyűjtöttek össze a kereskedővárosokban, még Anglia legtávolabbi vidékein is, és - amint hallottam - a fő- és középnemességet szintűgy megindította a város siralmas helyzete, s a főpolgármesterhez meg a hatóságokhoz nagy összegű könyöradományokat juttattak el a szegények segélyezésére. Sőt tudomásom szerint a király is elrendelte, hogy heti ezer fontot osszanak szét négy részben: egynegyedét kapjon a City és a westminsteri kerület, egynegyedét a southwarki oldal népe, egynegyedét a City külső kerülete és városrészei, kivéve a falon belüli területeket, egynegyedét pedig a middlesex-i külvárosok és a város keleti meg északi részei. De erről az utóbbi adományról csak hallomásból tudok.

Annyi bizonyos, hogy a szegényeknek vagy a korábban kezük munkájából, illetve kiskereskedelemből élő családoknak zöme most jótékony adományokból tartotta fenn magát, és ha jó szándékú és irgalmas szívű keresztények nem adományoztak volna hatalmas összegeket a rászorulóknak segélyezésére, a város népe elpusztult volna. A hatóságok bizonytalansággal vezettek feljegyzést a jótékony célra kapott összegekről és azok igazságos szétosztásáról, ámde a szétosztást intéző hivatalnokok közül szintén nagyon sokan elpusztultak, és az adományokra vonatkozó feljegyzések jó része, mint hallottam, odaveszett a következő esztendői tűzvészben, amely még a kincstárnok irodáját és iratainak nagy részét is elemészttette; így azután nem tudtam megtekinteni a feljegyzéseket, jöjjön tehát ennek érdekében minden lehető elkövettem.

Viszont útmutatásul szolgálhat arra az esetre, ha, ne adja Isten, még egyszer hasonló veszedelem fenyegetné a várost, s ezért - gondolom - hasznos itt megemlíteni, hogy a főpolgármester és a tanácsnokok gondoskodása révén akkoriban hetente hatalmas összegeket osztottak ki a szegények között, és ezzel sok-sok embert, aki másként elpusztult volna, átsegítettek a bajokon, megmentettek az életnek. Most pedig hadd számoljak be röviden a szegények akkori helyzetéről és sorsuk tanulságairól, hogy a jövőben fel lehessen mérni: mire kell számítani, ha még egyszer hasonló szerencsétlenség érné a várost.

A pestis kitörésekor, vagyis attól a perctől kezdve, amikor már a legcsekélyebb remény sem lehetett arra, hogy a város bármely részét megkíméli a járvány, és amikor - mint említettem - mindazok, akiknek vidéken birtokuk vagy barátaik voltak, a családjukkal együtt elmenekültek, úgyhogy az ember azt hihette, maga a város tódul ki a kapukon, és egy teremtet lélek sem marad hátra: ettől a perctől kezdve - efelől semmi kétség sem lehet - mindenféle kereskedelem, kivéve a létfenntartási cikkek árusítását, teljesen megbénult.

Ez pedig annyira fontos és a nép valódi helyzetét illetően annyira sokatmondó tény, hogy itt, véleményem szerint, jogosan bocsátkozhatunk részletekbe, ezért a következőkben külön-külön kívánok foglalkozni azokkal a népcsoportokkal vagy osztályokkal, amelyeket a bajok közvetlenül érintettek. Például:

1. Valamennyi kézművesmester, kiváltképpen a díszművesek, a kevésbé fontos ruházati és lakberendezési holmik készítői, mint mondjuk a pántlikaszövők és takácsok, az arany- és ezüstcsipkeverők, az arany- és ezüsthímzők, varrónők, kalaposnők, vargák, kalaposok, kesztyűsök, valamint kárpitosok, ácsok, asztalosok, tükörkészítők, továbbá mindazok a nagyszámú kézművesek, akiknek tevékenysége az előbbiekével összefügg - mondom, mindezek a mesterek bezárták műhelyüket, szélnek eresztették segédeiket, munkásaikat és összes alkalmazottaikat.

2. Mindennemű árukereskedelem megszűnt, mert alig néhány hajó merészkedett fel a folyón, kifutni pedig egyet sem engedtek, ennek következtében kicsöppent állásából az összes számfeletti vámtiszt, ugyanígy valamennyi révész, fuvaros, hordár és mindazok a szegény emberek, akiknek munkája a kereskedőktől függött.

3. Az építkezéssel és tatarozással foglalkozó valamennyi iparos elvesztette munkáját, mert senkinek sem jutott eszébe építkezni, amikor a házak ezrei egyik pillanatról a másikra kiürültek, így ennek az egyetlen körülménynek következtében elvesztették kenyerüket mindazok a kétkezi munkások, akik ebben a foglalkozási ágban dolgoztak, vagyis a téglarakók, kőművesek, ácsok, asztalosok, vakolók, festők, üvegesek, kovácsok, ólomöntők és az ezektől függő napszámosok.

4. A hajózás szünetelt, hajóink nem futhattak se be, se ki, és ezért a tengerészek mind munkanélkülivé váltak, sokan a legnagyobb és legsúlyosabb nyomorba süllyedtek, és a tengerészekhez hasonló sorsra jutottak a hajóépítés és hajófelszerelés terén foglalkoztatott különféle mesteremberek és munkások is, mint például hajóácsok, fuvarozók, kötélverők, kádárok és vitorlakészítők, horgonykovácsok és gorombakovácsok, csigagyártók, faesztergályosok, fegyverkovácsok, élelmező tisztek, hajószakácsok és hasonlók. A mesterek megtakarított pénzükből még valahogy megéltek, de a kereskedelem jóformán megszűnt, és így a boltosok összes alkalmazottaikat elbocsátották. Ráadásul a folyón úgyszólván nem lehetett csónakot látni, ezért a legtöbb, sőt talán valamennyi révész, dereglyés, csónak- és dereglyekészítő ugyancsak munka nélkül maradt.

5. Valamennyi család, akár elmenekült, akár visszamaradt, igyekezett takarékoskodni, ennek következtében számtalan inast, szolgát, boltossegédet, iparoslegényt, írnot és más hasonlót, elsősorban pedig szegény szolgát az utcára raktak, és ezek barát meg segítség, munka meg szállás nélkül valóban szörnyűséges helyzetbe kerültek.

Minderről még részletesebben is beszámolhatnék, de be kell érnem azzal az általános megállapítással, hogy valamennyi szakmában megállt az élet, minden foglalkoztatottság megszűnt, a szegények tehát elvesztették munkájukat és ezáltal kenyerüket; és eleinte a szűkölködők valóban szívet tépően panaszkodtak, bár azután, hála a kiosztott könyöradományoknak, sikerült nyomorúságos helyzetükön lényegesen enyhíteni. Jóllehet sokan vidékre menekültek, de ezrével maradtak Londonban, míg csak a végső kétségbeesés el nem űzte őket, s útközben csapott le rájuk a halál, és ily módon csak a halál hírvivői voltak; mások pedig magukban hordva a ragályt, sajnos az ország legtávolabbi részeibe is elhurcolták.

Sok ilyen szerencsétlenül úrrá lett az a kétségbeesés, amelyről már szóltam, és ennek következtében pusztult el. Azt lehetne mondani, hogy nem is a ragálynak, hanem a ragály következményeinek váltak áldozataivá, vagyis az éhségnek, a nyomorúságnak, a nélkülözésnek, hiszen nem volt se szállásuk, se pénzüik, se barátjuk, kenyerüket nem tudták megkeresni, és nem akadt senki, hogy adjon nekik, mert egyeseknek még úgynevezett lakhatási engedélyük sem volt, és így nem igényelhetek semmiféle támogatást az egyházközségtől, legfeljebb alamizsnáért folyamodhattak a városi hatóságokhoz, amelyek (a méltányosság követeli, hogy ezt elmondjam) lelkiismeretesen és bőkezűen osztogatták az adományokat belátásuk szerint; ezért a városban visszamaradtak nem is szenvedtek oly nagy ínséget, mint azok, akik az említett körülmények között elmenekültek.

Ha a tények ismeretében meggondolja valaki, hogy ebben a városban hány ember keresi meg két keze munkájával a mindennapi kenyerét, legyen iparos vagy egyszerű munkás, az majd megérti, milyen szörnyű nyomor támad, ha mindezeket egyik pillanatról a másikra elbocsátják, ha nincs többé számukra munka, nem kapnak többé bért.

Nálunk pedig éppen ez történt, és ha nem adományozott volna minden rendű és rangú ember, akár itt maradt, akár elment, jótékony célra hatalmas összegeket, a főpolgármester és a seriffek nem tudták volna biztosítani a város békéjét. De még így is tartottak tőle, hogy az elkeseredett nép fellázad, fegyveresen megrohanja a gazdagok házákat, kifosztja a piacokat, akkor pedig a vidékiek, akik eddig félelem nélkül hordták az élelmet a városba, többé nem mertek volna idejönni, és így Londonban elkerülhetetlenül éhínség támadt volna.

De főpolgármesterünk, a városi tanács és a külvárosi békebírák oly bölcsességet tanúsítottak, és az ország minden részéből oly bőkezű anyagi támogatásban részesültek, hogy sikerült a szegényeket békességben tartani, és keserves sorsukon a lehetőségekhez képest enyhíteni.

Még további két körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a csőcseléket vissza tudták tartani a garázdálkodástól. Az egyik, hogy a gazdagok sem halmoztak fel élelmiszerkészleteket, bár ezt kellett volna tenniük, mert ha kellően előrelátók, és bezárkóznak házaikba, ahogyan ezt némelyek meg is tették, akkor talán inkább elkerülhették volna a ragályt. De mint kiderült, nem így cselekedtek, és ezért a csőcselék nem számíthatott arra, hogyha betör a gazdagok házába, ott élelemre talál, pedig néha már nagyon is úgy látszott, idáig fajul a dolog, ami végképp megpecsételte volna a város sorsát, hiszen nem volt katonaság, hogy ellenálljon, és kiképzett csapatokat sem lehetett volna toborozni a város védelmére, mivel senki sem volt hajlandó fegyvert fogni.

De a főpolgármester és a még jelenlévő előljárók ébersége ezt megakadályozta (jelenlévő, mondom, mert az előljárók, sőt a tanácsnokok közül is többen meghaltak, mások elmene-kültek), és tették ezt a lehető legemberségesebb, legkönyörületesebb módszerekkel: a szűkölködőknek pénzt adtak, némelyeket munkához juttattak elsősorban azáltal, hogy rájuk bízta a fertőzött és lezárt házak őrzését. Mivel pedig rengeteg házat lezártak - azt mondják, számuk egy időben tízezerre rúgott -, és minden házat két ember őrzött, az egyik éjjel, a másik nappal, így ez sok-sok szegény ember foglalkoztatását tette lehetővé.

Az állásukból elbocsátott asszonyok és cselédnők is munkához jutottak, ápolónőnek fogadták fel őket, és ezáltal jelentősen csökkent a szűkölködők száma.

Önmagában ugyan igen szomorú tény volt, de bizonyos értelemben mégis könnyebbé tett, hogy a pestis, amely augusztus közepétől október közepéig iszonyatosan tombolt, ez idő alatt épp a legszegényebbek közül harminc-negyvenezret elragadott, mert ha ezek életben maradnak, nyomorúságos helyzetük miatt kibíratatlan terhet jelentettek volna, vagyis az egész város sem lett volna képes pénzzel vagy élelemmel támogatni őket, és ekkor nyomorukban előbb-utóbb arra kényszerültek volna, hogy létszükségleteik megszerzése végett magában a városban vagy a környékén fosztogassanak, ami végül is nemcsak a várost, de az egész országot szörnyű rettegésbe és zűrzavarba taszította volna.

A megpróbáltatások hatására azonban a nép szemmel láthatóan meghunyászkodott, nem csoda, hiszen most vagy kilenc héten át még a temetkezési jegyzékek szerint is naponta csaknem ezren pusztultak el, holott a jegyzékek, okom van rá, hogy ezt higgyem, sosem közölték a halottak teljes számát, hanem mindig sok ezerrel kevesebbet. Nagy volt a zűrzavar, a halottaskocsik sötétben szedték össze a hullákat, és így egyes helyeken egyáltalán nem is vezettek nyilvántartást, a sírásók is, az írnokok is csak végezték munkájukat, de hétszámra nem is találkoztak egymással; senki sem tudta hát, hány halottat vittek ki a temetőbe. A halálozások nagy számát igazolja az alanti összeállítás:

	összes haláleset	pestisben elpusztultak
augusztus 8-tól augusztus 15-ig	5319	3880
augusztus 15-től augusztus 22-ig	5568	4237
augusztus 22-től augusztus 29-ig	7496	6102
augusztus 29-től szeptember 5-ig	8252	6988
szeptember 5-től szeptember 12-ig	7690	6544
szeptember 12-től szeptember 19-ig	8297	7165
szeptember 19-től szeptember 26-ig	6460	5533
szeptember 26-től október 3-ig	5720	4929
október 3-tól október 10-ig	5068	4327
	59870	49705

Tehát az emberek zömét ebben a két hónapban ragadta el a pestis, mert a járvány összes áldozatainak száma 68 590 volt, és ebből, íme, ötvenezer, vagy alig kevesebb, két hónap alatt pusztult el. Ötvenezret mondom, mert igaz, hogy a halottak száma ennél kétszázkilencvenöttel kevesebb, viszont a két hónapból is hiányzik két nap.

Ami mármost azt az állításomat illeti, hogy a községi írnokok nem adták meg a halálozások teljes számát, és így feljegyzéseik megbízhatatlanok, figyelembe kell venni, hogy ilyen szörnyű szerencsétlenség idején senkitől sem lehetett pontosságot követelni, hiszen a szóban forgó hivatalnokok közül is sokan megbetegedtek, és mire jegyzékeiket továbbítani kellett volna, talán már halottak voltak. Itt a községi írnokokra és az alantasabb hatósági személyekre gondolok, mert bár ezek a szegény emberek minden kockázatot vállaltak, az általános pusztulásban persze ők sem voltak kivételek; Stepneynek például egy esztendőn belül állítólag száztizenhat temetőre és sírásója volt, ideértve ezek segédeit, vagyis a halottvivőket, csengettyűseembereket és kocsisokat, akik a holttesteket összeszedték.

Munkájuk természeténél fogva nem jutott arra idejük, hogy pontosan megszámlálják a tetemeiket, amelyeket a sötétségben egymás hegyén-hátán dobáltak be a sírgödörbe, és aki a gödröknek vagy árkoknak közelébe ment, nagy veszélynek tette ki magát. Már több ízben említettem, hogy az alldgate-i, cripplegate-i, whitechapeli és stepneyi egyházközségekben a jegyzékek szerint hetente öt-, hat-, hét- és nyolcszázan haltak meg, holott, ha hihetünk azoknak, akik velem együtt egész idő alatt Londonban éltek, az említett egyházközségekben egy-egy héten kétezren is meghaltak; és láttam olyan valakinek a saját kezű feljegyzéseit, aki ezt a kérdést a lehető legalaposabban megvizsgálta, és ezek szerint a valóságban egy esztendő alatt százezer ember pusztult el pestisben, jöllehet a jegyzékek a pestis áldozatait csupán 68 590 személyben jelölték meg.

És ha szabad a magam véleményét hozzátennem, mindannak alapján, amit tulajdon szemmemmel láttam és szemtanúktól hallottam, nekem is az a meggyőződés, hogy maga a pestis legalább százezer embert ölt meg, nem szólva azokról, akik egyéb betegségeken haltak meg, továbbá, akik a földeken, országutakon és - ahogy mondtuk - isten háta mögötti rejtek-helyeken pusztultak el, és nem kerültek bele a jegyzékekbe, holott a város lakói közé tartoztak. Mindannyian tudtuk, hogy sok szerencsétlen pestises a szenvedésektől megtévelyodött vagy búskomorságba esett, és a földeken meg az erdőkben kóborolt, eldugott, vadon rejtek-helyen húzódott meg, elbújt a bokrok, sövények között, és ott meghalt.

Az ilyen szerencsétlennek a környező falvak lakói száralombból élelmet vittek, bizonyos távolságba tőle letették, hogy elvihesse, ha még van rá ereje, de gyakran már nem volt, és amikor a falubeliek legközelebb odamentek, a szegény embert holtan, az élelmet pedig érintetlenül találták. Sokan haltak meg így, magam is sokról tudok, és olyan pontosan ismerem a helyet, ahol elpusztultak, hogy azt hiszem, még odamehetnék, és kiáshatnám a csontjaikat; a falubeliek ugyanis megfelelő távolságban gödröt ástak, és kampós végű, hosszú rudakkal belerángatták a holttestet, majd amilyen messziről tudtak, földet dobáltak rá, betemették, és eközben még arra is figyeltek, honnét fúj a szél, hogy tengerésznymelven szólva, a szélárnyékos oldalon álljanak, és ne feljűk terelje a hullák bűzét; sokan múltak ki így, ismeretlenül, nem került be a nevűk semmiféle nyilvántartásba, se a halálozási jegyzékekbe, se máshová.

E történetekről azonban jórészt csak mások elbeszéléseiből tudok, mert magam ritkán jártam a földeken, kivéve Bethnal Green meg Hackneyt, ahogyan arról később még beszámolok. De ha mégis arra vitt az utam, mindig sok-sok ilyen szerencsétlen kóborlót láttam a távolból, sorsukról azonban csak keveset tudok, mert akkoriban az volt a szokás, hogyha akár az utcán, akár a földeken közeledett valaki, az ember elkerűlte. Mégis azt hiszem, hogy ezek a történetek megfelelnek a valóságnak.

Ha már szóba hoztam, hogyan járkáltam az utcákön és a környéken, hadd mondjam meg azt is, milyen elhagyatott volt akkoriban a város. Az a nagy utca, amelyben laktam, köztudomás szerint egyike a legszélesebbeknek Londonban, helyesebben a külvárosokban és a külső kerűletekben. A mészárosok lakta oldala, különösen a sorompókon kívül, inkább zöld mező volt, mint kikövezett utca, és az emberek rendszerint a közepén hajtottak kocsijukkal. Igaz, a legvégén, a Whitechapel-templom tájékán nem volt mindenűtt kikövezve, de még köves részeit is benűtte a fű, ez azonban korántsem volt meglepő, hiszen még a citybeli nagy utcákban, mint például a Leadenhall Streeten, Bishopsgate Streeten, Cornhillen, sűt a Tűzsde körül is sok helyűtt fű zöldellt; és ezeken az utcákön most reggeltől estig nem lehetett se szekeret, se kocsit látni, legfeljebb néhány parasztszekeret, amely répát, babot vagy borsűt, szénát meg szalmát szállított a piacra, számuk azonban a korábbiakhoz képest igen csekély volt. Kocsit pedig másra nemigen használtak, mint hogy betegeket szállítson a járvány- vagy más kórházba, esetleg hogy elvigyen valahová egy orvost, aki vállalni merte a beteglátogatás kockázatát; mert kocsiha űlni nem kis veszéllyel járt, és az emberek húzódoztak tőle, hisz nem tudhatták, ki űlt benne utoljára, a kocsik ugyanis, mint említettem, rendszerint pestises beteget vittek a járványkórházba, és nemegyszer előfordult, hogy a szerencsétlen útközben halt meg.

Igaz, mikor a ragály oly veszettűl dűhűngűtt, ahogyan azt leírtam, csak kevés orvos mert betegeket látogatni, és e tudomány legkiválűbb művelűi közül nagyon sokan meghaltak, ugyanígy a felcserek közül is, mert most valóban iszonyatos idűk jártak, és akármit is mondtak a halálozási jegyzékek, én a magam részéről azt hiszem, hogy körülbelűl egy hónapon át naponta legkevesebb 1500-1700 ember pusztult el.

A legrosszabb napok egyike, amelyet megűltűnk - gondolom -, valamikor szeptember elején lehetett, és ekkor már a jámbor emberek is attól féltek: Isten elhatározta, hogy e boldogtalan város egész népét kiirtja. Ez akkor volt, amikor a pestis teljes erűvel átcsapott a keleti egyházközségekbe. Aldgate-ben, ha szabad véleményűt nyilvánítanom, két héten át több mint ezer embert temettek el hetenként, bár a jegyzékek kevesebbet mondtak, és most az én környékemen oly szűrnyű mérvű volt a pusztulás, hogy húsz közűl nem akadt egy fertűzetlen ház az egész Minoriesben, Houndsditchben és az aldgate-i egyházközségnek a Mészáros-sor és a velem szemkűzt húzódo sikaorok körülű részein. Itt, mondom, minden sarkon dűhűngűtt a dűghalál. Whitechapelben hasonló volt a helyzet, és még ha ott nem álltak is olyan rosszul a dolgok, mint az én egyházközségemben, a jegyzékek szerint a heti halálozások száma ott is

elérte a hatszázat, szerintem pedig ennek majdnem a kétszeresét. Egész családokat, sőt egész utcasorokat taglózott le egy csapásra a ragály, és így gyakran előfordult, hogy a környékeliek szóltak a csengettyüsembernek, menjen el ezekbe és ezekbe a házakba, és hordja ki a holttesteket, mert a házbeliek mind egy szálra meghaltak.

A hullák elszállítása most valóban iszonyatos és veszedelmes feladattá vált, és bizony gyakori lett a panasz, hogy a halottvivők az olyan házakból, ahol mindenki meghalt, nem viszik el a hullákat, néha napokig temetetlenül ott hevernek, míg nem a bűz átsap a szomszéd házakba, és megfertőzi az ott lakókat; ez a hanyagság olyan szembeszökő volt, hogy végül elrendelték, az egyházközségi kurátorok és a konstáblerek nézzenek utána a dolognak, mi több: egyes békebírák kénytelenek voltak életük kockáztatásával kimenni a halottvivők közé, hogy gyorsabb munkára serkentsék és bátorítsák őket, mert számtalan halottvivőt megfertőztek a holttestek, amelyeket szállítottak. És ha nem lett volna - mint említettem - annyi munkára és kenyérkeresetre szoruló szegény, aki szükségből a legveszedelmesebb feladatot is vállalta, sose találtak volna halottvivőket. Akkor pedig a temetetlenül heverő hullák iszonyatos körülmények között rothadtak volna el.

A hatóságok azonban minden dicséretet megérdemelnek, amiért a temetkezések körül rendet tartottak, és mihelyt egy-egy halottvivő vagy sírásó megbetegedett vagy meghalt - miként az gyakran előfordult -, helyébe rögtön másikat állítottak, ami a munka nélkül maradt szegények nagy száma miatt persze nem okozott különösebb nehézséget. Ennek tulajdonítható, hogy a jóformán egyidőben meghalt vagy megbetegedett emberek számlálhatatlan sokasága ellenére a halottakat éjjelente mindig összeszedték és elvitték, és így nem mondhatta senki, hogy Londonban az élők nem tudják eltemetni halottaikat.

Ahogy ezekben a rettenetes napokban egyre iszonyatosabb lett a pusztulás, úgy nőtt az emberek zavarodottsága; lélekbe markoló látvány volt, hogyan hajtja a népet a vad félelem, a ragály gyötrelmeihez hasonlóan, ezer és ezer megmagyarázhatatlan cselekedetre. Egyesek jajveszékelve, üvöltve, kezüket tördelve futottak az utcán, mások imádkoztak, égneik emelt kézzel könyörögtek Isten irgalmáért. Nem tudom, vajon már a téboly hajtotta-e őket, de ha így lett volna, akkor is vallásosabb érzületről tettek bizonyosságot most, mint amikor ép észnél voltak; akárhogyan is, ez még mindig sokkal jobb volt annál az iszonyatos üvöltözésnél és ordításnál, amely egyes utcákban nap mint nap, kiváltképpen éjjel hallatszott. Gondolom, az egész világ ismeri a hírhedt, fanatikus Solomon Eagle nevét. Nem volt pestises, de megháborodott, járt-kelt az utcán, olykor anyaszült meztelenül, fején égő parázssal teli üstöt hordott, és félelmetes, dörgő hangon prédikált a várost ért istenítéletről. Hogy pontosan mit mondott, minek adta ki magát, nem tudom.

És azt sem tudom, vajon örült volt-e, vagy a boldogtalanok iránti vakbuzgó szánalom hajtotta-e azt a lelkészt, aki minden este végigjárta Whitechapel utcáit, és égneik emelt kézzel szünet nélkül az egyházi szertartás eme sorait ismételgette: „Kegyelmezz, Uram, kegyelmezz népednek, amelyet legszentebb véreddel megváltottál.” Ezekről a dolgokról, mint mondom, nem tudok biztosat, mert e szörnyűséges jeleneteket csupán szobám ablaküvegén át láttam (az ablaktáblákat nagy ritkán nyitottam csak ki), midőn a pestis tetőfokára hágott, s én házamba bezárkózva éltem, és amidőn, mint már említettem, sokan azt hitték, sőt fennen hangoztatták, hogy senki sem éli túl a járványt; és bizony jómagam is már-már erre a meggyőződésre jutottam, és ezért körülbelül két hétig bezárkóztam, s egyetlen percre se hagytam el a házat. De tovább aztán már nem bírtam. Annál kevésbé, hiszen egyesek minden veszéllyel dacolva a legnehezebb időkben is eljártak a nyilvános istentiszteletre, és noha sok lelkész bezárta templomát, és életét mentve másokhoz hasonlóan elhagyta a várost, nem mind cselekedett így. Néhányan tovább végezték lelkészi munkájukat, állandó imádkozással együtt tartották a

gyülekezetet, néha prédikációt, rövid buzdító beszédet intéztek hozzájuk, bűnbánatra, javulásra serkentették a hívőket, amíg csak akadt hallgatóságuk. A nonkonformisták ugyanígy tettek olykor még azokban az anglikán templomokban is, amelyeknek papja meghalt vagy elmenekült, mert ilyen időkben nem volt helye az efféle megkülönböztetésnek.

Hallani is rettenetes volt, ahogy a szerencsétlen haldoklók jajveszékelve papért könyörögtek, aki vigaszt nyújtana, imádkozna velük, tanácsot, útmutatást adna; miképpen esedeztek Istenhez bocsánatért, irgalomért, fennhangon megvallva bűneiket. Még a legkeményebb szívű ember is megrendült volna a haldoklók bűnbánó szavainak hallatára, midőn intették embertársaikat, ne halogassák a bűnbánatot a végső szorultság órájáig, mert a mostanihoz hasonló szerencsétlenség eljövetelekor késő már a bánat, nem ilyenkor van az ideje az Istenhez való fohászkodásnak. Bárcsak felidézhetném azt a sok panaszos kiáltást, jajsztót, amelyet e végső gyötrelmekben, haláltusában vergődő szerencsétlenek szájából hallottam, hogy olvasóim is hallják, miként nekem még most is fülemben cseng a jajgatásuk!

És ha e jeleneteket kellőképpen megrázó szavakkal tudtam ecsetelni, és felkavartam velük olvasóim lelkét, boldog vagyok, hogy bármily röviden és tökéletlenül, de leírtam őket.

Engem - Isten irgalmából - továbbra is elkerült a pestis, a legjobb egészségnek örvendtem, csak nagyon türelmetlen voltam, hogy négy fal között bezárva kell élnem immár vagy két hete, és végül nem is tudtam türtőztetni magam, elindultam hát a postára, hogy feladjak a bátyámnak egy levelet. Most láttam csak igazán, milyen mélységes csend uralkodik az utcán. A postahivatalhoz érve, befelé indultam, hogy feladjam a levelet, és ekkor az udvar egyik sarkában egy férfit pillantottam meg, egy másikkal beszélgetett, aki kinézett egy ablakon, egy harmadik pedig épp kinyitotta a hivatal ajtaját. Az udvar közepén egy kis bőrszéken feküdt, két kulcs lógott rajta, az erszényben pénz volt, de senki sem nyúlt hozzá. Megkérdeztem, mióta hever ott, mire az ablaknál álló férfi azt felelte, hogy csaknem egy órája, de senki sem nyúlt hozzá, mert nem tudják, nem jön-e vissza érte, aki elejtette. Nekem nem volt különösebb szükségem pénzre, és amellet az összeg sem volt olyan nagy, hogy érdemes lett volna hozzányúlni az erszényhez, elvinni a pénzt, és vállalni az ezzel járó esetleges kockázatot, így hát már kifelé indultam, amikor az az ember, aki kinyitotta az ajtót, azt mondta, majd ő felveszi az erszényt, de csak azért, hogyha a jogos tulajdonosa visszajön érte, feltétlenül megkapja. Ezzel bement, kihozott egy vödör vizet, letette az erszény mellé, újból bement, és most puskaport hozott magával, amelyből egy jó adagot az erszényre hintett, majd ettől a lazán kiszórt kupactól kiindulva körülbelül két yard hosszú vonalban ugyancsak puskaport hintett el. Ezután harmadszor is bement, és egy vörösen izzó szénfogóval tért vissza, amelyet valószínűleg erre a célra hevített fel; először meggyújtotta vele a vonalban elszórt puskaport, ez pedig megpörkölte az erszényt, és alapos füstöt csinált. De a férfi még ezzel sem érte be, hanem a fogóval felemelte az erszényt, és addig tartotta, amíg a vas át nem égette, azután a pénzt a vizesvödörbe rázta, és úgy vitte be a postahivatalba. A pénzösszeg, emlékezetem szerint, tizenhárom shilling volt meg néhány sima négypennys és sárgaréz negyedpennys.

Ennyi pénzért a szűkölködők közül - mint az imént már utaltam rá - bizonyára sokan vállaltak volna minden kockázatot, viszont abból, amit elmondtam, kiderül, hogy az a kevés ember, aki még egészséges volt, a megpróbáltatások e legnehezebb napjaiban nagyon vigyázott magára.

Nagyjából ugyanebben az időben lehetett, hogy elmentem Bow felé a mezőre, mert nagyon kíváncsi voltam, mi a helyzet a folyón és a hajók körül. A hajózással magam is valamilyes kapcsolatban álltam, és így nem véletlenül támadt az a gondolatom, hogy a fertőzés elleni védekezés egyik legbiztosabb módja, ha valaki egy hajón húzza meg magát, s miközben azon tűnődtem, hogyan elégíthetném ki ilyen irányú kíváncsiságomat, lépteimet a mezőn át Bow-

tól Bromley felé vettem, majd lementem a blackwelli lépcsőig, ahol a hajók kikötnek, vagy vizet vesznek fel.

Itt megpillantottam egy szegény embert, aki egymagában járt fel-alá a parton, jobban mondva, az úgynevezett védgát mentén. Egy darabig én is ott ódöngtem, és közben megfigyeltem, hogy a környéken minden házat lezártak. Végül tisztes távoból beszédbe elegyedtem ezzel a szegény emberrel; először is megkérdeztem tőle, hogy az ittenieknek hogy megy a soruk. - Sajnos, uram - felelte -, siralmas itt a helyzet, hisz már mindenki halott vagy beteg. Ezen a környéken és ugyanúgy ott a faluban - és most Poplar felé intett - alig akad család, ahol a hozzátartozók fele ne volna halott, a másik fele meg beteg. - Majd egy házra mutatva így folytatta: - Ott már mindenki meghalt, a ház nyitva áll, de senki se mer bemenni. Egy szerencsétlen tolvaj - mondta - bemerészkedett, és ellopott valamit, de drágán fizetett érte, mert az éjjel őt is kivitték a temetőbe. - Aztán még több házat sorra vett. - Ott is mindenki halott - mondta -, férj, feleség és öt gyerek. Azt a házat pedig lezárták, láthatja az őrt az ajtó előtt. - És ugyanígy elmondta, mi a helyzet a többi háznál. - Ha így áll a dolog - kérdeztem -, akkor maga mit csinál itt egyedül? - Szegény nyomorult vagyok - válaszolta -, de Isten irgalmából még nem kaptam meg a pestist, bár a családom igen, és egy gyermekem már halott. - És hogyan lehet, hogy maga nem kapta meg? - tudakoltam. - Hát úgy - felelte -, hogy az az én házam - és ezzel egy nagyon alacsony, deszkából összetákolt kunyhóra mutatott -, amelyben szegény feleségem és két gyermekem él, ha ugyan azt életnek lehet nevezni, mert a feleségem és az egyik gyerek megkapta a pestist, de én nem megyek a közelükbe. - E szavaknál, mint láttam, szemét elöntötte a könny, és higgyék el, az enyémet is.

- És miért nem megy a közelükbe? - kérdeztem. - Hogyan hagyhatja cserben a tulajdon húsát-vérét? - Ó, uram - felelte -, Isten őrizzen attól! Dehogyan hagyom cserben őket, dolgozom értük, amennyit tudok, és Istennek hála, megóvom őket a nélkülözéstől. - Erre égre emelte szemét, és én az arckifejezéséből azonnal láttam, hogy nem afféle álszent, hanem vallásos, jámbor, derék ember, fohásza pedig a hála kifejezése volt azért, hogy még ebben a helyzetben is elmondhatta: családjának nem kell nélkülöznie. - Bizony, jó ember - bólintottam -, nagy kegy ez a szegények mostani helyzetében. De miképpen él, hogyan óvja meg magát ettől a közöttünk öldöklő rettenetes ragálytól? - Révész vagyok, uram - válaszolta -, ott van a csónakom, és az szolgál most házamal. Nappal dolgozom vele, éjjel meg benne alszom, és amit keresek, arra a kőre teszem. - Ezzel egy lapos kőre mutatott az utca túlsó oldalán, jó messzire a háztól. - És akkor addig kiáltozom, szólitgatom a családomat, amíg meghallják, kijönnek, és elviszik.

- És mondja, barátom - kérdeztem -, hogyan tud most mint révész pénzt keresni? Ilyen időkben is szükségük van csónakra az embereknek? - Igen, uram - felelte -, amit én csinálok, arra szükségük van. Látja, uram - mondta, és ezzel messze a város alatt a folyóra mutatott -, ott hajó áll ott lehorgonyozva, amott pedig - és most a város fölé mutatott - nyolc-tíz hajó horgonyoz. Ezeken a hajókon a tulajdonosok, a kereskedők és más hasonló családja él, a fertőzéstől való félelmükben odamenekültek, és bezárkóztak; és én látom el őket mindenféle holmival, továbbítom a leveleiket, elvégzem, ami elkerülhetetlenül szükséges, hogy nekik ne kelljen a partra menniük; esténként pedig az egyik hajó ladikjához kötöm ki a csónakomat, ott alszom egyedül, és Istennek hála, eddig még egészséges maradtam.

- És felengedik magát, barátom, a hajóra - kérdeztem -, ha innét a partról jön, erről a rettenetes helyről, ahol ily szörnyűségesen dúl a ragály?

- Ami azt illeti - válaszolta -, nagy ritkán megyek csak fel a fedélzetre, mindent, amit viszek, a hajóladikhoz szállítok, vagy mellé állok, és onnét húzzák fel a hajóba a holmit. De ha felmennék is a fedélzetre, akkor sem veszélyeztetnék senkit, mert én a parton egyetlen házba

sem lépek be, senkivel sem érintkezem, még a tulajdon családommal sem, csak élelmet hordok nekik.

- De ez talán még rosszabb - jegyeztem meg -, hisz az élelmet valahogyan be kell szereznie, és ha a városnak ez a része annyira fertőzött, akkor itt még az is veszedelmes, hogy az emberek szóba álljanak egymással, mert ez a falu ugyan elég messze esik Londontól, de mégis, mondhatni, ez már a város széle.

- Ez igaz - válaszolta erre -, csakhogy nem jól értett engem, az élelmet ugyanis nem itt vásárolok. Felevezek Greenwichbe friss húsért, máskor meg levezek a folyón Woolwichba, és ott vásárolok meg, ami kell, aztán a kenti oldalon bemegyek a magányos tanyákra, ahol ismernek, szárnyast, tojást, vaját veszek, és kívánság szerint hol ezt, hol azt viszek a hajókhoz. Csak ritkán jövök ki ide a partra, most is csak azért vagyok itt, hogy beszéljek a feleségemmel, megtudjam, hogy van kis családom, és odaadom azt a kevés pénzt, amit tegnap este kaptam.

- Szegény ember! - mondtam. - És mennyit tudott összeszedni nekik?

- Négy shillinget - válaszolta. - Nagy pénz ez egy szegény embernek a mostani körülmények között, ráadásul kaptam valahol egy zacskó kenyeret meg egy sózott halat és egy kevés húst, ez is nagyon jól jön.

- És már odaadta nekik? - kérdeztem.

- Még nem - hangzott a felelet -, de már kiáltottam a feleségemnek, azt válaszolta, hogy most nem tud jönni, de reméli, egy fél óra múlva kijöhet, rá várok. Szegény asszony! - tette hozzá. - Nagyon elgyengítette a betegség, daganata volt, de most felfakadt, és így remélem, a feleségem meggyógyul. Ám a gyerek, attól félek, meghal. De hát úgy lesz, ahogy Isten...

Itt elakadt a szava, zokogni kezdett.

- Jámbor barátom - mondtam neki -, ha odáig jutottál, hogy megnyugszol Isten akaratában, vigasztalásra találsz. Az Ég mindannyiunkkal érdemünk szerint bánik.

- Ó, uram - mondta erre -, már az is végtelen kegy, ha csak egyikünk életben marad, hogyan lehetne hát jogom a panaszra?!

- Azt gondolod? - kérdeztem. - Hát ilyen gyarló az én hitem a tiéd mellett? - És most lelki-furdalás fogott el, mert rádöbbenem, hogy ez a szegény ember a veszély idején sokkal szilárdabb meggyőződésre támaszkodik, mint én, neki nincs hová mennie, ideköti a családjáról való gondoskodás, amíg én szabad vagyok, az én hitem merő önteltség, az övé az Istenbe vetett igaz bizalomból fakadó bátorság, és lám, a biztonsága érdekében mégis minden lehető óvintézkedést megtesz.

Mialatt ezen töprengtem, kissé elfordultam, mert magam is éppoly kevésbé bírtam visszatartani könnyeimet, mint ő.

Végül, néhány további kurta szó után, a szegény asszony kinyitotta az ajtót, és kikiáltott: - Robert, Robert! - A férfi válaszolt neki, és azt mondta, várjon, pár percen belül jön; ekkor a rakparti lépcsőn leszaladt csónakjához, felhozott egy zsákot a hajón kapott élelmiszerrel, amikor visszatért, újból kiáltott egyet. Majd odament ahhoz a nagy kőhöz, amelyet nekem mutatott, kiürítette a zsákot, mindent külön-külön ráhelyezett a kőre, aztán visszahúzódott, felesége pedig egy fiúcskával kisvártatva kijött a holmiért; akkor a férfi odakiáltott, hogy az egyik kapitány ezt az ennivalót küldte, a másik meg azt, és a végén hozzátette: - Az egész Isten adta, neki mondj hálát érte. - A szegény asszony összeszedte a holmit, de olyan gyöngé

volt, hogy nem bírta egyszerre elvinni az egészet, bár nem volt nagy a súlyuk, ezért egy kis zacskó kétszersültet otthagyt a fiúcska őrizetére, amíg ő visszajön érte.

- Odaadta a négy shillinget is - kérdeztem -, amely, mint mondta, a heti keresete?

- Igen, igen - válaszolta -, mindjárt meghallja, ahogy igazolja. - És ezzel újból szólította a feleségét: - Rachel, Rachel - mert, úgy látszik, ez volt az asszony neve -, a pénzt is elvette? - Igen - felelte az asszony. - Mennyi volt? - kérdezte a férfi. - Négy shilling és egy négypennys - válaszolta. - Akkor hát Isten óvjon mindannyiótokat! - mondta a férfi, és megfordult indulásra készen.

Ahogy történetének hallatára nem bírtam visszafojtani könnyeimet, éppoly kevésbé tagadhattam meg tőle a segítséget. - Figyelj rám, barátom - mondtam neki -, gyere csak ide, azt hiszem, valóban egészséges vagy, és így nem kell félnem tőled. Menj és szólítsd újból Racheledet - folytattam, és ezzel kihúztam kezemet a zsebemből -, add neki oda ezt az én csekély adományomat is. Isten nem hagyja el az olyan családot, amely úgy bízik benne, mint ti. - És odanyújtottam neki még négy shillinget, mondván, tegye azt is a köre, és hívja a feleségét.

Nem találok szavakat a szegény ember hálájának leírására, mint ahogyan ő is csak a szeméből patakzó könnyekkel tudta kifejezni érzelmeit. Hívta feleségét, és azt mondta, Isten úgy megindította egy idegen ember szívét, hogy nyomorúságos helyzetük láttára ennyi pénzt adott nekik; és még sok ilyesmit mondott az asszonynak, aki férjéhez hasonlóan kimutatva háláját irántam és az Ég iránt, boldogan elvette adományomat. Én pedig úgy éreztem, az egész esztendőben jobb célra még nem költöttem pénzt.

Aztán megkérdeztem a szegény embert, vajon Greenwichre nem csapott-e át a ragály. Két héttel ezelőtt még nem, felelte, de attól tart, hogy közben már igen, bár csupán a városnak déli, Deptford Bridge felé eső végére; Greenwichben csak egy mészároshoz meg egy szatócshoz jár, rendszerint azoknál szerzi be megbízói számára a kívánt élelmiszert, de mindig igen óvatos.

Ekkor megkérdeztem tőle, miképpen történhetett, hogy a hajókra bezárkózott emberek nem raktározta fel a szükséges dolgokból kellő készleteket. Egyesek felraktároztak, felelte, mások azonban csak akkor menekültek ijedtükben a hajóra, amikor már veszélyes volt elmenni a megfelelő kereskedőkhöz és készleteket beszerezni; ő az imént mutatott két hajónak végez szolgálatokat, és az odamenekültek kevés, sőt jóformán semmi készletet sem vittek magukkal, csak valamelyes kétszersültet meg sört, és szinte minden egyebet neki kell beszereznie számukra. Megkérdeztem tőle, hogy vannak-e még más hajók is, amelyek e kettőhöz hasonlóan elkülönülve horgonyoztak le. Igen, felelte, a Greenwichsel szemközt fekvő ponttól fel egészen a limehouse-i és redriffi partokig a hajóknak elég helyük van arra, hogy a folyó közepén kettesével horgonyozzanak, és ott némelyiken több család is lakik. - És nem kapták meg a pestist? - tudakoltam. Úgy tudja, nem, felelte, két-három hajó kivételével, amelyeknek lakói, a többiekkel ellentétben, elővigyázatlanul megengedték a tengerészeknek, hogy a partra kijárkáljanak. Még hozzátette, hogy a holtágban horgonyzó hajók igen szép látványt nyújtanak.

Amikor elmondta, hogy a dagály beálltakor azonnal átmegy Greenwichbe, megkérdeztem tőle, nem volna-e hajlandó elvinni engem és visszahozni, mert nagyon szeretném látni az általa említett módon felsorakozott hajókat. Azt felelte, elvisz, ha mint keresztény és becsületes ember szavamat adom, hogy nem vagyok pestises. Biztosítottam róla, hogy nem vagyok, Isten irgalma mindedig megóvott, és hogy Whitechapelben élek, de türelmetlenségemben nem tudok sokáig négy fal között maradni, s a friss levegő kedvéért merészkedtem ilyen messzire; és a házamban lakók közül senkit még csak nem is érintett a ragály.

- Uram - mondta -, ha könyörületességből megszánt engem és családomat, biztosan él a szívében annyi szájalom, hogy nem szállna be a csónakomba, ha nem volna teljesen egészséges, hiszen ez nekem a halált, egész családomnak pedig a végtelen nyomorúságot jelentené. - Ez a szegény ember oly szemmel látható aggodalommal és szeretettel beszélt családjáról, hogy valósággal felkavarta lelkemet, és egy darabig egyáltalán nem is tudtam elszánni magamat a kirándulásra. - Inkább leküzdöm kíváncsiságomat - mondtam -, mintsem hogy nyugtalanná tegyem őt, bár biztosan tudom, hogy - Istennek hála - éppoly kevésbé vagyok pestises, mint a legegészségesebb ember a világon. - De most már nem engedte, hogy lemondjak az útról, meg akarta mutatni, mennyire bízik őszinteségemben, és ezért unszolt, hogy menjek vele; így aztán, amikor a dagály elérte a csónakját, beszálltam, és ő elvitt Greenwichbe. Míg megbízatásának eleget tett, és bevásárolta a megrendelt holmit, én felmentem a greenwichi domb tetejére, majd a város keleti részébe, hogy jó kilátásom legyen a folyóra. Valóban lenyűgöző látvány volt, ahogyan az a sok hajó felsorakozott a folyó teljes szélességében, hol kettesével, hol pedig kettős-hármas sorokban; és nemcsak ott álltak, fel egészen a városig, a Ratcliffnek és Redriffnek nevezett partok között, a holtágban, hanem lefelé is, végig az egész folyón, ameddig csak a szem ellát a dombtetőről, Long Reachig.

Nem tudom felbecsülni, hány hajó horgonyzott ott, de több száznak kellett lennie, és csak dicsérni tudom ezt a leleményességet, hiszen az a tízezer vagy még több ember, akinek a hajózással dolga volt, itt, az öldöklő ragálytól teljesen védve, biztonságban, félelem nélkül élhetett.

Az egynapos utazással, különösen pedig azzal a szegény emberrel nagyon elégedetten tértem haza, örömmel töltött el a tudat, hogy e szerencsétlenség idején ennyi sok család lelt efféle menedékre. És utóbb azt is megfigyeltem, hogy a pestis hevességének fokozódásakor azok a hajók, amelyeken családok éltek, felszedték horgonyukat, távolabb vonultak, sőt egyesek, mint hallottam, még a nyílt tengerre is kifutottak, és az északi partok mentén a legjobban megközelíthető és legbiztonságosabb kikötőkben meg vízi utakon horgonyoztak le.

De az is igaz, hogy akik így elhagyták a szárazföldet, és hajón éltek, mégsem voltak teljes biztonságban a pestistől, mert sokan meghaltak közülük, sokat dobtak be koporsóban, sőt egyeseket, mint hallottam, koporsó nélkül a folyóba, és nemegyszer látni lehetett, amint az árapály föl-le hordja holttestüket.

Mégis, gondolom, megkockáztathatom azt az állítást, hogy ezekben az esetekben a hajókon csak azért ütötte fel fejét a ragály, mert az emberek későn kerestek oltalmat rajtuk, túl sokáig maradtak a szárazföldön, és valószínűleg öntudatlanul, de már fertőzötten menekültek a hajóra, tehát nem ott érte őket a pestis, hanem a valóságban magukkal hurcolták; és az is előfordult, ahogy az a szegény révész mondta, hogy nem volt idejük élelemmel ellátni magukat, és ezért bevásárlás végett gyakran kellett valakit a partra küldeniük, vagy beletörödniük abba, hogy a partról csónakok menjenek ki hozzájuk. És így aztán a ragályt észrevétlenül felhurcolták a hajóra.

Itt meg kell említenem, hogy annak idején London népén oly különös lelkiállapot lett úrrá, amely rendkívüli mértékben hozzájárult pusztulásához. A pestis, mint említettem, a város túlsó végén, vagyis Long Acre-ben, a Drury Lane-en stb. ütötte fel először a fejét, és csak igen lassan, fokozatosan közeledett a City felé. Először decemberben, majd februárban, aztán megint áprilisban érezte erejét, de mindig csak néhány embert ragadott el. Azután májusig nem hallatott magáról, és még május utolsó hetében is csupán tizenhét áldozatot szedett, valamennyit a városnak azon a végén; és ez idő alatt, sőt még akkor is, amikor hetente már több mint háromezren haltak meg, Redriff, Wapping és Ratcliff népe, a folyó mindkét partján és csaknem az egész southwarki oldalon, abban a furcsa képzelgésben élt, hogy a pestis nem

jön el közéjük, vagy legalábbis ott nem fog olyan eszeveszetten öldökölni. Egyesek azt képzelték, hogy megóvjá őket a szurok meg a kátrány szaga, valamint az olyan anyagoké, mint az olaj, gyanta és kén, amelyeket a hajózással kapcsolatos valamennyi mesterségnél nagy mennyiségben használnak. Mások pedig azzal érveltek, hogy Westminsterben, St. Gilesban és St. Andrew-ban féktelenül dühöngött a ragály, de mielőtt hozzájuk átsapott volna, kissé lecsillapodott. Ami részben igaz is volt, miként az alantiakból látható:

Augusztus 8-tól augusztus 15-ig	
St. Giles-in-the-Fields	242
Cripplegate	886
Stepney	197
St. Margaret, Bermondsey	24
Rotherhithe	3
E héten összesen	4030

Augusztus 15-től augusztus 22-ig	
St. Giles-in-the-Fields	175
Cripplegate	847
Stepney	273
St. Margaret, Bermondsey	36
Rotherhithe	2
E héten összesen	5319

Megjegyzendő, hogy a Stepney egyházközséggel kapcsolatban említett adatok általában Stepneynek Shoreditchsel, vagyis a mai Spitalfieldsszel érintkező oldalára vonatkoztak, arra a területre, ahol Stepney a shoreditchi temető faláig nyúlik; hogy a ragály akkor St. Giles-in-the-Fieldsben alábbhagyott, és a leghevesebben Cripplegate-ben, Bishopsgate-ben és Shoreditchben dühöngött, viszont Stepneynek azon a részén, amely Limehouse-t, Ratcliff Highwayt és a mai Shadwell és Wapping egyházközségeket, sőt egészen a Tower melletti St. Catherine-ig húzódó területet foglalja magába, augusztus hó legvégéig hetente még tíz ember sem pusztult el pestisben. Később azonban megfizettek ezért, amint arról alkalmilag majd beszámolok.

Ez azután - mint mondtam - Redriff és Wapping, Ratcliff meg Limehouse népét magabiztossá tette, azzal áltatták magukat: a pestis odábbáll anélkül, hogy hozzájuk beköszöntene, ennek következtében elővigyázatlanul nem menekültek vidékre, nem zárkóztak be házaikba. Sőt olyannyira megőrizték nyugalmukat, hogy citybeli barátait és rokonaikat még be is fogadták házukba, és a város egyéb területeiről sokan valóban ezen a környéken kerestek menedéket, mintha ez a biztonság szigete volna, Isten - remélték - ezt a helyet megkíméli, és a város többi részével ellentétben ide nem sújt le bosszúálló keze.

Ez volt az oka annak, hogy mikor mégis elérte őket a járvány, nagyobb megdöbbenéssel fogadták, felkészületlenebbek és tehetetlenebbek voltak, mint másutt, mert midőn szeptemberben és októberben teljes erővel lecsapott rájuk a pestis, már nem menekülhettek vidékre, hiszen az emberek idegent nem engedtek a közelükbe, de még a lakóhelyük közelébe sem; és azt hallottam, hogy sokan elbolyongtak a surreyi mezőkre, és ott érte őket az éhhalál az erdőkben és a közlegelőkön - ez a vidék ugyanis a London környéki területek között a legkönnyebben megközelíthető és a legerdősebb -, és különösen sokan pusztultak el Noorwood

tájékán, Camberwell, Dulwich és Lusum egyházközségekben, mert az ottaniak a fertőzéstől való félelmükben, úgy látszik, nem mertek e szegény szerencsétleneknek semmiféle segítséget nyújtani.

Ez a nézet, amely - mint mondtam - e városrész lakói körében eluralkodott, volt az egyik oka annak, hogy az emberek, mint az imént említettem, hajókon kerestek menedéket; és akik idejében és előrelátóan ekképpen cselekedtek, és ellátták magukat élelemmel, úgyhogy szükségleteik beszerzése végett nem kellett sem a partra menniük, sem pedig csónakokat a hajóhoz engedniük, akik, mondom, ekképpen cselekedtek, mindannyiuk közül a legbiztonságosabb menedékhelyre találtak, csakhogy igen sokan ijedtükben egy falat kenyér nélkül, hanyatt-homlok menekültek a hajókra, ezeken néhol nem volt legénység, hogy odébb vezesse a hajót, vagy csónakkal levezzen a folyón, és ott szerezzen be élelmet, ahol biztonságos; az ilyen hajók lakói azután sokat szenvedtek, és ugyanúgy megkapták a ragályt, mintha a szárazföldön maradtak volna.

Ahogy a gazdagabbak hajókra költöztek, úgy menekültek a szegényebb sorsúak bárkákra, ladikokra, dereglyékre, halászcsonakokra, és sokan, különösen a révészek közül, csónakjukban aludtak; ámde ezek, kiváltképpen az utóbbiak, alaposan rajtavesztettek, mert amíg élelem után jártak, vagy talán mindennapi kenyerük megszerzésén fáradoztak, megkapták a pestist, amely azután iszonyatos pusztítást vitt végbe közöttük; sok révész pusztult el magányosan bárkájában, ki a fedélzeten, ki a kabinban, amíg a folyót járta, és néha már csak olyan állapotban leltek rájuk, hogy senki sem mert hozzájuk nyúlni vagy a közelükbe menni.

A város e tengerésznegyedében a nép igazán nagyon siralmas, szájalomra méltó helyzetbe került. De ezek, sajnos, olyan idők voltak, amikor mindenkit annyira lefoglalt az önnön biztonsága miatti aggodalom, hogy mások balsorsa nem is tudott szívükben szájalmat kelteni, hiszen mindenkinek, mondhatni, a kapuja előtt leselkedett a halál, sőt sok helyütt már a családba is belopakodott, és az emberek nem tudták, mitévők legyenek, hová meneküljenek.

Ez, mondom, minden szájalmat kioltott, az önfenntartás lett, úgy látszik, az első törvény. A gyermekek cserbenhagyták a legnagyobb gyötrelmek közepette halódó szüleiket, olykor pedig, ha nem is olyan gyakran, mint a fordított esetben, a szülők ugyanígy bántak gyermekeikkel; és bizony előfordult néhány igen borzalmas eset, így például az egyik héten önkívületében két anya is meggyilkolta gyermekét, egyikük tölem nem messze lakott, és a szegény megháborodott teremtés még annyival sem élte túl tettét, hogy bűnére eszméljen, nemhogy bűnhődjék érte.

De nem is szabad ezen túlságosan csodálkozni, hiszen a halál közvetlen veszélye kiölte szívünkől a szeretet érzését, az egymás iránti aggodalmat. Általánosságban beszélek, mert a rendíthetetlen ragaszkodásnak, szájalomnak, kötelességtudásnak számos példája akadt, egyesekről magam is tudok, de csak hallomásból, így a részletek valódiságáért nem szavatolhatok.

Elmondok egy ilyen esetet, de előzőleg hadd említsem meg, hogy e szerencsétlenség idején a terhes anyák mindvégig a legszájalomraméltóbb teremtések közé tartoztak. Midőn eljött az órájuk, és megkezdődtek a szülési fájdalmak, nem várhattak sehonnét, se bábától, se szomszédasszonytól segítséget. A legtöbb baba meghalt, főleg akik a szegények között tevékenykedtek. És a legnevesebbek közül sokan, ha nem mind, vidékre menekültek, ezért azután egy szegény asszony, aki nem bírta a magas árat megfizetni, jóformán képtelen volt bábát szerezni, és ha mégis sikerült kapnia valakit, az többnyire ügyetlen és tudatlan teremtés volt. Következésképpen szokatlanul, hihetetlenül sok asszony került a legkeservesebb helyzetbe. Egyesek világra hozták gyermeküket, de aztán mindent tönkretett azoknak meggondolatlansága és tudatlansága, akik azt állították, hogy le tudják vezetni a szülést. Hasonló, bár

megbocsáthatóbb tudatlanságból számtalan újszülöttet, mondhatni, meggyilkoltak azok is, akik fogadkoztak, hogy megmentik az anyát, történjék bármi a gyermekkel. És ilyen körülmények között nemegyszer meghalt az anya meg a gyermeke is, főleg olyan esetekben, amikor az anya pestises volt, és senki se mert a közelébe menni, így aztán néha mindketten elpusztultak. Olykor az anya meghalt a ragályban, a gyerek pedig talán csak félig született meg, vagy megszületett ugyan, de még nem választották el az anyától. Egyesek a szülési fájdalmak kellős közepén haltak meg, és nem tudták világra hozni gyermeküket. Annyiféle eset fordult elő, hogy lehetetlenség volna valamennyit felsorolni.

De némi képet alkothatunk róla a halálozási jegyzékek „Gyermekegyi láz,” „Kora- és halvaszülöttek,” „Keresztelestelenül elhunyt újszülöttek és csecsemők” rovataiban szereplő szokatlanul nagy számokból, bár nem valószínű, hogy ezek az adatok megközelítőleg is teljesek volnának.

Vegyük azokat a heteket, amikor a ragály a legveszettebbül dühöngött, és hasonlítsuk össze ugyanazon év néhány hetével a pestis kitörése előtti időből. Például:

	Gyermekegyi láz	Kora- szülöt- tek	Halva- szülöt- tek
január 3-tól január 10-ig	7	1	13
január 10-től január 17-ig	8	6	11
január 17-től január 24-ig	9	5	15
január 24-től január 31-ig	3	2	9
január 31-től február 7-ig	3	3	8
február 7-től február 14-ig	6	2	11
február 14-től február 21-ig	5	2	13
február 21-től február 28-ig	2	2	10
február 28-tól március 7-ig	5	1	10
	48	24	100
augusztus 1-től augusztus 8-ig	25	5	11
augusztus 8-től augusztus 15-ig	23	6	8
augusztus 15-től augusztus 22-ig	28	4	4
augusztus 22-től augusztus 29-ig	40	6	10
augusztus 29-től szeptember 5-ig	38	2	11
szeptember 5-től szeptember 12-ig	39	23	-
szeptember 12-től szeptember 19-ig	42	5	17
szeptember 19-től szeptember 26-ig	42	6	10
szeptember 26-től október 3-ig	14	4	9
	291	61	80

E számok közti nagy különbséggel kapcsolatban meg kell jegyezni és figyelembe venni azt a tényt is, hogy mindannyiunk véleménye szerint, akik akkor Londonban voltunk, augusztus és szeptember hónapokban harmadannyi ember sem volt a városban, mint januárban és februárban. Egyszóval, azoknak a száma, akik általában véve e három okból elpusztultak, és azoké, akik a múlt évben, mint hallottam, ténylegesen meghaltak, a következő:

1664		1665	
Gyermekági láz	189	Gyermekági láz	625
Kora- és halvaszülöttek	458	Kora- és halvaszülöttek	617
	647		1242

Ez az aránytalanság, mondom, nagymértékben fokozódik, ha a lakosság számát is figyelembe vesszük. Nem formálok jogot arra, hogy a város akkori népességét illetően pontos számításokat közöljek, de a későbbiekben még rátérek ezzel kapcsolatos becsléseimre. Amit most mondtam, csak az említett szegény teremtések nyomorúságos helyzetét akarja érzékeltetni, meg azt, hogy bizony itt elmondhatjuk az írás szavaival: „Jaj most a terhes és szoptató anyáknak.” Jaj volt szegényeknek valóban.

Kevés olyan családot ismertem, ahol ilyesmi előfordult, de a szerencsétlenek jajveszékelése messze elhallatszott. A terhes anyákra vonatkozóan már láttuk az adatokat: kilenc hét alatt kétszázkilencvenegy asszony pusztult el gyermekágiban, holott máskor háromszoros népességnél, azonos idő alatt, ugyanezen okból mindössze nyolcvannégyen haltak meg. Az arányt az olvasó maga is kiszámíthatja.

Semmi kétség sem lehet afelől, hogy a szoptató anyák ugyanilyen siralmas helyzetben voltak. Ebben a tekintetben a halálozási jegyzékek nem sok felvilágosítást nyújtanak, de valami keveset mégis ki lehet olvasni belőlük. A szoptatósi idő alatt a szokottnál több újszülött halt éhen, ám ez még semmi. Az igazi nyomorúság ott kezdődött, amikor előbb éhen pusztultak a csecsemők, mert nem volt aki szoptassa őket: az anya meghalt, és aztán az egész családot holtan találták a pusztánélkülözéstől elpusztult csecsemőkkel együtt. És ha szabad véleményt mondanom, meggyőződésem, hogy ilyen módon sok száz szegény, tehetetlen csecsemő pusztult el. Az is előfordult, hogy nem éhen haltak, hanem a szoptatás közben megkapták a ragályt. Még ha maga az anya szoptatott is, de tudtán kívül fertőzött volt, megmérgezte, azaz tejével megfertőzte a csecsemőt, ilyen esetekben pedig az újszülött nemegyszer előbb halt meg, mint az anyja. Nem szabad tehát elfeledkezni arról, hogy följegyezzem az utókor számára az intelmet: ha még egyszer ilyen szörnyű megpróbáltatás érné a várost, valamennyi terhes és szoptató anya, amennyiben módja van rá, menjen el innét, mert ha megkapja a ragályt, mindenki másnál nyomorúságosabb helyzetbe kerül.

Sok hátborzongató történetet tudnék elmondani még élő csecsemőkről, akiket pestisben elpusztult anyjuk vagy dajkájuk emlőjén találtak. Valamint az egyházközségemben egy anyáról, akinek újszülött gyermeke gyengélkedett, és ezért az asszony gyógyszerészért küldött, hogy nézze meg a gyereket. Amikor a gyógyszerész megérkezett, így szól a történet, az anya történetesen épp szoptatott, és látszatra teljesen egészséges volt. De amikor a gyógyszerész közelebb lépett hozzá, az asszony mellén, amelyből szoptatott, megpillantotta a pestis jeleit. Persze nagyon mehökkent, de nem akarta megijeszteni a szegény asszonyt, és ezért csak arra kérte, adja kezébe a csecsemőt. Aztán a szobában levő bölcsőhöz vitte, lefektette, kinyitotta a pólyát, és ekkor a gyermek testén is meglátta a pestis jeleit. És mindketten meghaltak, mielőtt még a gyógyszerész hazaérve, a gyermek apjának, akit övéi helyzetéről tájékoztatott, megelőző orvosságot küldhetett volna. Hogy a gyermek fertőzte-e meg a szoptató anyát vagy az anya a gyermekét, nem lehet biztosan tudni, de az utóbbi a valószínűbb. Azután hallottam egy csecsemőről, akinek dajkája pestisben elpusztult, és amikor a gyermeket hazavitték, a szerető anya nem bírta megállni, hogy magához ne vegye, keblére tette, ezáltal elkapta a ragályt, és meghalt, karjai között tartva ugyancsak halott gyermekét.

A legkeményebb szívű ember is megrendülne azoknak a gyakori eseteknek hallatára, amikor a szerető anyák drága gyermeküket ápolták, gondozták, néha elkapták a ragályt, és belepusztultak, míg a gyermek, akiért e szerető szív feláldozta magát, túlélte a pestist, és megmenekült.

Hallottam továbbá egy East Smithfield-i kézműves feleségéről, aki első gyermekével volt állapotos, de mire erőt vettek rajta a szülési fájdalmak, már a pestis jeleit hordta magán. Férje nem tudott sem bábát szerezni, aki a szülést levezesse, sem ápolónőt, hogy gondozza az asszonyt, a két cseléd lány pedig, aki a házban szolgált, elszökött. A férfi mint az örült futott egyik háztól a másikig, de sehonnét sem bírt segítséget szerezni, mindössze annyit ért el, hogy az egyik lezárt pestises ház őre megígérte, reggelre küld ápolónőt. A szegény ember megtört szívvel hazament, segített feleségének, ahogy telt tőle, ellátta a baba munkáját, a gyerek azonban holtan született, felesége pedig körülbelül egy óra múlva a karjai közt meghalt. A férfi reggelig tartotta szorosan átölelve az asszony holttestét, ekkor megjött az ör, elhozta az ápolónőt, ahogyan megígérte. Mikor felmentek a lépcsőn - az ajtó ugyanis nyitva állt, vagy csak be volt támasztva -, ott találták a férfit karjai közt halott feleségével és a bánattól oly szörnyű lelkiállapotban, hogy néhány óra múlva meghalt; a pestisnek semmi jele nem volt rajta, csupán a gyász súlya alatt roppant össze.

Hallottam olyanokról is, akik hozzátartozójuk halálakor az elviselhetetlen bánattól megőrültek, nevezetesen egy férfiről, akire a lelki gyötrelmek akkora súllyal nehezedett, hogy a feje fokozatosan a két váll között süllyedt, úgyhogy a feje búbja is épp csak kilátszott a vállcsontjai közül, apránként elvesztette hangját és esztét, arca előrebukva a kulcsontján feküdt, és csak úgy lehetett feltartani, ha valaki a kezével alátámasztotta. Ez a szegény ember sosem nyerte vissza az esztét, egy évig még ebben az állapotban haldokolt, és azután meghalt. Soha senki sem látta, hogy fölpillantott vagy egy bizonyos tárgyra szegezte volna a szemét.

Az efféle esetekről azonban legfeljebb általános áttekintést nyújthatok, a részleteket ugyanis nem lehetett felderíteni, mert ahol ilyesmi előfordult, ott gyakran az egész családot elragadta a döghalál. De szemünk láttára, fülünk hallatára számos hasonló dolog történt, még az utcán is, ahogyan erre már céloztam. Amellett nehéz volna egyik vagy másik családról olyan történetet elmondani, amelyhez hasonló esetről ne hallott volna az ember.

Most azonban arról az időről szólna, amikor a pestis a város keleti részén dühöngött, ahol az emberek sokáig azzal áltatták magukat, hogy ép bőrrel ússzák meg a bajt, és aztán felettébb megrökönyödtek, midőn mégis lecsapott rájuk a ragály, mert lecsapott, méghozzá szinte fegyveres erővel, mondom, erről az időről szólva beszámolóm visszavezet ahhoz a korábban említett három emberhez, akik Wappingből elindultak, anélkül, hogy tudták volna, merre menjenek, mitévők legyenek; azaz a pékhez, a vitorlakészítőhöz meg az asztaloshoz, akik mindhárman Wappingben vagy a környékén éltek.

Ebben a városrészben, mint említettem, olyan aluszékonyság és biztonságérzet uralkodott, hogy az itteniek a többiekkel ellentétben nem tettek semmiféle óvintézkedést, sőt azzal kérkedtek, hogy biztonságban vannak, és a biztonság mintegy az ő oldalukon áll. A Cityből és a fertőzött külvárosokból sokan Wappingbe, Ratcliffbe, Limehouse-ba, Poplarba és más hasonló helyekre menekültek, mint biztonságos vidékre, és ezzel valószínűleg elősegítették, hogy a pestis ezen a környéken csak még gyorsabban elterjedjen, mint ahogyan az egyébként történt volna. Mert bár én nagyon is amellett vagyok, hogy egy ilyen városból, mint a miénk, meneküljenek el az emberek, ürítsék azt ki a járvány első jelére, és mindazok, akiknek bármiféle menedékhelyük van, idejében használják ki ezt a lehetőséget, és vonuljanak oda vissza - mégis azt kell mondanom, midőn valamennyi menekülni szándékozó ember elhagyta már a várost, a visszamaradtak, akiknek át kell vészelnük a pestist, tapodtat se mozduljanak lakóhelyükről, ne költözzenek a város egyik végéből a másikba, mert ez minden baj

kútforrása, valóságos átok, hiszen az emberek még a ruhájukon is házról házra hurcolják a ragályt.

Mert mi egyébért rendelték el nekünk, hogy az összes kutyát és macskát ki kell irtani, ha nem azért, mert ezek a háziállatok házról házra, utcáról utcára kóborolnak, és így a betegek efflúviumát vagy testük fertőző kipárolgását szőrükön és bundájukon mindenfelé elhurcolják? Ez volt az oka annak, hogy a járvány kitörésekor a főpolgármester és a hatóságok - az orvosok tanácsára - rendeletet adtak ki, amelynek értelmében valamennyi kutyát és macskát azonnal el kell pusztítani, és a rendelet végrehajtására hatósági személyt neveztek ki.

Ha megbízhatunk az erre vonatkozó jelentésben, szinte hihetetlenül sok ilyen állatot pusztítottak el. Úgy emlékszem, negyvenezer kutyáról és ötször annyi macskáról beszéltek, hiszen alig akadt ház, ahol ne lett volna macska, sőt egyes helyeken többet, néha ötöt-hatot is tartottak. A lehető legnagyobb igyekezettel irtották az egereket meg a patkányokat is, különösen az utóbbiakat: patkánymérget és más irtószereket szórtak szét, és ezekből az állatokból szintén roppant tömegeket pusztítottak el.

Gyakran eltöprengtem azon, milyen felkészületlen állapotban volt az egész nép a pestis kitörése idején, és hogy a hatósági, valamint az egyéni intézkedések és rendszabályok késedelmes meghozatala miatt támadt később az a nagy fejvesztettség, pusztult el oly sok ember a járványban, holott, ha megteszik a szükséges lépéseket, Isten segítségével mindezt elkerülhettük volna, és ez az utókornak, ha tudomásul veszi, intelműl és figyelmeztetésül szolgálhat. De erről később még szólni fogok.

Most visszatérek három emberemhez. Történetük minden sora tanulságos, és egész magatartásuk s a hozzájuk csatlakozottak némelyikének magatartása minden szegény sorsú férfinak és ugyanúgy asszonynak követendő például szolgálhat, ha e szörnyű idők valaha visszatérnének. És ha e történet feljegyzésére más ok nem lett volna, ezt önmagában is nagyon jó oknak tartom, akár megfelel beszámolómm pontosan a tényeknek, akár nem.

Ketten közülük állítólag testvérek voltak, az egyik veterán katona, most ostyasütő, a másik egy sánta tengerész, most vitorlakészítő, a harmadik pedig asztalos. Egy szép napon azt mondja John, az ostyasütő, Thomas bátyjának, a vitorlakészítőnek:

- Tom bátya, mi lesz velünk? A pestis egyre hevesebben dühöng a városban, és már felénk közeledik. Mitévők legyünk?

- Bizony - feleli erre Thomas -, magam sem tudom, mitévő legyek, mert ha a ragály elér Wappingbe, alighanem kitesznek a lakásomból. - És így most előre megbeszélték, mit tehetnének.

John: Kitesznek a lakásodból, Tom? Ha ez megtörténik, nem tudom, ki fogadna be. Mert az emberek most úgy félnek egymástól, hogy sehol sem lehet szállást kapni.

Thomas: Derék, rendes népeknél lakom, irántam is jó szívvel vannak, de azt mondják, munkám miatt naponta eljárók hazulról, és ez mind veszélyesebb lesz. Azon törik a fejüket, hogy bezárkóznak, és senkit sem engednek a közelükbe.

John: Hát bizony igazuk van, ha egyszer elhatározták, hogy a városban maradnak.

Thomas: Ami azt illeti, tán okosabb volna, ha én is bezárkóznék, hiszen a gazdámnak csak arra az egy vitorlázatra van megrendelése, amelyet éppen most fejezek be, és így valószínűleg sokáig nem lesz munkám. Most minden pang, a munkásokat és szolgálókat mindenütt elbocsátják, ezért örülnöm kellene, ha én is bezárkózhatnék velük együtt, de egyelőre nem tudom, hogy ezt szívesebben vennék-e.

John: Akkor mitévő leszel, bátya? És mitévő legyek én? Hiszen én sem vagyok sokkal külön helyzetben nálad. Az a család, amelynél lakom, mind egy szálig vidékre költözött, kivéve egy szolgálót, de a jövő héten neki is mennie kell, végleg bezárja a házat, így aztán én még nálad is hamarabb szedhetem a sátorfámat. Elhatároztam hát, hogy én is elmegyek, csak tudnám, hová.

Thomas: Bolondok voltunk, hogy azon nyomban el nem indultunk, akkor még mehettünk volna bárhová. Most pedig már mozdulni sem igen lehet, éhhalálnak nézünk elébe, ha megkockáztatjuk, hogy elhagyjuk a várost. Nem kapunk sehol élelmet még pénzért sem, nem engednek be a városokba, hogy a házakról ne is beszéljek.

John: És az se sokkal kisebb baj, hogy pénzem is alig van, amivel fönntarthatnám magamat.

Thomas: Ami ezt illeti, még csak boldogulnánk valahogy. Nekem van egy kis pénzem, bár nem sok. De annyit mondhatok, az országúton nem jutunk előbbre. Ismerek a mi utcánkból két szegény, becsületes embert, azok megpróbálták elmenni, de Barnetben vagy Whetstoneban vagy valahol azon a környéken azzal fenyegették őket, rájuk lönek, ha folytatni merik útjukat. Így aztán elvesztették bátorságukat, és visszafordultak.

John: Én bizony az ő helyükben nem ijedtem volna meg a puskáktól. Ha a pénzemért nem adnak élelmet, majd nézhették volna, hogy a szemük láttára veszem el, és ha kifizetem, törvényesen semmiképp sem járhatnak el ellenem.

Thomas: Az öreg katona beszél belőled, mintha még most is Németalföldön volnál, ám ez komoly dolog. Az embereknek jó okuk van arra, hogy ilyen időkben távol tartsanak mindenkit, akiről nem tudják biztosan, egészséges-e vagy sem. Mi pedig nem fosztogathatunk.

John: Nem úgy van, bátya. Félreértesz. Nem fosztanék én ki senkit, de ha bármelyik útba eső város megtagadná, hogy a nyílt országúton keresztül mehessünk rajta, és a pénzemért nem adna élelmet, ez annyit jelentene, joga van engem éhhalálra kárhoztatni, ami pedig nem lehet igaz.

Thomas: Viszont azt a lehetőséget nem tagadják meg tőled, hogy visszamehess abba a városba, ahonnet jöttél, és így nem kárhoztatnak éhhalálra.

John: De a hátam mögötti város ugyanilyen joggal megtagadhatná, hogy visszamenjek, és akkor közös erővel éhen veszejtenének. Egyébként sincs olyan törvény, amely tiltaná, hogy az országúton szabadon járhaszak, amerre akarok.

Thomas: Csakhogy nagyon bajos lenne minden egyes útba eső városban vitába bocsátkozni. Magunkfajta szegény ember ne keveredjen ilyesmibe, legkevésbé a mostaniakhoz hasonló időkben.

John: Ha így állnak a dolgok, testvér, akkor a mi helyzetünk bárkiénél komiszabb, mert el se mehettünk, de nem is maradhatunk. Úgy érzem magam, mint a bélpoklos. Ha itt maradunk, biztos halál vár ránk, különösen a kettőnk helyzetében, hisz nincs házunk, és másnál sem kaphatunk szállást. Ha pedig ilyen időben az utcán hálánk, akár egyenest a halottaskocsiba is fekehetnénk. Amondó vagyok hát, ha ittmaradunk, biztosan meghalunk, ha meg elmegyünk, rosszabb akkor sem történhet velünk, ezért én eltökéltem magamat, hogy elmegyek.

Thomas: Tehát menni akarsz. De hová mennél, és mit tehetnél? Én is veled tartanék, ha tudnám, hová mehetnénk. Csakhogy nincsenek sem ismerőseink, sem barátaink. Itt születünk, itt kell meghalunk.

John: Ide figyelj, Tom, nekem az egész ország éppúgy hazám, mint ez a város. Ugyanilyen joggal azt állíthatnád, hogy nem menekülhetek a házamból, ha tűz ütött ki, mint ahogyan azt mondod, nem szabad elhagynom szülővárosomat, ha pestis fertőzte meg. Angliában születtem, és jogom van rá, hogy itt éljek, ha tudok.

Thomas: De ne feledd, hogy az angol törvények szerint minden csavargót elfoghatnak, és visszatoloncolhatnak legutóbbi lakhelyére.

John: Hogyan mondhatnák rám, hogy csavargó vagyok? Hiszen én csak folytatni szeretném az utamat, és erre törvényes okom van.

Thomas: Miféle törvényes okot hozhatnánk fel az utazásra, jobban mondván a vándorlásra? Szép szavakkal nem fogják beérni.

John: Menekülünk, hogy mentsük életünket - ez talán nem törvényes ok? És vajon nem tudja mindenki, hogy ez igaz? Senki sem állíthatja, hogy hazudunk.

Thomas: De még ha, mondjuk, tovább is engednének, hova megyünk?

John: Bárhová, hiszen az életünkről van szó, ezen még bőven lesz időnk gondolkozni, ha egyszer kijutunk a városból. Csak kerüljek el erről a szörnyű helyről, mit bánom én, hová megyek.

Thomas: Keservesnél is keservesebb sors vár ránk. Nem tudom, mint vélekedjem a terved felől.

John: Hát gondolkozz rajta egy kicsit, Tom.

Ez valamikor július elején történt, és bár a pestis a város nyugati és északi része felől egyre közeledett, de - mint ahogy már mondtam - egész Wapping és Ratcliff és Limehouse és Poplar, egyszóval Deptford és Greenwich, a folyó mindkét oldalán, a Hermitage-től és a szemközti ponttól kezdve le egészen Blackwellig, mentes volt a ragálytól. Egész Stepneyben egyetlen áldozatot sem követelt a pestis, hasonlóképpen a Whitechapel Road déli oldalán sem; nem, egyetlen egyházközségben sem. Pedig épp ezen a héten a jegyzék szerint a halálozások száma ezerhatra emelkedett.

Két hét telt el, mire a testvérek újból találkoztak, és addigra a helyzet némileg megváltozott, mert a pestis most még sokkal hevesebben dühöngött, az áldozatok száma nagyon megszorodott: a halálozási jegyzék immár 2785 főre szökött fel, és még egyre iszonyatosan emelkedett, noha a folyó két oldalán még mindig elég jól álltak a dolgok. De Redriffben már többen meghaltak, Ratcliff Highwayben meg öten-hatan, amikor a vitorlakészítő lélekszakadva, nagy ijedten felkereste öccsét, John-t. Ugyanis felmondták a lakását, és így mindössze egy hete volt, hogy más szállást keressen. John sem volt külön helyzetben, már el is kellett volna hagynia a lakását, de kikönyörögte mesterétől, az ostyasütőtől, hogy a műhelyhez tartozó egyik színben ellakhasson, ahol csak szalmán feketett, néhány kétszersült- vagy kenyérzsákot borított rá, és ilyenekkel takarózott is.

Mivel látták, hogy minden foglalkoztatottságnak vége, munkához, keresethez nem juthatnak, azért most elhatározták, minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy a szörnyű ragály elől elmeneküljenek, és fogukhoz verve a garast, megpróbálnak eltengődni, ameddig csak győzik, azután pedig elvállalnak bármilyen kínáló munkát.

Míg azon töprengtek, hogyan lehetne elhatározásukat minél célszerűbben megvalósítani, a harmadik férfi, aki a vitorlakészítővel jó ismeretségben volt, tudomást szerzett szándékukról, s engedélyt kért és kapott, hogy csatlakozzon hozzájuk. Így aztán felkészültek az utazásra.

Mint kiderült, az egyiknek több, a másiknak kevesebb pénze volt, viszont a vitorlakészítő - hármuk közül a legmódosabb - amellet, hogy sánta volt, mesterségének jellege miatt a legkevésbé remélhette, hogy vidéken munkát találhat. Ezért aztán beleegyezett, hogy minden pénzüket közösen kezeljék, azzal a feltétellel, hogyha az egyikük többet keresne, mint a másik, az illető egész keresetét vonakodás nélkül hozzáteszi a közös vagyonhoz.

Elhatározták, hogy a lehető legkevesebb poggyással terhelik magukat, mert gyalog akartak nekiindulni, és minél nagyobb távolságot szerettek volna maguk mögött hagyni, hogy - amennyire csak lehetséges - biztonságba kerüljenek. Hosszas tanácskoztak, hogy melyik utat válasszák, de olyan nagy volt köztük a véleménykülönbség, hogy még az indulás napjának reggelén sem jutottak megegyezésre.

Végül a tengerész egy javaslatral állt elő, és ez eldöntötte a vitát. - Először is - mondta -, nagy a forróság, ezért én amondó vagyok, menjünk északra, hogy a nap ne tüzzön az arcunkba, ne süsse a mellünket, mert attól nagyon felhevülünk, és eláll a lélegzetünk. Márpedig én azt hallottam - folytatta -, hogy nem jó, ha a vér túlságosan megforrósodik, amikor a fertőzés, ki tudja, talán épp magában a levegőben van. Továbbá amellet vagyok, a lehetőség szerint szélle szemben induljunk útnak, nehogy a szél a város levegőjét a hátunkba fújja. - Ezt a két óvintézkedést a többiek is helyeselték, persze csak arra az esetre, ha úgy alakul a helyzet, hogy északra tartva a szél nem éppen dél felől fúj.

Most John, az ostyasütő, a hajdani katona állt elő mondanivalójával: - Elsősorban is egyikünk sem remélheti, hogy útközben bármilyen kvártélyt találjon, a szabad ég alatt aludni pedig kissé bajos volna. Jóllehet meleg van, de esőre, párásra fordulhat, és a mostani időkben kétszeres okunk van rá, hogy vigyázzunk az egészségünkre. Ezért - folytatta - te, Tom bátya, aki vitorlakészítő vagy, könnyűszerrel csinálhatnál nekünk egy kis sátrat, én meg vállalom, hogy esténként felferem és megint leszerelem, és így fittyet hányunk Anglia valamennyi fogadójának. Ha jó sátor van a fejünk felett, akkor már remekül megleszünk.

Az asztalos ezzel nem értett egyet, és azt mondta, csak bízzák rá, ő majd minden este készít nekik házat, ha más szerszáma nincs is, fejszével, kalapáccsal, és ez mindannyiuk meglegedésére fog szolgálni, éppen olyan jó lesz, akár egy sátor.

A katona és az asztalos ezen egy darabig elvitatkoztak, végül a katona érvei győztek a sátor javára. Az egyetlen ellenvetés az volt, hogy ekképpen a poggyászuk túlságosan meggyarapszik ebben a forróságban. Ámde a vitorlakészítőt most olyan szerencse érte, ami megkönnyítette a dolgot. Ugyanis a mestere, akinél dolgozott, vitorlakészítés mellett kötélveréssel is foglalkozott, és erre a célra volt egy sovány kis gebéje, amelynek akkor nem vette hasznát. Örült, hogy segíthet ezen a három derék emberen, odaadta hát nekik a lovat a poggyász szállítására. Amellet egy rövidke, háromnapos munka fejében, amelyet Tom még távozása előtt végzett a mestere számára, kapott tőle egy ócska fősudárvitorlát, amely ugyan már szakadozott, de még megfelelő és bőséges méretű volt ahhoz, hogy igen jó sátor kerüljön ki belőle. A katona megmutatta, hogyan kell kiszabni, és irányításával csakhamar elkészítették a sátrukat, felszerelték a szükséges póznákkal vagy rudakkal, így aztán együtt volt minden az útra, azaz három ember, egy sátor, egy ló, egy puska - a hadastyán ugyanis nem akart megválni fegyverétől, mert, mint mondta, többé nem ostyasütő, hanem lovas katona.

Az asztalos egy kis zsákban magával hozta azokat a szerszámokat, amelyeknek - gondolta - hasznát veszi, ha valahol a maga és a többiek ellátása érdekében munkába állhatnak. Ami pénzük volt, mind betették egy közös zacskóba, azután felkerekedtek. Indulásuk reggelén a tengerész iránytűje segítségével megállapította, hogy északnyugat-nyugatnak fúj a szél. Ezért északnyugatnak vették - helyesebben, szándékoztak venni - útjukat.

Ekkor azonban nehézségbe ütköztek, mert Wapping innenső végéről, a Hermitage tájékáról indultak, és a ragály akkor különösen a város északi részén, vagyis Shoreditch és Cripplegate tájékán eszeveszetten dühöngött, és ezért nem tartották biztonságosnak, hogy ezeknek a városrészeknek közelébe kerüljenek. Így azután keletnek vették útjukat, a ratcliffi úton egészen Ratcliff Crossig haladtak, Stepney Churchtól jobbra, ugyanis Ratcliff Crosstól nem mertek egyenesen Mile Endhez átvágni, mert akkor a temető mellett kellett volna elmenniük, márpedig a szél most inkább nyugat felől fúj, a városnak éppen arról a részéről, ahol a pestis tetőfokára hágott. Ezért, mondom, Stepneyt elhagyva, nagy kerülővel Poplar és Bromley felé mentek, és pontosan Bow-nál értek ki az országútra.

Itt a Bow Bridge őrsege feltartóztatta volna őket, az utasok azonban, hogy elkerüljék a kérdezősködést, átvágtak az úton, és befordultak egy keskeny ösvényre, amely Bow-nál Old Ford felé kanyarodik, és így el is jutottak Old Fordig. A konstáblerek mindenütt éberen őrködtek, látszólag nem annyira azért, hogy feltartóztassák az utasokat, inkább, hogy ne engedjék őket az egyes helységekből megmaradni, meg egy újabban szárnyra kapott - és egyébként nem is valószínűtlen - hír miatt, amely szerint Londonban a munka és ennek folytán kenyér nélkül maradt, nyomorgó és éhező szegények fegyvert fogtak, fellázadtak, és arra készülődnek, hogy a környező városokba menjenek, és ott fosztogatva élelmet szerezzenek. Ez - mint mondom - csak vaklárma volt, és nagyon jó, hogy az is maradt. De nem sok híja volt, hogy valósággá váljék, mint ahogyan azt általában gondolták, mert alig néhány héttel később a szegényeket a fejükre zúdult nyomorúság akkora kétségbeesésbe kergette, hogy csak nagy ügyel-bajjal lehetett őket visszatartani attól, ki ne rohanjanak a mezőkre és a környékbeli helységekre, útjukban felégetve, lerombolva mindent. És - miként már említettem - nem is akadályozta meg őket semmi más, csak a rettenetesen öldöklő járvány, amely ezrével taszította sírba őket, és nem tudtak ezres bandákba verődve a vidékre vonulni. Mert St. Sepulchre, Clerkenwell, Cripplegate, Bishopsgate és Shoreditch egyházközségekben, ahol a csöcselék fenyegetően lépett fel, a ragály olyan iszonyatosan tombolt, hogy e néhány városrészben, még mielőtt a pestis tetőfokára hágott volna, augusztus első három hetében nem kevesebb mint 5361 ember pusztult el, holott ugyanakkor Wapping, Ratcliff és Rotherhithe környékét - mint ahogy már leírtam - alig, vagy csak nagyon kevésbé érintette a járvány; úgyhogy bár, mint említettem, a főpolgármester és a békebírák bölcs intézkedései sokat tettek annak érdekében, hogy a nép dühe és elkeseredése ne robbanjon ki zavargásban és felfordulásban, tehát röviden szólva, hogy a szegények ne fosszák ki a gazdagokat, mint mondom, sokat tettek ennek érdekében, de még többet tettek a halottaskocsik, mert mikor azt mondtam, hogy az öt egyházközségben húsz nap alatt több mint ötezer ember halt meg, ehhez még hozzá kell számítani, hogy ez idő alatt valószínűleg háromszor annyian ágynak estek, egyesek felgyógyultak, de naponta újabbak és újabbak betegedtek meg, és utóbb aztán elpusztultak. Amellett hadd ismétljem meg újra, hogy ha a halálozási jegyzékek ötezret mondtak, a valóságban - véleményem szerint - csaknem kétszer annyi lehetett a halottak száma, mert nincs semmi ok annak feltételezésére, hogy a közzétett adatok pontosak voltak, vagy hogy a zűrzavarban, amelyet tapasztaltam, egyáltalán lehetséges volt pontos feljegyzéseket vezetni.

De vissza vándorainkhoz. Csak itt (Old Fordban) állították meg őket, és mivel inkább vidékről, mint Londonból valónak látszottak, az itteniek barátságosak voltak irántuk, beszédbe elegyedtek velük, behívták őket az egyik fogadóba, ahol épp ott volt a konstáblér az útbiztosáival, s enni-inni adtak nekik, ami nagyon felfrissítette és serkentette őket. És itt támadt az az ötletük, hogyha később kikérdeznék őket, nem azt fogják mondani, hogy Londonból, hanem hogy Essexből jönnek.

E kis család érdekében megnyerték az Old Ford-i konstábler jóindulatát, és így kaptak tőle egy írást, amely szerint Essexből jövet haladtak át a falun, és nem voltak Londonban. Ez ugyan lényegében nem felelt meg a valóságnak, betű szerint azonban mégis igaz volt, mert Wapping vagy Ratcliff nem tartozott sem a Cityhez, sem a külső kerületekhez.

Ez az írás a legközelebbi konstáblernek szólt, aki Hamertonban, Hackney község egyik tanyáján teljesített szolgálatot, és olyan hasznosnak bizonyult, hogy nemcsak szabad átutazást biztosított nekik, hanem még orvosi bizonyítványt is kaptak az egyik békebírótól, aki azt a konstábler kérelmére minden akadékoskodás nélkül kiadta. Így azután áthaladtak a hosszan elnyúló Hackney községen (ez ugyanis akkoriban még sok, különálló tanyából állt), és folytatták útjukat, míg a Stamford-hegy tetején el nem érték az észak felé vezető nagy utat.

Addigra már elfáradtak, és ezért elhatározták, hogy sátort vernek, és az első éjszakára a Hackney mögött húzódó ösvényen táboroznak le, nem messze attól a helytől, ahol az ösvény az említett nagy útba torkollik. Tervüket meg is valósították, azzal az eltéréssel, hogy találtak egy pajtát, jobban mondva pajtaszerű épületet, és miután alaposan átkutatták, hogy megbizonyosodjanak, senki sincs benne, sátrukat a tetejével a pajtának támasztva állították fel. Tették ezt annál is inkább, mert a szél akkor éjszaka igen hevesen fújt, ők pedig mind az ilyenfajta táborozás, mind a sátorverés dolgában még tapasztalatlanok voltak.

Most hát aludni tértek, ám az asztalos, aki komoly, józan ember volt, nem tartotta helyesnek, hogy rögtön az első éjszaka ilyen nemtörődöm módon feküdjenek le, és ezért nem is tudott aludni. Amikor hiába próbálkozott az alvással, és csak nem jött álom a szemére, elhatározta, hogy veszi a puskát, kimegy a sátorból, és örködik társai felett. Így azután puskával a kézben fel-alá járkált a pajta előtt, amely az út közelében, de a sövényen belül állt a mezőn. Nem régen örködött még, amikor zajt hallott, mintha sokan közelednének, és egyenesen a pajta felé tartanának. Nem ébresztette fel azonnal a társait, de néhány perc múlva, midőn a zaj mind hangosabbá vált, az ostyasütő kiszólt, és megkérdezte, mi a baj, majd ő is gyorsan kiugrott. Harmadik társuk, a vitorlakészítő, aki sánta lévén a legfáradtabb volt, továbbra is fekvé maradt a sátorban.

Az emberek, akiket közeledni hallottak, a várakozásnak megfelelően egyenest a pajta felé tartottak, mire vándoraink egyike őrszem módjára rájuk kiáltott: - Állj, ki vagy?! - A közeledők nem válaszoltak rögtön, de egyikük így szólt a mögötte haladóhoz: - Ó, jaj, milyen csalódás! Mások már megelőztek, és elfoglalták a pajtát.

Erre meglepetésükben mindannyian megálltak. Összesen vagy tizenhárman lehettek, néhány asszony is volt közöttük. Most tanácskozni kezdtek, hogy mitévők legyenek, és a beszélgetésükből vándoraink kivették, hogy az újonnan jöttek is szegény szerencsétlenek, akik hozzájuk hasonlóan oltalmat és biztonságot keresnek. Amellett vándorainknak attól sem kellett tartaniuk, hogy odajönnék és háborgatják őket, mert hallották, amint „Állj, ki vagy?!” kiáltásukra az asszonyok ijedten megszólaltak: - Ne menjetek a közelükbe! Ki tudja, nincsen-e közöttük pestises? - Mire az egyik férfi így válaszolt: - Hadd beszéljünk velük. - Nem, semmiképp se - mondták erre az asszonyok. - Isten irgalma eddig megóvott bennünket, ne tegyük most ki magunkat ilyen veszélynek.

Vándoraink ebből megtudták, hogy derék, józan népek, akik, mint ők maguk, a döghalál elől menekülnek. Ezen felbátorodva John így szólt társához, az asztaloshoz: - Nyugtassuk meg őket, amennyire csak tőlünk telik. - Mire az odakiáltott hozzájuk: - Ide figyeljete, jóemberek - mondta az asztalos -, szavaitokból halljuk, hogy ti is ugyanazon szörnyű ellenség elől futtok, mint mi. Ne féljete tőlünk, mi csak hárman vagyunk, szegény emberek. Ha nem vagytok pestisesek, tőlünk semmi bántódástok nem esik. Nem is a pajtában vagyunk, hanem egy kis

sátorban idekint, és a kedvetekért elmegyünk innét, hiszen bárhol egy pillanat alatt fel tudjuk újból állítani a sátrunkat. - És ekkor az asztalos, akinek Richard volt a neve, beszédbe elegyedett az egyik emberrel, akit, mint mondta, Fordnak hívtak.

Ford: Biztosítani tudtok minket, hogy mindannyian egészségesek vagytok?

Richard: Igen, és fontosnak tartjuk, hogy ezt megmondjuk nektek, nehogy aggódjatok, és azt higgyétek, veszélyben vagytok. Sőt, mint látjátok, azt sem akarjuk, hogy veszélynek tegyétek ki magatokat, ezért mondom, hogy nem használtuk a pajtát, és elmegyünk innét, hogy ti is meg mi is biztonságban legyünk.

Ford: Ez nagyon szíves, baráti dolog. De mivel minden okunk megvan rá, hogy elhiggyük, egészségesek vagytok, mentesek a ragálytól, miért kényszerítenénk benneteket, hogy odábbálljatok, amikor már elhelyezkedtetek szállásotokon, és talán már le is pihentetek éjszakára? Ha megengeditek, bemegyünk a pajtába, hogy egy kicsit kipihenjük magunkat, de emiatt benneteket nem kell háborgatnunk.

Richard: Jól van. Viszont ti többen vagytok, mint mi. Remélem, ti is biztosíthatok minket, hogy egészségesek vagytok, hiszen ti ugyanolyan veszélyt hozhattok ránk, mint mi tirátok.

Ford: Áldassék az Isten, hogy legalább egyesek, bár nem sokan, megmenekültek a ragálytól. Hogy mi sors vár ránk, nem tudjuk, de Isten eddig megóvott minket.

Richard: A város melyik részéből jöttök? Elérte már a pestis azt a helyet, ahol laktatok?

Ford: Ó, igen, még hozzá nagyon is ijesztő és szörnyű erővel, hiszen másként nem menekültünk volna el onnét. És az ottaniak közül, azt hisszük, nagyon kevesen maradnak majd életben.

Richard: Melyik környékről jöttök?

Ford: Többnyire Cripplegate-ből, csak ketten-hárman Clerkenwellből, de az innenső oldaláról.

Richard: És akkor miért nem jöttetek el már korábban?

Ford: Már egy ideje eljöttünk onnét, és együtt meghúzódtunk, ahogy tudtunk, Islington innenső végében, ahol megengedték, hogy egy öreg, lakatlan házban aludjunk, és hoztunk magunkkal valamelyes ágyneműt és más holmit is. De Islingtonra szintén átesapott a pestis, a szegényes szállásunkkal szomszédos házat, mert fertőzött lett, lezárták, és ekkor ijedten eljöttünk onnét.

Richard: És most merre mentek?

Ford: Amerre a sors vet. Nem tudjuk, hová menjünk, de Isten elvezérli azokat, akik benne bíznak.

Tovább nem beszélgettek, hanem mindannyian odamentek a pajtához, és némi vesződés árán be is jutottak. A pajtában nem találtak egyebet, csak szalmát, azt viszont bőségesen; elhelyezkedtek, ahogy tudtak, és lepihentek. Vándoraink azonban megfigyelték, hogy mielőtt lefeküdtek volna, egy aggastyán, aki az egyik asszonynak az apja lehetett, imába fogott, s a többiekkel együtt az isteni gondviselés áldását és útmutatását kérte valamennyiük számára.

Az évszaknak megfelelően korán hajnalodott, és mivel az éjszaka első felében Richard, az asztalos állt őrt, ezért John, a katona most leváltotta, és reggelig ő volt őrségen. Vándoraink és az újonnan jöttek kezdtek összebarátkozni egymással; kiderült, hogy amazok Islingtont elhagyva északnak, Highgate felé igyekeztek, de Hollowaynél feltartóztatták őket. Ezért a mezőkön és dombokon át keletnek tartottak, s úgy értek ki a folyóhoz, így elkerülve a helységeket, bal kéz felől maguk mögött hagyták Hornseyt, jobb kéz felől meg Newingtont, és

a túlsó oldalról jövet a Stamford-hegy tájékán kibukkantak a nagy útra, amelyet a három vándor az innenső oldalról ért el. Most pedig azt tervezték, hogy a folyón át a lápvidékre, majd onnét tovább az eppingi erdőig mennek, ahol is, remélték, lepihenhetnek. Látszólag nem voltak szegények, semmiképp sem annyira, hogy nélkülözniük kelljen; ahhoz mindenesetre elég pénzük volt, hogy két-három hónapig szerényen megéljenek, s addigra, mint mondták, már remélhető, hogy a hideg időjárás gátat vet a ragálnak vagy legalábbis kitombolja magát, alábbhagy, ha másért nem, hát azért, mert már nem marad élő ember, akire lecsaphasson.

Hasonló helyzetben volt a mi három vándorunk is, csak talán jobban fel voltak szerelve az utazásra és messzebbre szándékoztak menni. Mert amazok nem gondoltak arra, hogy egy napi járóföldnél távolabb menjenek, mivel két-háromnaponként híreket szerettek volna kapni, hogyan állnak a dolgok Londonban.

Most azonban vándoraink nem várt akadályba ütköztek, mégpedig a lovuk miatt; ha ugyanis lóháton szállítják poggyászukat, kénytelenek lesznek az úton haladni, míg a másik csoport tetszése szerint átvághat árkon-bokron, akár van ösvény, akár nincs, akár van gyalogút, akár nincs, és arra sem volt semmi okuk, hogy falvakon haladjanak át, vagy hogy a közelükbe menjenek, hacsak nem akarnak majd egyet s mást vásárolni, ami a létfenntartásukhoz szükséges. Ebben a tekintetben azonban nagy nehézségeik támadtak, amint azt a maga helyén majd elmondom.

A mi három vándorunknak viszont az úton kellett maradnia, nehogy súlyos mezei károkat okozzanak, a körülkerített földeken áthaladva letördeljék a palánkokat, megrongálják a kapukat. Ez semmiképp sem lett volna ín্যükre, az efféle kártevést, hacsak lehet, el akarták kerülni.

Csakhogy a mi három vándorunk nagyon szeretett volna amazokhoz csatlakozni, és sorsukat az övékhez kötni; rövid tanakodás után lemondtak hát eredeti északi útirányukról, és elhatározták, hogy követik a másik társaságot Essexbe; így azután reggel sátrat bontottak, megpakolták a lovukat, és mindannyian fölkerekedtek.

Némi nehézségük támadt a folyóparton a kompon való átkeléssel, mert a révész aggodalmaskodott miattuk, de miután tisztos távolból néhány szóval megbeszélték a dolgot, mégis beleegyezett, hogy csónakját a szokásos átkelési helytől távolabb eső pontra viszi, és otthagyja számukra. Lelkükre kötötte, hogy ha átkeltek, hagyják ott a csónakot, és ő majd, azt mondta, a másik csónakjával elmegy érte, amit azonban, úgy látszik, jó egy hét múlva tett csak meg.

Itt ellátták magukat enni-innivalóval oly módon, hogy pénzt adtak a révésznek, aki elhozta, és a csónakban hagyta az egészet, de csak azután, mint már mondtam, hogy előre megkapta a pénzt. Most azonban utasaink nagy nehézséggel találták szemben magukat, nem tudták, mitévők legyenek, hogyan vigyék át a lovat, mert a csónak kicsi volt, efféle célokra nem alkalmas. Végül is mit volt mit tenniük, lepakolták a poggyászt, és a lovat átúsztatták a folyón.

A folyótól az erdőség felé haladtak, de midőn Walthamstow-ba értek, az ottaniak - csakúgy, mint bármely más község lakói tették volna - nem engedték be őket a helységbe. A konstáblerek és őrszemeik távol tartották őket, és így tárgyaltak velük. Ugyanazt a felvilágosítást adták magukról, mint korábban, de itt nem hittek szavuknak, amit azzal indokoltak, hogy már két-három társaság is jött erre felé, és ugyanezt állították magukról, mégis többeket megfertőztek az útba ejtett helységekből, miért is a környéken szigorúan, de igazságosan bántak el velük, ahogyan megérdemelték, és hogy ezért Brentwoodnál vagy tájékán, a mezőn, sokan elpusztultak közülük, pestisben-e vagy a pusztaság nélkülözésétől, azt nem tudják megmondani.

Ez valóban kellőképpen indokolta, hogy Walthamstow lakói nagyon óvatosak legyenek, és eltökéljék, senkit be nem fogadnak, ha csak nem kapnak kielégítő felvilágosítást. De ahogyan Richard, az asztalos és amazok közül egy másik, aki részt vett a tárgyalásban, mondta nekik, ez még nem ok arra, hogy lezárják az utakat, és ne engedjék a községen áthaladni az utasokat, hisz nekik nincs más kérésük, mint hogy az utcán végigmelessenek. Ha meg a falubeliek félnek tőlük, ám zárkózzanak be házukba, csukják be kapujukat, ők nem kívánnak sem udvariasságot, sem udvartatlanságot tanúsítani, csak mennének útjukra.

A konstáblereket és az őrszemeket azonban észokokkal nem lehetett meggyőzni, kitartottak a maguk igaza mellett, hallani sem akartak a dologról, ezért a két férfi, aki beszélt velük, visszatért társaihoz, hogy megtanácskozzák, mitévők legyenek. Egészében véve igen lehangoló fordulat volt, és sokáig nem tudták eldönteni, mit tegyenek, mígnem John, a katona és ostyasütő, némi töprengés után megszólalt: - Ide figyeljete, bízzatok rám a további tárgyalást. - Őt a falubeliek még nem látták, ezért meghagyta Richardnak, az asztalosnak, hogy vágjon le néhány faágat, és, amennyire tudja, faragja puska alakúra; hamarosan el is készült öt-hat tetszetős muskéta, amelyet a távolból nem lehetett a valóditól megkülönböztetni. Arra a helyre, ahol a puska závározata szokott lenni, vásznat és rongyokat tekertetett, ami épp akadt náluk, úgy, ahogyan azt nedves időben a katonák teszik, hogy megóvják puskájuk závározatát a rozsdától. Egyebütt pedig a muskétákat bemázolták agyaggal vagy sárral, amit épp találtak. Eközben a többiek, John utasítására, a fák alatt ültek két vagy három csoportban, és egymástól jókora távolságra tüzet raktak.

Amíg ezzel foglalatostkodtak, John két-három emberrel előrement, és felállította sátrukat az ösvényen, látótávolságban attól a torlasztól, amelyet a falubeliek emeltek, a sátor mellé pedig őrszemet állított egyetlen valódi puskájukkal, s az őrszem, vállán a puskával, föl-alá járkált, úgyhogy a faluból látni lehetett. Aztán John a lovat a sövénykerítés kapujához kötötte, majd száraz rőzsét gyűjtött, és a sátor mögött tüzet rakott, úgyhogy a falubeliek láthatták a tüzet meg a füstjét, de azt már nem tudhatták, hogy az emberek mit művelnek mellette.

Miután a vidékiek jó darabig feszült figyelemmel nézték őket, és mindabból, amit láttak, csak arra következtethettek, hogy az idegenek nagyon sokan vannak, felettébb nyugtalanok lettek, nem azért, hogy esetleg elmennek, hanem hogy ott maradnak, ahol vannak; és annál is inkább aggódtak, mert észrevették, hogy lovaik és fegyvereik vannak; egy lovat és puskást a sátonál láttak, más férfiak pedig a mezőn, a sövénykerítésen belül, az ösvény mentén fel-alá járkáltak, feltehetőleg muskétával a vállukon. Ez a látvány, biztosíthatom olvasóimat, nagy riadalmat és félelmet keltett bennük, és úgy látszik, elmentek a békebíróhoz, hogy megkérdezzék, mitévők legyenek. Hogy a békebíró milyen tanácsot adott nekik, nem tudom, de estefelé odakiáltottak a már említett torlaszról a sátor előtt álló őrszemhez.

- Mit akartok? - kérdezte John. John, úgy látszik, a sátorban volt, de a kiáltásra kijött, vállára vette puskáját, és úgy beszélt velük, mintha őrszem volna, akit egyik felettes tisztje állított oda a posztjára.

- Azt akarjuk tudni, mi a szándékotok - felelte az őrmester.

- A szándékunk? - mondta John. - Miért, hát mi legyen a szándékunk?

Konstábler: Miért nem takarodtok innét? Mi keresnivalótok van itt?

John: Miért tartóztatok fel minket a királyi országúton, és mi joga tiltjátok meg, hogy folytassuk utunkat?

Konstábler: Nem vagyunk ugyan kötelesek magyarázkodni, de már tudattuk veletek, hogy a pestis miatt tesszük.

John: Megmondtuk, hogy mindannyian egészségesek vagyunk, mentesek a pestistől, noha nem voltunk kötelesek erről nektek számot adni, de ti ezek után is jogosnak tartjátok, hogy feltartóztassatok minket az országúton.

Konstábler: Jogunk van lezárni az utat, és ezt biztonságunk egyenesen megköveteli. Ráadásul ez nem is a királyi országút, csak hallgatólagosan megtűrt átjáróhely. Láthatjátok azt a kaput, ha azon bárkit átengedünk, úladót szedünk tőle.

John: Nekünk éppúgy jogunk van a biztonságunkra ügyelni, mint nektek, és láthatjátok, hogy a pestis elől menekülünk. Keresztényekhez nem illő és nagyon jogtalan cselekedet, hogy feltartóztattok minket.

Konstábler: Visszatérhettek oda, ahonnt jöttetek, ebben nem akadályozunk meg titeket.

John: Nem, ebben nálatok erősebb ellenség akadályoz meg bennünket, ha nem így volna, nem is jöttünk volna ide.

Konstábler: Választhattok más utat.

John: Nem és nem, bizonyára látjátok, hogy megszalajthatunk benneteket és a helység valamennyi lakóját, és ha akarnánk, átmehetnénk a falun. De mivel feltartóztattatok, bele-törődünk a helyzetbe. Látjátok, letáboroztunk, és itt maradunk. Remélem, ellátok majd élelemmel.

Konstábler: Ellátni élelemmel? Hogy érted ezt?

John: Hát csak nem hagytok éhen pusztulni? Ha feltartóztattatok, az ellátásunkról is gondoskodnotok kell.

Konstábler: Amit tőlünk kaptok, attól bizony felkopik az állatok.

John: Ha szűken méritek, majd mi gondoskodunk bőségesebb ellátásról.

Konstábler: Hogyhogy? Tán csak nem akarjátok erőszakkal bekvártélyozni magatokat nálunk?

John: Eddig még nem fenyegetőztünk erőszakkal. De miért akartok erre kényszeríteni? Öreg katona vagyok, éhezni nem bírok, és ha azt hiszitek, a nélkülözés visszafordulásra kényszerít minket, nagyon tévedtek.

Konstábler: Ha fenyegetőztök, majd teszünk róla, hogy elég erősek legyünk az ellenállásra. Parancsom van, hogy szükség esetén szólítsam fegyverbe a grófságot.

John: Lám, ti fenyegetőztök, nem mi. És mert rosszban töritek a fejeteke, nem hibáztathattok minket, ha nem adunk nektek időt rá; néhány percen belül bevonulunk a községbe.²

Konstábler: Hát mit kívántok tőlünk?

John: Kezdetben semmi mást nem kívántunk, mint hogy engedjete át a falun, nem bántottunk volna senkit, hajatok szála sem görbült volna. Nem vagyunk tolvajok, csak bajba jutott, szegény emberek, menekülünk a szörnyű londoni pestis elől, amely hetenként ezreket pusztít el. Nem értjük, hogy lehettek ilyen könyörtelenek!

Konstábler: Az önfenntartás kényszerít erre.

John: Hogyan? Ilyen szörnyű időkben kiölnétek szívetekből a szánalmat?

² Ettől a konstábler és a vele lévő emberek úgy megijedtek, hogy tüstént hangot változtattak. (A szerző jegyzete)

Konstábler: Hát jó, ha bal kéz iránt átvágtok a földeken, és azon az oldalon haladtok el a falu mellett, megpróbálom kinyitítani számotokra a kapukat.

John: Arrafelé lovasaink nem tudnak elvonulni a poggyással, és ott nem is érjük el az utat, amerre igyekszünk, miért kényszerítenétek minket arra, hogy letérjünk utunkról? Amellett egész napra feltartóztatatok bennünket, s csak annyi eleségünk van, amennyit magunkkal hoztunk. Kötelességetek volna élelmet küldeni nekünk.

Konstábler: Ha elmentek, küldünk nektek valamelyes élelmet.

John: Ez oda vezetne, hogy a grófság valamennyi helysége elzárja majd előlünk az utat.

Konstábler: De ha mind ellát benneteket élelemmel, mi bajotok lehet? Látom, sátraitok vannak, szállásra hát nincs szükségetek.

John: No jól van. Mennyi élelmet küldtök?

Konstábler: Hányan vagytok?

John: Annyit nem is kérünk, hogy valamennyiünknek elég legyen: három csoportban vagyunk. Ha küldtök három napra való kenyeret húsz férfi és körülbelül hat-hét asszony számára, és megmutatjátok azt az említett utat a földeken, akkor elmegyünk, hogy a falutok népe ne féljen miattunk. Kedvetekért kerülőt teszünk, jóllehet éppoly egészségesek vagyunk, mint ti.³

Konstábler: És biztosítottok bennünket arról, hogy a többi emberetek nem fog háborgatni minket?

John: Nem, nem. Ebben biztosak lehettek.

Konstábler: Arra is köteleznetek kell magatokat, hogy egyikőtök sem jön egy tapodtat sem közelebb annál a helynél, ahová a számotokra küldött élelmet letesszük.

John: Szavamat adom, hogy nem megyünk közelebb.

Ennek megfelelően odaküldtek nekik húsz cipót meg három-négy darab jó marhahúst, és kinyitottak néhány kaput, amelyen át elvonultak, de a falubeliek közül még csak ahhoz sem volt mersze senkinek, hogy kipillantson, és figyelje, ahogy elvonulnak. Mivel pedig este volt, még ha ki is néznek, akkor sem láthatták volna, milyen kevesen vannak.

Ilyen furfangos volt hát John, a katona. De az eset nyomán olyan riadalom támadt a grófságban, hogy ha valóban két-háromszázan lettek volna, talán az egész grófságot mozgósítják ellenük, börtönbe vetik őket, vagy beverik a fejüket.

Erre hamarosan ők is rájöttek, mert két nap múlva a környéken különféle lovascsapatokkal meg gyalogosokkal találkoztak, három század - mint mondták - muskétával felszerelt embert üldöztek, akik Londonból törtek ki, pestisesek, és nemcsak a ragályt terjesztik a nép között, hanem még fosztogatják is a vidéket.

Látva tettük következményeit, hamarosan megértették, milyen veszedelem fenyegeti őket, ezért, megint csak az öreg katona tanácsára, elhatározták, hogy újból csoportokra oszlanak. John és két társa elindult a lóval, mintha Walthambe tartanának, a többiek pedig két csapatban, de mind szétszórtan, Epping felé mentek.

³ Ekkor odaszólt az egyik emberének, és fennhangon parancsot küldött általa Richard kapitánynak, hogy csapatával vonuljon el a lápvidék mentén húzódó úton, és az erdőben csatlakozzék újból hozzájuk. Ami persze csak porhintés volt, mert sem Richard kapitány, sem ilyen csapat nem létezett. (A szerző jegyzete)

Első éjszaka valamennyien az erdőben táboroztak le, nem messze egymástól, de sátrat nem vertek, nehogy felfedezzék őket. Viszont Richard fejszéjével meg baltájával munkához látott, levágott faágakból három sátrat, illetve kalyibát rőtt össze, és mindannyian ezekben húzódtak meg olyan kényelemben, amit csak ott elvárhattak.

A Walthamstow-ban kapott élelemmel erre az estére bőségesen el voltak látva, ami pedig a másnapot illeti, ezt a gondviselésre bízta. Az öreg katona vezetése alatt olyan jól jártak, hogy most közös akarattal vezérüké választották, és már első intézkedését is mind helyeselték. Azt mondta nekik ugyanis, hogy most már kellő távolságra vannak Londontól, és mivel nincsenek feltétlenül rászorulva az itteniek támogatására, ezért legyenek óvatosak, hogy a vidék éppoly kevésbé fertőzze meg őket, mint ahogy ők nem fertőzik meg a vidéket. Kevéske pénzüikkel pedig olyan takarékosan bánjanak, ahogy csak tudnak, és amiképpen ő nem tűrné, hogy a vidékkel szemben erőszakos cselekedetre gondoljanak, azonképpen iparkodniuk kell, hogy amennyire csak lehet, kivívják a vidékiek jóindulatát. Mindannyian alávetették magukat az utasításnak, és így a három kalyibát meghagyták, és másnap elindultak Epping felé. A kapitány, mert most már így nevezték, két útitársával lemondott arról a tervéről, hogy Walthambe menjen, tehát valamennyien együtt folytatták útjukat.

Epping közelében megálltak, megfelelő helyet kerestek egy erdei tisztáson, egy kis csoport nyesett koronájú alacsony fa alatt, nem nagyon közel az országúthoz, de nem is nagyon távol attól, észak felé. Itt ütötték fel szerény táborukat, amely három nagy sátorból, illetve kalyibából állt. Karókból készültek, amelyeket az ács és alkalmi segédei vágtak, majd körben leszúrtak a földbe, felső, vékonyabbik végüket összekötötték, az oldalakat pedig fák és bokrok ágaival kitömködték, úgyhogy zárt és meleg szállásuk volt. Amellett felállítottak egy külön kis sátrat az asszonyoknak meg egy kis kunyhót a ló számára.

Másnap vagy harmadnap Eppingben történetesen piac volt, amikor is John kapitány és még egy ember elment a piacra, és némi élelmet, azaz kenyeret meg egy kis ürü- és marhahúst vásárolt, valamint két asszony is odament, mintha nem tartoznának a többiekhez, és azok is vásároltak. John az élelem hazaszállítására magával vitte a lovat meg azt a zsákot, amelyben az ács a szerszámaikat hordta, hogy mindent abba tegyenek. Aztán az ács munkához látott, ülőalkalmatosságul padokat és zsámolyokat készített, már amilyen a rendelkezésre álló faanyagból kitelt, meg egy asztalfélét az étkezéshez.

Két-három napig senki sem figyelt fel rájuk, de aztán csapatostul sereglettek látásukra a városbeliek, és az egész környéken nagy riadalom támadt miattuk. Az eppingiek eleinte szemmel láthatóan féltek a közelükbe menni, és vándoraink is szívesebben távol tartották volna őket, mert híre járt, hogy Walthamben felütötte fejét a pestis, és Eppingben már két-három napja dühöng. John tehát rájuk kiáltott, hogy ne közeledjenek. Mert - mondta - mi itt mind ép és egészséges emberek vagyunk, és nem akarjuk, hogy idehozzátok közénk a pestist, sem pedig, hogy azt állítsátok, mi hoztuk közéték.

Ezek után kijöttek hozzájuk a városi tisztviselők, és távolból tárgyalásba bocsátkoztak velük, tudni akarták, kicsodák, és milyen joggal merészeltek ezen a helyen tábor ütni. John őszintén azt válaszolta nekik, hogy ők szegény, bajba jutott londoniak, akik előre látva, milyen nyomorúságos sors vár rájuk, ha a pestis elharapózik a városban, időben elmenekültek onnét, hogy mentseik életüket. Mivel pedig nincs senki ismerősük vagy rokonuk, akinél meghúzódnának, előbb Islingtonban telepedtek meg, de mikor a pestis oda is elért, tovább menekültek, és mert azt gondolták, hogy az eppingiek nem engedik be őket a városba, hát a szabad mezőn és az erdőben ütöttek tanyát, és inkább hajlandók tűrni e nyomorúságos szállás okozta megpróbáltatásokat, mintsem hogy bárki azt gondolja vagy attól féljen, hogy kárt szenved miattuk.

Az eppingiek eleinte igen nyersen beszéltek velük, és azt mondták, szedjék a sátorfájukat, itt nincs hely a számukra, azt állítják magukról, hogy épek és egészségesek, de ugyanúgy lehet, hogy fertőzöttek, még ha nem is tudnak róla, és megfertőzhetik az egész környéket, és ezért nem tűrik itt meg őket.

John jó darabig higgadtan vitatkozott velük, azt mondta, hogy Epping és a környező vidék lakói Londonból élnek, ott adják el földjük termékeit, onnét ered gazdaságuk minden haszna, nem való hát, hogy ilyen könyörtelenek legyenek London lakói vagy bárki iránt, akin ennyit keresnek. Még majd szégyellni fogják, ha később felhánytorgatják nekik, és az orruk alá dörgölik, milyen barbár módon, milyen ridegen és barátságtalanul bántak a londoniakkal, midőn azok az emberiség legszörnyűbb ellensége elől menekültek. És ez elegendő ok arra, hogy egész Londonban meggyűlöljék az eppingieket, és hogy a csöcselék a nyílt utcán kövel dobálja meg őket, ha a piacra merészkednek. Amellett nem is lehetnek biztosak afelől, nem éri-e őket is el a ragály, hiszen Walthamben, mint hallotta, már felütötte fejét, és bizonyára ők is nagy kegyetlenségnek tartanak, ha valamelyikük a fertőzéstől való félelmében elmenekülne, és még azt is megtagadnák tőle, hogy a szabad ég alatt alhasson.

Az eppingiek most azt válaszolták: ők - mármint vándoraink - ugyan egyre hajtogatják, hogy egészségesek és mentesek a fertőzéstől, ámde erre nem szolgáltatnak semmiféle bizonyítékot, viszont az a hír járja, hogy egy gyülevész had vonult Walthamstow alá, és hasonlóképpen azok is azt állították magukról, hogy egészségesek, de aztán fenyegetőztek, hogy kifosztják a községet, és akár engedik az ottani hatóságok, akár nem, utat törnek maguknak, csaknem kétszázan lehettek, és olyan fegyvereik meg sátraik voltak, mint a németalföldi katonáknak; élelmet zsaroltak ki a várostól, s azzal fenyegetőztek, hogy egyszerűen bekvártélyozzák magukat náluk, fegyverükkel handabandáztak, és katona módra, nyersen beszéltek; azután többen közülük Romford és Brentwood felé vonultak el, megfertőzték a környéket, és e két nagy városba behurcolták a ragályt, úgyhogy az ottaniak már nem is mernek piacra menni; és nagyon valószínű, hogy ők - mármint vándoraink - ehhez a bandához tartoznak, és ha így áll a dolog, megérdemelnék, hogy börtönbe vessék és ott tartsák őket büntetésül az okozott kárért meg a rettegésért, amelybe a vidéket kergették.

John erre azt válaszolta, mások tetteiért nem felelnek, de biztosíthatja őket arról, hogy valamennyien egy csapathoz tartoznak, a számuk pedig sohasem volt nagyobb a mostaninál (ami, mellesleg szólva, meg is felelt a valóságnak), bár két csoportban indultak el, de útközben csatlakoztak egymáshoz, minthogy ugyanabban a cipőben járnak; készek minden felvilágosítást megadni magukról, amit csak kívánhatnak tőlük, megmondják nevüket és lakhelyüket, hogy felelősségre lehessen vonni őket, ha bármiféle rendzavarásban bűnösnek találtatnának; a városbeliek láthatják, hogy ők vállalják ezt a keserves életmódot, és nem is kívánnak egyebet, mint egy kis helyet az erdőben, ahol egészséges levegőt szívhatnak, mert ahol nem egészséges a levegő, ott nem is maradnának, menten sátrat bontanának, ha azt látnák, másképpen áll a dolog.

- De nekünk - mondták a városiak - már amúgy is nagy terhet jelentenek a magunk szűkölködői, és ezért óvakodnunk kell, nehogy a számuk még szaporodjék; feltételezzük, ti éppoly kevésbé tudtok biztosítékot adni arra, hogy nem a község és lakói zsebére akartok élni, mint arra, hogy nem hozzátok ránk a pestis veszélyét.

- Nézzétek - felelte erre John -, ami azt illeti, hogy a ti zsebetekre éljünk, reméljük, erre nem kerül sor. Ha a jelenlegi szorultságunkban kisegíttek bennünket élelemmel, nagyon hálásak leszünk, de ahogyan odahaza sem élt egyikünk sem könyöradományokból, úgy itt is kötelezzük magunkat, hogy az utolsó garasig mindent visszafizetünk nektek, ha Istennek úgy tetszik, hogy épségben hazavezéreljen minket családjához és otthonunkba, és hogy London

népének visszaadja az egészségét. Ami pedig azt illeti, hogy itt esetleg meghal valaki közülünk, biztosítunk benneteket, az életben maradottak majd eltemetik, és ezzel nem okozunk nektek költséget, kivéve, ha valamennyien meghalnánk, mert hát aki utolsónak marad, az nem bírja majd önmagát eltemetni, és így ez az egyszeri költség valóban rátok hárulna, aminek fedezésére azonban, biztos vagyok benne - mondta John -, eleget hátrahagy majd maga után. Ha viszont - folytatta John - kihalt volna szívetekből minden együttérzés, és nem segítenétek rajtunk, akkor sem zsarolnánk ki semmit erőszakkal, nem lopnánk senkitől; hanem, ha elköltöttük azt a keveset, amink van, és éhen pusztulunk, úgy legyen meg az Isten akarata.

John okos és higgadt beszéde oly hatással volt a városiakra, hogy visszavonultak, és bár nem járultak hozzá, hogy az utasok ottmaradhassanak, nem is háborgatták őket, szegény vándoraink pedig további három-négy napig nyugalomban ott tanyáztak. És időközben távoli ismeretségbe kerültek egy város széli vendéglőssel, akinek messziről odakiáltották, hogy hozzon ki nekik egyet s mást, amire szükségük volt, tisztes távolban letétették vele, és mindenkor igen becsületesen megfizettek mindenért.

Ez idő alatt a város fiatalabbjai gyakorta egészen közel jöttek hozzájuk, ott álldogáltak, és nézték őket, és néha megfelelő távolságból beszédbe elegyedtek velük; és különösen arra figyeltek fel, hogy az első vasárnapot a szegény vándorok visszavonulva töltötték, közös istentiszteletet tartottak, és zsoltárokat énekeltek.

Ennek, valamint nyugodt, barátságos viselkedésüknek hatására a vidékiek körében jó vélemény alakult ki róluk, szájalom ébredt irántuk, és kezdtek jóindulattal beszélni róluk, aminek az lett a következménye, hogy egy igen nedves, esős éjszakán az egyik környékbeli nemesúr egy kis kocsiban tizenkét kéve vagy köteg szalmát küldött nekik derékaljnak, meg hogy befedjék vele kunyhóikat, és így szárazon legyenek. Az egyik nem túlságosan távoli egyházközség lelkésze pedig, anélkül, hogy a másik adományról tudott volna, ugyancsak küldött nekik körülbelül két véka búzát meg egy fél véka szárazborsót.

Persze nagyon hálásak voltak e segítségért, különösen a szalmának örültek, mert a leleményes ács ugyan készített nekik kereteket, amelyekben mint valami vályúban feküdtek, és ezeket kibélelték falevéllal meg más olyasmivel, amit e célra szerezni tudtak, és amellet az egész sátorvászmat is felszabdalták takarónak, de mégis nedves, kemény talajon és egészségtelen körülmények között aludtak mindaddig, amíg meg nem érkezett a szalma, amely felért szemükben a puha dunnával, sőt - ahogy John mondta -, most ezen jobb volt az álmuk, mint máskor a pelyhes ágyban.

Mihelyt ez a nemesúr meg a lelkész ilyen módon megnyitotta a sort, és a vándorok iránti jótekonyságra példát mutatott, gyorsan követték mások is, és így naponta kaptak egy s más ajándékot, elsősorban a környéken lakó uraságoktól. Egyesek székeket, zsámolyokat, asztalokat és a vándoraink által szükségesnek jelzett egyéb bútorokat küldtek, mások pedig takarókat, pokrócokat és ágyhuzatot, megint mások agyag- és konyhaedényeket az élelmük beszerzéséhez.

E jó bánásmódon fölbátorodva az ács néhány nap alatt egy csűr vagy házat készített tető alakra kiképzett gerendázattal és emelettel, ahol melegben lehettek, mert szeptember elejére már beköszöntött a nedves, hűvös idő. De ez a szalma borította ház vastag tetőzetével és falaival jól védett a hideg ellen. Az ács a ház egyik végében agyagfalat is húzott, és abba kandallót épített, a társaság egy másik tagja pedig nagy munka és izzadság árán kéményt emelt a füst elvezetésére.

Itt kényelmesen, bár igen egyszerű körülmények között éldegéltek szeptember elejéig, amikor az a rossz hír jutott el hozzájuk, akár igaz volt, akár nem, hogy a pestis, amely az egyik oldalon Waltham Abbeyben dült, a másikon pedig Romfordban és Brentwoodban, most elérte Eppinget meg Woodfordot s az erdőségben lévő legtöbb falut, és a hírek szerint a ragályt főképpen a vándorkereskedők hurcolták be, meg az olyanok, akik a vidékről élelmet hordtak fel Londonba.

Ha ez igaz volt, akkor szöges ellentétben állt azzal a híreszteléssel, amely utóbb egész Angliában elterjedt, de amelyet én, mint már említettem, saját értesüléseim alapján nem tudok megerősíteni, tudniillik hogy azok a piaci árusok, akik élelmet szállítottak Londonba, sose kapták el a ragályt, és nem is hurcolták el magukkal vidékre. Mindkét állítás, bizonygatták nekem, valótlan.

Lehet, hogy ezek az árusok csakugyan várakozáson felül szerencsésen - de azért korántsem valamiféle csodával határos módon - vészelték át a pestist; hogy tömegesen jöttek-mentek, és mégsem kapták el a ragályt. És ez nagyon is lelket öntött a szegény londoni népbe, amelynek számára a végső nyomorúságot jelentette volna, ha az árusok, akik élelmet hoztak a piacra, újból és újból meglepő módon vagy legalábbis szerencsésen el nem kerülnek a ragályt, ahogyan azt józan ésszel fel sem lehetett volna tétélezni.

De ekkor a mi újdonsült háztulajdonosainknak még súlyosabb gondjai-bajai támadtak, mert a környező városokra most valóban átcsapott a ragály, és a vándorok félelmükben már a legszükségesebbek beszerzésére sem merészkedtek a piacra, ami igen keserves helyzetbe hozta őket. Hiszen most már alaposan megfogyatkozott, jóformán semmivé apadt az élelmiszerkészletük, azon kívül, amit a környékbeli jótékony uraságoktól kaptak. Ámde bátorságot öntött szívükbe, hogy történetesen épp akkor más környékbeli birtokosok, akik odáig nem küldtek nekik semmit, most értesültek szorult helyzetükről, és kezdtek ők is küldözgetni élelmet: az egyik egy nagy disznót - vagyis hízót - küldött, a másik két juhot, a harmadik pedig egy borjút. Egyszóval, húsuk volt bőven, és néha kaptak egy kis sajtot meg tejet és más egyebet is. Legszükségesebben kenyér dolgában álltak, mert ha az uraságok gabonát küldtek nekik, nem volt, ahol megőröljék vagy megsüssék. Így aztán az első két véka búzát, amit kaptak, kénytelenek voltak - mint az ókori zsidók - megpörkölni, és úgy megenni, ahelyett, hogy megőrölték és kenyeret sütöttek volna belőle.

Végül módját lelték, hogy gabonájukat egy Woodford melletti szélmalomba vigyék őröltetni, és ekkor az ostyasütő olyan mély és jó száraz kemencét épített, amelyben elfogadható kétszersültet tudott sütni, így azután már megéltek a városok segítsége és adománya nélkül is; és ez nagyon szerencsés fordulat volt, mert hamarosan az egész környékre áterjedt a pestis, és a hírek szerint a közeli falvakban százhusz áldozatot követelt, ami az egész vidék számára szörnyű csapást jelentett.

Ekkor újból tanácskozásra ültek össze; a városoknak most már nem kellett attól tartaniuk, hogy a szomszédságukban telepednek le, épp ellenkezőleg: néhány szegényebb sorsú városi család elhagyta otthonát, és vándorainkhoz hasonló módon viskót épített az erdőségben. Ámde kiderült, hogy a városból ilyenképpen kiköltözött szegény emberek egyike-másika a viskójába vagy sátrába is magával hurcolta a ragályt, amit nyilvánvalóan nem annak köszönhetek, hogy a szabad ég alá költöztek, hanem hogy nem idejében jöttek el hazulról, azaz csak akkor hagyták el a várost, amikor a többiekkel, a szomszédaikkal való korlátlan érintkezés következtében a pestist már magukban hurcolták, vagy (ahogyan joggal mondhatjuk) a pestis már befészkelte magát közéjük, és így követte őket, bárhova is mentek; vagy hogy a városból elköltözve nem voltak elég óvatosak, vissza-visszatértek régi lakóhelyükre, és ott fertőzött emberekkel érintkeztek.

Akár így, akár úgy állt a dolog, amikor vándoraink ráeszméltek, hogy a ragály immár nemcsak a városokra csapott át, hanem az erdőben lévő közeli sátrakra és kunyhókra is, nagyon megijedtek, mi több: már azt latolgatták, hogy felkerekednek és továbbvonulnak, mert ha ottmaradnak, nyilvánvaló veszélynek tették volna ki magukat.

Nem csoda, hogy igen-igen fájt a szívük, amiért el kell hagyniok ezt a helyet, ahol olyan jól bántak velük, olyan sok emberiességet és felebaráti szeretetet tanúsítottak irántuk, de a szükség meg az életveszedelem, amely elől ilyen messzire menekültek, eldöntötte a kérdést: nem volt más választásuk. Johnnak azonban támadt egy ötlete bajaik orvoslására, hogy elmondja annak a birtokosnak, aki legfőbb jótevőjük volt, milyen szorult helyzetben vannak, és segítséget meg tanácsot kér tőle.

A nyájas és jótékony uraság is arra biztatta őket, hagyják el ezt a helyet, mert félő, hogy a járvány elharapódzása következtében a menekülés minden útja hamarosan lezárul előttük, de hogy merre menjenek, azt illetően nemigen tudott tanáccsal szolgálni. Végül John megkérdezte tőle, hogy ő mint békebíró nem adna-e nekik egészségi állapotukról bizonyítványt a többi békebíróhoz intézve, akikkel esetleg dolguk lesz, hogy bármi sors vár is rájuk, ne kergessék el őket most, amikor már olyan régóta távol vannak Londontól. Ezt a kérésüket öméltósága habozás nélkül teljesítette, egészségi állapotukról hivatalos írást állított ki, amelynek alapján szabadon mehettek, amerre akartak.

Így tehát egészségi állapotukról teljes értékű bizonyítványuk volt, amely szerint oly sokáig éltek egy Essex grófságbeli helységben, hogy - alapos vizsgálat és ellenőrzés, valamint több mint negyvennapos teljes elkülönítés után, amelynek folyamán a pestisnek semmiféle jele sem mutatkozott rajtuk - valamennyiüket egészségesnek kell tekinteni, minden veszély nélkül bárhová be lehet őket fogadni, minthogy a pestis felbukkanásakor félelmükben hagyták végül el az említett helységet, nem pedig azért, mintha rajtuk vagy bárki hozzátartozójukon a fertőzés bármely jele mutatkozott volna.

Ezzel az írással, bár vonakodva, de felkerekedtek; mivel pedig John nem akart messze kerülni az otthonától, a Waltham mellett húzódó lápföld felé vonultak. Itt azonban egy emberre bukkantak, aki, úgy látszik, a folyón egy vízfogóra vagy zsilipre felügylet, amely megduzzasztotta a vizet, hogy a bárkák fel-le közlekedhessenek, és ez az őr különféle rémtörténetekkel ijesztgette őket: a ragály, úgymond, már átterjedt valamennyi városra a folyó mentén vagy a közelében, a middlesex-i és a hertfordshire-i oldalon, vagyis átharapódzott Waltham, Waltham Crossba, Enfieldbe és Ware-be, valamint az összes, útba eső városokra. Vándoraink tehát nem merték arra venni útjukat, noha az ember, úgy látszik, csak rémítgette őket, és szavaiból semmi sem volt igaz.

Mégis megijedtek, és elhatározták, hogy az erdőségen át Romford és Brentwood felé tartanak, de ekkor hírt vettek, hogy ebbe az irányba igen sokan menekültek Londonból, és most a Romfordig húzódó, úgynevezett Hainault-erdőben rejtőznek; de mivel nincs se élelmük, se lakhelyük, és senki sem nyújt nekik segítséget, nemcsak mostoha körülmények és nagy nélkülözés közepette tengődnek, hanem e megpróbáltatások oly kétségbeesésbe kergették őket, hogy mindenféle erőszakosságra vetemednek, rabolnak és fosztogatnak, öldösik a jószágot és így tovább; mások kunyhókat és kalyibákat építenek az út mentén, és koldulnak, de olyan erőszakosan, hogy az követelésnek is beillik, ezért aztán az egész grófságban nagy nyugtalanság uralkodik, és a menekültek közül néhányat kénytelenek voltak lefogni.

Ebből egyrészt az következett, hogy jótékonyság és támogatás helyett, amire eddigi tanyájukon találtak, most majd könyörtelenségre és zárt ajtókra lelnek, másrészt pedig, hogy bárhová mennek, mindenütt faggatni fogják őket, és tetejébe sorstársaik részéről még erőszakoskodásra is számíthatnak.

Miután mindezt megfontolták, John, a kapitányuk valamennyiük megbízásából visszament barátjukhoz és jótévőjükhöz, aki korábban mindig segítette őket, és őszintén feltárva előtte helyzetüket, tisztelettel tanácsot kért tőle; ő pedig, ezúttal is nyájasan, azt tanácsolta nekik, hogy költözzenek vissza régi szállásukba, vagy ha nem, húzódjanak valamelyest félre az úttól, és még egy megfelelő helyet is ajánlott, ámde a vándorok az évnek ebben a szakában - Mihály napja közeledtével - jobban szerettek volna valamiféle házban és nem kunyhókban meghúzódnival; és találtak is egy öreg, düledező házat, amely korábban nyaralóféle vagy erdei lak lehetett, most azonban már rozoga, szinte lakhatatlan állapotban volt, és a gazdálkodó, akinek birtokához ez a ház tartozott, meg is engedte nekik, hogy használják, ahogy tudják.

A leleményes asztalos, és útmutatásai szerint a többiek is, mind munkához láttak, és már néhány nap alatt annyira rendbe tették a házat, hogy rossz idő esetén valamennyien meghúzódhattak benne; s találtak ott egy ócska kályhát meg egy öreg kemencét is, igaz, mindkettő bedült, de ezeket is megjavították, amikor pedig minden oldalon toldaléképületeket, fészereket és csűröket emeltek, hamarosan valamennyiük számára helyet teremtettek a házban.

Elsősorban deszkára volt szükségük, hogy ablaktáblákat, padlót, ajtókat és más egyebet csinálhassanak, de miután az említett uraságok pártfogolták őket, s ezért a környék is jóindulattal viseltetett irányukban, és mindenekfölött, mert tudták róluk, hogy valamennyien a legjobb egészségben vannak, mindenki segített nekik azzal, amit csak nélkülözhetett.

Így tehát végleg letelepedtek, és elhatározták, hogy nem is mennek innét tovább. Mert világosan látták, milyen szörnyű riadalmat okoznak szerte a grófságban a Londonból érkezettek, és hogyha valahol befogadnák őket, akkor is csak a legnagyobb nehézségek árán, és hogy az ittenihez hasonló barátságos fogadtatásra és támogatásra sehol sem számíthatnak.

Ámde a vidéki uraságok és a környékbeli lakosság támogatása és segítőkészsége ellenére igen sokat kellett túrniuk, mert októberben és novemberben az idő hidegre, esősre fordult, ők pedig ilyen megpróbáltatásokhoz nem voltak szokva, ezért aztán a hideg csontjaikba hatolt, és megbetegedtek, de a ragályt nem kapták el, és így végül december táján hazatértek Londonba.

Azért mondtam el ezt a történetet ilyen részletesen, hogy most azután mindenekelőtt beszámoljak arról, mi történt azzal a sok-sok emberrel, aki közvetlenül a pestis csillapodása után újból megjelent a városban; mert, ahogy már említettem, a jobb módúak közül sokan, akiknek vidéken valamiféle menedékhelyük volt, oda húzódtak. Hasonlóképpen, midőn a pestis már oly vadul tombolt, ahogyan arról beszámoltam, a közepes sorsúak, akiknek nem voltak barátaik, mindenfelé vidékre menekültek, ahol csak meghúzódhattak, akár volt pénzüik, hogy eltartsák magukat, akár nem. A tehetősebbek minél messzebbre menekültek, hiszen gondoskodni tudtak ellátásukról, ám a nincsteleneknek, mint már mondtam, nagy megpróbáltatásokat kellett elviselniük, és az inség gyakran arra kényszerítette őket, hogy szükségleteiket a vidék terhére szerezzék meg. Ennek következtében mindenütt nagy nyugtalanság támadt, és az is előfordult, hogy lefogták őket, de még ilyen esetben sem igen tudták, mit kezdenek velük, többnyire tartózkodtak attól, hogy büntetést szabjanak ki rájuk, viszont gyakran egyik helyről a másikra toloncolták őket, mígnem a szerencsétlenek kénytelenek voltak visszatérni Londonba.

Azóta, hogy Johnnak és bátyjának történetét hallottam, tovább érdeklődtem, és megtudtam, hogy nagy sereg szegény, kétségbeesett ember menekült el, úgy, amiként leírtam, mindenfelé vidékre; némelyiküknek sikerült is egy csűrben, pajtában vagy gazdasági épületben meghúzódnia, ahol aztán a vidékiek igen jó bánásmódban részesítették őket, különösen, hacsak valamelyest is kielégítő felvilágosítást adtak magukról, és mindenekelőtt, ha nem túlságosan későn hagyták el Londont. Mások azonban, és ezeknek a száma is igen nagy volt, kalyibát, búvóhelyet tákoltak össze maguknak erdőn-mezőn, és remete módjára odúban és barlangokban éltek, vagy másutt, ahol csak helyet találtak, és ott, ezt biztosra vehetjük, oly súlyos megpróbáltatásokon mentek keresztül, hogy sokan közülük visszakényszerültek Londonba, akármilyen nagy veszéllyel járt is ez; így azután sok efféle kunyhót üresen találtak, és ilyenkor a vidékiek azt hitték, lakóikat a pestis pusztította el, és ezért félelmükben nagyon sokáig nem is merészkedtek e kunyhók közelébe; amellett valószínűleg nem egy szerencsétlen vándor valóban így pusztult el, magányosan, olykor egyszerűen azért, mert nem volt aki segítsen rajta; így például az egyik sátorban vagy kunyhóban holtan találtak egy férfit, és a közelben egy mezei kapun a következő, girbegurbán bevéselt felírást olvashatták:

Ó sZöRnyű BAj!

Ó, JaJ, ó, JaJ!

MinDKeTTEn MegHaLUNK.

Amiből arra lehetett következtetni, hogy a másik életben maradt, vagy hogy már előbb meghalt, és a társa eltemette, ahogy tudta.

Már beszámoltam arról, amit odalent a folyónál a tengerészek sorsáról megtudtam, hogy miképpen horgonyoztak a hajók, ahogy mondják, a nyílt vízen sorokban vagy rendekben egymás mögött, a holtágtól le egészen addig, amíg csak a szem ellát. Azt mesélték, hogy ugyanígy horgonyoznak végig a folyón Gravesendig, sőt még azon is túl, mindenütt, ahol csak a szél- és időjárás veszélyei elől biztonságban vannak, és egyetlen olyan esetről sem hallottam, hogy a pestis ezekhez a vízi lakókhoz eljutott volna, kivéve azokat a hajókat, amelyek fent a holtágban vagy még feljebb, Deptford Reachnél horgonyoztak, jóllehet ezek az emberek gyakran kimentek a partra, ellátogattak a vidéki városkákba, falvakba meg tanyákra, hogy friss élelmet, szárnyst, disznót, borjút és mást vásároljanak.

Hasonlóképpen megtudtam azt is, hogy a hídon túli folyami révészek módot találtak arra, hogy amennyire csak lehet, fölevezzenek a folyón, és sokan közülük egész családjukat beköltöztették a bárkájukba, amelyet ponyvával és úgynevezett bálákkal betakartak, belül pedig hálóláccal szalmával kibéleltek, és így horgonyoztak végig a part menti mocsárban; némelyek vitorlából kis sátrat készítettek, és napközben ebben tartózkodtak a parton, éjjelre meg bárkájukba szálltak, minek következtében, mint hallottam, a part csak úgy hemzsegett a csónakoktól meg az emberektől mindaddig, amíg volt miből élniük, vagy a vidéken tudtak bármit szerezni; és a vidékiek, az uraságok csakúgy, mint a többiek, ekkor is meg minden más alkalommal igen készségesen segítségükre siettek - arra azonban semmiképp sem voltak hajlandók, hogy falujukba és házukba befogadják őket, amit viszont nem is róhatunk fel bűnükül.

Hallottam egy szerencsétlen polgárról: a pestis szörnyű módon lesújtott családjára, elragadta feleségét és valamennyi gyermekét, csak ő maga és két szolgálója maradt életben, meg egy idősebb asszony, közeli rokona, aki - ahogy csak erejétől telt - halálukig ápolta hozzátartozóit. Ez a porig sújtott férfi elment egy faluba, London szomszédságában, de már annak közigazgatási területén kívül, és mikor talált ott egy üres házat, felkutatta a tulajdonosát, és megvette

tőle az épületet. Néhány nap múlva szekeret bérelt, felrakta rá holmiját, és elszállította a házhoz; a falubeliek nem akarták megengedni, hogy behajtson a szekérrel, de némi vita és dulakodás után a kocsisnak mégis sikerült a ház kapujáig elhajtania. Ott azonban a konstábler útjukat állta, és nem engedte, hogy behordják a holmit. Az illető polgár erre mindent lerakatott a szekérről a kapu elé, a szekeret pedig elküldte; most aztán a békebíróhoz vitték, jobban mondva, felszólították, hogy álljon elébe, amit ő meg is tett. A békebíró elrendelte, hogy vitesse el a szekérrel a holmiját, ezt azonban ő megtagadta, erre a bíró utasította a konstáblert, hogy menjen a kocsis után, és hozza vissza, rakassa fel vele, és vitesse el a holmit, vagy ha erre nem volna hajlandó, zárja kalodába, amíg csak jobb belátásra nem tér, ha pedig nem találja meg, és a szóban forgó férfi sem egyeznék bele, hogy elviszik a holmiját, akkor kampókkal húzzanak el mindent a házkaputól, és az utcán égessék el az egészet. A szegény, szerencsétlen ember erre elvitte a holmiját, de persze balsorsa feletti keserves jajgatás és panasz közepette. Mindez azonban nem segített rajta, mert az ilyen könyörtelen cselekedetekre az önfenntartás kényszerítette az embereket, máskülönben ilyesmit sose tettek volna. Hogy ez a szegény ember életben maradt-e vagy sem, azt nem tudom megmondani, de állítólag már akkor pestises volt, bár ezt talán csak azért híresztelték a falubeliek, hogy az iránta tanúsított bánásmódjukat igazolják; viszont könnyen elképzelhető, hogy ő maga vagy a holmija, vagy ez is, az is tényleges veszélyt jelentett, hiszen a pestis rövid idővel azelőtt egész családját elragadta.

Tudom, hogy a London környéki falvak lakóit sok szemrehányással illették, mivel oly kegyetlenül bántak a ragály elől kétségbeesésükben odamenekült emberekkel, és valóban sokszor könyörtelenül viselkedtek, amint az az eddig elmondottakból is kiderül; hozzá kell azonban fűznöm azt is, hogy az emberek szívéből nem halt ki a jótekonyság és segítőkészség, szívesen nyújtottak segítséget, támogatást, ha ez nem jelentett számukra nyilvánvaló veszélyt. Mivel azonban minden helység valóban önnön ügyeinek bírója volt, így a szerencsétlen, kétségbeesett menekülőkkal gyakran mostohán bántak, visszakergették őket Londonba, és ez a vidéki városokkal szemben a felháborodás és méltatlankodás végtelen áradatát idézte fel, és efféle hangokat mindenütt lehetett hallani.

És mégis, minden óvatosság ellenére sem akadt egyetlen jelentősebb helység Londontól tíz (sőt szerintem, húsz) mérföldes körzetben, amelyre kisebb-nagyobb erővel le nem csapott volna a pestis, és nem követelt volna bizonyos számú áldozatot. Ismerem néhány község halálozási jegyzékét. Eszerint a halálesetek száma

Enfieldben	32	Uxbridge-ben	117
Hornseyben	58	Hertfordban	90
Newingtonban	17	Ware-ben	160
Tottenhamben	42	Hoddesdonban	30
Edmontonban	19	Waltham Abbeyben	23
Barnet-Hadleigh-ben	43	Eppingben	26
St. Albansben	121	Deptfordban	623
Watfordban	45	Greenwichben	231
Eltham-Lusumban	85	Kingstonban	122
Croydonban	61	Stainesben	82
Brentwoodban	70	Chertseyben	18
Romfordban	109	Windsorban	103
Barking Abbottban	200		
Brentfordban	432	és így tovább	

Még egy másik oka is lehetett annak, miért jártak el a vidékiek olyan szigorúan a londoniakkal, különösen pedig a szegényebbjével szemben, és pedig az, amire már korábban is céloztam, hogy a fertőzötteknél valamiféle látszólagos hajlam vagy gonosz szándék mutatkozott mások megfertőzésére.

Ennek okáról orvosaink is sokat vitatkoztak. Egyesek szerint ez a betegség természetéhez tartozik, minden pestises személyt valamiféle őrvongás fog el, gyűlölet embertársai iránt, mintha nemcsak a ragály támadta volna meg, hanem magában az emberi természetben is felütné fejét valamilyen erőszakos gonoszság, és ez rosszindulattal vagy babonás hatalommal egyre ösztökélné őt, miként a veszett kutyáról mondják, amely, még ha korábban a legkezelebb állat volt is, most mindenkit megtámad és megmar, aki útjába kerül, még azokat is, akik iránt előzőleg a legnagyobb hűséggel viseltetett.

Mások az elaljasodott emberi természetnek tulajdonították, amely nem bírja elviselni, hogy önmagát a hasonszőrűeknél nyomorultabbnak lássa, és akaratlan vágyat érez az iránt, hogy mindenki ugyanolyan boldogtalan legyen, ugyanolyan keserves helyzetbe kerüljön, mint ő.

Megint mások úgy vélekedtek, hogy csupán valamilyen kétségbeesett lelkiállapotról van szó, amikor az ember nem tudja, és nem is törődik azzal, mit cselekszik, és ennek folytán környezetét, de még önmagát illetően sem néz veszedelmet vagy biztonságot. És valóban, ha egyszer valaki olyan állapotba kerül, hogy teljesen elhagyja magát, és nem törődik se veszéllyel, se önnön biztonságával, azon sem igen lehet csodálkozni, hogy nem gondol mások biztonságára.

Én azonban ezt a nagy fontosságú vitát más mederbe szeretném terelni, olyképpen óhajtom a kérdést megválaszolni és eldönteni, hogy kijelentem: maga az állítás nem felel meg a valóságnak. Épp ellenkezőleg áll a dolog, mondom én; ezt az általánosan elterjedt vádat a környező falvak lakói csupán azért emelték a városiak ellen, hogy sokat emlegetett környékbelenségre és kőszívűségekre igazolást vagy legalábbis mentséget találjanak, és ebben a kölcsönös vádaskodásban mindkét fél, mondhatni, igazságtalan volt a másikkal szemben; vagyis a városiak azt követelték, hogy a szerencsétlenség idején fogadják be őket, adjanak nekik oltalmat, jóllehet már pestisesek voltak, és aztán azzal vádolták a falusiakat, hogy kegyetlen és igazságtalan módon megtagadták tőlük a vendégszeretetet, családjukkal és javaikkal együtt visszatérésre kényszerítették őket; a falusiak szerint viszont a londoniak mintegy rajtuk ütöttek, se szó, se beszéd, rájuk törtek, és ezért azt a vádat hangoztatták, hogy a pestisesek nemcsak hogy nincsenek tekintettel másokra, de egyenesen meg akarják fertőzni embertársaikat; valójában e két vád egyike sem volt igaz, legalábbis nem olyan módon, ahogyan kiszínezték.

Tagadhatatlan, hogy volt valami alapja azoknak a vidéken gyakorta elterjedt riasztó híreknek, amelyek szerint a londoniak eltökélték, fegyveresen kivonulnak, nemcsak azért, hogy élelmet szerezzenek, hanem hogy raboljanak és fosztogassanak; hogy a fertőzöttek szabadon szaladgáltak fel s alá az utcán; hogy nem gondoskodtak kellőképpen sem a házak lezárásáról, sem a betegek elkülönítéséről, holott - hogy a londoniaknak igazságot szolgáltatassunk - sosem fertőztek meg másokat, kivéve a már említett különleges vagy azokhoz hasonló eseteket. Épp ellenkezőleg, mindent a legnagyobb körültekintéssel intéztek, és a főpolgármester meg a tanácsnokok olyan tökéletes rendet tartottak a Cityben és a környékén, a békebírák, elöljárók stb. pedig a külterületeken, hogy London a világ valamennyi városának például szolgálhat a jó kormányzás és a tökéletes rend szempontjából, amelyet még a járvány legvadabb dühöngése idején is mindenütt fenntartottak, amikor pedig a népen a legnagyobb zavarodottság és kétségbeesés lett úrrá. De erre még később visszatérek.

Itt megjegyzendő, hogy egy körülmény kiváltképpen a hatóságok bölcsességének volt köszönhető, és így javukra írható, nevezetesen az, hogy a házak lezárásának hatalmas és nehéz feladatát kellő mértéktartással oldották meg. Igaz, a házak lezárása, mint már említettem, nagy elégedetlenség - és mondhatnám, az idő tájt a nép körében az egyetlen elégedetlenség - forrása volt, mert azt rettenetes eljárásnak tartották, hogy az egészségeseket ugyanabban a házban összezárják a betegekkel, és az így bezárt emberek igen keservesen panaszkodtak. Panaszszavuk még az utcára is kihallatszott, és néha fölháborodást, többnyire azonban inkább szánalmat keltett. A lezárt házak lakói legfeljebb csak az ablakon át beszélhettek barátaikkal, és megrendítő siránkozásuk bizony gyakran a szívébe hasított azoknak, akikhez szóltak, meg a járókelőknek, akik szomorú történetüket hallották; és minthogy e panaszokkal gyakorta az ajtó elé állított örök szigorúságát, néha orcátlanságát illették, az örök erre meglehetősen pimaszul válaszoltak, esetleg még azokat is sértegették, akik az említett családdal az utcáról beszélgettek, úgyszólván emiatt, vagy pedig a családokkal szemben tanúsított rossz bánásmód miatt különböző helyeken, azt hiszem, hét vagy nyolc ört meg is öltek; nem tudom, azt kell-e mondanom, hogy meggyilkolták őket vagy sem, mert különleges esetekkel itt nem foglalkozhatom. Igaz, az örök szolgálatot teljesítettek, és törvényes hatóság állította őket arra a posztra, ahol feladatukat ellátták, és a hivatali kötelességét végző rendfenntartó személy megölését a jogi szóhasználat szerint mindenkor gyilkosságnak nevezik. Viszont sem hatósági intézkedés, sem pedig a hatáskörük nem jogosította fel őket arra, hogy sértegessék vagy becsméreljék azokat, akik őrizetük alatt álltak, vagy akik ez utóbbiakkal törődtek; ezért ha mégis ilyesmire ragadtatták magukat, akkor, mondhatni, saját elhatározásukból és nem hivatalból cselekedtek, mint magánszemélyek és nem mint közalkalmazottak jártak el, következésképpen, ha jogtalan viselkedésükből baj származott, ezt ők maguk idézték fejükre; és valóban az emberek - megérdemelten vagy sem - annyi keserű átkot szórtak rájuk, hogyha bármi bajuk történt, senki sem szánakozott rajtuk, mindenki inkább azt mondta, megérdemelték a sorsukat, akármilyen volt is az. És nem emlékszem, hogy bárkit megbüntettek volna - legalábbis nem súlyosan - azért, mert a házakra felügyelő örökkel szemben valamit elkövetett.

Hányféle cselt alkalmaztak az emberek, hogy az így lezárt házakból kijussanak és elszökjenek, miképpen játszották ki vagy tették ártalmatlanná az öröket, és menekültek el, erről már beszámoltam, és többet nem mondok róla. Azt azonban meg kell még említenem, hogy a hatóságok sok esetben enyhítették, megkönnyítették a bezárt családok helyzetét, különösen azáltal, hogy az ilyen házakban lévő betegeket, ha beleegyeztek, a járványkórházba vagy máshová vitették, vagy elszállításukra engedélyt adtak, és a család egészséges tagjainak néha megengedték, hogy eltávozhassanak, ha olyan felvilágosítást kaptak, hogy valóban egészségesek, és hogy a megkívánt ideig bezárkózva maradnak abban a házban, ahová átköltöznek. Nagy gondot fordítottak a hatóságok a szűkölködő pestises családok támogatására is - azaz ellátták őket minden szükségessel: mind gyógyszerrel, mind pedig élelemmel -, és e tekintetben nem érték be azzal, hogy az erre kijelölt biztosoknak a megfelelő utasításokat kiadják, hanem a tanácsnokok gyakran személyesen ellovagoltak a szóban forgó házakhoz, és az ablakon át megkérdeztették a lakókat, hogy kellőképpen törődnek-e velük vagy sem, hogy van-e valamire szükségük, és hogy a biztosok kézbesítik-e az üzeneteiket, és elhozzák-e számukra mindazt, amit kívánnak vagy sem. Ha a házbeliek igenlő választ adtak, minden rendben volt, ha azonban arról panaszkodtak, hogy nem részesülnek megfelelő ellátásban, és hogy a biztos nem végzi el kötelességét, vagy nem bánik velük udvariasan, akkor a biztosokat általában leváltották, másokat állítottak helyükbe.

Persze az efféle vádaskodás indokolatlan is lehetett, és ha a biztos olyan érveket tudott felhozni, amelyekkel meggyőzte az előljárót, hogy neki van igaza, és a házbeliek rágalmazták őt, akkor meghagyták a helyén, a vádaskodókat pedig megrótták. Az ilyen ügyeket azonban

tüzetesebben kivizsgálni nemigen lehetett, mert az adott körülmények között: az utcán, az ablakon át nagyon rosszul lehetett hallani és kérdezni. A hatóságok ezért általában a házbelieknek adtak igazat, és leváltották a biztost, mert még mindig ez volt a kisebbik rossz, és ez járt kevésbé súlyos következményekkel; ha ugyanis az őrt érte sérelem, ezt könnyen jóvá teheték azáltal, hogy egy másik, hasonló helyet adtak neki, de ha a családot érte sérelem, azt semmilyen módon nem lehetett orvosolni, és esetleg helyrehozhatatlan kárt szenvedtek, hiszen az életük forgott kockán.

A már korábban említett szökdösésen kívül is a legkülönbözőbb esetek játszódtak le az örök és a szerencsétlen, bezárt emberek között. Előfordult, hogy az őr, épp amikor a házbelieknek szükségük lett volna rá, részegen hevert valahol, vagy aludt, az ilyenek azután mindenkor szigorú büntetést kaptak, ahogy meg is érdemelték.

Vizsont bármit is tettek, illetve tehettek az efféle esetekben, a házak olyképpen lezárása, hogy az egészségeseket összecsuhták a betegekkel, óhatatlanul igen nagy megpróbáltatást jelentett, és néha végzetes következményekkel járt, amelyek - ha erre mód lett volna - tüzetesebb vizsgálatot érdemelték volna. A házak lezárását azonban a törvény szentesítette, végső céljaként a közérdeket tartotta szem előtt, és ezért mindaz az egyéni sérelem, amely a rendelet végrehajtása közben előadódott, a közjó érdekében esett.

Mind a mai napig kétséges, hogy ez az eljárás valamelyest is hozzájárult-e a járvány feltartóztatásához, és én bizony nem mondhatom, hogy így volt, mert a ragály, midőn leghevesebben tombolt, vesztetebbül és féktelenebbül már nem is dúlhatott volna, noha a fertőzött házakat olyan gondosan és hatásosan zárva tartották, ahogy csak lehetett. Annyi bizonyos, hogyha valamennyi fertőzött személyt valóban el lehetett volna különíteni, nem fertőztek volna meg egészséges embereket, hiszen nem juthattak volna a közelükbe. Ámde úgy állt a dolog, és ezt épp csak említeni akarom, hogy tudniillik a ragály észrevehetetlenül terjedt, éspedig olyan személyek révén, akik láthatóan nem voltak fertőzöttek, akik nem tudták, hogy kit fertőztek meg, és ki fertőzte meg őket.

Whitechapelben például lezártak egy házat egy fertőzött szolgálólány miatt, akin csak foltok mutatkoztak, a pestis jelei azonban nem ütköztek ki rajta, és a lány fel is épült, a házbeliakat viszont mégsem engedték ki, negyven napig nem mehettek a szabadba, nem végezhettek egy kis testmozgást. A friss levegő hiánya, a félelem, a felháborodás, a nyugtalanság és minden egyéb bosszúság következtében, amely az efféle sérelmes bánásmód velejárója, a ház úrnője ágyának esett, és az ellenőrök azt állították róla, hogy pestises, holott az orvosok szerint nem volt az. És mégis, az egészségügyi ellenőr vagy felügyelő véleménye alapján a családnak a zárlatot előlről kellett kezdenie, jöllehet a korábbi zárlatból már csak néhány nap volt hátra. Ez aztán olyan nyomasztó haragot és elkeseredést váltott ki belőlük, és ismét szűk helyre összezsúfolva, annyira nélkülözték a friss levegőt, hogy úgyszólván az egész család megbetegedett, az egyik ilyen, a másik olyan betegségben, főleg skorbut jellegű panaszokkal; csak egyikük kapott heves bélgörcsöt; míg végül a zárlat többszöri meghosszabbítása után egy s más személyek, akik az egészségügyi ellenőrökkel együtt eljöttek megvizsgálni a betegeket abban a reményben, hogy kieszközölhetik a zárlat feloldását, behurcolták a pestist, megfertőzték a házat, úgyhogy az egész család vagy nagyobb része meghalt, nem azért, mintha korábban fertőzöttek lettek volna, hanem mert épp azoktól kapták el a pestist, akiknek az lett volna a legfőbb feladatuk, hogy megóvják őket a ragálytól. Ehhez hasonló esetek gyakran előfordultak, és ez volt a házak lezárásának egyik legsúlyosabb következménye.

Ez idő tájt bizonyos kellemetlenségem támadt, amely kezdetben igen elővett, és nagyon sok gondot okozott nekem, jöllehet, mint később kiderült, nem okozott semmiféle bajt, ez pedig az volt, hogy a Portsoken Ward tanácsnoka a lakásom környékén lévő házak egészségügyi

ellenőrének nevezett ki. A mi egyházközségünk igen nagy volt, területén nem kevesebb, mint tizenennyolc, a rendelet szóhasználatára szerint egészségügyi ellenőr, a nép nyelvén beteglátogató tevékenykedett. Minden tölem telhetőt elkövettem, hogy felmentessem magamat e kötelesség alól, és ennek érdekében számos érveléssel előhozakodtam a tanácsnok helyettesénél; elsősorban azt bizonygattam, hogy teljességgel helytelenítem a házak lezárását, és így nagyon keserves volna számomra, ha egy olyan ügy szolgálatába kényszerítenének, amely ellenkezik meggyőződésemmel, és amely véleményem szerint nem felel meg kitűzött céljának; de mindössze azt az engedményt sikerült kicsikarnom, hogy a főpolgármesterünk által kijelölt személyek kéthónapos szolgálati idejével szemben engem csak háromhetes szolgálatra köteleztek, ámde azzal a feltétellel, hogy a hátralévő időre megfelelő személyt állítok magam helyett, ami - hogy rövid legyek - igen csekély kedvezmény volt, mert nehezen lehetett olyan embert találni, aki vállalta volna ezt a feladatot, és alkalmas is volt rá.

Igaz, a házak lezárásának volt egy - szerintem is - fontos következménye, nevezetesen hogy mozgási szabadságukban korlátozta azokat a fertőzött személyeket, akik felettébb nagy riadalmat keltettek, és súlyos veszélyt jelentettek volna, ha az utcákon betegen föl-alá rohangálnak, amit hagymázás állapotban a legszörnyűbb körülmények közt meg is tettek volna, ahogyan azt kezdetben, mielőtt még mozgásukban korlátozták őket, gyakran látni lehetett, mert akkor még a szegényebbje akadálytalanul kóborolt, a kapukban koldult, egyre hajtogatta, hogy pestises, rongyokat kért, hogy sebeit bekötözhesse, vagy valami másért esedezett, ami hagymázás állapotában épp eszébe jutott.

Egy ilyen teremtmény az Aldersgate Streeten vagy a környékén (ha a történet igaz) meggyilkolt egy szerencsétlen úrinőt, egy jómódú polgár feleségét. Ez az ember - kétségtelenül örületében - énekelve ment az utcán, a járókelők részegnek vélték, ő maga azonban azt hajtogatta, hogy pestises, ami, úgy látszik, igaz volt; amikor az említett úrinőbe ütközött, meg akarta csókolni. Az asszony rettenetesen megijedt, és menekülni akart a faragatlan fickó elől, de az utcán épp akkor nagyon kevesen jártak, és így a közelben senki sem akadt, hogy segítségére siessen. Amikor látta, hogy támadója mindjárt beéri, megfordult, nagyot taszított rajta, mire a férfi - elgyengült állapotában - hátrabukott. Az asszony azonban szerencsétlenségére olyan közel állt hozzá, hogy az elkapta, magával rántotta, majd megelőzve őt, felcihelődött, fölébe kerekedett és megcsókolta; és a legszörnyűbb az volt az egészben, hogy ezek után tudtára adta a hölgynek, hogy pestises, és hozzátette, hogyha ő megkapta a ragályt, miért ne kapja meg az asszony is? A szerencsétlen úrinő áldott állapotban lévén, már addig is alaposan meg volt ijedve, de most, amikor meghallotta, hogy a férfi pestisesnek mondja magát, felsikoltott, önkívületbe esett, vagy szívrohamot kapott, s noha később valamelyest magához tért, mégis néhány nap múltán meghalt; arról azonban nem hallottam, hogy megkapta-e a pestist vagy sem.

Egy másik fertőzött személy bekopogtatott egy polgár házába, ahol nagyon jól ismerték, a szolga bebocsátotta, és amikor a férfi megtudta, hogy a ház ura odafent van, felszaladt a lépcsőn, és berontott a szobába, ahol az egész családot épp vacsora közben találta. Már készülődtek fölállni, kicsit meglepetten, mert nem tudták, mire véljék a dolgot, de a férfi azt mondta nekik, maradjanak ülve, ő csak azért jött, hogy elbúcsúzzon tőlük. - Hogyhogy, Mr. ..., hová készülődik? - Megkaptam a pestist - felelte a férfi -, és holnap estére meghalok. - Könnyű elképzelni, de nehéz leírni, hogy mindannyiukat mekkora ijedség fogta el erre. Az asszony és a ház urának serdülő leánygyermekai szinte halálra rémültek, felugráltak, ki az egyik, ki a másik ajtón futott kifelé, egyesek fölszaladtak a lépcsőn, mások meg le, és mikor úgy-ahogy mégis összehátráltak, bezárkóztak szobájukba, és az ablakon keresztül segítségért kiáltottak, mintha elvesztették volna az eszüket. A ház ura, aki a többiekénél valamivel jobban megőrizte nyugalma, bár azért őt is elfogta a félelem és a felháborodás, már-már kez

emelt a férfit, hogy dühében lehajítsa a lépcsőn, de aztán átfutott az agyán, milyen állapotban lehet ez az ember, és milyen veszélyes volna hozzányúlni, és e gondolatra megborzadt, szinte kővé dermedt. A szerencsétlen pestises, akinek nemcsak testét, hanem agyát is megtámadta a betegség, egész idő alatt csak állt némán, mozdulatlanul, mint a szobor. Végül megfordult: - Ó - mondta az elképzelhető legteljesebb nyugalommal -, hát így áll a dolog? Talán zavarom önöket? Akkor inkább hazamegyek, és otthon halok meg. - És ezzel máris indult lefelé a lépcsőn. A szolga, aki beengedte, utánaesietett egy gyertyával, de félt elmenni mellette, ajtót nyitni neki, így csak megállt a lépcsőn, és figyelte, hogy a másik mit csinál. Az pedig csak ment, kinyitotta a kaput, kilépett az utcára, és a kaput becsapta maga mögött. Jó időbe telt, amíg a család magához tért rémületéből, az esetnek azonban nem lett semmi káros következménye, és így később módjuk volt (elképzelhető, milyen nagy megnyugvással) beszámolni élményeikről. A férfi távozása után sokáig, úgy hallottam, napokig tartott, amíg teljesen magukhoz tértek az átélt izgalmból, és odahaza sem volt addig nyugtuk, amíg az összes szobát ki nem füstölték mindenféle szerekkel; szurok, puska és kén elégetésével nagy füstöt csináltak, mindegyikük átöltözött, kimosta ruháját és így tovább. Hogy a szerencsétlen ember életben maradt-e vagy sem, arra már nem emlékszem.

Teljesen bizonyos, hogyha a házak lezárásával a betegeket mozgásukban nem korlátozzák, sokan közülük a magas láztól hagymázás állapotban tébolyultan fel-alá rohagáltak volna az utcán, hiszen még az adott körülmények között is rengetegen így tettek, mindenféle erőszakos cselekedetre ragadtatták magukat az útjukba kerülőkkel szemben, mint ahogyan a veszett kutya is rohan, és mindenkit megmar, akit csak lát; és afelől sincs semmi kétségem, hogyha egy ilyen pestises beteg a ragály örületében bárkit megharap, az ekképpen megmar, megfertőzött ember egészen biztosan éppoly gyógyíthatatlanul megbetegszik, mint az olyan személy, akin már előzőleg kiütöttek a ragály jelei.

Hallottam egy pestises férfiről, akinek testén három daganat keletkezett, és szörnyű fájdalmában kiugrott az ágyból, cipőt húzott, és indult, hogy felvegye a kabátját, az ápolónő azonban megakadályozta ebben, kikapta kezéből a kabátot, mire a beteg fellökte a nőt, átgázolt rajta, lefutott a lépcsőn, kiszaladt az utcára, és úgy, ahogy volt, hálóingben, egyenest a Temzének tartott; az ápolónő utánaeredt, kiáltozott az őrnek, hogy állítsa meg a férfit, de az ő megijedt tőle, nem mert hozzányúlni, és így engedte, hogy továbbfusson, mire az lerohant a Stillyard lépcsőn, ledobta az ingét, belevetette magát a Temzébe, és mivel jó úszó volt, teljes szélességében átúszta a folyót; az apály pedig, ahogy mondani szokták, épp befelé húzott, vagyis nyugatnak tartott, így a férfi csupán a Falcon-lépcsőnél ért partot, ott kiugrott, és mivel éjnek idején a környéken egy lelket se látott, jó darabig meztelenül futkározott az utcán, aztán - közben beállt a dagály - újból a folyóba vetette magát, visszaúszott a Stillyardhoz, ott kiment a partra, hazarohant, kopogtatott a kapun, felszaladt a lépcsőn, és újból lefeküdt az ágyba; és ez a szörnyű megpróbáltatás kigyógyította a pestisből, jobban mondva, a heves kar- és lábmozgás megfeszítette azokat a testrészeit, ahol a daganatok voltak, vagyis a hóna alatt és az ágyékán, s így azok megértek és felfakadtak, a hideg víz pedig lehűtötte a láztól felforrósodott véré.

Ehhez csak azt szeretném hozzáfűzni, hogy e történetről, több már elmondott esethez hasonlóan, nem mint általam ismert tényről számolok be, valódiságáért tehát nem szavatolok, legkevésbé azért az állításért, hogy ezt az embert az említett rendkívüli kaland valóban kigyógyította volna a pestisből, amit, bevallom, nem tartok nagyon valószínűnek; de e történet mégis igazolásul szolgál arra, hogy e szerencsétlen hagymázás - vagy úgy is mondhatnánk: tébolyult - emberek gyakran a legeszevesettebb dolgokat követték el, valamint hogy számtalan hasonló eset adódott volna, ha a házak lezárásával az ilyen személyeket mozgásukban nem korlátozzák; és véleményem szerint ennek a szigorú intézkedésnek ez volt a legkedvezőbb vagy talán az egyetlen kedvező következménye.

Másfelől viszont sok keserű panaszt és zúgolódást váltott ki. Mert mindenkinek, aki csak hallotta, szívébe hasított azoknak a szörnyű kínoktól vagy felforrósodott vérüktől eszüket vesztett pestises betegeknek szálnalmas jajgatása, akiket otthonukba bezártak, sőt talán az ágyukhoz vagy egy székhez kötözték, hogy kárt ne tegyenek magukban, és akik rettenetesen jajveszékeltek rabságuk miatt, meg azért is, hogy nem engedik őket - úgymond - szabadon meghalni, miként ezt máskülönben tehették volna.

Igazán rémes látvány volt, ahogyan e beteg emberek futkároztak az utcán, és ennek megakadályozására a hatóságok minden tőlük telhetőt elkövettek, csak hogy az efféle esetek többnyire éjjel és mindig váratlanul játszódtak le, és így nem volt csendbiztos a közelben, hogy az ilyesmit megakadályozza; de még ha történetesen egyik vagy másik fertőzött személy nappal szökött is ki a házából, az illetékes biztosok akkor sem szívesen tartóztatták fel, mert aki egyszer ilyen állapotba került, az mind súlyos beteg, és ezért a szokottnál is fertőzőbb volt, megérintése tehát a legveszedelmesebb dolgok közé tartozott. Az ilyen betegek pedig általában csak futottak vaktában, mígnem holtan összerogytak, vagy a kimerültségtől leroskadtak, és talán egy fél óra vagy óra múltán meghaltak, és a legszomorúbb az volt, hogy ebben a félórán vagy órában visszanyerték öntudatukat, és gyötrelmes állapotukat mélységesen átérezve, fájdalmas és szívet tépő kiáltozásba, jajgatásba törtek ki. Ilyesmi különösen akkoriban fordult sűrűn elő, amikor a házak lezárására vonatkozó rendeletet még nem hajtották végre, kezdetben ugyanis az örök nem voltak olyan hajthatatlanok és szigorúak a házbéliek benntartását illetően, mint később, vagyis mielőtt még keményen megbüntették volna őket, akarom mondani: egyeseket közülük hanyagságukért, kötelességmulasztásukért meg azért, mert az őrizetükre bízott embereket engedték elszöködni vagy szemet hunytak afölött, hogy kijárogatnak, akár egészségesek, akár nem. De mihelyt az örök látták, hogy a magatartásuk ellenőrzésére kijelölt biztosok eltökélték: teljesítetik velük kötelességüket, illetve mulasztásaikért büntetést szabnak ki rájuk, akkor egyszeriben lelkiismeretesebben végezték munkájukat, és a lakókat szigorúan korlátozták mozgásukban, amit viszont az érintettek nagy felháborodással fogadtak, és oly nehezen viseltek el, hogy zúgolódásukra nem is igen lehet szavakat találni. De tagadhatatlan, hogy elkülönítésük feltétlenül szükséges volt, s ezt csak akkor lehetett volna elkerülni, ha a hatóságok idejében más intézkedéseket foganatosítanak, amivel viszont már elkéstek.

Ha a betegeket akkor a fent említett módon nem különítik el, London olyan szörnyű hely lett volna, amelyhez hasonlót még nem látott a világ; ez esetben ugyanis, véleményem szerint, ugyanannyian pusztultak volna el az utcán, mint odahaza, mert amikor a pestis leghevesebb stádiumába lépett, a betegek rendszerint dühöngő, hagymázás állapotba kerültek, és ilyenkor csak nyers erővel lehetett ágyban tartani őket, és ha e szerencsétleneket nem kötözték le, bizony gyakran az ablakból vetették le magukat, amikor látták, hogy az ajtón nem mehetnek ki.

E megpróbáltatások idején az emberek nemigen érintkeztek egymással, és ennek tulajdonítható, hogy senki sem szerezhette tudomást arról a sok, rendkívüli esetről, amely a családok körében itt is, ott is lejátszódott, és azt hiszem, mind a mai napig legkevésbé azt lehetett megállapítani, hogy hagymázás állapotban hányan vetették bele magukat a Temzébe, valamint abba a mocsárvidéken eredő és Hackney mellett kanyargó folyóba, amelyet Ware vagy Hackney folyónak neveznek. A heti halálozási jegyzékekben kétségtelenül igen csekély volt az ily módon elpusztultak száma; amellet az sem lehetett tudni, vajon ezek baleset folytán fulladtak-e meg vagy sem. Ámde azt hiszem, én magam több olyan személyt sorolhatnék fel, aki tudomásom vagy megfigyelésem szerint ennek az esztendőnek során vízbe ölte magát, mint amennyit az összes heti jegyzék e rovata együttesen tartalmaz, mert sokaknak hulláját sosem találták meg, holott köztudomású volt, hogy elpusztultak, és ugyanígy állt a dolog az

öngyilkosság más eseteiben is. Whitecross Streeten vagy a környékén egy ember például az ágyában halálra égett, egyesek azt mondták, ő maga volt a gyújtogató, mások szerint viszont a gondozásával megbízott ápolónő bűnös, de abban mindannyian megegyeztek, hogy a szóban forgó férfi pestisben szenvedett.

Az is a gondviselés különös kegye volt (és erre annak idején sokszor gondoltam), hogy ez év folyamán a városban nem ütött ki - legalábbis jelentősebb - tűzvész, mert ha megtörténik, szörnyű dolog lett volna: vagy hagyni kellett volna, hogy a tűz magától kiégjen, vagy pedig nagy tömeg, sokadalom csődült volna össze, nem törődve a fertőzés veszélyével, sem azzal, milyen házakba lépnek be, milyen holmihoz nyúlnak hozzá, miféle emberekkel kerülnek érintkezésbe. De úgy alakult a helyzet, hogy kivéve a Cripplegate egyházközségben és két-három más helyen támadt kisebb tüzet, amelyet rögtön el is oltottak, az egész évben nem történt efféle szerencsétlenség. Meséltek egy esetet: eszerint valamelyik házban az úgynevezett Swan Alleyn - amely a Goswell Streetből kiindulva az Old Street vége táján a St. John Streetbe torkollik - egy családot utolsó szálíg lekaszált a pestis. Az utolsó közülük - egy asszony - a padlón hevert holtan, feltehetőleg épp a kandalló elé hanyatlott végórájában, és a kandallóból, úgy látszik, kiesett egy fahasáb, felgyújtotta a deszkát meg a párnafát, de a tűz épp csak a hulláig harapódzott el, nem kapott bele, noha az asszony testét mindössze egy szál ing takarta; aztán pedig a tűz magától kialudt, minden egyebet megkímélt a házban, ami favázás építmény volt. Hogy mi ebből az igaz, nem tudom megmondani, de annyi bizonyos, hogy a város, ahol a következő esztendőben oly nagy pusztítást okozott a tűzvész, ennek az évnek során alig szenvedett az efféle kalamitásoktól.

Valóban különös, hogy nem fordult elő több ilyen szerencsétlenség, kiváltképpen, ha meggondoljuk, hogy a szenvedésektől az emberek hagymázás állapotba kerültek, és ilyenkor örületükben - mint már említettem - a legkülönbébb eszeveszett cselekedetekre ragadtatták magukat.

Sokszor megkérdezték tőlem - de nem állíthatom, hogy valaha is kielégítő választ tudtam volna adni -, miképpen volt lehetséges, hogy annyi fertőzött ember járkált az utcákon, holott akkoriban már a pestises házakat szigorúan ellenőrizték, valamennyit lezárták és őriztették.

Bevallom, most sem tudok erre a kérdésre válaszolni, legfeljebb azt az érvet hozhatom fel, hogy egy ilyen nagy és népes városban, mint a miénk, lehetetlen minden egyes ház fertőzött voltát azonnal megállapítani, illetve valamennyi pestises házat lezárni, ezért aztán az emberek szabadon, kedvük szerint járkáltak az utcán, hacsak nem tudták róluk, hogy ennek vagy annak a fertőzött háznak lakói.

Igaz, a ragály bizonyos időszakokban - amint azt az orvosok főpolgármesterünknek jelentették - annyira veszettül dühöngött, és az emberek oly tömegesen betegedtek meg, és oly gyorsan pusztultak, hogy teljesen lehetetlen, sőt egyenesen céltalan lett volna mindenfelé eljárni, és megvizsgálni, ki beteg és ki egészséges, vagy az ügy által megkövetelt gondossággal elkülöníteni a betegeket, hiszen egyes utcákban jóformán valamennyi ház és sok házban minden egyes személy fertőzött volt; ráadásul, mire valamelyik házról kiderült, hogy pestises, addigra a megbetegedett lakók jó része már meghalt, és az életben maradtak - félelmükben, hogy lezárják a házat - elszöktek, és így többé nemigen lett volna célja a házat fertőzöttnak nyilvánítani és lezárni, mivelhogy a döghalál már elvégezte ott aratását, és odábbállt, mielőtt még egyáltalában kitudódott volna, hogy a szóban forgó család megbetegedett.

Ez minden józan embert tökéletesen meggyőzhet arról, hogy a járvány elterjedését sem hatósági, sem más emberi intézkedéssel nem lehetett megakadályozni, és így e cél elérésére a házak lezárása is elégtelen módszernek bizonyult. Valójában a közösség javát sem szolgálta

olyan mértékben, amely akárcsak némiképpen ellensúlyozta volna a bezárt családokra zúduló fájdalmas terheket; mivel pedig a hatóságok megbízásából jómagam szintén közreműködtem e szigorú rendszabály végrehajtásában, gyakran volt módom tapasztalni, hogy az egyáltalában nem felelt meg rendeltetésének. Mint beteglátogatónak, illetve egészségügyi ellenőrnek például az előírások szerint tüzetes vizsgálatot kellett tartanom egyes fertőzött családoknál, de mire mi eljutottunk egy olyan házba, ahol a pestis láthatóan felbukkant, a család egy része többnyire már elmenekült. A hatóságok ezt persze rossz szemmel nézték, és az ellenőröket szemrehányásokkal illették, hogy vizsgálódásukat vagy ellenőrzéseiket nem végzik kellő gondnal. Csakhogy úgy állt a dolog, hogy a házak már réges-rég fertőzöttek voltak, mire ez kitudódott. Mármost nekem elegendő volt e veszedelmes megbízatásra kiszabott időnek, vagyis két hónapnak a felét kitöltenem ahhoz, hogy rájöjjenek: nincs más mód megtudni, mi a való helyzet egy-egy család esetében, mint az, hogy az ember bekopogtat a kapun, vagy a szomszédoknál érdeklődik. Ami viszont azt az eljárást illeti, hogy az egészségügyi ellenőr minden egyes házba bemenjen, és ott vizsgálatot tartson, ilyesmivel semmiféle hatóság nem merné a lakosságot háborgatni, és ezt egyetlen polgár sem vállalná, hiszen ez a biztos fertőzést és halált, családunknak és önmagunknak pusztulását jelentette volna, és az is kétségtelen, hogy egyetlen törvénytisztelő polgár sem maradt volna meg a városban, ha ilyen kíméletlen bánásmódban részesítik.

A valódi tényállásról tehát csak olyképpen győződhattunk meg, hogy a szomszédoknál vagy magánál az érintett családnál érdeklődtünk, az így kapott felvilágosításban azonban nem lehetett megbízni, és ezért az eljárásnak már említett bizonytalanságát lehetetlen volt eloszlatni.

Igaz, a rendelet értelmében minden családfőnek kötelessége lett volna a lakhelye szerint illetékes egészségügyi ellenőrt a betegség észleléséről, vagyis a ragály jeleinek kiütkezéséről számított két órán belül értesíteni arról, hogy a házban valaki megbetegedett, de ennek az előírásnak kijátszására és mulasztásuk kimagyarázására annyi utat-módot találtak, hogy többnyire csak akkor adtak jelentést, amikor már mindazok, akik a házból menekülni akartak, lehetőséget teremtettek a szökésre, akár egészségesek voltak, akár nem; és könnyű belátni, hogy amíg így álltak a dolgok, addig a házak lezárását semmiképpen sem lehetett a járvány terjedésének megakadályozására megbízható, kielégítő módszernek tekinteni, mert - mint említettem - azok közül, akik a fertőzött házakból ily módon elszökdöstek, sokan valójában pestisesek voltak, jóllehet egészségesnek vélték magukat. És ezeknek sorából kerültek ki aztán az olyanok, akik addig kóboroltak az utcákon, mígnem holtan összerogytak, nem mintha puska lövésként érte volna őket a ragály, hanem mert már réges-rég fertőzött volt a vérük, csakhogy a kór titokban örölte fel szervezetüket, és csupán akkor vált nyilvánvalóvá, amikor gyilkos erejével már a szívet támadta meg, és a beteg egy szempillantás alatt meghalt, mintha hirtelen ájulás vagy gutaütés érte volna.

Tudom, hogy eleinte még egyes orvosok is azt hitték: azokat, akik így meghaltak az utcán, a ragály csak abban a pillanatban támadta meg, amikor összeestek, mintha valamiféle égi csapás érte volna őket, ahogyan a villám sújtja halálra az embert; később azonban jó okból megváltoztatták véleményüket, mert amikor a halál beállta után megvizsgálták az ilyenek holttestét, minden esetben felfedezték rajtuk a pestis jeleit vagy más nyilvánvaló bizonyítékát annak, hogy a betegség már régebben bujkált bennük, mint ahogyan azt eleinte feltételezték.

És ez volt az oka annak, hogy mi, egészségügyi ellenőrök gyakran csak akkor szereztünk tudomást valamely ház fertőzött voltáról, amikor már késő volt lezárni, néha pedig már csak olyankor, amikor azok, akik ottmaradtak, mind meghaltak. A Petticoat Lane-en két házat egyszerre fertőzött meg a pestis, és a lakók közül többen megbetegedtek, de olyan ügyesen

eltitkolták, hogy az ellenőr, aki szomszédom volt, csak akkor szerzett tudomást róla, amikor értesítést kapott, hogy a házbeliek mind halottak, és hogy a holttestek elszállítása végett küldje oda a halottaskocsit. A két családfő összehangolta eljárását, és úgy rendezte a dolgot, hogy amikor az egészségügyi ellenőr a szomszédban tartózkodott, általában együtt jelentek meg, és egymásért szavatoltak, helyesebben hazudtak, vagy kerítették valakit a környékről, aki igazolta - meglehetősen jóhiszeműen -, hogy mindannyian egészségesek; és ezt mindaddig így folytatták, míg csak a halálesetek lehetetlenné nem tették a titok további megőrzését, vagyis amikor mindkét házhoz éjnek idején el kellett hívni a halottaskocsit, és így a dolog kitudódott. De mire az ellenőr utasította a konstáblert, hogy zárja be a házakat, már csak három haldoklót találtak ott, kettőt az egyik, egyet a másik házban, meg mindkét házban egy-egy ápolónőt, akik bevallották, hogy már öt halottat eltemettek, és hogy a házak kilenc-tíz napja fertőzöttek voltak, valamint, hogy a két, igen népes család többi tagja mind elszökött, egyesek betegen, mások egészségesen, illetve úgy, hogy nem lehetett tudni róluk, egészségesek-e vagy sem.

Hasonló eset történt ugyanezen utcácska egy másik házában is, ahol egy embernek megbetegedett a családja, de az illető semmiképpen sem akarta, hogy a házát lezárják, és ezért, amikor már nem tudta tovább megőrizni a titkot, önmaga zárta le a házát, vagyis egy nagy, vörös keresztet festett az ajtóra ezekkel a szavakkal: „Isten irgalmazz!”, és ezáltal félrevezette az egészségügyi ellenőrt, aki azt hitte, hogy a konstáblér zárta le a házat a másik ellenőr utasítására, ugyanis minden kerületnek vagy környéknek két egészségügyi ellenőre volt. Ilyen módon a családfő szabadon, kedve szerint járhatott ki-be a házába, annak ellenére, hogy az fertőzött volt, amikor pedig végül felfedezték a turpisságot, családjának és szolgaszemélyzetének egészséges tagjaival elszökött, és odábbállt, úgyhogy mindvégig sikerült elkerülnie a zárlatot.

Mindez nagyon megnehezítette, sőt - mint már említettem - csaknem lehetetlenné tette, hogy a ragály terjeszkedését a házak lezárásával megakadályozzák, ezt csak akkor lehetett volna elérni, ha a lakosok e rendszabályt nem tekintik sérelmesnek, és végrehajtásában készségesen hajlandók közreműködni, s a valósághoz híven és kötelességszerűen jelentést tesznek a hatóságoknak minden fertőzésről, mielőtt erről ők maguk tudomást szereznek; mivel azonban ezt hiába is várták volna tőlük, az ellenőröktől pedig, mint mondtam, senki sem kívánhatta, hogy bemenjenek a házakba, és ott vizsgálatot tartsanak, ezért mindaz az előny, amely egy ilyen rendszabályból származhatik, eleve veszendőbe ment, csak legkritikább esetben zárták be idejében a házakat, kivéve a szegény sorsúakét, akik nem tudták betegségüket eltitkolni, meg néhány olyan emberét, akiket elárult a körülmények szülte rettegés és megdöbbenés.

Veszedelemes hivatalomtól sikerült megszabadulnom, mielőtt meg tudtam nyerni valakit, hogy csekély díjért vállalja el helyettem e feladatot, így azután a kiszabott két hónap helyett alig három hétig tevékenykedtem ebben a minőségben, de még ez is elég hosszú idő volt, mivel szolgálatom épp augusztusra esett, amikor pedig a pestis a mi városrészünkben a legvadabbul dühöngött.

Hivatalos ténykedésem során nem hallgathattam el szomszédaim előtt a házak lezárására vonatkozó véleményemet; egészen világosan láttuk, hogy ez az önmagában is kíméletlen rendszabály még egy súlyos okból kifogásolható, nevezetesen, hogy - mint már említettem - nem felelt meg céljának, mert a fertőzött emberek nap mint nap kijáráskáltak az utcára; és az volt egyöntetű véleményünk, hogy sok szempontból ésszerűbb lett volna, ha a fertőzött házakból a betegek mellől kiköltöztetik az egészségeseket, és csak olyan személyeket hagynak a betegek mellett, akik adott esetben kéri, hogy maradhassanak, és kijelentik, hogy hajlandók a betegekkel együtt a lezárt házban tartózkodni.

A mi tervünk, amely szerint a betegek mellől el kellene költöztetni az egészségeseket, kizárólag fertőzött házakra vonatkozott, és a betegek elzárása nem jelentett volna rabságot, a mozgásképtelenek nem panaszkodtak volna, míg csak józan eszük és ítélőképességük birtokában vannak. Persze aki egyszer már hagymázás, tébolyult állapotba került, az siránkozott volna a kegyetlen rabság miatt, ami viszont az egészségesek elköltöztetését illeti, igen ésszerű és igazságos intézkedésnek tartottuk, hogy tulajdon érdekükben távolítsák el őket a betegektől, és hogy mások biztonsága érdekében egy darabig elkülönítve maradjanak, hogy kiderüljön, egészségesek-e, és nem fertőzhetnek-e meg másokat; úgy gondoltuk, húsz-harminc nap elegendő volna erre.

Egészen bizonyos, hogyha az egészségeseknek egy ilyenfajta félzárlat eltöltéséhez házak álltak volna rendelkezésükre, sokkal kevesebb okuk lett volna ezt a korlátozottságot sérelmesnek tekinteni, mint így, amikor összezárták őket a betegekkel abban a házban, ahol laktak.

Itt azonban meg kell jegyezni: amikor a temetkezések annyira megsaporodtak, hogy már a harangokat sem kongatták meg a halottakért, nem gyászolták, nem siratták őket, és gyászruhát sem öltöttek egymásért az emberek, mint ahogyan addig szokták, sőt még csak koporsóba sem tették a holttesteket, akkor a ragály egy darabig úgy látszott, oly eszeveszetten tombolt, hogy - röviden szólva - már egyáltalában le sem zárták a házakat. A hatóságoknak bele kellett törődniük, hogy ezeket a módszereket csak addig alkalmazzák, amíg hatástalan voltukról meg nem győződtek, valamint hogy a ragály fékezhetetlen vadsággal egyre terjed; mint ahogyan a következő évi tűzvész úgy elharapódzott, oly rettenetesen pusztított, hogy a polgárok kétségbeesésükben felhagytak az oltásra irányuló minden erőfeszítéssel, hasonlóképpen a dögvész is végül oly veszettül dühöngött, hogy az emberek csak némán üldögéltek, egymásra meredtek, és kétségbeesésükben, úgy látszik, teljesen elhagyták magukat; egész utcák elnéptelenedtek, a házak, úgy tűnt, nemcsak zárva vannak, hanem ki is ürültek, mindenfelé ajtók álltak tárva-nyitva, ablakokat zörgetett a szél, mert az üres házakban nem volt senki, hogy becsukja őket. Egyszerűen, az emberek átadták magukat a félelemnek, úgy gondolták, itt már minden rendszabály, minden próbálkozás hiábavaló, nincsen remény, a biztos pusztulás vár mindannyiukra; de épp amikor az általános kétségbeesés tetőfokára hágott, Istennek úgy tetszett, hogy megbékéljen, és az öldöklő ragályt ugyanolyan meglepő módon visszafogja, mint ahogyan elindította, ezzel is bizonyítva, hogy mindez az Ő keze műve volt, bár akaratát - mint már említettem - nem közvetítő eszköz nélkül hajtotta végre, ahogyan erről megfelelő helyen még szólni fogok.

De most még arról az időről kell beszélnem, amikor a pestis tetőzött, úgyszólván az egész város kiirtására törekedett, és az embereket szörnyű megdöbbenés, sőt, mint már mondtam, sötét kétségbeesés fogta el. Szinte hihetetlen, hogy a ragály e legvadabb öldöklése közepette a szenvedés mily végletes tettekre készítette az embereket, és ennek látványa, úgy hiszem, ugyanolyan megrázó volt, mint minden egyéb, amit akkor tapasztaltunk. Mert mi lehet megdöbbenőbb valaki számára, aki szellemi erejének teljes birtokában van, mi gyakorolhat mélyebb hatást a lelkére, mint az a látvány, hogy egy ember jóformán meztelenül kiszökik a házából - vagy talán az ágyából - az utcára, kifut a Harrow Alleyből, a whitechapeli Mészáros Sor e forgalmas keresztezési pontjáról, sikátorok, udvarok, átjárók tömkelegéből -, igen, mondom, mi lehet megdöbbenőbb, mint látni, ahogyan ez a szerencsétlen kilép a nyílt utcára, táncolva-énekelve futkároz válogatott torz mozdulatokkal, és nyomában öt-hat asszony és gyermek rohan sírva, kiabálva, hogy az isten szerelméért, jöjjön vissza, mások pedig a járókelőknek könyörögnek segítségért, hogy hozzák vissza, de minden hiába, hiszen ki merne hozzányúlni vagy a közelébe menni?

Ez volt a legszívfájdítóbb, legmegdöbbentőbb élmény számomra, aki mindezt ablakomból néztem végig, mert ez a szerencsétlen, meggyötört ember még akkor is a lehető legszörnyűbb kínokban szenvedett; testén, mint hallottam, két duzzanat volt, amelyeket nem lehetett felfakasztani, illetve a gennyet lecsapolni belőlük, de az orvosok azt remélték, hogy erős maró szerekkel esetleg felfakaszthatják őket, és épp ezek a szerek voltak most a testén, és mint a tüzes vas égették. Nem tudom, mi lett ezzel a boldogtalannal, de azt hiszem, így őrzöngött mindaddig, míg holtan nem rogyott össze.

Nem csoda, hogy magának a városnak a képe is ijesztő volt. Az utcák megszokott emberáradata, amelynek sűrűségéhez a mi környékünk is hozzájárult, most alaposan megcsappant. A tőzsdét ugyan nem zárták be, de senki sem járt oda. A pestis ellen gyújtott tüzek kialvóban voltak, egy heves futózápor néhány napra csaknem teljesen kioltotta őket. Ráadásul sok orvos amellett kardoskodott, hogy ezek a tüzek nem szolgálják a nép egészségét, ellenkezőleg: kárára vannak. Nagy lármát csaptak miattuk, és panaszt emeltek a főpolgármesternél. Mások viszont, ugyane hivatás nem kevésbé kiváló képviselői, szembeszegültek amazokkal, és megindokolták, miért hasznosak e tüzek, miért szolgálnak a tomboló ragály csillapítására. Nem tudom részletesen ismertetni a két tábor érvelését, csak arra emlékszem, hogy marakodtak egymással. Egyesek a tűz mellett törtek lándzsát, de azt követelték, hogy fát és ne szemet éghessenek, méghozzá bizonyos fafajtákat, elsősorban fenyő- és cédrusfát, mert ezek bőségesen árasztják a terpentint, mások elleneztek a fát, és a szén mellett kardoskodtak, mivel az ként és bitument tartalmaz, megint mások sem az egyiket, sem a másikat nem javallták. Végül is a főpolgármester úgy intézkedett, hogy ne gyújtsanak többé tüzeket, elsősorban azért, mert a pestis oly rettenetesen dühöngött, hogy szemmel láthatóan minden óvintézkedéssel dacolt, és bármilyen módszert is alkalmaztak, hogy terjeszkedését meggátolják vagy lelassítsák, még csak inkább növekedett, mint csökkent az ereje; de a hatóságoknak ezt a visszakozását mindenekelőtt az okozta, hogy képtelenek voltak a ragálynak bármiféle sikeres ellenszerét felfedezni, nem pedig a vonakodás, hogy veszélynek tegyék ki magukat, vagy hogy vállalják az ügyek gondját-terhét, mert - hogy igazságot szolgáltatassunk nekik - nem kíméltek sem időt, sem fáradságot. De mindezt hiába, a pestis tovább öldökölt, és az embereket oly végleges félelem és rettegés fogta el, hogy, mondhatni, feladták a harcot, és mint már említettem, átengedték magukat a kétségbeesésnek.

De hadd jegyezzem itt meg, hogy amikor azt mondom, az emberek átengedték magukat a kétségbeesésnek, nem arra gondolok, amit vallásos vagy az örök üdvösség miatti kétségbeesésnek neveznek, hanem arra a rettegésre, hogy nem fogják elkerülni a ragályt, illetve túlélni a pestist, amely - mint látniuk kellett - oly vadul, oly ellenállhatatlan erővel dühöng, hogy azok közül, akiket legeszeveszettebb őrzöngése idején, vagyis augusztus és szeptember táján elkapott, csak kevesen menekültek meg, ami pedig igen sajátságos volt, és ellentétben állt a betegségnek júniusban, júliusban és augusztus elején tapasztalt lefolyásával, midőn, mint már említettem, sokan megkapták a pestist, de utána még hosszú napokig éltek, és csak akkor haltak meg, amikor a méreg már jó ideje a vérükben volt; most viszont, ezzel ellentétben, a legtöbb ember, akit augusztus utolsó két, illetve szeptember első három hetében ért el a pestis, általában legfeljebb két-három napig élt, sőt sokan közülük már aznap meghaltak, midőn megkapták a ragályt. Hogy ezt a kánikula okozta-e, azaz - ahogyan az asztrológusok mondják - a Nagy Kutya-csillagkép rosszindulatú hatása, vagy pedig mindazoknál, akik korábban a fertőzés csíráját magukban hordták, most e csíra egyszerre megérlelődött, azt nem tudom megmondani, de ebben az időszakban a hírek szerint egyetlen éjjel több mint háromezer ember halt meg, és azok, akik szeretnék elhiteni velünk, hogy tüzetesebben figyelték az eseményeket, azt beszélik, hogy a fertőzöttek valamennyien két óra leforgásán belül, vagyis hajnali egy és három óra között pusztultak el.

Ami a korábbiakhoz képest most sűrűbben előforduló hirtelen haláleseteket illeti, ezeknek számos példáját lehetett látni, magam is többet fel tudnék sorolni azok közül, amelyek a szomszédságomban lejátszódtak. Egy családnak, amely nem messze tőlem, az Ügyvédi Kamara mögött lakott, hétfőn még mind a tíz tagja jól érezte magát. Aznap este az egyik szolgáló és az egyik segéd megbetegedett, és reggelre meg is halt, ekkor a másik segéd és két gyerek kapta el a ragályt, egyikük még ugyanazon az estén meghalt, a másik kettő pedig szerdán. Egyszóval, szombat délre a ház ura és úrnője, a négy gyerek és a négy szolga mind elpusztult, és a ház teljesen kiürült, csak egy öreg asszony volt ott, akit a ház urának testvére - ki onnét nem messze lakott, és egészséges maradt - küldött oda, hogy vigyázzon a holmikra.

Sok ház elnéptelenedett, valamennyi lakóját holtan vitték ki, így például az egyik sikátorban, amely ugyanazon az oldalon, de valamivel lejjebb, a Kamarán túl, a Mózes- és Áron-táblánál kezdődött, több ház állt, és ezekben állítólag senki sem maradt életben; és az utolsókat, akik egyik-másik ilyen házban meghaltak, túlságosan sokáig hagyták ott heverni, mielőtt kivitték és eltemették volna, ennek azonban nem az volt az oka, ahogyan egyesek tévesen írták, hogy nem maradt elég élő a halottak eltemetésére, hanem az, hogy e sikátorban vagy azon az udvaron akkora volt a halálozás, hogy senki sem maradt, aki a halottvivőket vagy a temetőőröket értesíthette volna, hogy ott temetetlen holttestek fekszenek. És azt is beszéltek, nem tudom, mi benne az igazság, hogy e hullák egynémelyike már annyira oszlásnak indult és elrothadt, hogy csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett kihordani őket, mivel pedig a halottaskocsik a High Streeten csak a sikátor bejáratáig tudtak jönni, annál nehezebb volt a holttestek kihordása, de azt nem tudom pontosan megmondani, hány hulla hevert ott temetetlenül. Abban viszont bizonyos vagyok, hogy általában ilyesmi nem fordult elő.

Említettem már, miképpen kerültek sokan olyan lelkiállapotba, hogy életükért rettegve a kétségbeesésnek adták át magukat, és ennek a körülménynek három-négy hétig egészen különös hatása volt a lakosságra; tudniillik az, hogy az emberek meggondolatlanok és merészek lettek, nem óvakodtak többé egymástól, nem húzódtak be házukba, hanem eljáráltak, és érintkeztek egymással. Az egyik például azt mondta a másiknak: - Nem kérdezem, hogy vagy, és nem beszélek arról, hogy vagyok, mert úgyis biztos, hogy mindketten rövidesen meghalunk, így hát mit számít, ki beteg és ki egészséges. - Ezért azután mindenre elszántan járkáltak bárhova, bárkihez.

Ez pedig nemcsak a társadalmi életbe hozta vissza az embereket, hanem meglepően nagy tömegekben elvezérelte őket a templomba is. Senkit sem érdekelt többé, ki a szomszédja, és kitől ül távol, miféle undorító bűz üti meg az orrát, milyen állapotban vannak a többiek, mert valamennyien hullának tekintették önmagukat, és így minden óvatosságot félretéve eljártak a templomba, ott összezsúfolódtak, mintha az életük mit sem számítana ahhoz a teendőhöz képest, ami ide vezérelte őket. És valóban, ez a buzgalom, amelyet a templomok látogatásában mutattak, az a komolyság és áhítat, amelyet az ott hallottak iránt tanúsítottak, ékes bizonyosságul szolgál arra, milyen jelentőséget tulajdonítanak az emberek az istentiszteletnek, ha nap mint nap azzal az érzéssel mennek el a templomba, hogy most mehetnek el utoljára.

De az említett lelkiállapot más furcsa következményekkel is járt, amennyiben félretolt minden olyan előítéletet és lelkiismereti aggályt, hogy ki áll ennek vagy amannak a templomnak a szószékén. Kétségtelen, hogy egy ilyen általános és szörnyű katasztrófában igen sok egyházközségi lelkész is elpusztult, másoknak pedig nem volt elég bátorságuk, hogy szembenézzenek a veszéllyel, és mihelyt módot találtak rá, vidékre menekültek. Egyes egyházközségi templomok tehát üresen, elhagyottan álltak, és így a híveknek nem voltak lelkiismereti aggályaik, hogy a szószékre olyan nonkonformistákat állítsanak, akiket néhány esztendővel korábban egy parlamenti törvény, az úgynevezett Act of Uniformity alapján megfosztottak

papi jövedelmüktől, és ilyen esetekben az anglikán egyház sem támasztott nehézséget: megengedte e lelkészek tevékenységét; így azután sok úgynevezett elhallgattatott lelkész most újból szóra nyitotta száját, és nyilvánosan prédikált a népnek.

Itt megjegyezhetjük - és remélem, senki sem veszi tőlem rossz néven ezt a megállapítást -, hogy a halál közelsége egykettőre összebékíti a jó szándékú embereket, és hogy elsősorban a könnyű életkörülményeknek tulajdonítható meg annak, hogy az efféle ügyeket távol tartjuk magunktól, hogy köreinkben viszály dúl, annyi harag gyülemlik fel, a keresztényi szeretet és egység megtagadásával oly sok előítélet él és terjeszkedik, mint amennyinek tanúi vagyunk. Egy második pestises év eloszlata mind e nézeteltéréseket; a halál közelsége vagy a halállal fenyegető betegségek lecsitítanak haragos kedélyünket, megszüntetnék a torzsalkodást, és arra készítetnének bennünket, hogy más szemmel nézzük a dolgokat, mint annak előtte. Miként az anglikán egyház állhatatos hívei most belenyugodtak, hogy nonkonformisták prédikálnak nekik, ugyanúgy a nonkonformisták, akik szokatlan előítélettől vezérelve kiszakadtak az anglikán egyházból, most vonakodás nélkül elmentek az egyházközségi templomokba, és részt vettek oly egyházi szertartásokon, amelyeket korábban nem helyeseltek, de mihelyt a ragálytól való félelem elcsitult, a dolgok megint visszazökkentek a kevésbé kíváncsós, régi kerékvágásba, és ugyanabba az irányba haladtak tovább, mint annak előtte.

Ezt csak mint történelmi tényt említem. Nem is gondolok arra, hogy érveket sorakoztassak fel, és megpróbáljam az egyik vagy mindkét felet elnézőbb magatartásra bírni. Nem tartom valószínűnek, hogy célszerű vagy eredményes lenne ilyen vitába bocsátkozni, a szakadék inkább távolul látszik, és a jelek szerint a jövőben is csak tovább szélesedik, ahelyett, hogy szűkülne, és milyen joga tételezzem fel magamról, hogy akár az egyik, akár a másik felet befolyásolni tudom? Azt viszont szeretném még egyszer megismételni, hogy a fenyegető halál mindannyiunkat össze fog békíteni, a síron túl valamennyien újból testvérek leszünk. Az égben - ahová, remélem, eljutunk, akármilyen párthoz vagy felekezethez tartozunk - nem fogunk sem előítéletet, sem pedig kétkedést találni, ott mindannyian egy hiten és egy véleményen leszünk. Miért nem megyünk hát kéz a kézben arra a helyre, ahol majd fenntartás nélkül egy szív és egy akarat leszünk, tökéletes összhangban és szeretetben, mondom, miért nem élünk már itt is úgy, azt fel nem foghatom, és erről nem is mondok egyebet, csak annyit, hogy ez igen-igen szomorú.

Még sokáig időzhetnék e szörnyű hónapok rémségeinél, tovább ecsetelhetném e nap mint nap lejátszódó jeleneteket, leírhatnám, hogy a betegek zavarodottságukban mily meghökkentően végletes cselekedetekre ragadtatták magukat, hogy az utcán most egyre több hátborzongató látványban volt részünk, és hogy már a családtagok is rettegtek egymástól. De ha már elmondtam annak az embernek történetét, aki az ágyához kötözve nem talált más módot kinyitól szabadulni, mint hogy fekhelyét felgyújtsa egy gyertyával, amely szerencsétlenségére a keze ügyében volt, és így ágyában halálra égette magát, meg azét a másikat, aki kibíratatlan gyötrelmek közepette mezítlenül táncolt, énekelt az utcán, nem tudván megkülönböztetni az egyik révületet a másiktól, ha - ismétlem - minderről már beszámoltam, mi egyebet mondhatnék még? Mivel jellemezhetném olvasóimnak elevenebben e borzalmas időket, mivel érzékeltethetném hívebben e válogatott gyötrelmeket?

Be kell vallanom, hogy rettenetes idők jártak, hogy néha már eltökéltségemnek végére jutottam, és kezdeti bátorságom is megcsappant. Másokat a nyomorúság kihajtott házukból, engem viszont hazakergetett, s a már említett blackwelli és greenwichi utazásom, helyesebben kirándulásom után jóformán állandóan odahaza tartózkodtam, úgy, ahogyan azt már korábban is körülbelül két hétig tettem. Arról már beszéltem, hányszor megbántam, hogy ilyen vakmerően Londonban maradtam, nem mentem el bátyámmal és családjával, ám most már

késő volt a bánat. Előbb egy jó időre bezárkóztam otthonomba, és mindaddig odahaza is maradtam, amíg csak a türelmetlenség ki nem hajtott, aztán pedig, mint említettem, nyakamba varrtak egy kellemetlen és veszélyes megbízatást, amely újból kikényszerített házamból, de mivel ez még a pestis legvadabb tombolása idején lejárt, újból visszavonultam házamba, és további tíz-tizenkét napig bezárkózva éltem, s ez idő alatt ablakomból sok-sok hátborzongató jelenetnek voltam szemtanúja, amely a mi utcánkban játszódott le, mint például amikor az a szerencsétlen, megháborodott férfi a Harrow Alleyből jövet kínjában táncolt és énekelt - és még sok ilyesmit láttam. Alig múlt el nap vagy éjszaka anélkül, hogy egy s más szörnyű dolog ne történt volna Harrow Alley végében; ebben a sikátorban csupa szegény ember lakott, többségük mészáros volt, vagy olyan foglalkozást űzött, amely a mészárosmesterséggel valamilyen kapcsolatban áll.

Néha egész emberáradat özönlött ki a sikátorokból, főleg asszonyok, rettenetes zenebonát csaptak, amelybe annyiféle rikácsolás, kiáltozás és szitok vegyült és elegyedett, hogy el sem tudtuk képzelni, mi játszódhatik ott le. Az éjszaka legsötétebb óráiban a halottaskocsi úgyszólván állandóan ott állt a sikátor végében, mert ha behajt, nem tudott volna visszafordulni, és egyébként sem lehetett oda messzire bemenni. Ott állt tehát, hogy felrakják rá a tetemeket, s minthogy a temető csak csekély távolságra volt onnét, alighogy megrakodva elment, hamarosan máris visszajött. Lehetetlen leírni azt a szörnyű jajgatást és lármát, amelynek közepette e szegény emberek gyermekeik és barátaik holttestét kihordták a kocsihoz, és a halottak száma oly nagy volt, hogy az ember azt hihette, senki sem maradt már ott életben, vagy hogy ebben az utcácskában annyian laknak, hogy az egy kisebb városnak is elegendő volna. Többször is felhangzott a „Gyilkos!”, néha meg a „Tűz van!” kiáltás, de könnyűszerrel meg lehetett állapítani, hogy ez csak amolyan összevissza beszéd, kétségbeesett, gyötrődő emberek jajszava.

Ebben az időben, azt hiszem, mindenütt ugyanígy álltak a dolgok, mert a pestis őrvongása most hat-hét hétig túltett mindenben, amit leírtam, és tetőzésekor oly hihetetlen méreteket öltött, hogy már-már kikezdte azt a tökéletes rendet, amelyet - mint már többször is említettem - a hatóságoknak köszönhattunk, vagyis hogy az utcán nem heverték holttestek, és napközben nem temetkeztek, mert most e legkeservesebb napokban egy ideig bizony el kellett tűrni, hogy ilyesmi is megessen.

Nem szabad itt megfélelkezni egy tényről, amit valóban rendkívülinek, az isteni igazságszolgáltatás mindenképpen figyelemre méltó megnyilvánulásának tartottam, nevezetesen, hogy valamennyi jós, asztrológus, jóvendőmondó, úgynevezett látnok, varázsló meg más hasonló szerzet, horoszkópkészítő, álomfejtő és efféle mind-mind odalett, eltűnt, egyetlen-egyet sem lehetett látni. Az a biztos meggyőződése, hogy a pestis legvégzetesebb időszakában nagyon sokan elpusztultak közülük, akik nyereszkeskedési vágytól hajszolva megkockáztatták, hogy itt maradjanak, és a nyereség, amelyre szert tettek, egy darabig valóban számottevő volt, persze az emberi örültség meg dőreség következtében. De most elnémultak, sokan közülük végső útjukra indultak, mert nem tudták megjövedölni saját sorsukat, fölállítani tulajdon horoszkópjukat. Egyesek némi rosszindulattal azt beszélték, hogy mind elpusztult. Ilyesmit én nem mernék állítani, de annyit mondhatok, hogy egyetlenegyről sem hallottam, aki e szerencsétlenség múltán újból fölbukkant volna.

De hadd térjek vissza a dögvész legszörnyűbb öldöklése idején tett megfigyeléseimre. Közben, mint már mondtam, eljutottunk szeptember haváig, és ez, azt hiszem, a maga nemében a legrettenetesebb időszak volt, amit London valaha megélt, mert mindazon beszámolók szerint, amelyeket korábbi londoni sorscsapásokra vonatkozóan láttam, ehhez a mostanihoz semmi sem volt hasonlítható, hiszen a heti jegyzéken a halálozások száma az

augusztus 22-től szeptember 26-ig terjedő mindössze öt hét alatt csaknem 40 000-et tett ki. Részleteikben a jegyzékek a következőképpen alakultak:

augusztus 22-től augusztus 29-ig	7496
augusztus 29-től szeptember 5-ig	8252
szeptember 5-től szeptember 12-ig	7690
szeptember 12-től szeptember 19-ig	8297
szeptember 19-től szeptember 26-ig	6460
	38195

Ez már önmagában is roppant szám volt, de ha ehhez még hozzáfűzöm az okokat, amelyek miatt feltételezem, hogy ezek az adatok hiányosak voltak, még hozzá alaposan, akkor, úgy vélem, az olvasó velem együtt arra a véleményre fog jutni, hogy ebben az időszakban hetenként több mint tízezer ember halt meg, és hogy ezt megelőzően és ezt követően több hétig ennek megfelelő arányú volt a halálozás. A lakosság körében, különösen a City területén, leírhatatlan fejetlenség uralkodott. Végül is oly nagy lett a rettegés, hogy már a holttestek elszállítására kijelölt embereket is cserbenhagyta a bátorságuk; ráadásul sokan közülük meghaltak, még olyanok is, akik egyszer már megkapták a pestist, és akkor kigyógyultak belőle, most azonban egyesek a hullák szállítása közben rogytak össze holtan, esetleg épp a gödör szélén, amikor bele akarták hajigálni a halottakat; és ez a fejetlenség a Cityben annál nagyobb volt, mert ott az emberek azzal a hiú reménnyel áltatták magukat, hogy már átvészelték a bajt, azt hitték, a halálos veszedelem már a múlté. Az egyik halottaskocsit, mesélték, Shoreditch felé menet otthagyták a kocsisok, vagy az az egyetlen kocsis, aki még rajta maradt, útközben meghalt, a lovak pedig továbbmentek, fölborították a kocsit, a holttestek lehulltak róla, és iszonyú módon szanaszét heverték. Egy másik kocsit állítólag a Finsbury Fields-i nagy veremben találták meg, a kocsisa meghalt vagy otthagytá, és a lovak túlságosan közel kerültek a veremhez, a kocsi belefordult, és magával rántotta az állatokat is. Egyesek úgy vélték, hogy a kocsis szintén beleesett, a kocsi meg rázuhant, ugyanis az ostora ott hevert a veremben a holttestek között, de szerintem egyáltalában nem biztos, hogy ez így történt.

Nálunk, az Aldgate egyházközségben, mint hallottam, többször is előfordult, hogy a halottaskocsik holttestekkel megrakva a temetőkapunál vesztegeltek, de se csengettyűsemlő, se kocsis, se senki más nem volt velük, ilyen és számos hasonló esetben nem lehetett tudni, hány halott fekszik a kocsin, mert néha kötéllel eresztették le őket az erkélyekről meg az ablakokból, egyszer a halottvivők hordták ki a hullákat a kocsihoz, másszor pedig mások; amellet, mint ahogyan maguk az emberek beszélték, nem is fáradoztak azzal, hogy megsámolják a tetemeiket.

Most azután a körülmények a hatóságok éberségét a legkeményebb próbának vetették alá, de el kell ismerni, hogy ezúttal is, kellőképpen méltányolható módon, megállták a helyüket; akármennyi pénzt vagy fáradságot követelt, két dolgot sose hanyagoltak el sem a Cityben, sem a külvárosokban:

1. Élelmiszer mindig akadt bőven, és az árakat sem emelték fel említésre érdemes mértékben.
2. Temetetlen vagy elföldeletlen holttestek sehol sem heverték, és ha valaki végigment a városon, napközben sem temetést, sem annak jeleit nem láthatta, kivéve, mint már említettem, egyszer-másszor szeptember első három hetében.

Ez az utóbbi megállapítás talán nemigen talál hitelre, mivel mások azóta megjelent közleményeikben azt állították, hogy a halottak temetetlenül heverték, ami azonban meggyőződésem szerint egyáltalában nem felelt meg a valóságnak; és ha ilyesmi valahol mégis előfordult, az csak olyan házakban történhetett meg, ahol az élők otthagyták a halottakat, módot találván arra, hogy - mint erről már beszámoltam - elszökjenek, és ahol ezért az illetékeseket senki sem értesítette. Mindennek azonban az adott esetben nincs semmi jelentősége, mert egészen biztosan tudom, hisz egy keveset jómagam is tevékenykedtem ezen a téren egyházközségemben, ahol a pusztulás a lakosság lélekszámához viszonyítva ugyanakkora volt, mint bárhol egyebütt, mondom, egészen határozottan tudom, hogy sehol sem heverték temetetlen holttestek, azaz olyanok, amelyekről az illetékesek tudtak; egyetlenegy sem maradt azért temetetlenül, mert nem volt, aki elszállítsa a holttesteket vagy nem lettek volna halottvivők, hogy sírba tegyék és betemessék, és ennyi elég e vitás kérdést illetően, mert ha esetleg házakban és odúkbán, mint a Mózes- és Áron-síkátorban, heverték is hullák, ez nem jelent semmit, mert biztos, hogy mihelyt meglették, azonnal el is temették őket. Ami pedig az első pontot, vagyis az élelmiszert, annak hiányát vagy drágaságát illeti, arról ugyan az imént már szoltam, és később még visszatérek rá, mégis ehelyütt a következőket kell megjegyeznem:

1. Különösen a kenyér árát alig emelték fel, mert az év elején, március első hetében a pennys búzacipó tíz és fél unciát nyomott, a ragály tetőzésekor pedig kilenc és fél unciát, ennél drágább sosem volt ebben az évszakban. November eleje táján pedig megint tíz és fél unciát adtak egy pennyért, ilyesmire, azt hiszem, még nem akadt példa egyetlen városban sem, amelyet ily szörnyű csapás ért.

2. Nem volt soha hiány (legnagyobb csodálkozásomra) sem a pékekben, sem pedig kemencékben, hogy a népet kenyérrel ellássák, az viszont igaz, hogy egyes családok azt beszélték: a szolgáltók, akiket elküldtek a pékműhelybe megsütni a tésztát, amiként az akkoriban szokás volt, olykor betegen, vagyis pestissel fertőzöttek tértek haza.

Ennek az egész rémséges megpróbáltatásnak idején, mint már említettem, mindössze két járványkórház működött, és pedig egy az Old Streeten túli mezőn, egy pedig Westminsterben, és nem alkalmaztak semmiféle kényszert, hogy a betegeket odaszállítsák. Ilyenfajta kényszerre persze nem is volt szükség, mert ezrével akadtak szegény betegek, akik segítség, szállás és ellátás híján kizárólag jótékonyásra voltak utalva, és így boldogok lettek volna, ha kórházba viszik őket, és gondoskodnak róluk; és ez volt, szerintem, a város egész közigazgatásában az egyetlen hiba, tudniillik, hogy csak azt engedték be a járványkórházba, aki kifizette a költségeket, vagy biztosítékot adott, mihelyt felvették, illetve amikor egészségesen elbocsátották - mert igen sokan kerültek ki onnét gyógyultan -, e helyeken kiváló orvosok tevékenykedtek, úgyhogy sokan felépültek, amire később még visszatérek. E kórházakba, mint már említettem, elsősorban szolgaféleket küldtek, akik eljártak hazulról, hogy uruk számára bevásároljanak, és közben elkapták a pestist, és ezért, amikor betegen tértek haza, a többiek egészségének megóvása érdekében bevitették őket, és ott az egész járvány ideje alatt olyan jó gondozásban részesültek, hogy a londoni járványkórházból mindössze százötvenhat, a westminsteriből pedig százötvenkilenc embert temettek el.

Több járványkórház szükségességéről szólva korántsem azt akarom mondani, hogy mindenkit kényszerrel oda kellett volna vitetni. Ha a házakat nem zárják le, hanem ehelyett a betegeket otthonukból sürgősen járványkórházba viszik, ahogyan egyesek javasolták, ez az eljárás, gondolom, akkor is és később is kétségtelenül még sokkal károsabb következményekkel járt volna. Mert ez esetben már a betegek eltávolítása is tovább terjesztené a ragályt, hiszen pusztán elszállításuk még nem fertőtlenítené a házat, amelyben betegen feküdtek, a család többi tagja pedig, miután szabadon járhatna-kelhetne, biztosan megfertőzne másokat is.

Amellett a családok a ragály felbukkanásának és a házbeliek megbetegedésének eltitkolására mindenütt olyan fortélyokhoz folyamodnának, hogy megeshetnék: a pestis már az egész családot megfertőzte, mire a beteglátogatók vagy egészségügyi ellenőrök tudomást szereznének róla. Ráadásul a megbetegedettek roppant tömege meghaladná az összes nyilvános járványkórház befogadóképességét, és a hatóságok sem tudnák valamennyi beteget felfedezni és elszállíttatni.

Ezen annak idején sokat töprengtek, és jómagam is gyakran hallottam erről beszélni. A hatóságoknak elég gondot okozott, hogy a város népe alávesse magát a házak lezárására vonatkozó rendelkezésnek, és az emberek, mint már említettem, sokféle fortélyhoz folyamodtak, hogy kijátsszák az öröket, és elszökjenek. Ez a nehézség pedig világosan megmutatta, hogy az ellenkező eljárás semmiképpen sem vezetett volna eredményre, mert a betegeket egyszerűen lehetetlen lett volna ágyukból és otthonukból kikényszeríteni. Ehhez a főpolgármesternek nem volt elég embere, végrehajtásához egy egész hadsereg rendbiztosra lett volna szükség, amellett egy efféle intézkedés olyannyira felbőszítette, megvadította volna a népet, hogy a következményekre való tekintet nélkül mindenkit megöltek volna, aki a maguk, illetve gyermekeik és hozzátartozóik dolgába avatkozik, ezzel tehát a lakosságot, amely már amúgy is az elképzelhető legrettenetesebb lelkiállapotban volt, egyenesen örületbe kergették volna, ezért a hatóságok helyesebbnek tartották, hogy minden tekintetben elnézően és együttérzéssel járjanak el, nem pedig oly könyörtelen erőszakkal, mint amilyen az lett volna, ha a betegeket kihurcolják házukból vagy kötelezik őket, hogy elvitessék magukat.

Ez arra késztet, hogy újból visszatérjek azokra az időkre, amikor a pestis felütötte fejét, vagyis amikor nyilvánvaló lett, hogy a járvány az egész városra átkerül, és midőn, mint már mondtam, a tehetősebbek első riadalmukban fölkerekedtek, és nagy sietve elhagyták a várost. Ez az emberáradat, mint a maga helyén leírtam, valóban akkora volt, hintók, lovak, kocsik meg szekerek oly tömegben vitték, szállították el az embereket, hogy úgy látszott, mintha az egész város futásban keresne menedéket; és ha ennek idején bármiféle, rémületet keltő rendelkezést tettek volna közzé, különösen pedig olyat, amely az emberek szándékával ellenkezik, akkor ez mind a Cityt, mind a külvárosokat a legnagyobb zűrzavarba taszította volna.

De a hatóságok bölcsen jártak el, bátorították a népet, igen okos rendeleteket hoztak a polgársággal való bánásmódra, az utcai rend fenntartására, és a társadalom valamennyi rétege számára mindent a lehető legmegfelelőbb módon intéztek.

Elsősorban is a főpolgármester meg a seriffek, a városi, valamint a községi tanács egy bizonyos számú tagja és azok helyettesei nyilvánosságra hozták azt az elhatározásukat, hogy ők maguk nem hagyják el a várost, hanem állandóan a helyükön lesznek, mindenütt fenntartják a kellő rendet, és minden téren igazságot gyakorolnak, gondoskodnak továbbá a jótékonyági segélyeknek a szűkölködők közti szétosztásáról; egyszóval, teljesítik kötelességüket, minden erejükkel azon lesznek, hogy méltónak mutakozzanak a polgárság bizalmára.

Ezeknek az alapelveknek megfelelően a főpolgármester, a seriffek stb. általában naponta tanácskoztak, és a közrend fenntartása érdekében minden szükségesnek vélt intézkedést megtettek; és bár a nép iránt messzemenő megértést és elnézést tanúsítottak, viszont minden rendű és rangú pimasz gazembert, vagyis tolvajt, betörőt, hullarablót, betegfosztogatót szigorúan megbüntettek, és ezek ellen a főpolgármester és a városi tanács folyamatosan hozta a különféle rendelkezéseket.

Ezenkívül szigorú büntetés terhe mellett kötelezték valamennyi konstáblert és községi előljárót, hogy a városban maradjon vagy olyan helyettest állítson, akit e feladatra az illetékes tanácsnokhelyettes vagy községi tanácsos alkalmasnak és megfelelőnek ítél, és akiért az illető szavatol, és ez a szavatolás halálesetre is vonatkozott, vagyis azt a kötelezettséget jelentette, hogy a halottak helyébe azonnal újabb konstáblereket állítanak.

Ezek az intézkedések a lakosság lelkiállapotára igen megnyugtató hatással voltak, különösen az első rémület idején, amikor mindenfelé általános menekülésről beszéltek, ami azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a várost - a szegények kivételével - mindenki elhagyja, és hogy a tömeg kifosztja, elpusztítja a vidéket. A hatóságok azonban kötelességük végrehajtása terén ígéretük szerint bátran helyálltak, a főpolgármester és a seriffek állandóan járták az utcákat, még a legveszélyesebb helyeket is felkeresték, és noha nem szívesen látták, ha a nép nagy tömegben körük csődül, fontos esetekben sohasem zárkóztak el az emberektől, türelemmel meghallgatták minden bajukat, panaszukat. Főpolgármesterünk erre a célra termében alacsony erkélyt emeltetett, azon állt valamelyes távolságban a tömegtől, hogy a panaszok meghallgatásakor a lehető legkisebb veszélynek tegye ki magát.

Hasonlóképpen az illetékes hivatalnokok, akiket a főpolgármester hivatalnokainak neveznek, állandóan a helyükön voltak, egymást váltogatva, miként azt szolgálatuk megkövetelte, és ha egyik-másik megbetegedett, vagy elkapta a pestist, azonnal mást állítottak a helyébe, hogy mindaddig ellássa munkakörét, mígnem az illetőről kiderül, életben marad-e vagy sem.

Ugyanígy jártak el a seriffek meg a tanácsnokok is a maguk posztján, és a seriffek tisztjei és őrmesterei parancsot kaptak, hogy teljesítsék az illetékes tanácsnokok utasításait, úgyhogy a jogszolgáltatásban nem volt semmiféle fennakadás. Különös gondot fordítottak arra is, hogy a piaci szabad kereskedelmet biztosító rendelkezéseket betartsák, és ennek érdekében a főpolgármester, illetve az egyik vagy mindkét seriff minden piacnapon lóháton útnak indult, hogy ellenőrizze, végrehajtják-e az utasításokat, és a vidékiek megkapnak-e minden lehető támogatást, nincsenek-e zaklatásnak kitéve, amikor a piacra jönnek, és onnét hazatérnek, az utcákon nincs-e oly undorító vagy félelmes látványban részük, amely a piacra jöveteltől elriasztaná vagy visszatartaná őket. Külön rendeletet hoztak a pékekre is, a céhmesterüket és a céhtanácsot utasították: ellenőrizze, hogy a főpolgármester rájuk vonatkozó rendelkezéseit végrehajtják-e, betartják-e az előírásokat a kenyér súlyát illetően, amelyet a főpolgármester hetenként szabályozott; kötelezték továbbá valamennyi péket - a londoni szabad polgárokat megillető előjogok elvesztésének terhe mellett -, hogy kemencéjét állandóan üzemben tartsa.

Ez intézkedések jóvoltából mindig volt bőségesen kenyér, ugyanolyan áron, mint egyébként, ahogyan ezt már említettem, és élelmiszerben sem volt hiány a piacokon, amin gyakran csodálkoztam, és szidtam magamat, amiért félénkségemben és óvatosságomban nem merek kimozdulni hazuról, amikor a vidékiek rettenthetetlenül és vakmerően eljönnek a piacra, mintha a városban nem is dühöngene a ragály, nem is kellene számolni a fertőzés veszélyével.

Az említett hatóságok egyik legdicséretesebb vívmánya volt, hogy az utcát állandóan tisztán tartatták, gondoskodtak arról, hogy ne legyen ott semmiféle rémség, holttestek vagy szeméremsértő és undorító dolgok, hacsak valaki - ahogyan erről már szoltam - hirtelen össze nem rogyott, vagy meg nem halt az utcán, de még ezeket is rendszerint letakarták kendővel vagy pokróccal, és estére elvitték a legközelebbi temetőbe. Mindezt a szükséges, de rémítő munkát, amely nemcsak szörnyű, hanem veszedelmes is volt, éjnek idején hajtották végre, a pestis áldozatainak elszállítását, a holttestek elföldelését, a fertőzött ruhadarabok elégetését mindig éjjel végezték, és mindazokat a tetemeiket, amelyeket, mint már beszámoltam róla, a temetőkben és temetkezési helyeken nagy vermekbe dobták, éjjel szállították el, és még napkelte előtt elföldelték és betakarták. Ezért azután napközben a pestisnek semmiféle jelét sem lehetett látni vagy hallani, legfeljebb azt, amit valaki az utcák elhagyatottságából, az ablakon át időnként felhangzó fájdalmas kiáltásból és jajveszékelésből, a bezárt házak és boltok nagy számából észlelhetett.

Egyébként a Cityben az utcák csendessége és néptelensége kevésbé volt szembeszökő, mint a külvárosokban, kivéve egy bizonyos időszakot, amikor a pestis, mint már említettem, kelet

felé húzódott, és az egész Cityre áterjedt. És valóban csak Isten irgalmának köszönhető, hogy a ragály először a város szélén ütötte fel fejét, és - amint erről már részletesen beszámoltam - apránként terjedt át a többi városrészre, és csupán akkor ért el hozzánk, vagyis keletre, amikor nyugaton már kitombolta magát; tehát midőn egy helyütt fokozódott az őzjögése, más helyütt enyhült. Így például először St. Gilesban és a westminsteri városrészekben tört ki, és ezen a környéken, vagyis St. Giles-in-the-Fields, St. Andrew, Holborn, St. Clement Danes, St. Martin-in-the-Fields területén, valamint Westminsterben július közepe táján érte el tetőpontját. Július második felében ezen egyházközségekben már csökkent az ereje, és ekkor keletnek tartva Cripplegate, St. Sepulchre, St. James, Clerkenwell és St. Bride meg Aldersgate területén dühöngött szörnyű mód. Amíg ezekben az egyházközségekben tombolt, addig még a Cityt és a folyó southwarki oldalán lévő összes egyházközséget, egész Stepneyt, Whitechapelt, Aldgate-et, Wappinget és Ratcliffet jóformán elkerülte, úgyhogy az itteniek nyugodtan végezték munkájukat, folytatták mesterségüket, nyitva tartották boltjukat, és az egész Cityben, a keleti és északkeleti külvárosokban, valamint Southwarkben olyan szabadon érintkeztek egymással, mintha a pestis nem is járt volna közöttük.

Sőt amikor az északi és északnyugati külvárosokban, vagyis Cripplegate-ben, Clerkenwellben, Bishopsgate-ben és Shoreditchben már teljes erővel tombolt, a város többi részében még elég tűrhetően álltak a dolgok. Így például július 25-től augusztus 1-ig a halálozási jegyzék az összes betegséget illetően a következőket mutatta:

St. Giles, Cripplegate	554
St. Sepulchre	250
Clerkenwell	103
Bishopsgate	116
Shoreditch	110
Stepriey	127
Aldgate	92
Whitechapel	104
A városfalon belüli kilencvenhét egyházközség	228
Az összes southwarki egyházközség	205
Összesen	1889

Egyszóval ezen a héten Cripplegate-ben és St. Sepulchre-ben negyvennyolccal többen haltak meg, mint az egész Cityben, az összes keleti külvárosokban és valamennyi southwarki egyházközségben együttvéve. Ennek következtében a Citynek az ott uralkodó egészségügyi állapotokból eredő jó híre egész Angliában és főképpen a környező grófságokban és mezővárosokban, ahonnét az élelem túlnyomó részét kapjuk, sokkal tovább fennmaradt, mint maga a jó egészségügyi helyzet, mert hogyha a vidékiek Shoreditch és Bishopsgate vagy Old Street és Smithfield felől jöttek be a városba, elhagyatott külvárosi utcákat, bezárt házakat meg boltokat láttak, és megfigyelhették, hogy az a néhány ember, aki kint járkal, az is az út közepén megy. Ezzel szemben mihelyt a Citybe értek, ott már minden sokkal megnyugtatóbb látványt nyújtott, a piacok és a boltok nyitva voltak, az emberek a megszokott módon jártak-keltek az utcán, még ha nem is olyan nagy számban, mint korábban; és ez így is maradt egészen augusztus végéig, szeptember elejéig.

Ekkor azonban a helyzet gyökeresen megváltozott, a nyugati és északnyugati egyházközségekben a pestis ödöklése alábbhagyott, és most a járvány a Cityben, a keleti külvárosokban és a southwarki oldalon tombolt, még hozzá a legrémítőbb módon.

Ekkor már a City valóban nagyon lehangoló látványt nyújtott: a boltok zárva voltak, az utcák elnéptelenedtek. A High Streeten persze az emberek különféle okokból most is kénytelenek voltak végigmenni, és errefelé a déli órákban meglehetősen sokan jártak, ám reggelente és esténként úgyszólván egy lelket sem lehetett látni, még a Cornhillnek és Cheapside-nak nevezett részén sem.

E megfigyeléseimet teljes mértékben igazolják ezeknek a heteknek halálozási jegyzékei, amelyekből itt kivonatot közlök. E kivonat az általam említett egyházközségekre vonatkozik, és igazolja a fent elmondottakat.

Íme a heti jegyzék, amely a város nyugati és északi részén a temetkezések csökkenését bizonyítja:

Szeptember 12-től 19-ig:	
St. Giles, Cripplegate	456
St. Giles-in-the-Fields	140
Clerkenwell	77
St. Sepulchre	214
St. Leonard, Shoreditch	183
Stepney	716
Aldgate	623
Whitechapel	532
A városhalon belüli kilencvenhét egyházközség	1493
A southwarki oldalon lévő nyolc egyházközség	1636
Összesen	6070

Ez valóban jelentős és szomorú változásra vall, amely ha két hónappal tovább tartott volna, nagyon kevés ember marad életben. De Isten irgalmából, mint említettem, úgy alakultak a dolgok, hogy amikor ez a fordulat bekövetkezett, a város nyugati és északi részén, ahol kezdetben oly szörnyű mód öldökölt a pestis, most, mint látható, sokat javult a helyzet, és amikor itt az emberek eltűntek az utcáról, ott újból kimozdultak házukból, és a következő két hét alatt e változás még nagyobb volt, vagyis a város másik részében tovább javultak az állapotok. Íme:

Szeptember 19-től szeptember 26-ig:	
St. Giles, Cripplegate	277
St. Giles-in-the-Fields	119
Clerkenwell	76
St. Sepulchre	193
St. Leonard, Shoreditch	146
Stepney	616
Aldgate	496
Whitechapel	346
A városhalon belüli kilencvenhat egyházközség	1268
A southwarki oldalon lévő nyolc egyházközség	1390
Összesen	4927

Szeptember 26-tól október 3-ig:	
St. Giles, Cripplegate	196
St. Giles-in-the-Fields	95
Clerkenwell	48
St. Sepulchre	137
St. Leonard, Shoreditch	128
Stepney	674
Aldgate	372
Whitechapel	328
A városhalon belüli kilencvenhét egyházközség	1149
A southwarki oldalon lévő nyolc egyházközség	1201
Összesen	4328

És ekkor a Cityben, valamint az említett keleti és déli városrészekben valóban beteljesedett a katasztrófa, mert - mint látható - a pestis most ezt a vidéket, vagyis a Cityt, a folyón túli nyolc egyházközséget, továbbá Aldgate-et, Whitechapelt és Stepneyt sújtotta a legkegyetlenebbül: ebben az időszakban, mint korábban már említettem, a halálozások rettentő módon megszorodtak, és hetente nyolc-kilenc, sőt szerintem tíz-tizenkétezer haltak meg, mert megingathatatlan meggyőződésem, hogy a már említett okokból sohasem tudták a valósághoz híven megállapítani a halottak számát.

Az egyik legkiválóbb orvos, aki azóta latin nyelven közzétette ezekre az időkre vonatkozó beszámolóját és megfigyeléseit, azt állítja, hogy egyetlen héten tizenkétezer ember halt meg, és hogy ebből négyezren egyetlen éjjel, bár én nem emlékszem rá, hogy lett volna ilyen, különösképpen végzetes éjszaka, amikor ennyien meghaltak. De mindez mégis alátámasztja azt, amit a halálozási jegyzékek megbízhatatlanságáról stb. korábban említettem; erről azonban még lesz mondanivalóm.

És legyen szabad itt még egyszer visszatérnem - még ha ez fölösleges ismétlésnek is látszik - annak a szörnyűséges állapotnak a leírására, amely magában a Cityben, valamint azon a környéken uralkodott, ahol akkoriban laktam. A City és ezek a városrészek, ámbár igen sokan menekültek el onnét vidékre, zsúfolásig megteltek emberekkel, és ezt a zsúfoltságot talán az is okozta, hogy az ottaniak hosszú időn át abban a szilárd meggyőződésben éltek: a pestis egyáltalán nem fog átcsapni a Cityre, se Southwarkre, sem pedig Wappingre vagy Ratcliffre, sőt olyannyira hittek ebben, hogy a nyugati és északi külvárosokból biztonságuk végett sokan a keleti és déli városrészekbe költöztek át, és ily módon - véleményem szerint - erre a vidékre is behurcolták a ragályt, talán hamarabb, mint ahogyan máskülönben odajutott volna.

És itt az utókor okulására még valamit el kell mondanom arról a módról, ahogyan az emberek egymást megfertőzték, nevezetesen hogy az egészségesek nemcsak közvetlenül a betegektől kapták el a ragályt, hanem azoktól is, akik jól érezték magukat. Magyarán szólva, hogy betegeken azokat értem, akikről tudták, hogy pestisben szenvednek, vagyis akik ágyban feküdtek, és kezelésben részesültek, akiknek testén daganatok vagy kelések támadtak és így tovább; az ilyenektől persze mindenki óvakodott, mert vagy ágyban feküdtek, vagy olyan állapotban voltak, amit nem lehetett titkolni.

Azokon, akik jól érezték magukat, olyanokat értek, akik ugyan elkapták a ragályt, testükben és vérükben hordozták, de külsejükön ebből semmi sem látszott, és ezek - sok esetben hosszú napokig - még csak nem is sejtették, hogy betegek. Az ilyenek mindenütt és mindenkihez, aki a közelükbe ment, a halált lehelték, még ruhájukra is rátelepedett a ragály, és mindent

megfertőztek, amihez nyúltak, különösen, ha melegük volt, és verejtékeztek, márpedig az ilyenek általában hajlamosak voltak az izzadásra.

Viszont ezekről nem lehetett tudni, sőt néha - mint említettem - ők maguk sem tudták, hogy fertőzöttek. És az ilyenek közül kerültek ki azok, akik az utcán elájultak, összeestek, mert nem egy az utolsó pillanatig járkált erre-arra, míg aztán hirtelen kiütött rajta a verejték, alétan le roskadt egy kapualjban, és ott meghalt. Igaz, aki ilyen állapotba került, minden erejét összeszedve igyekezett otthonába eljutni, és egyeseknek még sikerült is épp hogy hazaérniük, de ott azután rögtön meghaltak, mások addig jártak-keltek, míg a pestis jelei már kiütköztek testükön, de ők nem tudtak erről, és amikor hazamentek, egy-két óra múlva meghaltak, noha amíg kint jártak, jól érezték magukat. Az ilyenek voltak a legveszedelmesebbek, akiktől az egészségeseknek óvakodniuk kellett volna, csak hogy épp ezekről nem lehetett tudni, hogy betegek.

És ez az oka annak, amiért egy ilyen sorscsapás idején még a legnagyobb emberi éberséggel sem lehet a ragály terjeszkedését megakadályozni, mivel hogy a fertőzött embert lehetetlen megkülönböztetni az egészségestől, illetve mert a fertőzöttek maguk sincsenek teljesen tisztában állapotukkal. Ismertem egy férfit, aki Londonban az 1665. évi pestis egész ideje alatt mindenkiel szabadon érintkezett, valamiféle ellenmérget vagy szíverősítőt hordott magával, és ebből bevett egy adagot, ha bármikor veszélyben érezte magát, és emellett volt egy olyan módszere a veszély felismerésére vagy megsejtésére, amelyhez hasonlóval sem azelőtt, sem azóta nem találkoztam. Mennyire lehetett megbízni benne, nem tudom. Ennek a férfinak ugyanis egy seb volt a lábán, és valahányszor betegek közé került, és a ragály hatni kezdett rá, erről, mint mondta, jelzést kapott oly módon, hogy a lábán a seb sajogni kezdett, elszíntelenedett és elhalványult, ezért aztán, mielőtt a sebe felsajdult, tudta, hogy gyorsan távoznia kell, illetve, hogy be kell vennie az erre a célra magánál hordott italból. Mármint azt tapasztalta, hogy a sebe nemegyszer olyanok társaságában is sajogni kezd, akik egészségesnek vélték magukat, és látszólag egészségesek is voltak, ilyenkor azonnal felállt, és nyíltan kijelentette: - Barátaim, pestises van közöttünk, itt a szobában - és e szavakkal tüstént szétoszlatta a társaságot. És ez mindenkinek valóban megszívlelendő figyelmeztetés lehet arra, hogy az olyanok nem kerülhetik el a pestist, akik egy járvány sújtotta városban gátlástalanul érintkeznek másokkal, és hogy az ember tudta nélkül is megkaphatja a ragályt, valamint ugyanígy megfertőzhet másokat is, midőn még csak nem is sejtí magáról, hogy beteg; és ilyen körülmények között nem segít sem az egészségesek elkülönítése, sem a betegek eltávolítása, hacsak nem pergetik vissza az eseményeket, és el nem különítik mindazokat, akikkel a beteg érintkezett, ideértve azt az időt is, mielőtt még ő maga rájött volna, hogy beteg: viszont senki sem tudhatja, meddig kell ilyenkor visszamenni, hol lehet megállni, mert senki még csak nem is sejtetheti, mikor, hol, hogyan és kitől kapta el a betegséget.

Szerintem ezért beszélnek sokan a levegő fertőzöttségéről, azt állítják, nincs értelme az óvatosságnak a másokkal való érintkezésben, mert a ragály a levegőben van. Nem egy emberrel találkoztam, akin épp e körülmények miatt különös fejvesztettség és megdöbbenés lett úrrá. - Sose jártam fertőzött személy közelében - mondja az ilyen megrettent ember. - Csakis ép és egészséges emberekkel érintkeztem, és mégis megkaptam a pestist! - Bizonyára az Ég sújtott le rám - mondja a másik, és a vallásban keres menedéket. Az első pedig így panaszkodik tovább: - Nem is jártam sem a pestis, se pestises személy közelében, a ragály biztosan a levegőben van. Minden lélegzetnél a halált szívjuk magunkba, így hát ez Isten műve, nem lehet védekezni ellene. - És ez végül is sokakban, akik már hozzáédződtek a veszélyhez, elaltatta a félelmet, és így a járvány vége felé és a tetőzésekor nem voltak többé olyan óvatosak, mint eleinte. Mert ekkor amolyan török predesztinációs hittel azt mondogatták, ha Isten úgy akarja, hogy lesújtson rájuk, egészen mindegy, kijárnak-e az utcára, vagy otthon

maradnak, a pestis elől nem menekülhetnek, így hát vakmerőn ide-oda járkáltak, még a fertőzött házakba, pestises emberek társaságába is bemerészkedtek, betegeket látogattak, és röviden szólva, egy szobában feküdtek feleségükkel vagy hozzátartozóikkal, még ha azok fertőzöttek is voltak. És mi lett mindennek a következménye? Ugyanaz, mint Törökországban és máshol, ahol az emberek hasonló dolgokat művelnek, vagyis hogy ők is elkapták a ragályt, és százával meg ezrével haltak meg.

Korántsem akarom lebecsülni az Isten ítélete és az égi gondviselés iránti áhítatos tiszteletet, hódolatot, amelyekről ilyen időkben sohasem szabad megfeledkeznünk. Kétségtelen, hogy ez a katasztrófa az Ég csapása egy városra vagy országra vagy népre, ahová lesújt, Isten bosszújának hírvivője, néphez, országhoz vagy városhoz intézett, alázatra, és bűnbánatra hívó szózat, miként Jeremiás próféta mondja (XVIII. 7-8.): „Hogyha szólok egy nép ellen és ország ellen, hogy kigyomlálom, megrontom és elvesztem. De megtér az a nép az ő gonoszságából, amely ellen szóltam: én is megbánom a gonoszt, amelyet rajta véghezvinni gondoltam.” És én is azért készítettem ezeket a feljegyzéseket, hogy emberek lelkét átítassam az ily megpróbáltatások idején illő istenfélelemmel, nem pedig, hogy lebecsüljem azt.

Tehát azt mondom, senkit sem nézek le azért, mert e csapást Isten keze művének, a gondviselés szándékának és parancsának tekinti, sőt ellenkezőleg: hisz sokan menekültek meg csodálatos módon a ragálytól, sokan gyógyultak fel a pestisből, ami ezekben az említett esetekben különleges és rendkívüli gondviselésre mutat, és én a magam életben maradását is csodával határos dolognak tartom, és ezért itt hálával emlékezem meg róla.

De amikor a pestisről mint természetes okokból eredő betegségről beszélek, akkor figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy valójában természetes módon burjánzott el, és azért még nem kell kevésbé istenítéletnek tekinteni, mert emberi okok és okozatok kölcsönhatásának van alávetve, mert miként az égi hatalom teremtette meg a természet rendszerét, és tartja mozgásban a természetet, azonképpen ugyanez a hatalom jónak látja, hogy az embereket érintő cselekedetei - akár a kegyelem, akár a büntetés - a természetes okok mindennapi menetében nyilvánuljanak meg, és Istennek úgy tetszik, hogy ezeket a természetes okokat mint mindennapi eszközöket használja fel, viszont azért önmagának tartja fenn azt a hatalmat, hogy természetfeletti módon cselekedjék, ha erre okot lát. Mármost világos, hogy egy járvány esetében nincs semmiféle nyilvánvaló különleges indok a természetfeletti beavatkozásra, hiszen a dolgok mindennapos lefolyása teljesen elégséges fegyver, képes mindarra a hatásra, amelyet az Ég egy járvánnyal általában elérni szándékozik. Ez okok és okozatok közül a ragály titokzatos, észrevehetetlen és elkerülhetetlen terjeszkedése több mint elégséges eszköze a könyörtelen égi bosszúállásnak, nincs tehát szükség sem természetfeletti jelenségekre, sem pedig csodákra.

Maga a betegség annyira heves, átható természetű volt, és a fertőzés oly észrevétlenül következett be, hogy amíg a járvány tartott, a legnagyobb óvatosság sem védett meg tőle. De hadd fejezzem ki azt a meggyőződésemet - és oly sok példa él frissen emlékezetemben, amely ezt igazolja, hogy azt hiszem, senki sem tagadhatja bizonyító erejüket -, mondom, hadd fejezzem ki azt a meggyőződésemet, hogy az egész népből senki sem kapta el másképpen a betegséget, illetve a ragályt, csak közönséges fertőzés útján olyan valakinek a ruhájától vagy érintésétől vagy leheletétől, aki már fertőzött volt.

Ezt bizonyítja az a mód is, ahogyan a ragály Londonra áttért, vagyis hogy Hollandiából érkezett áruval hurcolták be, amelyeket oda Levantéről szállítottak, és hogy először abban a Long Arce-i házban jelentkezett, ahol a szóban forgó árut lerakták és kicsomagolták, és így terjedt aztán házról házra a betegekkel való felettébb elővigyázatlan érintkezés folytán, megfertőzve az egyházközségi biztosokat, akik a halottak körül végezték teendőiket és így

tovább. Ezek a közismert tények igazolják azt az alapvető megállapításomat, hogy a ragály emberről emberre, házról házra terjedt, és nem másképpen. Az első megfertőzött házban négy személy pusztult el. Az egyik szomszédasszony, amikor meghallotta, hogy ennek a háznak úrnője beteg, meglátogatta, majd hazatérve megfertőzte családját, és egész háza népével együtt meghalt. És egy lelkész, akit az utóbbi házba az első beteghez hívtak imádkozni, mint mondják, tüstént megbetegedett, és otthonában többekkel együtt meghalt. Ez azután már gondolkodásra készítette az orvosokat, mert addig nem is álmodtak arról, hogy általános járvány tört ki. Most azonban a holttestek megvizsgálására kiküldött orvosok határozottan kijelentették a népnek, hogy pestisről van szó, nem többről és nem kevesebbről, annak minden ijesztő tünetével, és hogy általános ragály fenyeget, mert már sokan érintkeztek a betegekkel, illetve fertőzöttekkel, és bizonyára megkapták tőlük a pestist, úgyhogy terjedésének nem lehet többé gátat vetni.

E tekintetben az orvosok véleménye megegyezett az én későbbi megállapításaimmal, vagyis hogy a veszedelem észrevétlenül terjedt, mert jöllehet a betegek csak azokat fertőzhették meg, akik a közelükbe jöttek, viszont az, aki ilyen módon tudta nélkül megkapta a ragályt, ugyanúgy járt-kelt, mintha egészséges lett volna, és ezáltal ezeket megfertőzött, ezek pedig ugyanilyen arányban adták tovább a kórt, és sem a fertőző, sem a megfertőzött személy nem tudta magáról, hogy beteg, és néhány napig talán még nem is érezte a betegség hatását.

E sorscsapás idején sokan például észre sem vették, hogy megkapták a ragályt, amíg aztán kimondhatatlan megdöbbenésükre tapasztalniuk kellett, hogy a pestis jelei már kiütözköztek testükön, ezután pedig nemigen éltek hat óránál tovább, mert a pestis jeleinek nevezett foltok valójában az üszkösödés foltjai voltak, illetve elhalt húscsomócskák, akkorák, mint egy kis ezüstpenny, és olyan kemények, akár egy csontdudor vagy szaruréteg; ilyen módon mire a betegség ebbe a szakaszába lépett, már csak a biztos halál következhetett, és ennek ellenére, mint mondtam, a betegek nem sejtették, hogy megkapták a pestist, még csak nem is érezték rosszul magukat, míg aztán a halálos jelek kiütözköztek rajtuk. Viszont mindenkinek egyet kell értenie azzal a megállapítással, hogy ezek az emberek már előzőleg erősen fertőzöttek voltak, már jó ideje ilyen állapotban kellett lenniük, miért is a lélegzetük, a verejtékük, sőt az öltözetük már napok óta terjesztette a ragályt.

Az ilyenképpen mutatkozó különféle kóresetekre az orvosok nálam bizonyára jobban emlékeznek, de egyeseket jómagam is megfigyelhettem, másokról meg hallottam, és ezek közül néhányat most megemlítek.

Egyik polgártársunk, aki egészen szeptemberig, amikor a pestis egyre vadabbul öldökölt a Cityben, ép és egészséges maradt, és ezért felettébb jókedvű volt, kissé - hogy úgy mondjam - túlzott büszkeséggel emlegette, milyen biztonságban érzi magát, mindig milyen óvatosan járt el: sohase ment fertőzött ember közelébe. Egy szép nap így szól hozzá a szomszédja: - Ne legyen olyan magabiztos, Mr. ..., nehéz azt megmondani, ki beteg és ki egészséges, mert bizony előfordul, hogy az egyik órában valaki a külsejéből ítélve még ép és egészséges, és a következőben már halott. - Ez igaz - feleli emberünk, mert a biztonságérzet nem tette őt pöffeszkedővé, csak már huzamosabb időt átvészelt, amiért egyesek - mint említettem - különösen a Cityben amúgy félvállról vették a dolgot. - Ez igaz - mondja hát -, nem is érzem én magamat biztonságban, csak remélem, nem voltam senkivel együtt, aki veszélyt jelentett volna számomra. - Csakugyan? - kérdezi a szomszéd. - Hát tegnapelőtt este nem volt együtt Mr. Ez és Ezzel a Gracechurch Street-i Bikafő-kocsmában? - De igen - feleli emberünk -, csakhogy ott nem volt senki, akiről okunk volna föltételezni, hogy pestises. - A szomszéd erre nem mondott többet, mert nem akarta megijeszteni, de az emberünk most már kíváncsi volt, hányadán állnak a dolgok, és minél tartózkodóbb lett a másik, annál türelmetlenebb lett ő, és a

végén annyira felhevült, hogy hangosan felkiáltott: - Csak nem halt meg Mr. ...? - A szomszéd erre még mindig hallgatott, de égnek emelte szemét, és valamit dünnyögött magában, ekkor a másik elsápadt, és csak ennyit mondott: - Akkor hát én is halott vagyok. - Azonnal hazament, gyógyszerészért küldött, hogy adjon neki valamilyen megelőző szert, mert még nem érezte betegnek magát, de a gyógyszerész, amikor a mellét felfedte, fölsóhajtott, és csak ennyit mondott: - Isten irgalmaz! - És a szóban forgó férfi néhány órán belül meghalt.

Az efféle történetekből mindenki megítélheti, vajon lehet-e hatósági intézkedésekkel: a házak lezárásával vagy a betegek elkülönítésével gátat vetni egy olyan járválynak, amely emberről emberre terjed, ráadásul olyan mód, hogy a fertőzöttek teljesen jól érzik magukat, és néha hosszú napokon át nem is sejtik, mi vár rájuk.

Indokolt itt feltenni a kérdést, mennyi ideig hordozhatja magában valaki a ragály csíráit, mielőtt az végzetes formában megnyilvánulna, és meddig járkálhat látszólag egészségesen, de már megfertőzve mindenkit, aki a közelébe kerül. Erre a kérdésre, azt hiszem, a legtapasztaltabb orvos sem képes kielégítőbb választ adni, mint én; és az is előfordulhat, hogy az egyszerű megfigyelő észrevesz olyasmit, ami az orvosok figyelmét esetleg elkerüli. Az orvosok, úgy látszik, általában azt a nézetet vallják, hogy a pestis meglehetősen hosszú ideig lappang a létfontosságú szervekben vagy a vérerekben. Mert másként miért tartanák vesztegár alatt mindazokat, akik járványgyanús helyekről kikötőkbe érkeznek? Negyven nap, gondolhatná valaki, túlságosan hosszú idő ahhoz, hogy az emberi természet egy ilyen ellenséggel küszködjék, anélkül, hogy győzelmet aratna vagy vereséget szenvedne. És én a magam megfigyelései alapján nem is hiszem, hogy a betegek tizenöt-tizenhat napnál tovább fertőzőek lennének; és ez volt az oka annak, hogyha a Cityben lezártak egy házat, és ott valaki pestisben meghalt, viszont a családtagok közül tizenhat-tizennyolc napon belül senki sem betegedett meg, akkor már nem vették olyan szigorúan a zárlatot, és szemet hunytak afölött, hogy a házbeliek titokban kijárnak; és ilyen esetekben már mások sem nagyon óvakodtak tőlük, sőt a betegséggel szemben felvértezettnek tartották őket, hiszen akkor is sebezhetetlennek bizonyultak, amikor az ellenség saját házukban tartózkodott; de néha mégis azt kellett tapasztalnunk, hogy a betegség az említettnél sokkal hosszabb ideig is lappanghat.

Mind e megfigyelések alapján azt kellett mondanom, hogy bár a gondviselés épp az én lépteimet másként irányította, mégis az a meggyőződés - és ezt hagyom hátra tanácsként -, hogy a pestis ellen a legjobb orvosság - menekülni tőle. Tudom, az emberek - hogy önmagukat bátorítsák - azt mondogatják: Istennek hatalmában áll a veszedelmek közepette megóvni bennünket, vagy lesújtani ránk, amikor már azt hisszük, megmenekültünk; és ez a meggyőződés ezer és ezer embert visszatartott, akiknek holttestét azután kocsiszám döntötték bele a nagy vermekbe, holott ha a veszély elől idejében elmenekülnek, akkor - azt hiszem - túlélik e sorscsapást, vagy legalábbis valószínű, hogy túlélnek.

És ha ezt az alapelvet a jövőben ilyen vagy hasonló természetű sorscsapások alkalmával kellőképpen megszívlelnék, akkor, biztos vagyok benne, a lakosság érdekében egészen más intézkedéseket foganatosítanának, mint amilyeneket 1665-ben nálunk vagy - tudomásom szerint - bárhol másutt hoztak. Röviden szólva, helyesebbnek ítélnék majd, hogy a lakosságot kisebb csoportokra osszák fel, az embereket még idejében egymástól távolabbra költöztessék, és ne engedjék, hogy egy efféle járvány, amely elsősorban az összezsúfoltan élő ember-tömegekre veszélyes, egymillió embert találjon együtt, mert nálunk korábban nagyjából ez volt a helyzet, és ez is lesz, ha a járvány megint egyszer felüti a fejét.

Ha ott, ahol a ragály kitör, mindössze néhány ház áll szorosan egymás mellett, a pestis, akár egy hatalmas tűzvész, csak azt a néhány házat pusztíthatja el; vagy ha egy önmagában álló, illetve - ahogyan mondani szoktuk - magányos házban tör ki, csak azt az egy házat

hamvaszthatja el, ahol keletkezett. De ha zsúfolt helységben vagy városban keletkezik tűzvész, és elharapózik, egyre vadabbul fog majd dühöngeni, végigvágat az egész vidéken, és útjában mindent feléget.

Sok mindenféle javaslatot tudnék tenni, amelyeknek alapján e város hatóságai, ha még egyszer ilyen fenyegető ellenséggel találnák szemközt magukat (amitől Isten óvjon), az itt élő veszélyes lakosság legnagyobb részétől megszabadulhatnának, értem ezen a kolduló, éhező, robotoló nincsteleneket, és közülük is elsősorban azokat, akiket - például ostrom esetén - haszontalan kenyérpusztítónak neveznek; ha ezeket előrelátóan és amellettt tulajdon érdekükben eltávolítanák, a tehetősebbek pedig szolgálkával és gyermekeikkal önnön jószántukból eltávoznának, akkor a város és a környező terület olyannyira kiürülne, hogy a lakosságnak legfeljebb egytizede maradna vissza, és a ragály csak ezeket érhetné. De mégha egyötödöt tételezünk fel, tehát kétszázötvenezer ember maradna a városban, és ilyen körülmények között törne ki a pestis, még akkor is - minthogy ennyire szétszórtan élnek - jobban felkészülhetnének a járvány elleni védekezésre, és kevésbé volnának kitéve a hatásának, mintha ugyanilyen számban, de összezsúfolva egy kisebb városban, például Dublinben, Amszterdamban vagy hasonló helyen élnének.

Igaz, e legutóbbi pestis alkalmával száz és száz, sőt ezer és ezer család elmenekült, ámde sokan közülük már későn, és ezért menekülés közben érte utol őket a halál, és ráadásul magukkal is hurcolták a ragályt arra a vidékre, ahová mentek, megfertőzván azokat, akiknél biztonságot kerestek; így azután visszajára fordították a dolgot, vagyis épp azt a módszert, amely a legalkalmasabb lett volna a ragály megakadályozására, terjesztésének eszközévé változtatták; ez pedig újabb bizonyítéka annak, amire korábban csak céloztam, de amiről most részletesebben kívánok szólni, nevezetesen, hogy az emberek hosszú napokon át látszólag egészségesen jártak-keltek, holott a ragály mérgét már szervezetükben hordozták, és a betegség már annyira úrrá lett életerejükön, hogy nem volt többé számukra menekülés, és ez egész idő alatt másokat is veszélybe sodortak; az imént elmondottak tehát újból csak állításomat igazolják, mert az ilyen emberek megfertőzték még a városokat is, ahol áthaladtak, és a családokat, akikhez mentek, és így történt, hogy Angliának csaknem valamennyi nagyobb városára - kisebb vagy nagyobb mértékben - áterjedt a pestis, és mindenfelé azt hajtogatták az emberek, hogy ez és ez a londoni hurcolta be közéjük.

Ezekről az igazán veszedelmes emberekről szólva nem szabad megfeledkezni arról, hogy e szerencsétlenek feltehetőleg nem is sejtették, milyen állapotban vannak, mert ha valóban ismerték volna tényleges körülményeiket, és ennek ellenére egészséges emberek közé vegyülnek, elszánt gyilkosnak kellene tekintenünk őket, és ez igazolná azt a már említett, de véleményem szerint hamis elképzelést, hogy a fertőzöttek a ragály terjesztése tekintetében a legnagyobb gondatlanságot tanúsították, és inkább még csak elősegítették elharapódzását; azt hiszem, épp az említett körülmény okozta azt, hogy egyáltalában felmerülhetett ilyen elképzelés, amely - remélem - korántsem felelt meg a tényeknek.

Tisztában vagyok azzal, hogy egyedi esetek nem igazolhatnak valamely általános érvényű megállapítást, de számos embert tudnék megnevezni - még élő szomszédaik és családtagjaik emlékeznek rájuk -, akik magatartásukkal a szóban forgó elképzelésnek épp az ellenkezőjét bizonyították. Valamelyik, szomszédságomban lévő ház ura elkapta a pestist, úgy gondolta, hogy az alkalmazásában álló egyik szegény munkás fertőzte meg, akit valamilyen munka elvégzettése végett felkeresett, már annak a szegény munkásnak az ajtajában állva rossz előérzet fogta el, de nem tudta egészen biztosan, mire vélje. Másnapra azonban kiderült, mert az illető nagyon beteg lett, mire azonnal kivitette magát az udvarán lévő egyik hátsó épületbe, egy kamrába a műhelye fölött, az illető ugyanis rézműves volt. Ott lefeküdt, és meg is halt, de

nem hagyta, hogy a szomszédok közül bárki is ápolja, kívülről hozatott ápolónőt, és sem a feleségét, sem gyermekeit, sem a cselédeit nem engedte be kamrájába, nehogy megfertőzze őket, csak áldását és fohászait küldte nekik az ápolónővel, aki megfelelő távolságból beszélt velük, és mindezt azért, mert attól félt, megfertőzi őket, így viszont tudta, nem eshet bajuk, hisz nem mennek a közelébe.

És itt meg kell jegyeznem, hogy a pestis - miként feltehetőleg valamennyi járványos betegség - a különféle szervezetű emberekre más-más hatással volt, egyeseket azonnal ágynak döntött, heves láz, hányás, kibírhatatlan fej- és hátfájás vett erőt rajtuk, mígnem a beteg kínjában tombolt, őrzöngött, másoknak a nyakán, ágyékán vagy hónalján kelések és daganatok keletkeztek, amelyek - míg csak fel nem fakadtak - elviselhetetlen kínokat, gyötrelmet okoztak, megint másoknál a ragály, mint már említettem, csöndes lefolyású volt, a láz észrevétlen örölte fel életüket, nem is igen érezték, hogy betegek, mígnem elbágyadtak, ájulásba estek, és fájdalom nélkül meghaltak.

Nem vagyok elég járatos az orvostudományban ahhoz, hogy megmagyarázhatnám egy és ugyanazon betegség eltérő megnyilvánulásainak okait, illetve a különféle szervezetű emberek-nél tapasztalt más-más természetű lefolyását, és az sem az én dolgom, hogy feljegyezzem itt megfigyeléseimet, hiszen az orvosok ezt a feladatot az enyémnél sokkal nagyobb szakismerettel már elvégezték, amellet véleményem egy s más tekintetben esetleg eltér az övéktől. Ezért csak arról számolok be, amit egyes esetekről tudok vagy hallottam, vagy gondolok, arról, ami a látókörömbé került, vagyis a ragály eltérő viselkedéséről, amint az az általam elmondott esetekben nyilvánult; de azt még hozzátehetem, hogy az első fajtájú esetekben, tehát a nyílt fertőzésnél a betegeknek nagyobb fájdalmat kellett elszenvedniük - gondolok itt az említett lázra, hányásra, fejfájásra, görcsökre és daganatokra -, és ezek szörnyű kínok között pusztultak el, és mégis a betegség másik fajta lefolyása volt a gonoszabb, mert a ragály előbbi válfajánál sok beteg felgyógyult, különösen ha daganatai felfakadtak, ezzel szemben a második válfaj az elkerülhetetlen halált jelentette, ilyenkor nem volt mód semmiféle kezelésre, segítségre, nem jöhetett más, csak a halál. És ez a beteg környezetének is rosszabb volt, mert ilyenkor a ragály titokban, a beteg és környezete által észrevétlenül halált hozott mindazokra, akikkel az illető érintkezett: az átható mérge le nem írható, sőt fel sem fogható módon belopakodott az emberek vérébe.

Az olyan jellegű fertőzést, illetve fertőzöttséget, ahol egyik érintett személy sem tudott róla, igazolja az eseteknek két, akkoriban sűrűn tapasztalható fajtája, és aligha van olyan ember, aki a járvány idején Londonban élt, és ne tudna több ilyen esetről mindkét fajtából.

1. Apák és anyák látszólag egészségesen tettek-vettek, és egészségesnek is vélték magukat, mígnem kiderült, hogy észrevétlen megfertőzték egész családjukat, pusztulását okozták, amit persze a világért sem tettek volna, ha csak a legcsekélyebb aggály merült volna fel bennük, hogy betegek, és másokra veszélyesek. Hallottam egy családról, amelyet ilyen módon az apa fertőzött meg, egyik-másik hozzátartozóján a ragály már kiütkezött, mielőtt ő saját magán észrevette volna. De tüzetesebb vizsgálódásra kiderült, hogy már egy idő óta fertőzött volt, és mikor ráeszmélt, hogy ő maga mérgezte meg egész családját, meghibbant, és öngyilkosságot követett volna el, ha ebben a szándékában az ápolói meg nem akadályozzák, de néhány napon belül így is meghalt.

2. Az esetek másik fajtája az volt, hogy sokan - akik legjobb tudomásuk szerint és önmagukon végzett több napi gondos megfigyelés alapján egészségesek voltak - csak némi étvágytalanságot, könnyebb gyomorfájást észleltek, másoknak kifejezetten jó, sőt farkasétvágyuk volt, csupán kisebb fejfájásról panaszkodtak, de mikor orvosért küldtek, hogy megtudják, mi

bajuk, legnagyobb megdöbbenésükre kiderült, hogy valójában a sír szélén állnak, a pestis jelei kiütköztek rajtuk, és a betegség már gyógyíthatatlan.

Igen elszomorító gondolat, hogy egy olyan ember, mint ez a legutóbb említett, már egy vagy két hete valóságos vándorló halál volt; elpusztította azokat, akiknek megmentéséért életét áldozta volna, a halált lehelte rájuk, mikor talán épp a legnagyobb szeretettel ölelte-csókolta gyermekeit. De mégis így történt, méghozzá gyakorta, és sok esetet tudnék felsorolni, amikor ilyesmi előfordult. Ha pedig a csapás ilyen észrevétlenül sújt le, ha a nyíl olyan láthatatlanul suhan, hogy nem lehet felfedezni, akkor mi értelme volna a házak lezárására vagy a betegek elkülönítésére vonatkozó rendszabályoknak? Ilyen szabályokat csak azokkal szemben lehet alkalmazni, akik nyilvánvalóan betegek, illetve fertőzöttek, holott ugyanakkor ezrével vegyülnek el velük olyanok, akik látszólag egészségesek, és mégis az egész idő alatt halált hoznak mindazokra, akikkel érintkeznek.

Orvosaink sokat törték ezen a fejüket, és még inkább a gyógyszerészek és seborvosok, akik nem tudták, hogyan különböztessék meg a betegeket az egészségesektől; abban mindannyian egyetértettek, hogy valóban így áll a dolog, vagyis hogy sokaknak már a vérükben lappang a pestis, kikezdi szervezetüket, és az ilyenek már csupán lábon járó, rothadó hullák, leheletük maga a ragály, verejtékük méreg, és mégis olyan egészségesnek látszanak, mint bárki más, és ők maguk mit sem sejtjenek, mondom, mindannyian egyetértettek abban, hogy ez így van, de azt nem tudták megmondani, miképpen lehet a betegséget felfedezni.

Barátom, dr. Heath véleménye szerint a pestist a fertőzöttek lélegzetének szagáról fel lehet ismerni, de - mint mondta - ki merészkednék e diagnózis kedvéért megszagolni lélegzetüket? Hiszen evégből a pestis bűzét az embernek tulajdon agyvelejébe kellene felszippantania, csak így ismerné fel a szagot! Mások szerint - mint hallottam - a ragályt olyképpen lehet megállapítani, hogy a beteget egy üveglapra kell rálehelteni, és akkor azután mikroszkópon át vizsgálva, a lecsapódott lélegzetben bizonyos élőlényeket lehet látni, különös, visszataszító, ijesztő figurákat, valóságos rémítő külsejű sárkányokat, kígyókat és ördögöket. De ennek igazságát én nagyon is kétségbe vonom, és különben is annak idején, úgy emlékszem, még nem voltak mikroszkópjaink, hogy efféle kísérleteket végezhetek volna velük.

Egy másik tudós azt a véleményét hangoztatta, hogy a pestisesek lehelete oly erős méreg, amely egy madarat egy pillanat alatt megöl, méghozzá nemcsak kisebb fajta madarat, hanem kakast vagy tyúkot is, és hogyha az utóbbit nem ölné meg azonnal, akkor is úgynevezett baromfináthat okozna nála, és ennek elsősorban az lenne a következménye, hogy csupa záptojást tojna. Ezek azonban olyan nézetek, amelyeket tudomásom szerint soha semmiféle kísérlet nem igazolt, ezért úgy adom tovább őket, ahogy hallottam, legfeljebb azzal a megjegyzéssel kiegészítve: szerintem nagyon valószínű, hogy helytállóak.

Egyesek azt javasolták, hogy a betegek erőteljesen leheljenek meleg vízre, és akkor annak felszínén szokatlan tajték keletkezik, vagy pedig valamilyen más, elsősorban nyúlós anyagra, amelyen könnyen létrejön és meg is marad a tajték.

De mindent összevéve azt tapasztaltam, e ragály olyan természetű, hogy nem lehet felismerni, és ugyanígy nem lehet a terjedését semmiféle emberi ügyeskedéssel megakadályozni.

Itt azonban felmerül egy fogas kérdés, amelyen mind a mai napig nem tudtam egészen eligazodni, és amelyre tudomásom szerint csak egyetlen válasz lehetséges, ez a kérdés pedig a következő: az első áldozatot 1664. december 20-a táján ragadta el a pestis, és pedig Long Acre-ben vagy annak környékén, és általában azt beszélték, hogy egy bála Hollandiából behozott selyem fertőzte meg, amelyet az ő házában bontottak fel.

Ámde ezt követően egyetlen emberről sem hallottunk, aki pestisben meghalt volna, sem arról, hogy azon a környéken járvány dúlna, mígnem február 9-én, tehát hét héttel később ugyanabból a házból megint eltemettek valakit. Ezt azonban elhallgatták, és így jó időre megnyugodtunk, legalábbis ami a külszint illeti, mert a heti halálozási jegyzéken egyetlen pestisben elhunyt személy sem szerepelt egészen április 22-ig, amikor is két embert temettek el, bár nem ugyanabból a házból, de ugyanabból az utcából; és amennyire emlékszem, ez a két haláleset az elsővel szomszédos házban történt. A két időpont között tehát kilenc hét múlt el, és ezután két hétig megint senki sem halt meg pestisben, de akkor több utcában egyszerre kitört, és el is terjedt minden irányban. Mármost a kérdés így hangzik: hol rejtőzhettek ez egész idő alatt a fertőzés csirái? Miképpen lehetséges, hogy ily hosszú szünet következett be, és miért nem tartott ez a szünet tovább? Vagy az történt, hogy a ragály nem közvetlenül emberről emberre terjedt, vagy ha mégis, akkor, úgy látszik, az emberi szervezet hosszú napokon, sőt heteken át kibírja a fertőzést, anélkül, hogy a betegség nyíltan megmutatkoznék, és ezek szerint ez a lappangás nemcsak negyven, hanem hatvan napig, sőt még tovább is eltarthat.

Igaz - ahogyan már korábban említettem, és ezt a pestis még élő szemtanúi közül sokan jól tudják -, abban az évben igen hideg tél, hosszú fagy volt, amely három hónapig tartott, és ez az orvosok állítása szerint útját állhatta a járványnak, ámde a tudósok engedjék meg nekem, hogy azt mondjam, ha a ragály, az ő nézetük szerint, mondhatni csak befagyott, akkor olvadáskor, miként egy befagyott folyó, szokásos erejével és hevesességével tért volna vissza, holott e járvány esetében a fő szünet épp februártól ápriliséig tartott, tehát miután a fagy már felengedett, és az idő enyhére, melegre fordult.

Van azonban ennek az egész fogas kérdésnek egy másik megoldása is, amelyet a pestisre vonatkozó emlékeim, úgy hiszem, alátámasztanak; ez pedig abban áll, hogy kétségbe vonom magát a tényt, vagyis azt az állítást, hogy azokban a hosszú szünetekben, tehát december 20-tól február 9-ig, majd akkortól megint április 22-ig senki se halt volna meg ragályban. Ellenérvként csupán a heti jegyzékeket lehetne idézni, viszont ezek a jegyzékek, legalábbis szerintem, nem annyira megbízhatók, hogy egy feltevést igazolhatnának vagy hogy egy ilyen fontos kérdést eldönthetnének, mert annak idején valamennyien - és szerintem alapos okokból - arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az egyházközségi hivatalnokok, a halottvizsgálók és mindazok, akiknek a halottakról és a halált okozó betegségekről hivatalból számot kellett adniuk, meghamisították az adatokat; az emberek ugyanis eleinte semmiképpen se akarták, hogy házukat a szomszédok fertőzöttnek gondolják, ezért pénzzel vagy más módon elintézték, hogy hozzátartozóiknál a halál okául más betegséget jelöljenek meg; és határozottan tudom, hogy ezt a példát sok helyütt követték, sőt bátran állíthatom, hogy mindenütt, ahová a ragály eljutott, ami kiolvasható a járvány ideje alatt más betegségekben elhunyt személyek számának roppant növekedéséből. Így például július és augusztus hónapban, amikor a pestis a legvadabbul tombolt, megszokott dolog volt, hogy az egyéb betegségekben elhunytak száma heti ezer-ezerkétszázra, sőt csaknem ezerötszázra emelkedett. Nem mintha e betegségek áldozatai valóban így megsokasodtak volna, hanem sok ténylegesen fertőzött család és ház kiharcolta azt a kedvezményt, hogy halottaiknál a halál okául más betegséget jelöljenek meg, és ezáltal házuk lezárását elkerülik. Íme:

Pestisen kívül egyéb betegségben elhunytak:

július	18-tól	július	25-ig	942
július	25-től	augusztus	1-ig	1004
augusztus	1-től	augusztus	8-ig	1213
augusztus	8-től	augusztus	15-ig	1439
augusztus	15-től	augusztus	22-ig	1331

augusztus	22-től	augusztus	29-ig	1394
augusztus	29-től	szeptember	5-ig	1264
szeptember	5-től	szeptember	12-ig	1054
szeptember	12-től	szeptember	19-ig	1132
szeptember	19-től	szeptember	26-ig	927

Nem lehet kétség afelől, hogy e halottak többsége vagy nagy része pestisben pusztult el, de a hivatalnokokat a család rávette, hogy fenti módon vezessék be a haláleseteket a nyilvántartásba; és az egyes, ilyen hamisan megjelölt betegségekben elhunytak száma a következő volt:

	Aug.	Aug.	Aug.	Aug.	Aug.	Szept.	Szept.	Szept.
	1-től	8-tól	15-től	22-től	29-től	5-től	12-től	19-től
	8-ig	15-ig	22-ig	29-ig	Szept. 5-ig	12-ig	19-ig	26-ig
Váltóláz	314	353	348	383	364	332	309	268
Kiütéses tifusz	174	190	166	165	157	97	101	65
Csömör	85	87	74	99	68	45	49	36
Szájsüly	90	113	111	133	138	128	121	112
	663	743	699	780	727	602	580	481

A jegyzék felsorolt még másfajta betegségeket is, amelyek ugyanilyen arányú növekedést mutattak, és könnyű belátni, hogy ez a szaporulat is azonos okokra vezetendő vissza, ilyenek voltak az agkori gyengeség, szárazbetegség, hányás, tályog, kólika meg egyebek, és az ezekben elpusztultak közül sokan kétségtelenül szintén a pestisnek estek valójában áldozatul; mivel azonban a családok számára rendkívül fontos volt, hogy - amennyiben leplezni lehetett - ne tartsák fertőzötteknek, ezért ennek érdekében minden lehetőt elkövettek, és ha valaki meghalt a házukban, rávették az egészségügyi ellenőrt és a halottvizsgálót, hogy a halál okául más betegséget tüntessenek föl.

Ez volt hát szerintem a magyarázata annak a hosszú szünetnek, amely - mint mondtam - a jegyzékekben feltüntetett első pestises személyek halálának időpontja és azon időpont között mutatkozott, amikor a ragály már nyíltan és többé nem titkolható formában elterjedt.

Amellett maguk az akkori jegyzékek is kétségtelenül igazolják ezt a tényállást, mert bár pestisről nem tesznek említést, amikor pedig mégis megemlítik, nem szólnak az áldozatok számának növekedéséről, de nyilvánvaló, hogy épp a pestishez leginkább hasonló betegségekben elhunytak száma szaporodott meg; így például hetenként nyolc, tizenkét ember halt meg kiütéses tifuszban, ám ugyanakkor egy sem vagy csak néhány pestisben, holott korábban az előbbi betegségben hetente elhunytak szokásos száma mindössze egy, három vagy négy volt. Amellett - mint ahogyan már említettem - az érintett egyházközségekben és a velük szomszédosakban a temetkezések száma is jobban szaporodott, mint másutt, csakhogy a halottak közül egyetlenegy sem tüntettek fel a pestis áldozatának; mindez azt bizonyítja, hogy a ragályt a fertőzöttek igenis továbbadták, és hogy a pestis szakadatlanul terjedt, jóllehet mi úgy láttuk, hogy egy időre megszűnt, és aztán meglepő módon megint visszatért.

Az is lehetséges, hogy a ragály annak az áruszállítmánynak többi darabjában rejtőzött, amellyel eredetileg behurcolták, és hogy talán ezeket nem bontották rögtön fel, vagy legalábbis nem az egészet; vagy lehet, hogy az először megfertőzött személy ruházatában bujkált, mert nem hihetem, hogy ez a végzetes és halálos ragály utolérjen valakit, és ennek ellenére kilenc héten át olyan jó egészségi állapotban legyen, hogy a betegségét maga se vegye

észre, de ha mégis így volna, az csak még meggyőzőbb bizonyítékot szolgáltatna állításomra, vagyis hogy a fertőzés látszólag egészséges emberek testében rejtőzködött, és onnét terjedt át mindazokra, akikkel a fertőzöttek érintkeztek, mégpedig anélkül, hogy akár ezek, akár amazok tudtak volna róla.

Éppen ez okból annak idején felettébb nagy zavarodottság támadt, és amikor az emberek ráeszméltek, hogy fertőzést ilyen megdöbbentő módon látszólag teljesen egészséges személyektől is el lehet kapni, rendkívül tartózkodóvá és gyanakvóvá váltak mindenkivel szemben, aki a közelükbe jött. Egyszer például egy ünnepnapon - hogy vasárnap volt-e vagy sem, arra már nem emlékszem - az Aldgate-templom egyik zsúfolt padsorában egy asszony hirtelen azt képzelte, hogy valamilyen rossz szagot érez. Azonnal arra gondolt, hogy a padsorban ülők közül valakinek pestise van, ezt a gondolatát vagy gyanúját aztán megsúgta a szomszédjának, majd felállt és kiment. Példáját menten követte a szomszédja és mind a többiek; és a környező két-három padsorban is mindenki felállt, elhagyta a templomot, jöllehet senki sem tudta, mi az a szag, és honnét ered.

Az ilyesmi aztán tüstént arra indította az embereket, hogy teletömjék magukat mindenféle kotyvalékkal, amilyeneket a javasasszonyok vagy egyeseknek talán az orvosok is előírnak a belégzés útján való fertőzés megakadályozására, úgyhogy ha csak egy kicsit is zsúfoltabb templomba mentünk, már a bejáratnál olyan illategyveleg csapta meg az ember orrát, mintha gyógyszerháza vagy patikája lépett volna be, sőt még áthatóbb, csak talán nem olyan egészséges. Egyszóval, az egész templom úgy szaglott, mint valami illatszeres üvegese: az egyik sarokból parfüm áradt, a másiktól legkülönbözőbb aromák, balzsamok, gyógyszerek és gyógyfűvek szaga, a harmadiktól repülősó és esszenciáké, mert mindenki fölverte magát valamilyen védőszerrel. De azt is megfigyeltem, mihelyt a népet hatalmába kerítette a hit, jobban mondván az a bizonyosság, hogy - mint említettem - látszólag egészséges személyek is magukkal hurcolják a fertőzést, a templomok és imaházak látogatottsága a korábbihoz képest alaposan megcsappant. Az viszont London népének becsületére szól, hogy a pestis egész tartama alatt a templomok és imaházak sose voltak teljesen zárva, és hogy a hívek sem vonakodtak elmenni a nyilvános istentiszteletre, kivéve néhány egyházközséget, ha ott a ragály különös erővel öldökölt, és akkor is csak addig, amíg tombolása alább nem hagyott.

Valóban meglepő látvány volt, milyen bátran jártak az emberek a nyilvános istentiszteletekre még akkor is, amikor már semmiféle más alkalomból nem merészkedtek ki otthonukból, ami persze csak az imént említett zavarodottság előtti időkre vonatkozik. Ez is bizonyítja, mily rendkívül népes volt a város a járvány idején, jöllehet az első riadalomkor tömérdek ember vidékre ment, később pedig a pestis hihetetlen terjeszkedésétől megrettenve sokan az erdőkbe menekültek. Valóban csak ámulni lehetett azon a tömegen és csődületen, amely vasárnaponként a templomba gyűlt, különösen a városnak azokban a részeiben, ahol a pestis már alábbhagyott, vagy ahol még nem érte el tetőpontját. Erről mindjárt többet is mondok, de előbb visszatérek arra, hogy az emberek eleinte kölcsönösen megfertőzték egymást, mielőtt még helyes fogalmat alkothattak volna a fertőzés módjáról, vagyis hogy egyik a másiknak adja át a kórt. Kezdetben ugyanis csak a szemmel láthatóan beteg személyektől óvakodtak, akik sapkát viseltek, vagy a nyakukon kendőt, ha történetesen ott voltak keléseik. Az ilyesmi valóban mindenkit elijesztett, ám ha egy jól öltözött urat láttak nyakravalóval, kezében kesztyű, fején kalap, haja simára fésülve, az ilyentől egyáltalában nem tartottak, és az emberek sokáig szabadon érintkeztek egymással, különösen a szomszédokkal és ismerősökkel. De amikor az orvosok azt mondták, hogy az egészségesek, jobban mondván a látszólag egészségesek ugyanolyan veszélyt jelentenek, mint a betegek, és hogy azok társasága, akik teljesen jól érzik magukat, néha a legvégzetesebb, és amikor ezt a tényt már oly általánosan megértették, hogy felfogták jelentőségét és az okát is, akkor, mondom, már mindenkire

gyanakvással néztek, és rengeteg ember bezárkózott otthonába, nem ment ki az utcára, semmiféle társaságba nem járt, nem engedett a házába senkit, aki valamilyen vegyesebb kompániában forgott, sem közel magához, vagy legalábbis nem olyan közel, hogy a másik lehelete vagy szaga megcsaphatta volna; és midőn valaki arra kényszerült, hogy a távolból idegenekkel beszéljen, a szájában vagy ruhájában valamilyen védőszert tartott, hogy ezzel elűzze, távol tartsa magától a ragályt.

El kell ismernem, hogy ezekkel az óvintézkedésekkel az emberek némileg elhárították fejük felől a veszélyt, a ragály nem tört be oly vadul a házukba, mint másutt annak előtte, és ilyen módon - persze ezt az Isteni gondviselés iránti illő tisztelettel mondom - ezer és ezer család megmenekült a haláltól.

Ámde a szegények fejébe mindezt lehetetlen volt beleverni. Továbbra is a természetükre jellemző, megszokott zabolátlansággal jártak-keltek, fennen siráncokztak, panaszkodtak, ha elkapták a ragályt, viszont bolondul meggondolatlanok, vakmerők és önfejűek voltak, amíg jól érezték magukat. Bárhol kínáltak nekik munkát, mindenbe válogatás nélkül belevágtak, még a fertőzés szempontjából legveszedelmesebb feladatokba is, és ha valaki jobb belátásra akarta bírni őket, ilyesmit válaszoltak: - Ezt Istenre bízom, ha elkapom a ragályt, így volt számomra elrendelve, akkor hát végem van. - Vagy azt mondták: - Hát mitévő legyek? Nem halhatok éhen. Mit számít, hogy a pestis visz el, vagy az ínség? Nincs munkám, hát mit tegyek? Vagy elvállalom ezt, vagy koldulhatok. - Akár halottvivők voltak, akár a betegeket ápolták, akár a fertőzött házakat őrizték, ami mind rettenetes veszéllyel járt, a mondókájuk rendszerint ugyanúgy hangzott. Igaz, a szükség alapos indok, cáfolhatatlan érv volt, ennél meggyőzőbbet nem is hozhattak volna fel, csak hogy szakasztott ugyanezt mondták akkor is, ha nem szorongatta őket annyira a szükség. Ez a vakmerőség okozta azután, hogy a szegények közé fertelmes vadsággal tört be a pestis, és ez a tény, valamint a pestisbe esett nincstelenek siralmas körülményei egyesült erővel tömegestül pusztították őket; mert mi tagadás, nem tapasztaltam, hogy csak egy kicsit is takarékosabbak lettek volna - mármint a két kezük munkájából élő szegények, amíg még egészségesek voltak, és annyit kerestek, mint annak előtte -, mivelhogy ugyanolyan pazarlón, tékozlón, a holnappal mit sem törődve éltek, mint máskor; így azután megbetegedvén azonnal a legnagyobb nyomorúságba taszította őket a pestis és a nélkülözés: egyszerre voltak éhesek és betegek.

Nemegyszer láthattam saját szememmel a szegények e nyomorúságos helyzetét, és néha azt a segítséget is, amelyet jótét lelkek a szűkölködőknek nap mint nap nyújtottak: alamizsnát küldtek nekik meg élelmet, gyógyszert és egyebet, amire úgy látták, szükségük van, és valóban, az emberek akkori magatartása iránti tiszteletből kötelességem megemlíteni, hogy nemcsak nagy összegeket, hatalmas összegeket küldtek jótékony célra a főpolgármesterhez és a tanácsnokokhoz szűkölködő betegek támogatására és segélyezésére, hanem hogy igen sok magánember naponta nagy pénzüsségeket osztott szét alamizsnaként, és elküldte cselédeit, hogy egyes bajba jutott pestises családok sorsa felől tudakozódják, és segítséget nyújtson nekik; sőt nem egy jámbor hölgyet annyira megszállt a jótékony buzgalom, és az alamizsnálkodás szent kötelességének teljesítése közben annyira bízott a gondviselés oltalmában, hogy személyesen osztogatta szét adományait a rászorulóknak, sőt saját házukban kereste fel a szegény családokat, bár betegek és fertőzöttek voltak, ápolónőket küldött a gondozásra szorulókhöz, gyógyszerészt hívatott, hogy lássa el a szegényeket gyógyszerrel, flastrommal és mindazzal, ami még kell nekik, és seborvost, hogy szükség esetén szúrja fel és kötözzze be a daganatokat és keléseket; és így e hölgyek számottevő anyagi segítsége és szívből jövő fohászaival valószínűleg áldást jelentettek a szegényeknek.

Nem akarom azt állítani, mint némelyek, hogy az ilyen jótét lelkek közül egyetlenegy sem esett áldozatul magának a járványnak, de annyit mondhatok, sosem hallottam, hogy bármelyiküknek is baja esett volna, amit azoknak a bátorítására említek, akik netán hasonló szerencsétlenséget élnének meg; és ha igaz, hogy aki a szegénynek ad, Istennek ad, és Isten ezt meghálálja, akkor azok, akik életüket kockáztatják a szegényekért, és ily nyomorúság idején vigaszt és segítséget nyújtanak nekik, jótékonykodásuk közben bizton számíthatnak oltalomra.

Amellett ez a nagymérvű jótékonyság nem csupán kevesekre szorítkozott, mert (lám, nem tudok egykönnyen végezni ezzel a témával!) a gazdagok mind a Cityben, mind a külvárosokban oly jótékonyságot tanúsítottak, hogy, röviden szólva, számtalan embernek, aki másként a nélkülözéstől és a betegségtől menthetetlenül elpusztult volna, a hatóságok így most segítséget és támogatást nyújthattak; és jöllehet én sosem tudtam (és gondolom, más sem tudhatta) pontosan megállapítani, mekkora adományok gyűltek így össze, mégis azt hiszem - ahogyan, mint hallottam, az akkori idők egyik alapos megfigyelője mondta -, nem sok ezer, hanem sok százezer fontot adományoztak e szerencsétlen, bajba jutott város szegényei számára; sőt valaki azt bizonygatta nekem, hogy ő maga több mint heti százezer fontot tudna össze-számolni, amelyet az előjárók a különböző egyházközségi sekrestyékben, a főpolgármester és a tanácsnokok a különböző negyedekben és kerületekben és az udvar, valamint a békebírák különleges utasítására egyes vidékeken szétosztottak, és mindezt azon magánadományon felül, amelyet jótét polgárok a már említett módon a szegényeknek juttattak, és ez a jótékonyság sok héten át tartott.

Elismerem, hogy ez hatalmas összeg, de ha igaz, hogy csak Cripplegate egyházközségben hetente 17 800 fontot osztottak szét a rászorulóknak segélyezésére, ahogyan ezt hallottam, és el is hiszem, akkor az előbbi állításban sem kell kételkednünk.

Kétségtelenül a gondviselés városunk iránti kegyelmének sok feltűnő megnyilvánulása közé kell sorolnunk azt a tényt - és e kegyelemnek számos más, említésre érdemes jelét is láttuk -, mondom, e figyelemre méltó megnyilvánulások sorába tartozik, hogy Isten az egész királyság területén mindenütt oly szánalmat ébresztett a szívekben, hogy az emberek adományaikkal bőkezűen segítették és támogatták a londoni szűkölködőket, aminek jótékony hatása azután sokféle formában megnyilvánult, mindenekelőtt sokezer ember életének megmentésében és egészségének helyreállításában, vagyis hogy így sok ezer családot megóvtak a pusztulástól, az éhhaláltól.

És most, amikor a gondviselés e sorscsapás idején megnyilvánuló kegyelméről szólok, újból csak meg kell említenem - bár erről már más összefüggésben több alkalommal is szóltam - a járvány terjedésének módját; hogy miképpen lépett fel a ragály a város egyik végében, húzódott át lassan és fokozatosan egyik kerületből a másikba, mint valami tovavonuló sötét felleg, amely az egyik oldalon összetorlódik, elfedi az égboltot, de a másikon szétoszlik; ugyanígy dült a pestis nyugatról keletre vándorolva, de ahogy keletnek tartott, nyugaton alábbhagyott, és ily módon azok a városrészek, ahová még nem jutott el, illetve ahol már kitombolta dühét, és odábbvonult, mondhatni kíméletben részesültek avégből, hogy a többiek segíthessenek; mert ha a járvány a Cityre meg a külvárosokra egyszerre csap le, és mindenütt egyformán vadul tombol, miként ez azóta más országokban megtörtént, akkor az egész lakosságot sírba döntötte volna, naponta húszezer áldozatot szedve, amennyit a hírek szerint Nápolyban követelt, és akkor az emberek nem is nyújthattak volna egymásnak segítséget, támogatást.

Mert hangsúlyozni kell, hogy ahol a döghalál teljes erővel dühöngött, ott a nép valóban igen nyomorúságos helyzetbe került, és fejvesztettségüket nem is lehet szavakkal kifejezni. De még mielőtt valahová elért, és rögtön azután, hogy továbbállt, az emberek egészen másképp

viselkedtek, és el kell ismernem, hogy bizony az idő tájt mindannyiunkban túlságosan sok emberi gyarlóság lakozott, nevezetesen, hogy megfélelveztünk az Ég irgalmáról, mihelyt a veszély elmúlt a fejünk fölől. De erre még később visszatérek.

Nem mulaszthatom el, hogy itt néhány megjegyzést ne tegyek a kereskedelem helyzetéről ez általános szerencsétlenség idején, mégpedig mind a kül-, mind a belkereskedelméről.

Ami a külkereskedelmet illeti, nem sok mondanivalóm van. Európa valamennyi kereskedő nemzete óvakodott tőlünk; egyetlen francia, holland, spanyol vagy olasz kikötő sem engedte be hajóinkat, és nem is akart érintkezni velünk, a hollandokkal persze rossz viszonyban voltunk, hiszen elkeseredett harcban álltunk velük, és kinek jutott még oly keserves sors osztályrészül, hogy amikor már amúgy is mostoha körülmények között külföldön csatázik, idehaza efféle szörnyű ellenséggel kelljen viaskodnia?

Kereskedőink üzlete ennek folytán pangott, hajóik sehová se mehettek, vagyis sehová külföldre, gyártmányaikhoz és áruikhoz, tehát országunk termékeihez külhonban hozzányúlani sem mertek. Éppúgy félték áruinktól, mint országunk népétől, amire persze meg is volt az okuk, hiszen gyapjúkészítményeink ugyanúgy magukkal hurcolják a betegséget, mint az emberi test, és ha fertőzött személy csomagolja be őket, átveszik a ragályt, és érintésük éppoly veszedelmessé válik, mint egy fertőzötté; ezért amikor angol hajó idegen kikötőbe érkezett, és a rakományát egyáltalában hajlandók voltak a parton átvenni, mindig megkövetelték, hogy a bálákat egy erre a célra kijelölt helyen bontsák ki és szellőztessék. De Londonból érkező hajót sehol sem engedtek be a kikötőbe, és még kevésbé hagyták, hogy kirakja áruját, akármilyen feltételeket ajánlott; különösen Spanyol- és Olaszországban bántak ilyen szigorúan hajóinkkal. Törökországban és az Égei-tenger szigetein, akár a török, akár Velence uralma alá tartoztak, engedékenyebbek voltak. Kezdetben a legcsekélyebb akadályt sem támasztották, és négy hajó, amely akkoriban a Temzén Olaszország, vagyis Livorno és Nápoly részére rakodott, minthogy ott nem engedték be, továbbment Törökországba, ahol aztán minden nehézség nélkül kirakhatták rakományukat, csak az volt a baj, hogy odaérkezvén kiderült, az áruk egy része iránt ebben az országban nincs kereslet, azon része felett pedig, amelyet a livornói kereskedők számára szállítottak, a hajóskapitányoknak nem volt sem joguk, sem felhatalmazásuk másként rendelkezni, emiatt aztán a kereskedőknek sok nehézségük támadt. De végeredményben mindez csak a kényszerhelyzetből adódott, és a nápolyi meg livornói kereskedők, amikor értesültek az ügyről, hajókat küldtek ki, hogy a kikötőikbe szánt árut átvegyék, a küldeménynek azt a részét pedig, amely a szmirnai és iszkanderuni piacokon eladhatatlan volt, más hajókon visszahozatták.

Spanyolországgal és Portugáliával még nagyobb nehézségeink támadtak, mert ezek az országok egyáltalában nem engedték, hogy hajóink, kiváltképpen a Londonból jövők befussanak a kikötőikbe, és még kevésbé tűrték, hogy ott kirakodjanak. Beszélték, hogy egyik hajónk titokban kirakta áruját, amely többek között néhány bála angol szövetet, gyapotot, gyapjúszőttest és más hasonlókat tartalmazott, és a spanyolok az egészet elégették, és halálbüntetéssel sújtották mindazokat, akiknek az áru kirakásában részük volt. Ez - gondolom - részben igaz lehetett, bár nem merem határozottan állítani; de egyáltalában nem valószínűtlen, hisz tudták, hogy valóban nagy a veszedelem, mivel Londonban oly vadul dühöng a pestis.

Ugyanúgy azt is hallottam, hogy néhány hajónk behurcolta a ragályt ezekbe az országokba, mindenekelőtt Faro kikötőjébe, Algarve királyságba, amely a portugál király birtoka volt, és hogy ott pestisben többen meghaltak, ezt a hírt azonban nem erősítették meg.

Jóllehet a spanyolok és portugálok ennyire óvakodtak tőlünk, mégis egészen bizonyos, hogy a pestis, mint említettem, eleinte csupán városunk Westminster felé eső részét sújtotta, és így a kereskedelmi központ, tehát a City és a folyópart legalább július elejéig, a temzei hajók pedig augusztus elejéig mentesek voltak a járványtól, mert július 1-ig az egész Cityben mindössze hét, a külső kerületekben hatvan, Stepney, Aldgate és Whitechapel egyházközségekben egy, és a southwarki nyolc egyházközségben két embert ölt meg a pestis. De ez a külföld szemében mit sem számított, mert az egész világot bejárta a vész hír, hogy London városában pestis dühöng, és az iránt már senki sem érdeklődött, hogy a járvány miképpen terjed, mely városrészekben tört ki, és melyeket ért el.

Amellett a pestis, amikor továbbterjedt, egyre hevesebben öldökölt, és a halálozási jegyzékeken a halottak száma egyszerre úgy megsokasodott, hogy nem lett volna semmi értelme az erről szóló hírek szépitgetésének, illetve annak, hogy igyekezzünk a külföldiekkel elhitetni: jobban állnak a dolgok, mint ahogyan a valóságban álltak - a halálozási jegyzékeken szereplő adatok önmagukért beszéltek -, az a tény, hogy hetente két-, három- vagy négyezer ember pusztult el, elegendő volt arra, hogy az egész kereskedelmi világot megriassza; és a következő időszak, amikor már magában a Cityben is rettenetesre fordult a helyzet, az egész külföldet - mint mondtam - óvatosságra készítette.

Nem kétséges, hogy a járványról szóló híresztelések, ahogy egyre terjedtek, mit sem veszítettek iszonyatosságukból. A pestis önmagában irtózatos volt, és - amint az elmondottakból kiolvasható - hasonlóképpen nagy volt ez emberek rettegése is. Ámde a mendemondák mindezt még végtelenül felnagyították, és így nem csoda, hogy külföldi barátaink - mint például bátyám üzletbarátai hazájukban, vagyis Portugáliában és Olaszországban, mert elsősorban ezekkel az országokkal kereskedett - olyan híreket hallottak, hogy Londonban hetente húszezer ember hal meg, halmokban hevernek a temetetlen holttestek, nem maradt elég élő, hogy eltemesse a holtakat, se egészséges, hogy ápolja a betegeket, az egész királyságban dúl a pestis, tehát oly általános ragályról van szó, amelyhez hasonlóról a világnak ezen a tájékán még sose hallottak; és így alig hitték el nekünk, amikor elmondtuk, miképpen állnak a valóságban a dolgok: hogy a lakosságnak egytizedénél többet nem ölt meg a pestis, és azok közül, akik egész idő alatt a városban voltak, ötszázezren életben maradtak, és hogy most az emberek már kezdenek kijárogatni házukból, az elmenekültek pedig visszatérnek, az utcán megint a szokásos emberáradatot látni, csak persze minden család elvesztette egyik-másik hozzátartozóját vagy szomszédját és így tovább. Mondom, ezeket a híreinket nem akarták elhinni, és ha valaki ma tudakozódnék Nápolyban vagy az olasz tengerpart más városaiban, arról értesülne, hogy sok esztendővel ezelőtt Londonban szörnyű járvány pusztított, amelyben - mint említettem - hetente húszezer ember halt meg és így tovább, ugyanúgy, mint ahogyan mi itt Londonban azt hallottuk, hogy 1656-ban Nápoly városában pestis öldökölt, és naponta húszezer ember pusztult el, amiből - jó okom van rá, hogy ezt higgyem - egy szó sem volt igaz.

De ezek a túlzó és önmagukban igazságtalan, sőt rágalmozó híresztelések mégis nagyon sokat ártottak kereskedelmünknek, mert a pestis megszűnése után még sokáig tartott, amíg kereskedelmünk a világ e részein megélenkült, és a flamandok meg hollandok, de különösen az utóbbiak, ezt javukra is fordították, hiszen most egyedül voltak a piacon, sőt Anglia különböző részein, ahová nem ért el a pestis, felvásárolták termékeinket, elszállították Hollandiába és Flandriába, és onnét mint saját gyártmányaikat vitték Spanyolországba meg Olaszországba.

Csak hogy olykor rajtakapták és megbüntették őket, azaz elkobozták áruikat meg hajóikat is, mert ha megfelelt a valóságnak, hogy gyártmányaink éppúgy, mint polgáraink, fertőzöttek voltak, és ha ennek folytán veszedelmes volt áruszállítványainkat megérinteni, kibontani, szagukat belélegezni, akkor ezek az emberek e titkos kereskedelemmel nemcsak azt kockáztatták, hogy a ragályt hazájukba behurcolják, hanem hogy megfertőzik mindazon népeket is, amelyeknek ezeket az árukat szállítják, ez pedig - ha figyelembe vesszük, hogy az efféle eljárás hány emberéletbe kerülhet - olyan kalmárkodás, amelybe tiszta lelkiismeretű ember nem bocsátkozhat.

Nem akarom azt állítani, hogy ezek a kereskedők bármiféle, ilyen természetű kárt okoztak. De kétkem, hogy hazánkat illetően hasonló fenntartással élhetnék, mert vagy a londoniak, vagy a kereskedelem révén, amely szükségessé tette, hogy valamennyi grófságban és nagyobb városban minden rendű és rangú emberrel érintkezzenek, ezen az úton, mondom, a ragály előbb-utóbb az egész királyságra áterjedt, Londonra éppúgy, mint a többi nagyobb városra és helységekre, különösen pedig a kereskedelmi és ipari gócpontokra és a kikötőkre; úgyhogy Angliában előbb-utóbb valamennyi jelentősebb helyen kisebb-nagyobb mértékben felbukkant a pestis, ugyanígy az ír királyság egyes vidékein is, de ott nem olyan általánosan. Hogy Skócia népét mennyiben érintette, eziránt nem volt módom tudakozódni.

Meg kell itt jegyezni, hogy mialatt a járvány Londonban még egyre dühöngött, az úgynevezett külső kikötőkben virágzott az üzleti élet, különösen ami a közeli országokkal és gyarmatainkkal folytatott kereskedelmet illeti. Így például Colchester, Yarmouth és Hull városok a közeli országok termékeit még egyre szállították Hollandiába és Hamburgba, holott a Londonnal folytatott kereskedelem akkor már hosszú hónapok óta mondhatni teljesen szünetelt; ugyanígy Bristol és Exeter városok Plymouth kikötője révén. Hasonló előnyös helyzetben voltak a Spanyolországgal, Kanári-szigetekkel, Guineával, Nyugat-Indiával és főképpen Írországgal folytatott kereskedelmet illetően, de a pestis, miután Londonban augusztus és szeptember hónapok folyamán oly hatalmas arányokat öltött, mindenfelé szétterjedt, úgyhogy előbb-utóbb ezeknek a városoknak és helységeknél többségében is felütötte a fejét, és ekkor a kereskedelem, mondhatni, általános blokád vagy zárlat alá került, amint arról később, a belkereskedelemről szólva még részletesebben beszámolok.

Azt az egyet azonban meg kell itt még említenem, hogy ami a külföldről visszatérő hajókat illeti - és ilyen hajó egészen biztosan nagyon sok volt, mert egyesek már jó ideje úton voltak a világ minden táján, mások pedig, amikor kifutottak, még mit sem tudtak a ragályról, vagy legalábbis arról, hogy az ennyire elharapózott -, ezek a hajók bátran feljöttek a folyón, utasításaiknak megfelelően leszállították rakományukat, kivéve augusztus és szeptember hónapokban, amikor a ragály fő súlya, ha szabad így mondanom, a London Bridge-ig terjedő részre nehezedett, mert ekkor egy ideig senki se mert ott üzleti tevékenységet folytatni. De miután ez csupán néhány hétig tartott, ezért a hazatérő hajók, mindenekelőtt azok, amelyek nem romlandó árut szállítottak, egy ideig valamivel a Pool előtt horgonyoztak le, olykor egészen lent a Medway folyónál, ahová többen befutottak, mások meg a Nore-nál vagy Gravesend alatt a Hope-ban vetettek horgonyt. Így aztán október második felében a hazatérő hajókból akkora flotta gyűlt itt össze, amilyenhez hasonlót hosszú esztendő óta nem láttak.

Kétfajta kereskedelmi tevékenységet vízi úton a járvány egész ideje alatt tovább folytattak, még hozzá igen rövid megszakításokkal, vagy minden megszakítás nélkül, ami a város szerencsétlen, bajba jutott népének igen nagy előnyére és megnyugtatóására szolgált, és ez a part menti gabonaszállítás és a newcastle-i szénkereskedelem volt.

Ezek közül az elsőt főképpen kisebb hajókkal bonyolították le Hull kikötőjén és a Humber folyó menti más helyeken át, és ilyen módon nagy mennyiségű gabonát hoztak a városba Yorkshire-ből és Lincolnshire-ből. A többi gabonaszállítmány a norfolki Lynnből jött, továbbá Wellsből meg Burnhamból, valamint Yarmouthból, amelyek mind ugyanabban a grófságban fekszenek; a szállítmányok harmadik csoportja a Medway folyón érkezett Miltonból, Fevershamból, Margate-ből és Sandwichból, valamint a kenti és essexi parton fekvő összes kis helységről és kikötőről.

Nagyon élénk kereskedelem folyt még a suffolki partokkal is gabonában, vajban és sajtban, az innét érkező hajók állandó forgalmat bonyolítottak le, szakadatlanul szállították az árut arra a piacra, amelyet a mai napig is Bear Key néven ismernek, és bőségesen ellátták a várost gabonával, amikor a szárazföldi úton való szállítás akadózni kezdett, és a vidékiek elunták már, hogy a városba jöjjenek.

Ezt is jórészt a főpolgármester bölcs intézkedéseinek lehetett köszönni, ugyanis gondoskodott róla, hogy a városba érkező hajóskapitányok és tengerészek ne legyenek semmiféle veszélynek kitéve, és evégből elrendelte, hogy a gabonájukat mindenkor vegyék meg tőlük, még ha nincs is piac (ami azonban nagyon ritkán fordult elő), és hogy a gabonaügynökségek a hajón érkező szállítmányokat azonnal rakassák ki, és vegyék át, úgyhogy a hajósoknak nem is kellett elhagyniuk hajójukat, hiszen a pénzt - előzőleg ecetes vödörbe mártva - mindig felvitték nekik a fedélzetre.

A másik kereskedelmi tevékenység a Newcastle-upon-Tyne-i szénfelhozatal volt, amely nélkül a város igen keserves helyzetbe került volna, mert akkoriban nagy mennyiségű szén égett el nemcsak az utcán, hanem magánházakban, családoknál is, amellet - az orvosok tanácsára - egész nyáron, a legforróbb időkben is. Bár egyes orvosok ezt elleneztek, mert - mint mondták - a házak és szobák fűtése elősegíti a betegség kifejlődését, hiszen az nem más, mint a vér erjedése és felforrósodása, és köztudomás szerint a ragály melegben terjeszkedik és fokozódik, hideg időkben pedig alábbhagy, és ezért, bizonygatták, a melegnek minden ragályos betegségnél ártalmas hatása van, mivel forróságban a betegség tenyészik, ereje növekszik, és a melegtől, mondhatni, tovább burjánzik.

Mások ugyan elismerték, hogy a meleg időjárás elősegíti a fertőzést, minthogy a fűledt meleg a levegőt férgekkel tölti meg, és megszámlálhatatlan mennyiségű és fajtájú mérgező lényt hoz létre, amelyek élelmünkben, a növényekben, sőt testünkben tenyésznek, és ezeknek már a szaga is terjeszti a fertőzést, továbbá, mert a meleg vagy - ahogyan mondani szokták - a kánikula a testet elernyeszti, kifárasztja, az életerőt csökkenti, a pórusokat kitágítja, és ezáltal fogékonyabbá tesz a fertőzésre és minden rossz hatásra, legyen az kártékony, pestises kipárolgás vagy bármi egyéb a levegőben; viszont a tűz melegének, és különösen a házban, illetve a testünk közelében égetett szén melegének egészen más hatása van, ez a hő más jellegű, mert gyors és heves, nem táplálja, hanem ellenkezőleg, elemésztí és szétszórja mindazt az ártalmas kipárolgást, amelyet a másik fajta hő inkább kigőzölögtet és állandósít, mintsem hogy eloszlathatna és elemésztene. Amellet még azt is állították, hogy a szénben gyakorta fellelhető kén- és salétromrészecskék azzal a kátrányos anyaggal egyetemben, amely az égést okozza, mind hozzájárulnak a levegő megtisztításához, szennyének eltávolításához, és ezáltal belégzésre alkalmassá, egészségessé teszi, miután az ártalmas részecskéket a fentiek szerint eloszlatják és elégetik.

Akkoriban ez az utóbbi vélemény diadalmaskodott, meg kell vallanom, szerintem indokoltan, és polgártársaim tapasztalatai is ezt igazolták, mert sok házat, ahol a szobákban állandóan fűtöttek, elkerült a járvány; és hadd fűzzem itt hozzá a magam tapasztalatát is, amely szerint az állandó jó tűz a szobáinkat kellemessé, egészségessé tette, és szilárd meggyőződésem, hogy

egész házam népére ugyanilyen jó hatást gyakorolt, egészségesebbek voltunk, mint ahogyan enélkül lettünk volna.

De most vissza a szénkereskedelemhez. Folyamatosságának biztosítása nem csekély nehézségbe ütközött, elsősorban azért, mert akkoriban a hollandokkal nyílt háborúságban álltunk, és a holland kalózhajók kezdetben sok szénszállító hajónkat elfogták, ami a többieket óvatossá tette, arra indította, hogy flottába tömörüljenek. De egy kis idő múlva vagy maguk a kalózkodók, vagy gazdáik: az Államok nem merték már elfogni hajóinkat, megtiltották a kalózkodást, mert féltek, hogy behurcolják a pestist, és ezzel az intézkedéssel jobban is jártak.

Az északi kereskedők biztonsága végett a főpolgármester elrendelte, hogy egyszerre csak egy bizonyos számú szénszállító hajó jöjjön fel a holtágba, és hogy dereglyék és más hajók, például a fakeskedők, illetve a rakparttulajdonosok vagy szénárosok hajói megfelelően felszerelve elébük menjenek, és a szenet már lent, Deptfordnál és Greenwichnél - sőt esetleg még lejjebb - átvegyék.

Mások nagy mennyiségű szenet szállítottak bizonyos helyekre, ahol - mint mondjuk Greenwichnél, Blackwellnél és másutt - a hajók egészen a partig jöhettek, és ott szállítmányukat nagy halmokba rakták, mintha eladásra szánták volna, holott a szenet azonnal elvitték onnét, mihelyt a szállítóhajók eltávoztak, úgyhogy a hajósok nem is érintkeztek a folyamiakkal, még csak közel se mentek egymáshoz.

De mindez az óvatosság nem tudta megakadályozni, hogy a ragály a szénszállító hajók között el ne terjedjen, és így aztán nagyon sok tengerész elpusztult; és ami még nagyobb baj volt, elhurcolták a ragályt Ipswichbe és Yarmouthba, Newcastle-upon-Tyne-ba és más tengerparti helyekre, ahol azután, különösen Newcastle-ben és Sunderlandben rengeteg embert elpusztított.

A mindenfelé égő tüzek, amelyekről szóltam, persze szokatlanul nagy mennyiségű szenet emésztettek fel, és amikor a hajók érkezésében egyszer-kétszer fennakadás állt elő - hogy a rossz időjárás vagy az ellenség beavatkozása miatt, arra már nem emlékszem -, a szén ára rendkívül felszökött, tíz köbölönként négy fontot is kértek érte, de hamarosan megint olcsóbb lett, mihelyt a szállítások újból megindultak, és mivel később a hajók már akadálytalanul közlekedtek, az ár az év hátralevő részében mindvégig nagyon is méltányos maradt.

A pestis alkalmából gyűjtött utcai tüzek - ha tovább is táplálták volna őket - a városnak heti 2000 köböl szénbe kerültek volna, ami valóban roppant mennyiség, minthogy azonban a tüzeket szükségesnek tartották, hát nem takarékoskodtak. Csakhogy egyes orvosok felszólaltak ellenük, és ezért mindössze négy-öt napig táplálták a tüzeket. A következő helyeken gyűjtottak tüzet: egyet a Vámháznál, egyet a halpiacon, egyet Queenhithe-nál, egyet pedig a Három Darunál, egyet Blackfriarsben és egyet a bridewelli kapunál; egyet a Leadenhall Street és a Gracechurch sarkánál, egyet-egyet a Tőzsde északi, illetve déli kapujánál, egyet a Városházánál, egyet a Blackwell Hall kapujánál, egyet a főpolgármester kapujánál a St. Helen Place-en, egyet a St. Paul-katedrális nyugati bejáratánál és egyet a Bow-templom bejáratánál. Arra már nem emlékszem, hogy a City kapuinál is voltak-e tüzek, de a London Bridge lábánál, közvetlenül a St. Magnus-templom mellett biztosan égett egy.

Tudom, hogy egyesek utóbb vitatták e kísérlet helyességét, s azt állították, hogy e tüzek miatt csak még több ember halt meg, de biztos vagyok benne, hogy erre az állításukra semmiféle bizonyítékot nem tudnának szolgáltatni, és én magam semmiképp sem hiszem, hogy igazuk volna.

Hátravan még, hogy elmondjam, milyen állapotban volt e szörnyű időkben az angol belkereskedelem, mindenekelőtt pedig a City kereskedelme és ipara. A pestis fellobbanásakor az embereket érthetően igen nagy ijedelem kerítette hatalmába, és ennek folytán a kereskedelem teljesen megbénult, kivéve ami az élelmiszereket és a többi közszükségleti cikket illeti; ám még ezekben az árukban is visszaesett a forgalom, mert rengetegen elmenekültek, és mindig sokan voltak betegek, hogy a halottakról már ne is beszéljünk, ezért azután a Cityben az élelmiszerfogyasztás a szokásosnak legfeljebb a kétharmadát, de lehet, hogy csak a felét tette ki.

Istennek úgy tetszett, hogy ez évben igen bőséges termést küldjön gabonából és gyümölcsből, de nem így szénából és zöldségterményből, következésképpen a kenyér olcsó volt a bő gabonatermés miatt. És olcsó volt a hús is a takarmányhiány miatt, de ugyanebből az okból a vaj és a sajt megdrágult, és a piacon négy fontot kértek egy szekér szénáért. A szegényeket azonban ez nem érintette. Böven termett mindenféle gyümölcs: alma, körte, szilva, cseresznye, s az áruk a fogyasztók számának csökkenése folytán csökkent, de emiatt a szegények túlságosan sok gyümölcsöt ettek, ami azután hasmenést, kólikát, csömört és más efféle nyavalyát okozott, ez sokukat fogékonyra tette a fertőzésre.

De térjünk vissza a kereskedelem állapotára. Elsősorban is mivel a kivitel megbénult, vagy legalábbis akadozott, és mindenféle nehézségbe ütközött, persze szünetelt mindazon gyártmányok előállítását, amelyeket általában kivitelre szánnak; és jóllehet a külföldi kereskedők néha sürgették az árukat, de csak keveset tudtunk nekik szállítani, mert a közlekedést mindenfelé annyira gátolták, hogy az angol hajókat, mint már említettem, be sem engedték a kikötőkbe.

Ezért azután a kivitelre szánt áruk gyártása csaknem egész Angliában szünetelt, kivéve a külső kikötőket, de hamarosan ezek is hasonló sorsra jutottak, mert sorra mindegyikben fölbukkant a pestis. Noha már ezt is egész Anglia megérezte, még ennél is rosszabb volt, hogy a belső fogyasztásra szánt áruk forgalma, kiváltképpen azoké, amelyek általában a londoni kereskedők kezén mentek keresztül, egyszerre megállt, minthogy a City kereskedelmi élete megbénult.

Mint már említettem, a Cityben mindenfajta kézműves, iparos, szerszámkészítő stb. munka nélkül maradt, és ennek következtében számtalan iparossegédet és napszámost elküldtek, szélnek eresztettek, hiszen ezekben az iparágakban nem folyt más tevékenység, csak ami feltétlenül szükséges volt.

Ezért aztán Londonban a magánosok többsége ellátatlan volt, ugyanígy azok a családok is, amelyeknek megélhetése attól függött, van-e munkája a családfőnek; mindezek, mondom, szörnyű nyomorba jutottak, és hadd jegyezzem itt meg, hogy London városának dicsőségére válik - és mind ez ideig dicsősége is marad, amíg csak ez idők emléke él -, hogy jótékony adományokból ezer meg ezer szűkölködőt ellátott, mindazokat, akik utóbb megbetegedtek és nélkülöztek, úgyhogy nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk: senki sem pusztult éhen, ha a hatóságok értesültek helyzetéről.

A vidéki kézműipar pangása az ottaniakat még nehezebb helyzetbe sodorta volna, de a mesterek: a posztókészítők és mások, készleteiket és anyagi eszközeiket a végsőkig kimerítve folytatták mesterségüket, hogy a szegényeknek munkát adhassanak, abban a reményben, hogy mihelyt a pestis alábbhagy, a kereslet ugyanolyan arányban fog fokozódni, mint ahogy akkor csökkent. De mivel ezt csak a gazdag mesteremberek tehették meg, sokan viszont szegények voltak, és ezért ilyesmire képtelenek, az angol ipar nagy veszteségeket szenvedett, és a

szegények országszerte megsínylették azt a szerencsétlenséget, ami voltaképpen csak London városát sújtotta.

Igaz, a következő esztendőben teljes értékű kárpótlást kaptak egy újabb sorscsapás következtében, amely a várost sújtotta; így aztán Londont egyik szerencsétlensége szegénységbe döntötte, megnyomorította a vidéket, viszont a másik - a maga nemében nem kevésbé rettenetes - szerencsétlenség kárpótolta, újból felvirágoztatta, mert e sorscsapást követő esztendőben a londoni tűzvész mérhetetlen mennyiségű háztartási és ruházati cikket meg egyéb holmit, valamint Anglia minden részéből érkezett áruval és készítményekkel teli raktárházakat emésztett el. És ez országszerte hihetetlen mértékben fellendítette a kereskedelmet, jóvátette az okozott károkat, pótolta a veszteséget; azért azután - röviden szólva - minden épkézláb honpolgárt munkába állítottak, de még így is hosszú éveken át alig tudták ellátni a piacokat, kielégíteni a keresletet. És a pestis okozta fennakadás miatt a külföldi piacokon is hiány mutatkozott áruinkban, mígsak a szabad forgalmat újból nem engedélyezték, és ez a körülmény a hatalmas belföldi kereslettel párosulva valamennyi áru gyors áramlását eredményezte; és ennek folytán a londoni pestist és tűzvészt követő hét esztendőben egész Anglia oly élénk kereskedelemnek örvendett, amelyhez hasonlót sose láttunk.

Most még néhány szót kell szólnom e rettenetes istenítélet könyörületesebbik oldaláról. Szeptember végére a pestis túljutott válságos szakaszán, vadsága lassan alábbhagyott. Emlékszem, dr. Heath barátom az előző héten meglátogatott, és azt mondta, biztos benne, hogy a ragály hevessége néhány napon belül csillapodni fog, de amikor megláttam azt a heti halálozási jegyzéket, amely az egész évben a legmagasabb számot mutatta, hiszen az összes betegségnemekben 8297 ember hunyt el, szemrehányást tettem barátomnak, és megkérdeztem tőle, mire alapította véleményét. Ő azonban meglepetésemre rögtön kész volt a válasszal: - Nézd csak - mondta -, a betegek és fertőzöttek jelenlegi száma alapján a múlt héten nyolcezer ember helyett húszezernek kellett volna meghalnia, ha a halálos járvány még most is olyan hajthatatlan volna, mint két héttel ezelőtt; mert akkor általában már két-három nap alatt végzett áldozataival, most pedig ehhez legkevesebb nyolc-tíz napra van szüksége; és akkor ötből legfeljebb ha egy gyógyult meg, míg most azt tapasztalom, hogy öt közül kettőnél több nem pusztul el. És jegyezd meg, amit mondok, a jövő heti listán kevesebb lesz a halottak száma, és meglátod majd, hogy az eddiginél többen épülnek fel; mert bár jelenleg mindenfelé rengeteg a pestises, és naponta még ugyanannyian betegszenek meg, mégis a korábbihoz képest kevesebben pusztulnak majd el, mert a ragály már nem olyan rosszindulatú, mint volt. - És ehhez még hozzáfűzte, hogy reméli, sőt több mint reméli, a ragály túljutott válságos szakaszán, és most már megjuhászodik; és így is történt, mert a következő héten, amely - mint mondtam - szeptember utolsó hete volt, a halottak száma csaknem kétezerrel csökkent.

Igaz, a pestis még mindig iszonyatosan öldökölt, és a következő heti jegyzék nem kevesebb, mint 6460, az azt követő pedig 5720 halotról adott számot, de barátom megállapítása mégis helytállónak bizonyult, mert látható volt, hogy többen és gyorsabban gyógyulnak fel, mint annak előtte; s ha ez nem így történik, vajon mi lett volna London városából? Mert barátom szerint ebben az időben nem kevesebb, mint 60 000 ember volt fertőzött, amelyből a fentiek szerint 20 477 halt meg, közel 40 000 azonban felépült; holott ha a helyzet változatlan marad, nagyon valószínű, hogy ugyanennyi közül 50 000 vagy még több pusztult volna el, és további 50 000 megbetegedett volna; mert - röviden szólva - most már szinte az egész lakosság ágynak esett, és úgy látszott, senki sem marad életben.

De barátom jóslata néhány hét múlva még inkább beigazolódott, mivelhogy a javulás tovább folytatódott, és október derekára a pestis áldozatainak száma 1843-mal csökkent, és már csak 2665-öt tett ki; és a következő héten újabb 1413-mal csökkent, jóllehet szemmel láthatóan

igen sokan feküdtek betegen, sőt többen, mint máskor, és nap mint nap rengetegen megbetegedtek, csak hogy most már - mint említettem - a járvány rosszindulata alábbhagyott.

A mi népünk annyira meggondolatlan természetű (hogy vajon így van-e ez az egész világon, ezt nem az én dolgom megvizsgálni, de nálunk világosan láttam), hogy miként a fertőzés feletti első ijedelmükben az emberek kerültek egymást és egymás otthonát, érthetetlen, sőt szerintem szükségtelen rettegéstől űzve menekültek el a városból, azonképpen most, amikor elterjedt a híre, hogy a betegség már nem olyan fertőző, mint korábban volt, és ha meg is kapja valaki, már nem feltétlenül halálos, és amikor látták, hogy a súlyos betegek közül nap mint nap igen sokan felgyógyulnak, akkor olyan vakmerőek lettek, olyan nemtörődomséget tanúsítottak önmaguk és a ragály iránt, hogy a pestist csak annyiba vették, vagy még annyiba se, mint holmi közönséges lázat. Nemcsak meggondolatlanul eljárak olyanok társaságába, akiknek testén gennyedő, tehát fertőző kelések és daganatok voltak, hanem ettek-ittak velük, meglátogatták őket otthonukban, sőt, mint hallottam, még a betegek szobájába is beme-részkedtek.

Ezt nem tartottam ésszerű viselkedésnek. Dr. Heath barátom maga is elismerte, és ezt a tapasztalat is igazolta, hogy a ragály ugyanolyan fertőző, mint korábban volt, és most is ugyanannyian betegszenek meg, csak azt állította, hogy a fertőzöttek közül már kevesen pusztulnak el; de szerintem még mindig sokan meghaltak, és magának a pestisnek iszonyúsága sem csökkent, a sebek és daganatok rettenetes kínokat okoztak, és a betegség továbbra is halálos lefolyású volt, legfeljebb nem olyan sűrűn, mint annak előtte; és e körülmények, párosulva a gyógyulás rendkívüli lassúságával, a betegség undorító voltával, valamint sok egyéb tulajdonságával, el kellett volna rettentse bárki élő embert a betegekkel való érintkezéstől, és mindenkit arra késztesse, hogy ugyanolyan óvatosan kerülje a fertőzést, mint korábban.

Igen, és volt még valami, ami a pestisben való megbetegedést már önmagában is félelmetessé tette, tudniillik azoknak a maró szereknek szörnyű égető hatása, amelyekkel a seborvosok a daganatokat kezelték, hogy felfakasszák őket, és eltávolítsák belőlük a gennyet, mert különben igen nagy volt a halál veszélye még a legutolsó időkig is. Azonkívül a daganatok iszonyú kínokat okoztak, és ha már nem is kergették örvénybe és tébolyba a betegeket úgy, mint korábban, ahogyan arról beszámoltam, de most is szörnyű fájdalommal jártak; és ha valaki ilyen sorsra jutott, bár most már többnyire túlélte a betegséget, mégis keserű szemrehányásokkal illette azokat, akik azzal áltatták, hogy már nem forog fenn semmilyen veszély, és bizony bánta hebehurgyaságát, dőreségét, hogy pestises közelébe merészkedett.

Amellett az emberek óvatlan viselkedése nem is végződött mindig ilyenképpen, mert azok közül, akik ennyire gondatlanok voltak, nagyon sokan még szörnyűbb szenvedésnek tették ki magukat, és bár sokan megmenekültek a haláltól, de sokan el is pusztultak; és e viselkedésük a közösség szempontjából mindenestre azzal a káros következménnyel járt, hogy a temetkezések száma lassabban csökkent, mint ahogyan egyébként csökkent volna. Mert mihelyt a jegyzékek az első nagyobb visszaesést mutatták, a hír futótűzként terjedt el a városban, és szinte megszállta az emberek agyát, ám ekkor azt kellett tapasztalnunk, hogy a következő két héten a halálozások nem csökkentek ugyanilyen arányban; és ezt szerintem az okozta, hogy az emberek meggondolatlanul belerohantak a veszélybe, félretették az addig tanúsított óvatosságot, elővigyázatot és tartózkodást, abban bízva, hogy többé nem kapják meg a pestist, vagy ha mégis, akkor sem hálnak bele.

Az orvosok minden tőlük telhetőt elkövettek: ostromozták a lakosságot e meggondolatlan viselkedésért, nyomtatott útmutatókat adtak ki, amelyeket a Cityben és a külvárosokban mindenütt terjesztettek, és ezekben azt tanácsolták a népnek, viselkedjék továbbra is óvatosan,

és mindennapi ténykedésében a ragály csökkenése ellenére is tanúsítsa a legnagyobb óvatosságot, figyelmeztettek mindenkit a veszélyre, hogy a városra újból rászabadul a pestis; hajtogatták, hogy egy ilyen visszaesés még végzetesebb és veszedelmesebb lenne, mint amilyen az egész addigi járvány volt; és sok-sok érvet és indokot soroltak fel, hogy ezt megmagyarázzák és bebizonyítsák, ámde ezeket túlságosan hosszadalmas volna itt elismételni.

Csakhogya mindez akár a falra hányt borsó; a vakmerő embereket a halálozások csökkenésének láttára olyannyira hatalmába kerítette az örömteli meglepetés, hogy minden új szörnyűség iránt érzéketlenné váltak, nem lehetett meggyőzni őket, hogy a halálos veszély még nem múlt el; mintha a falnak beszélt volna az ember; kinyitották boltjaikat, jártak-keltek az utcán, végezték dolgukat, mindenkiel szóba elegyedtek, aki épp az útjukba került, akár volt rá okuk, akár nem; és még csak nem is érdeklődtek a másik egészségi állapota iránt, és nem tartottak semmiféle veszélytől, még akkor sem, ha tudták, hogy az illető beteg.

Ez az oktan, hebehurgya viselkedés sok-sok olyan ember életét követelte, aki kezdetben nagy gondosan és óvatosan bezárkózott, és mintegy az emberiségtől félrevonulva élt, és ilyen módon Isten irgalmából a ragály legveszedelmesebb időszakát is túlélte.

Ez a hebehurgya és ostoba viselkedés olyan messzire ment, hogy végül már a lelkesek is felfigyeltek rá, és a nép elé tárták magatartásuk dőreségét és veszélyességét; ez azután némileg jobb belátásra bírta, óvatosabbá tette őket. De ez a dőreség még egy másik következménnyel is járt, amelynek semmiképp sem tudtak gátat vetni, amikor ugyanis az első jó hír elterjedt, nemcsak Londonban, hanem a vidéken is, ennek ott hasonló hatása volt, és az emberek, akik már elunták, hogy oly soká távol legyenek Londontól, és vágyakoztak hazatérni, most minden aggályt és óvatosságot félretéve, tömegesen özönlöttek a városba, jártak-keltek az utcán, mintha a veszély már teljesen elmúlt volna. És ez valóban mehökkentő látvány volt, hiszen hetente még mindig 1000-1800 ember halt meg, és ennek ellenére úgy özönlött a nép Londonba, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna.

Ennek aztán az lett a következménye, hogy a jegyzékek szerinti halálozások száma már november első hetében négyszázzal emelkedett; és ezen a héten, ha hihetnek az orvosoknak, több mint 3000 ember betegedett meg, méghozzá jó részük az újonnan visszatértek közül.

Jellegzetes példája volt ennek, vagyis az elhamarkodott visszatérésnek, mihelyt a pestis alábbhagyott, egy bizonyos John Cock nevű St. Martin-le-Grand környéki szabónak az esete. Ez a John Cock családjával együtt elhagyta a várost, bezárta házat, és mint sokan mások, vidékre költözött, de amikor novemberben azt hallotta, hogy a pestis már alábbhagyott, és az összes betegségekben csupán 905 ember halt meg egy héten, megkockáztatta, hogy hazatérjen. Háza népe tíz személyből állt, és pedig rajta és feleségén kívül öt gyerekből, két segédből és egy szolgálólányból. Alig egy hete volt odahaza, épp csak kinyitotta a boltját, és nekilátott mestersége folytatásának, amikor családja megkapta a pestist, és körülbelül öt nap alatt egy híján valamennyien elpusztultak; vagyis meghalt ő maga, a felesége, mind az öt gyerekük és a két segéd, egyedül a szolgálólány maradt életben.

De mások iránt az Isten nagyobb irgalmat tanúsított, mint amelyet okunk lett volna elvárni Tőle, mert a járvány rosszindulata, ahogyan már említettem, csillapodott, a ragály ereje ki-merült, és amellet a télidő is gyorsan közeledett, tiszta, hűvös levegőt hozott erős fagyokkal; és amikor a hideg tovább fokozódott, a betegek jó része felépült, és a városban lassan újból jó egészségi állapotok uralkodtak. Bár a pestis egyszer-másszor még december havában is visszatért, és a jegyzékek szerint a halottak száma csaknem százzal emelkedett, de aztán megint csökkent, és így a dolgok hamarosan visszazökkentek a régi kerékvágásba. És csak ámulni lehetett rajta, egyszerre hogy benépesült a város, úgyhogy egy idegen észre sem

vehette, mennyien hiányoznak. Ami a lakásokat illeti, azokban sem hiányoztak a lakók, üres házat csak keveset vagy talán egyet sem lehetett látni, de ha mégis akadt egy-kettő, az is gyorsan bérlőre talált.

Bár csak azt mondhatnám, hogy miként a város most új ábrázatot öltött, azonképp az emberek is új magatartást vettek fel. Nem kétlem, hogy sokan megőrizték az isteni kegyelem iránti őszinte érzelmeiket, és szívből jövő hálával adóztak a Mindenhatónak, aki e veszedelmes időkben megóvta őket; jó érzésű ember nem is ítélkezik másként e népes városról, ahol a sorscsapás idején a lakosság oly nagy jámborságról tett tanúbizonyságot; de meg kell vallanom, hogy ennek nyoma már csak egyes családokban és egyes arcokon látszott, a nép mindennapi viselkedése éppolyan volt, mint annak előtte, nagyon kevés különbség volt észlelhető.

Sőt némelyek azt állították, hogy az állapotok még csak romlottak: a nép körében az erkölcs hanyatlásnak indult, a túlélt veszedelem megkeményítette az embereket, és - mint vihar múltával a tengerészek - gonoszabbak, ostobábbak, vakmerőbbek, bűneikben és erkölcstelenségükben megátalkodottabbak lettek, mint annak előtte voltak; én azonban nem mennék ilyen messzire. Vastag történelemkönyvet igényelne, ha el akarnám sorolni mindazokat a fokozatokat, amelyeken a városbeli állapotok végigmentek, mígnem visszatért a dolgok régi rendje, és minden visszazökkent a megszokott kerékvágásba.

Anglia egyes vidékein most ugyanolyan hevesen öldökölt a ragály, mint korábban Londonban; többek között Norwich, Peterborough, Lincoln, Colchester városára csapott le; és a londoni hatóságok most rendeleteket hoztak, szabályozták az érintkezést ezekkel a városokkal. Lakóiknak azonban nem tilthattuk meg, hogy Londonba jöjjenek, mert lehetetlen volt megkülönböztetni őket, ezért aztán a főpolgármester és a városi tanács e tilalom tervét többszöri vita után kénytelen volt elejteni. Csak annyit tehettek, hogy figyelmeztették, intették a lakosságot, ne fogadjanak be házukba senkit, és ne is érintkezzenek senkivel, akiről tudják, hogy fertőzött helyről érkezett.

De akár a levegőnek beszélhetek volna, mert London népe most annyira pestismentesnek vélte magát, hogy minden figyelmeztetést elengedett a füle mellett; úgy látszik, abban bíztak, hogy a levegő most újból egészséges, és hogy az - miként a himlőből felgyógyult ember - nem fertőződhet meg újra. És így megint felelevenedett az az elképzelése, hogy a ragály kizárólag a levegőben terjed, olyasmiről tehát nem is lehet beszélni, hogy a fertőzést a beteg adja tovább az egészségesnek; és ez a hóbortos gondolat annyira eluralkodott az emberek agyán, hogy betegek és egészségesek korlátlanul érintkeztek egymással. Még a mohamedánok, akik a predesztináció tanától megszállottan semmibe veszik a fertőzést, terjedjen az bármilyen formában, még azok sem lehettek konokabbak London népénél; a teljesen egészségesek, akik - mint mondani szoktuk - a jó vidéki levegőről jöttek vissza a városba, habozás nélkül bementek olyan házakba és szobákba, sőt befeküdtek olyan ágyba, ahol még fel sem gyógyult pestises betegek voltak.

Egyesek persze életükkel fizettek hebehurgya vakmerőségükért; roppant sokan megbetegedtek, és az orvosoknak több dolguk volt, mint valaha, mégis azzal a különbséggel, hogy most már kevesebb betegük halt meg; vagyis hogy a betegek általában felgyógyultak, és mégis többen kapták meg a ragályt most, amikor hetente legfeljebb ezer-ezerkétszáz ember halt meg, mint akkoriban, midőn egy héten öt-hatezren pusztultak el, mert az egészség és betegség élet-halál fontosságú dolgában az embereken ennyire úrrá lett a nemtörődömség, ennyire képtelenek voltak megszívlelni azoknak a tanácsait, akik felebarátaikat a tulajdon érdekükben óvatosságra intették.

Mikor a lakosság ilyképpen, mondhatni, általánosan visszatért, igen szomorú érzésekkel eltelve figyeltük, ahogy barátaik iránt érdeklődve sokan azt tapasztalták: egyes családokat olyannyira gyökerestül irtott ki a pestis, hogy még az emléküik sem maradt fenn, és hogy nincs egy teremtet lélek, aki bármiféle igényt támaszthatna arra az amúgy is csekély értékre, amit hátrahagytak; mert ilyen esetekben a hagyatékot rendszerint elsikkasztották vagy ellopták; így vagy úgy, de mindennek lába kelt.

Beszélték, hogy az ilyen gazdátlan vagyontárgyak mint egyetemes örökös, a királyt illetik, de úgy hallottuk, és ez feltehetőleg részben igaz is volt, hogy a király ez értéket jótékony célra London főpolgármesterének és a városi tanácsnak engedte át, hogy használják fel a nagyszámú nincstelen támogatására. Mert meg kell itt jegyezni, hogy noha a pestis örvongése idején sokkal nagyobb szükség volt a segélyezésre, és sokkal több volt a szűkölködő, mint most, amikor a bajokon már túljutottunk, a szegények helyzete az akkorihoz képest most mégis sokkal nyomorúságosabb lett, mivel az általános jótékonyosság zsilipje immár lezárult. Az emberek úgy vélekedtek, hogy a jótékonyosság fő indoka már nem áll fenn, és ezért beszüntették adományaikat; holott még mindig igen szívfacsaró dolgokat lehetett tapasztalni, és a szegények bizony nagy ínségben tengődtek.

Jóllehet a város egészségügyi helyzete lényegesen megjavult, a külkereskedelem mégsem lendült fel, és hajóinkat még jó ideig nem engedték be külföldi kikötőkbe. Ami a hollandokat illeti, az udvarunk és a köztük fennálló nézeteltérések az előző évben háborúban robbantak ki, így az oda irányuló kereskedelmünk teljesen elakadt; de Spanyolország és Portugália, Olaszország és Berberia, valamint Hamburg és a baltikumi kikötők is jó darabig tartózkodóan viselkedtek velünk szemben, és hosszú hónapokig nem voltak hajlandók felújítani régebbi kereskedelmi kapcsolatainkat.

Minthogy a járvány, mint már mondtam, annyi embert elragadott, sok - sőt talán valamennyi - külső egyházközségnek a már említett Bunhill Fields-i temetőn kívül még több új temetkezési helyet kellett keresnie, és ezek közül egyeseket tovább is fenntartottak, és a mai napig használnak. Másokat azonban megszüntettek, és mivel ekkor egyéb célra használták fel ezeket vagy építkeztek a területükön, a halottakat - és ezt, bevallom, némi rosszállással említem - nyugalomukban háborgatták, megbolygatták, kiásták, némelyeket még mielőtt a hús lefoszlott volna csontjaikról, és úgy hordták el őket, mint a trágyát vagy a szemetet. Tudomásom szerint a következő helyeken voltak ilyen temetők:

1. Egy telken, túl a Goswell Streeten, nem messze Mount Milltől, ahol a város régi erődvonalának romjai álltak; itt rengeteg embert temettek el válogatás nélkül Aldersgate és Clerkenwell egyházközségekből, sőt még a Cityből is. Ezen a telken azóta, úgy tudom, fűvészkertet létesítettek, majd beépítették.
2. Egy telken közvetlenül Black Ditchen túl, ahogyan azt akkor nevezték, a Holloway Lane végében, Shoreditch egyházközség területén. Utóbb ezt a helyet disznótartásra és más alantas célokra használták, de temetőül már nem szolgált.
3. A Hand Alley felső végében, a Bishopsgate Streeten, amely akkor zöld mező volt; és ezt elsősorban a Bishopsgate egyházközség számára jelölték ki, bár kocsiszámra hordtak ide holttesteket a Cityből is, különösen a városhatár mellett húzódó St. All-hallows egyházközségből. Erről a telekről csak nagy szomorúsággal tudok szólni. Ez ugyanis emlékezetem szerint két-három esztendővel a pestis elmúltja után Sir Robert Clayton birtokába került. Úgy hírlett - igaz volt-e a hír vagy sem, azt nem tudom -, hogy ez a telek, nem lévén örököse, a koronára szállt, mivelhogy mindazok, akiknek igényük lett volna rá, elpusztultak a járványban, és így kapta azután Sir Robert Clayton ajándékba II. Károly királytól. De akárhogy is jutott hozzá, annyi

bizonyos, hogy utasítására a telket építkezés céljaira bérbe adták. Az első ház, amelyet ott emeltek, egy igen nagy és szép épület, még ma is áll, és a most Hand Alleynek nevezett utcára vagy útra néz, ez ugyanis, bár sikáornak hívják, valójában olyan széles, mint egy utca. És ebben az utcában az említett épülethez észak felől csatlakozó házak épp azon a területen állnak, ahová azt a sok szegény embert temették, és amikor onnét alapozás végett a földet kiemelték, a holttesteket is kiásták; és némelyiket közülük még olyan tisztán lehetett látni, hogy az asszonyok koponyája hosszú hajukról felismerhető volt, másoknál meg a hús még nem enyészett el teljesen; emiatt aztán a lakosság hevesen tiltakozott, sőt egyesek azt hangoztatták, hogy az efféle dolog felidézheti a ragály visszatértének veszélyét; így ettől fogva a csontokat és a tetemet, mihelyt ilyenre bukkantak, ugyane telek egy másik részébe hordták, és ott valamennyit bedobták egy erre a célra ásott mély gödörbe, és ezt a helyet most is fel lehet még ismerni arról, hogy nincs beépítve, ehelyett egy átjáró vezet arra egy másik házhoz a Rose Alley felső végében, épp szemközt egy imaházzal, amelyet sok esztendővel később építettek; és ezt a négyzet alakú kis területet léckerítés választja el az átjáró többi részétől; itt nyugszanak csontjai és maradványai csaknem kétezer holttestnek, amelyet abban az egy esztendőben szállítottak oda a halottaskocsik.

4. Ezenkívül Moorfieldsen is volt egy temető; emellett akkor halad el az ember, ha a most Old Bethlehemnek nevezett utcába megy; és ezt még ki is bővítették, bár az egész nem vették mindjárt használatba.

(N. B. E napló szerzője ennek a temetőnek földjében nyugszik, saját kívánságára temették oda, a néhány esztendővel korábban elhunyt nővére mellé.)

5. Stepney egyházközség, amely London keleti részétől az északi részéig, sőt egészen a shoreditchi temetőig terjed, közvetlenül e temető mellett kijelölt egy telket, hogy halottait oda temesse, és épp ez okból a telket beépítetlenül hagyták, utóbb pedig - úgy hiszem - az említett temetőhöz csatolták. Ezenkívül még két temetkezési helyük volt Spitalfieldsen - az egyiken azóta kisegítésként e nagy egyházközség számára kápolnát vagy szentélyt emeltek -, valamint egy Petticoat Lane-en.

Stepney egyházközség akkoriban nem kevesebb mint öt temetőt tartott fenn, egyet ott, ahol most a Shadwell egyházközségi St. Paul-templom áll, egy másikat meg a mai St. John-templom helyén, Wapping egyházközségben; ezeknek ugyanis akkoriban még nem volt külön egyházközségi elnevezésük, mivel Stepneyhez tartoztak.

Még több temetőt is felsorolhatnék, miután azonban az említettekről közvetlen tudomásom volt, e körülmény, úgy gondolom, indokolja, hogy ezekről szóltam. Az egésznek az a lényege, hogy e sorscsapás idején a legtöbb külső egyházközségben új temetőket kellett létesíteni, hogy a rengeteg sok, rövid időn belül meghalt embert eltemethessék; arra azonban nem tudok magyarázatot adni, miért nem gondoskodtak róla, hogy ezeket a helyeket ne használják alantas célokra, és hogy a halottakat nyugalomukban ne háborítsák; de az ilyesmit, mi tagadás, helytelennek tartom. Hogy kinek a hibája volt, nem tudom.

Meg kellett volna még említenem, hogy akkoriban a kvékereknek is volt külön temetőjük a halottaik számára, és ezt a mai napig használják; sőt külön halottaskocsijuk is volt, amellyel halottaikat kihordták a házaikból; és a hírhedt Solomon Eagle-nek, aki - mint említettem - a pestist istenítéletként megjövendölte, és mezítlénül futkározva az utcán azt hirdette a népnek, hogy bűneik megtorlásául éri őket a csapás, ennek a Solomon Eagle-nek a felesége rögtön a következő napon meghalt, és holttestét az elsők között vitték ki a kvéker halottaskocsin az új temetőbe.

Beszámolómat telezsúfolhattam volna még sok egyéb, a pestis idején lejátszódott, említésre érdemes eseménnyel, különösképpen ami a főpolgármester és az akkor Oxfordban tartózkodó udvar között történeteket illeti, és elmondhattam volna, milyen utasításokat adott ki időnként a kormány a válságos hónapokban követendő eljárásokra vonatkozóan. De valójában az udvar oly kevésbé törődött mindezzel, és ami keveset mégis tett, az oly jelentéktelen volt, hogy nincs okom ezekből itt bármit is megemlíteni, kivéve azt, hogy a Cityben havonta böjtöt tartatott, és hogy a szegények segélyezésére királyi adományt küldött, de erről a kettőről már szoltam.

Nagy rosszállással tekintettek azokra az orvosokra, akik a járvány idején cserbenhagyták betegeiket, és most, amikor visszatértek, senki sem volt hajlandó igénybe venni szolgálataikat. Dezertőrnek mondták őket, és kapujukra gyakran cédulát akasztottak ilyen szöveggel: „Orvos kiadó.” Ezért aztán ez orvosok közül sokan egy darabig inkább tétlenül ültek és várakoztak, esetleg kiköltöztek otthonukból, új környéken, új ismeretségi körben ütötték fel tanyájukat. Hasonlóképpen állt a dolog a papokkal is, akiket a nép bizony válogatott szidalmakkal illetett, verseket és gyalázkodó szövegeket helyeztek el a templomkapukra, „Szószék kiadó” vagy néha - ami még rosszabb volt - „Szószék eladó” felírással.

Mind között egyik legnagyobb szerencsétlenségünk az volt, hogy a pestis múltával nem aludt el a viszálykodás és pörlekedés, a gyalázkodás és vádaskodás szelleme, sőt most még inkább háborította a nemzet békéjét, mint azelőtt. Mondogatták, hogy mindez annak az ellenségeskedésnek maradványa, amely nemrégiben valamennyiünket annyi vérontásba, oly nagy zűrzavarba döntött. De ahogy a legutóbb kibocsátott amnesztiatörvény magát a viszályt elcsitította, úgy a kormány most az egész nemzetet a családok és egyének közötti békére szólította fel.

Ámde ezt nem lehetett elérni, legkevésbé a londoni pestis elmúltával, holott aki akkor látta, milyen lelkiállapotban van a nép, hogyan babusgatják egymást az emberek, ígéretik, hogy a jövőben nagyobb felebaráti szeretetet fognak tanúsítani, és nem vádaskodnak többé, mondom, aki ezt látta, azt hihette volna, hogy az emberek végre más szellemben közelednek majd egymáshoz. De ezt, mondom, nem lehetett elérni. A viszály fennmaradt, az egyház és a presbiteriánusok nem békéltek meg egymással. A nonkonformista lelkészek, akik a járvány alatt az elhagyott szószékre léptek, a pestis megszűntével visszavonultak; viszonzásul mi mást is várhattak volna, mint hogy nyomban rájuk támadnak, és a büntetőtörvényekkel fenyegetőznek; a járvány idején elfogadták szolgálatukat, de amint a veszedelem alábbhagyott, megint csak üldözték őket, s ezt az eljárást még mi, az anglikán egyház hívei is igazságtalannak tartottuk és helytelenítettük.

De hát mindez a kormány műve volt, és mi nem tehattunk semmit ellene, csak annyit mondhattunk, hogy nem a mi bűnünk, nem mi vagyunk felelősek érte.

Másfelől azt sem helyeselhattuk semmiképpen sem, hogy a nonkonformisták azzal vádolták az anglikán lelkészeket, hogy elfutottak, hűtlenek lettek hivatalukhoz, cserbenhagyták a népet veszély idején és épp amikor a legnagyobb szüksége lett volna vigasztalásra és így tovább. Nem helyeselhattuk, hiszen nem mindenkinek egyformán erős a hite és bátorsága, és a szentírás azt parancsolja nekünk, hogy elnézően ítélkezzünk a felebaráti szeretet törvénye szerint.

A pestis rettenetes ellenség, oly borzalmas fegyvereket forgat, hogy nem mindenkinek adatik meg a kellő erő az ellenállásra, a csapásokkal szembeni helytállásra. Tagadhatatlan, hogy igen sok lelkész, aki módot talált rá, elhagyta hivatalát, önnön biztonsága végett elmenekült, de az is biztos, hogy sokan itt maradtak, és nem egy közülük áldozatul esett a pestisnek kötelessége teljesítése közben.

Igaz, az eltiltott nonkonformista lelkészek közül is némelyek itt maradtak, és bátorságuk a legnagyobb elismerést érdemli, de ilyenek nem sokan voltak; és éppoly kevésé lehet mondani, hogy mind itt maradtak, és hogy közülük egy se menekült vidékre, mint azt, hogy az anglikán lelkészek mind egy szálig elmentek. És amellet a menekülők közül egyesek a maguk helyére segédlelkészt vagy valaki mást állítottak, hogy ellássa a szükséges feladatokat, látogassa a betegeket, amennyire ez lehetséges volt; így azután egészben véve mindkét oldalon több jóindulatot és megértést tanúsíthattak volna, és inkább azt kellett volna meggondolnunk, hogy az 1665-ös esztendőhöz hasonló nem találunk a történelemben, és hogy ilyen időkben nem mindig a nagy bátorság nyújt támaszt az embereknek. Nem mondtam volna el mindezt, szívesebben számoltam volna be mindkét oldalon azoknak a bátorságáról és vallási buzgalmáról, akik a szegény, bajba jutott nép szolgálatában életüket kockáztatták, meg sem említve azokat, akik az egyik vagy másik oldalon a kötelességteljesítésben gyarlónak mutatkoztak. De a jóindulatnak nálunk tapasztalható hiánya az ellenkezőjét tette szükségessé, hiszen egyesek azok közül, akik itt maradtak, nemcsak túlságosan nagyra voltak önmagukkal, de ócsárolták az elmenekülteket, gyávnak bélyegezték őket, mondogatván, hogy elhagyták nyájukat, bérencek módjára viselkedtek és így tovább. Én viszont azt ajánlom minden felebarátját szerető, jó érzésű embernek, hogy pillantson vissza, és illően gondolkozzék el ezeken a rettenetes időkön, mert aki így cselekszik, az majd ráeszmél, hogy akkor a kitartáshoz nem mindennapi erőre volt szükség. Nem hasonlítható ez ahhoz, mint amikor valaki egy hadsereg élére áll, vagy lovassági rohamban vesz részt, mert itt magával a fakó lován vágató Halállal vívtuk a harcot; itt maradni annyit jelentett, mint meghalni, nem kevesebbet, különösen ahogyan augusztus végén, szeptember elején álltak a dolgok, és ahogyan akkor a kilátásokat meg kellett ítélnünk; mert senki sem remélhette, vagy úgy is mondhatnám, hitte, hogy a pestis oly hirtelen fordulatot vesz, ahogyan ez történt, és hogy a halottak száma egy hét alatt egyszerre kétezerrel csökken, épp amikor köztudomás szerint oly rengetegen feküdtek betegen; és akkor volt, hogy sokan elszöktek, akik pedig a járvány idején Londonban maradtak.

Emellet, ha Isten némelyeket nagyobb erővel ajándékozott meg, mint másokat, vajon ezt azért tette-e, hogy kérkedjenek, mint állják a csapásokat, és hogy ócsárolják azokat, akik nem részesültek ugyanilyen adományban és égi támogatásban? Nem inkább alázatosnak és hálásnak kellett volna lenniük, hogy felebarátaiknál hasznosabbak lehetnek?

Azt hiszem, tisztelettel kellene megemlékeznünk mindenkiről: a papokról éppúgy, mint az orvosokról, felcserekről, gyógyszerészekről, elöljárókról, minden rendű és rangú biztosokról, valamint azokról a segítőkész emberekről, akik kötelességük teljesítése közben életüket kockáztatták; mert valamennyien ezt tették, akik itt maradtak, méghozzá a legnagyobb mértékben, és e különféle emberek közül sokan nemcsak kockáztatták, de fel is áldozták életüket e szomorú körülmények közepette.

Egyszer listát készítettem mindannyiukról, vagyis azokról a különféle hivatású és foglalkozású emberekről, akik - mondhatnám - kötelességteljesítés közben meghaltak; de egy magánembernek lehetetlen volt minden vonatkozásban megbízható adatokhoz jutnia. Csak arra emlékszem, hogy szeptemberig tizenhat lelkész, két tanácsnok, öt orvos, tizenhárom felcser halt meg a Cityben és a külső kerületekben. De mivel ez, mint mondom, még a pestis válságos szakasza és tetőzése előtt volt, azért e lista nem lehet teljes. Ami az alacsonyabb rangú személyeket illeti, Stepney és Whitechapel egyházközségekben tudomásom szerint negyvenhat konstábler és kisbíró halt meg; listámat azonban nem folytathattam, mert szeptemberben a döghalál oly vadul örvongve csapott le ránk, hogy elvesztettük az áttekintést, nem lehetett többé számon tartani a halottakat. Akkor már akármilyen halálozási jegyzéket közzétehettek volna hét-nyolcezer halottal, vagy amennyivel csak tetszik; annyi bizonyos, hogy tömegesen haltak meg az emberek, és tömegesen, vagyis számlálatlanul temették el őket. És ha hitelt

adhatok az olyanok szavának, akik nálam gyakrabban jártak ki házukból, és ezért jobban ismerték ezeket a körülményeket - noha én magam is eleget jártam-keltem ahhoz képest, hogy milyen kevés okom volt elmenni hazulról -, ha mondom, hihetek ezeknek, akkor szeptember első három hetében nem kevesebb, mint heti húszezer halottat temettek el. De bárhogy bizonygatják mások ez adatok valóságát, én inkább a hivatalos közlésekhez tartom magamat, hiszen heti hét-nyolcezer halott is kellőképpen igazolja mindazt, amit e rettenetes időkről elmondtam; és mind a magam, mind az olvasó számára megnyugtatóbb, ha azt mondhatom, hogy mindenről mértéktartással számoltam be, és inkább a valószínűség határán belül maradtam, mintsem hogy túlléptem volna.

Mindez okoknál fogva, mondom, szívesebben láttam volna, ha a pestis múltával az átélt megpróbáltatásokra emlékezve nagyobb felebaráti szeretetet és jóindulatot tanúsítunk, és nem kérkedünk annyira bátorságunkkal, hogy itt mertünk maradni; oly módon, mintha mindazok, akik Isten büntetése elől menekülnek, gyávák volnának, vagy mintha a visszamaradottak között nem is akadtak volna olyanok, akik bátorságukat ostobaságuknak köszönhetik, vagy annak, hogy semmibe veszik Teremtőjük ítéletét, ami pedig nem igazi bátorság, hanem inkább bűnös vakmerőség.

Mindenképpen fel kell jegyeznem, hogy a közhivatalnokok, tehát a konstáblerek, kisbírók, a főpolgármester meg a seriffek emberei, valamint a községi írnokok, akiknek feladatuk volt gondoskodni a szűkölködőkről, kötelességüket általában ugyanolyan bátran teljesítették, mint bárki más, vagy talán még bátrabban, hiszen munkájuk nagyobb kockázattal járt, többet kellett forgolódniuk a szegények között, akik pedig fogékonyabbak voltak a fertőzésre, és ha megkapták a pestist, a legsiralmasabb nyomorúságba kerültek. Ehhez hozzá kell fűznöm, hogy igen sokan meg is haltak közülük, és bizony ez aligha lehetett volna másképpen.

Egy szót sem szoltam még itt azokról a gyógyszerekről és készítményekről, amelyeket ez iszonyatos időkből általában használtunk - az olyanokra gondolok, akik, mint jómagam, sűrűn eljárak hazulról, ide-oda csatangoltak az utcán; e gyógyszerekről könyvekben és a kuruzslók céduláin rengeteget írogattak, ahogyan ezt már kellő részletességgel elmondtam. Annyit azonban még hozzáfűzhetek, hogy az orvoskollégium naponta ismertetett többféle készítményt, amit a gyakorlatban alkalmaztak, miután azonban ezek nyomtatásban olvashatók, ezért itt nem ismétlem meg őket.

De egy esetet fel kellett jegyeznem, nevezetesen, hogy mi történt az egyik kuruzslóval, aki közzétette, hogy csodálatos védőszere van pestis ellen, és ha valaki ezt állandóan magánál hordja, soha nem kapja meg a ragályt, nem lesz fogékony a fertőzésre. Ám ez az ember, aki feltehetőleg sosem hagyta el a házát anélkül, hogy e nagyszerű orvosságot a zsebében ne hordta volna, mégis megkapta a pestist, és két-három napon belül elpusztult.

Nem tartozom a gyógyszergyűlölők vagy becsmélők sorába, ellenkezőleg, többször is említettem már, milyen nagyra becsültem dr. Heath barátom tanácsait, mégis be kell ismernem, hogy nagyon kevés, sőt mondhatnám semmiféle védőszert sem használtam, kivéve, hogy - mint már említettem - állandó készletben tartottam egy igen erős illatszer-preparátumot arra az esetre, ha netán valamilyen undorító szagot éreznék, vagy ha túlságosan közel kerülnék egy temetőhöz vagy egy hullához.

És azt sem tettem - amit tudomásom szerint egyesek műveltek -, hogy szíverősítőkkal, borral és más hasonlókkal állandóan emelkedett izzó hangulatban tartsam magamat, amire, mint hallottam, az egyik tudós orvos olyannyira rákapott, hogy akkor sem volt képes leszokni róla, amikor a pestis már teljesen megszűnt, és így egész életére iszákos maradt.

Emlékszem, orvos barátom azt mondogatta, hogy vannak bizonyos gyógyszerek és készítmények, amelyek ragály esetére kétségtelenül jók és hasznosak, és ezekből vagy ezekkel az orvosok számlálhatatlan fajta orvosságot készítenek - hasonlóan a harangjátékosokhoz, akik mindössze hat harangból a hangok rendjének változtatásával több száz különféle dallamot tudnak kicsalni -, és hogy ezek mind valóban nagyon jó orvosságok. - Ezért - mondta - nem csodálkozom azon, hogy e mostani sorscsapás idején ily tömérdek gyógyszert javasolnak, és hogy úgyszólván minden orvos a maga véleménye és tapasztalata szerint más-más fajta gyógyszert ír elő és készít, de - folytatta barátom - ha valaki egyszer megvizsgálná az összes londoni orvos készítményeit, kiderülne, hogy valamennyi ugyanazokból az anyagokból áll, mindössze annyi eltéréssel, amennyit az egyes orvosok képzelőereje sugall, ezért - mondta - aki csak valamelyest is ismeri szervezetét, életmódját és megbetegedésének körülményeit, az a szokásos gyógyszerek és készítmények közül maga választhatja ki orvosságát. Csak arról van szó, hogy egyesek ezt tartják a leghatékonyabbnak, mások amaszt. Egyesek szerint a *Pill. ruff.*, amelyet közönségesen pestis elleni pirulának neveznek, a lehető legjobb készítmény, mások úgy vélekednek, hogy a velencei szirup már egymagában elegendő a fertőzés megakadályozására; de szerintem - mondta - ezeknek is és azoknak is igazuk van, amennyiben az utóbbi alkalmas a betegség megelőzésére, az előbbi pedig, fertőzés esetén, annak kiűzésére. - Barátom véleménye alapján többször is ittam a velencei szirupból, utána alapos izzasztókúrát tartottam, remélvén, hogy ily módon úgy felvérteztem magamat a fertőzéssel szemben, ahogyan gyógyszerek erejével ez egyáltalában lehetséges.

Ami a kuruzslókat és csodadoktorokat illeti, akikkel tele volt a város, egyikükre sem hallgattam, és azóta nemegyszer kissé csodálkozva állapítottam meg, hogy a pestis megszűnte után két évig alig lehetett egyet is látni-hallani közülük. Egyesek úgy vélekedtek, hogy valamennyit, mind egy szálíg elragadta a pestis, és ez nyilvánvaló jele annak, hogy Isten bosszút állt rajtuk, amiért a szerencsétlenek embereket pusztulásba döntöttek azért a csekélyke haszonért, amit kicsaltak tőlük; de én ezt a véleményt sem tudom teljesen osztani. Bizonyos, hogy rengetegen meghaltak közülük, soknak haláláról magam is hallottam, de hogy mind egy szálíg elpusztultak volna, ebben nagyon is kételkedem. Inkább azt hiszem, hogy vidékre menekültek, és ott megpróbálták tovább folytatni üzelmeiket a helybeliek rovására, akik már akkor is nagy aggodalomban éltek, amikor még a pestis el se jutott hozzájuk.

De annyi bizonyos, hogy hosszú ideig egy sem bukkant fel közülük sem Londonban, sem a tájékán. Akadtak ugyan egyes orvosok, akik cédulákat osztogattak, és ezeken különféle orvosi készítményeket ajánlgattak az emberi szervezet - ahogy mondták - pestis utáni fertőtlenítésére, ez igen hasznos - bizonygatták - olyanok számára, akik elkapták a pestist, de kigyógyultak belőle, ezzel szemben az akkori idők legkiválóbb orvosainak, tudomásom szerint, az volt a véleményük, hogy a pestis önmagában már elégséges tisztítókúra, és hogy azoknak, akik túléltek a betegséget, szervezetük fertőtlenítéséhez nincs szükségük semmiféle gyógyszerre, mert a gennyedő sebek, daganatok stb., amelyeket az orvosok utasítására felfakasztottak és nyitva tartottak, kellőképpen megtisztították a testüket, és ily módon minden más kórt vagy kórokozót eltávolítottak, mivel pedig az orvosok bárhová mentek, mindenütt ezt a nézetüket hangoztatták, így a kuruzslók nemigen folytathatták üzelmeiket.

A pestis csitulása után voltak még persze kisebb ijedelmek; hogy szándékosan keltették-e ezeket a nép rémítgetése, zűrzavar felidézése végett, ahogyan egyesek vélték, nem tudom megmondani, de időnként azzal ijesztgettek minket, hogy a pestis ekkor és ekkor vissza fog térni, és a hírhedt Solomon Eagle, a mezítlén kvéker, akit említettem, nap mint nap rémes események jövetelét jósolta; mások meg azt mondogatták nekünk, hogy London még nem nyerte el méltó büntetését, még fájdalmasabb, keményebb csapások várnak rá. Ha ennyiben hagyták volna a dolgot, vagy ha közelebbről meghatározván azt mondták volna nekünk, hogy

Azoknak, akik emlékeznek a tűzvész előtti londoni Cityre, tudniuk kell, hogy akkor még nem volt meg a ma Newgate-piacnak nevezett hely, hanem annak az utcának közepén, amelyet most Blowbladder Streetnek hívunk, és amely nevét a mészárosoktól kapta, mert ezek itt ölték le és belezték ki a juhokat (és akiknek, úgy látszik, az volt a szokásuk, hogy a húst csövekkel felfűjták, hogy a valóságosnál kövérebbnek és zsírosabbnak látszék, amiért aztán a főpolgármester meg is büntette őket), ennek az utcának, mondom, a végétől Newgate irányába két hosszú sor mészárszék állt, amelyekben húst árusítottak.

De Isten irgalmából a téli időjárás kitartott, és a városban annyira megjavult az egészségügyi helyzet, hogy februárra a járvány, úgy láttuk, teljesen megszűnt, és ekkor már nem ijedtünk meg olyan könnyen.

Az okos és óvatos emberek azonban tettek bizonyos óvintézkedéseket: kiszellőztettek, fertőtlenítették házukat, füstölőszereket, tömjént, különféle gyantákat és ként égettek lezárt szobáikban, majd meg puskapor felrobbantásával léghezatot teremtettek, hogy az egész füstöt kihajtsa; mások hosszú napokon és éjszakákon át rakták a tüzet; ily módon két-három embernek sikerült is a házat felgyújtania, porig égetnie, ami aztán valóban hatásos fertőtlenítés volt; így történt ez egy-egy házzal Ratcliffben, Holbornban és Westminsterben; és ezenkívül is még két-három házat felgyújtottak, de a tüzet szerencsére sikerült eloltani, mielőtt még annyira elharapózkodott volna, hogy a házakat porig égesse; és valahol, azt hiszem, a Thames Streeten az egyik polgár szolgálója fertőtlenítés céljából annyi puskaport hordott be gazdája házába, és olyan ügyetlenül bánt vele, hogy a robbanás a háztető egy részét levitte. De még nem jött el az ideje annak, hogy a város tűz által megtisztíttassék, ám nem is volt messze ez az

idő, mert kilenc hónap múltán minden hamuban hevert; csak ekkor - mondták egyes kontár bölcsek - pusztultak el teljesen a pestis csírái, és nem korábban; ez az elképzelés oly nevet-séges, hogy nem is érdemes itt szót vesztegetni rá, mert ha a pestis csírái valóban a házakban maradtak, és csakis a tűz pusztíthatta el őket, akkor miképpen történhetett, hogy azóta nem bukkant fel újból a pestis, hiszen a külvárosokban és a szabad területeken, valamint a nagy egyházközségekben: Stepneyben, Whitechapelben, Aldgate-ben, Bishopsgate-ben, Shoreditch-ben, Cripplegate-ben és St. Gilesban, ahol nem volt tűzvész, viszont a pestis a leghevesebben öldökölt, valamennyi ház még ma is ugyanolyan állapotban van, mint annak előtte?

De hogy ne időzzek túlságosan soká ennél a tárgynál, csak annyit mondok: kétségtelen, hogy azok az emberek, akik egészségük dolgában a szokottnál nagyobb gondossággal jártak el, különleges intézkedéseket tettek házuknak, ahogy mondták, fűszerezésére, és evégből tömérdek drága szert füstöltek el; ami pedig - mi tagadás - nemcsak a házuakat fűszerezte meg, hanem a levegőt is megtöltötte kellemes és egészséges illatokkal, és ily módon ez élvezetben mások is ugyanúgy részesültek, mint azok, akik a költséget viselték.

A szegények ugyan, mint említettem, nagyon elhamarkodottan tértek vissza a városba, ezzel szemben a gazdagoknak, meg kell hogy mondjam, korántsem volt annyira sürgős a dolog. Az üzletemberek persze visszatértek, de sokan közülük a családjukat csak tavasszal hozták vissza a városba, amikor már jogosan feltételezhették, hogy a pestis nem fog többé feléledni.

Az udvar persze nem sokkal karácsony után visszatért, de a fő- és középnemesek - kivéve azokat, akik a kormánnyal szemben függő viszonyban voltak, vagy annak alkalmazásában álltak - nem jöttek ilyen hamar vissza.

Hadd jegyezzem itt még meg, hogy a Londonban és egyéb helyeken dühöngő pestis ellenére, a flottát egészen szembeszökő módon megkímélte a ragály, és mégis jó ideig a folyónál, sőt az utcán is felettébb erőszakosan toborozták az embereket, hogy csapjanak fel tengerésznek. Ez azonban az év elején volt, amikor a pestis épp csak hogy felbukkant, és még korántsem jutott el a városnak arra a részére, ahol a toborzás rendszerint folyt; és bár a hollandokkal való háborúságnak a nép akkoriban egyáltalában nem örült, és a tengerészek csak vonakodva léptek szolgálatba, sőt némelyek panaszkodtak, hogy erőszakkal hurcolták el őket, mégis, mint utóbb kiderült, ez az erőszakosság sokak számára szerencse volt, mert másként az általános sorscsapásban valószínűleg elpusztultak volna, így pedig a nyári szolgálat letöltése után, bár épp elég okuk volt panaszra családjuk balsorsa miatt, hiszen mire visszatértek, már sok hozzátartozójuk a sírban feküdt, mégis hálásaknak kellett lenniük, hogy elragadták őket - jóllehet nagyon is berzenkedtek miatta - a ragály karmai elől. Ebben az esztendőben valóban kemény harcot vívtunk a hollandokkal, és egy igen heves tengeri ütközetre is sor került, amelyben a hollandok ugyan alulmaradtak, de mi is sok embert és néhány hajót veszítettünk. Viszont, mint mondtam, a flottára nem terjedt át a járvány, és mire a hajók visszatérve horgonyt vetettek a folyón, addigra a ragály hevessege már alábbhagyott.

Szeretném, ha e szomorú esztendőről szóló beszámolómat néhány jellegzetes történelmi példával zárhatnám; olyan példákra gondolok, amelyek hálánkról tanúskodnak Isten, a mi megmentőnk iránt, aki e rémséges veszedelemtől megszabadított. Kétségtelen, hogy mind megszabadításunk körülményei, mind pedig az iszonyatos ellenség, amelytől megszabadultunk, az egész nemzetet ily hálaadásra kötelezte. Megszabadításunk körülményei valóban figyelemre méltók voltak, ahogyan arról már részben beszámoltam, és különösen figyelemre méltó volt, milyen szörnyű helyzetben sínylődtünk, amikor hirtelen, az egész város ámulatára, földeregett az örömteljes remény, hogy íme, a pestis véget ér.

Ez csakis Istennek, csakis egy mindenható erőnek műve lehetett. A ragály minden orvossággal dacolt, városszerte aratott a halál, és ha ez még néhány hétig folytatódik, az egész városban egyetlen teremtet lélek sem maradt volna. A népet reménytelenség fogta el, minden szívet megbénított a félelem, a lélek rettegése mindenkit kétségbeesésbe kergetett, és a halálfélelem kiült az emberek arcára.

És épp abban a pillanatban, amikor joggal elmondhattuk volna, hogy „hiú minden emberi igyekezet” - ebben a pillanatban, mondom, Isten irgalmából, a mi örömteljes meglepetésünkre, a pestis dühe szinte magától csillapodott; rosszindulata pedig, mint már említettem, megenyhült, mert noha rengetegen feküdtek betegen, de kevesebben haltak meg, és már a legelső heti jegyzéken a halálozások száma 1843-mal csökkent, ami valóban óriási javulás volt.

Lehetetlen leírni, mennyire megváltozott az embereknek még az arckifejezése is azon a csütörtök reggelen, amikor a heti halálozási jegyzék megjelent. Az arcokon titkos meglepetés, örömteljes mosoly bujkált. Az utcán egymás kezét rázogatták, holott korábban aligha mertek volna ugyanazon az oldalon együtt végigmenni. A szűkebb utcákban kitárták az ablakokat, és a házakból átkiabáltak egymásnak, kérdezték a szomszédot, hogy van, és hallotta-e a jó hírt a pestis csitulásáról. Egyesek a „jó hír” szavak hallatán megkérdezték: - Miféle jó hírről beszél? -, és amikor erre azt a feleletet kapták, hogy a pestis elcsitult, és hogy a jegyzékeken a halálozások száma csaknem kétezerrel csökkent, felkiáltottak: - Áldassék Isten! -, és hangosan sírtak örömben, mondogatván, hogy eddig nem hallottak erről; és akkora volt az emberek öröme, hogy szinte úgy érezték, mintha a sírból támadtak volna fel. És csaknem ugyanannyi különös dolgot mondhatnék itt el az öröm megnyilvánulásáról, mint korábban a bánatról; ám az efféle szószaporítás e változás jelentőségét valójában csak csökkentené.

Be kell vallanom, hogy e fordulat előtt jómagam is elcsüggedtem, mert egy-két héttel korábban oly sokan betegedtek meg, nem is beszélve a halottak nagy számáról, és olyan keserves jajveszékelés hallatszott mindenfelé, hogy valóban teljesen értelmetlennek tűnt volna, ha valaki életben maradását remélné; miután pedig a szomszédságban az enyémen kívül alig volt már fertőzetlen ház, ezért - ha így folytatódik tovább - hamarosan nem is maradt volna szomszédom, akit a pestis megfertőzzön. Valóban szinte elképzelhetetlen, milyen aratása volt a halálnak az előző három héten, mert ha hihetek annak az embernek, akinek számításait mindig igen megalapozottnak tartottam, az említett három hét alatt nem kevesebb mint harmincezren pusztultak el, és csaknem százezren betegedtek meg; és a megbetegedések száma felettébb meglepő, sőt megdöbbentő volt, és így még azok is, akik mind ez idáig megőrizték bátorságukat, most összeroppantak.

És ezeknek a megpróbáltatásoknak kellős közepén, amikor London városának helyzete valóban szörnyűsége volt, épp ekkor Istennek úgy tetszett, hogy, mondhatni, saját kezűleg lefegyverezze az ellenséget; a fullánk elvesztette mérgeit. Csodálatos fordulat volt, még magukat az orvosokat is meglepte. Bárhová mentek, betegeiknél mindenütt javulást tapasztaltak: jótékony izzadás vett erőt rajtuk, vagy keléseik kifakadtak, a daganat lelohadt, és a körülötte lévő gyulladás színe megváltozott, vagy a lázuk csökkent, elmúlt az iszonyú fejfájás, vagy a javulásnak más kedvező jele mutatkozott; így aztán néhány napon belül mindenki gyógyulóban volt; egész családok, amelyeket leverte lábáról a pestis, és ahol már papot hívtak, hogy imádkozzék velük, mert minden órában várták a halált, most erőre kaptak, felgyógyultak, és egyetlenegy sem pusztult el közülük.

Ez pedig nem valamiféle újonnan feltalált gyógyszer következménye volt, sem holmi új gyógymódé vagy oly tapasztalaté, amelyet az orvosok és felcserek kezelés közben szereztek, hanem nyilvánvalóan ama Lény rejtélyes, láthatatlan kezétől származott, aki a pestist ítéleteként reánk küldte; és mondhat az emberiség ateista része e soraimról, amit akar, ez nem vakbuzgóság, ezt akkoriban az egész emberiség elismerte. A ragály erejét vesztette, rosszindulata elapadt, és akárhonnét eredt is ez, bárhogya keressék is magyarázatát a természetben a filozófusok, igyekezzenek bárhogyan csökkenteni Teremtőjükkel szembeni adósságukat, még a legkevésbé vallásos orvosok is kénytelenek voltak elismerni, hogy mindez természetfeletti és rendkívüli volt, és hogy nem lehet rá magyarázatot találni.

És ha azt mondanám, hogy ez nyilvánvaló felhívás volt mindannyiunknak a hálaadásra, különösen pedig nekünk, akik megéltük a pestis fokozódásának rémségeit, talán egyesek most, amikor már nem érzik annyira át a történeteket, úgy vélekednének: mindez csupán kenetteljes kántálás vallásos dolgokról, történelemírás helyett prédikáció, a tanítót játszom, ahelyett, hogy megfigyeléseimet közölném, és ez bizony meggátol abban, hogy folytassam e fejtegetésemet, ahogyan azt máskülönben tettem volna. De ha tíz leprás meggyógyítatik, és csak egy közülük visszatér, hogy hálát adjon, hadd legyek én az az egy, hadd adjak hálát a magam nevében.

Semmiképpen sem akarom tagadni, hogy sokan akadtak, akik akkoriban minden jel szerint nagyon hálásak voltak, mert elnémultak még azok is, akiknek szívét nem túlságosan hosszú ideig töltötték el az érzelmek. De a benyomás olyan erős volt, hogy senki sem tudott annak ellenállni, nem, még a legmegátalkodottabbak sem.

Mindennapos eset volt, hogy az utcán ismeretlenek állítottak meg, és ámulatuknak adtak kifejezést. Egy nap átmentem az Aldgate-en, ahol is jókora tömeg járt-kelt mindkét irányban, és a Minories felől egy férfi közeledett, végigpillantott az utcán, majd szétvetve karját így kiáltott fel: - Uramisten, micsoda változás! Hisz múlt héten, amikor erre jártam, alig lehetett itt egy lelket látni! - És hallottam, ahogyan egy másik hozzáteszi: - Mintha csodát, mintha álmodtunk! - Áldassék Isten! - mondja erre egy harmadik -, adjunk Neki hálát, hisz mindez az Ő műve, az emberi erő és képesség már tehetetlennek bizonyult. - Ezek az emberek nem ismerték egymást. De efféle üdvözlő szavakat nap mint nap hallhattunk az utcán; még az alantas gondolkodású emberek is, léha magatartásuk ellenére, jártukban-keltükben Istennek hálálkodtak megszabadításukért.

Most azután, mint említettem, az emberek feledtek minden aggodalmat, még hozzá túl gyorsan; bizony már nem féltünk elmenni olyan valaki mellett, aki fehér sapkát vagy nyaka köré tekert kendőt viselt, vagy az ágyékán lévő sebek miatt bicegett, holott alig egy hete mindez rémületet keltett volna bennünk. De most az utcán hemzsegték az ilyenek, és meg kell adni, hogy ezek a szegény, gyógyulóban lévő teremtségek láthatóan nagyon is átértékelték váratlan felépülésük jelentőségét; és igazságtalan volnék irántuk, ha el nem ismerném, hogy meggyőződésem szerint sokan közülük valóban hálásak voltak. Viszont azt is meg kell vallanom, hogy az emberekről általában jogosan el lehetett mondani, amit Izrael fiairól mondtak, miután megmenekültek a fáraó hadától, átkeltek a Vörös-tengeren, és visszatekintve látták, ahogy az egyiptomiakat elnyeli a víz, vagyis hogy Istennek hálaénekekkel adóztak, de keze művéről csakhamar elfeledkeztek.

Ennél többet nem mondhatok. Rosszindulatúnak és talán igazságtalannak is tartanának, ha elmerülnék a kellemetlen feladatba, és azon töprengenék, mi is okozta mindezt: a hálátlanságot, a minden rendű és rangú gonoszság visszatérését közénk, aminek magam is oly sokszor szemtanúja voltam. Hadd fejezzem be tehát e szörnyű esztendőről szóló beszámolómat egy magam faragta suta, de őszinte strófával, amelyet abban az évben, amikor írtam, mindennapos feljegyzéseim végére biggyesztettem:

*Hatvanötben a döghalál
Londonban dúlt, s e rém
A sírba döntött százezert,
De élve maradtam én!*

H. F.⁴

⁴ H. F. - valószínűleg Defoe nagybátyjának, Henry Foe-nak kezdőbetűi. Foe nyergesmester volt. Aldgate-ben élt, 1674-ben halt meg.